

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGyedÉVENKÉnt MEGJelenŐ TudomÁnyos FOLYÓIRAT

XX. évfolyam

Főszerkesztő

CSANDA GÁBOR

A szerkesztőbizottság elnöke

ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Bíró A. Zoltán (Románia), Fedinec Csilla (Magyarország), Holger Fischer (Németország), Gyurgyík László (Szlovákia), Hunčík Péter (Szlovákia), Petteri Laihonen (Finnország), Lampl Zsuzsanna (Szlovákia), Lanstyák István (Szlovákia), Lengyel Zsolt (Németország), Liszka József (Szlovákia), Mészáros András (Szlovákia), Simon Attila (Szlovákia), Szarka László (Magyarország), Andrej Tóth (Csehország), Végh László (Szlovákia)

Tartalom

Tanulmányok

ALBERTINI BÉLA

Csehszlovák–magyar fotográfiai kapcsolatok a két világháború között 3

EDUARD NIŽNANSKÝ

Arnošt Rosin és Czesław Mordowicz 1944-es szökése az auschwitz-birkenai koncentrációs táborból Szlovákiába.

Kísérlet a magyarországi zsidók 1944. évi deportálásának megakadályozására 59

SIPOS LÁSZLÓ

A romakérdés megoldását célzó stratégiák 1945–1969 között 81

CSERNICSKÓ ISTVÁN–KONTRA MIKLÓS

Határtalanítás a magyar nyelvészetben 91

VARGA CSILLA

A nemzeti kisebbségek identitásproblémái. A magyar nemzeti

kisebbségek helyzete Szlovákiában 105

HANA DVOŘÁKOVÁ

Hiedelemjelenségek és a 20. század történelmi fordulópontjai 121

Közlemények

UJVÁRI LÁSZLÓ

A Wittenberg-galaxis 129

KOVÁCS ÉVA

Az önszolgáltató csoportok hatékonysága az alkoholproblémákkal küzdőknél 145

FÜLÖP LÁSZLÓ

A baranyai Bogády család Trencsén vármegyében 153

Könyvek

Harrach Gábor–Rákóczi Krisztián: Külön utakon. Adalékok a felvidéki magyarság 2009 utáni politikatörténetéhez (Tokár Géza)	159
Victor Sebestyen: Lenin: the man, the dictator, and the master of terror (Sándor Zoltán)	160
Tóth Ferenc: Egy magyar származású francia diplomata életpályája. François de Tott báró (1733–1793) (Horbulák Zsolt)	168
Puskás István: Távoli világok. Kulturális identitás és idegenség az olasz irodalomban a kora újkortól napjainkig (Csehy Zoltán)	170
Misad Katalin (szerk.): Kétnyelvűség térben és időben (Takács Henrietta)	172
Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): Nova Posoniensia VII. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve (Szabó Klaudia)	174
Misad Katalin–Polgár Anikó (szerk.): Varii sunt colores – Tanulmányok a többnyelvűség, az identitás és a kulturális sokszínűség kérdéseiről (Mészáros Veronika)	176
Juraj Šebo: Útek z pekla. Životný príbeh Arnošta Rosina, vāžņa, ktorému sa podarilo ujsť z Osvienčimu (Csanda Gábor)	177

Lapunk része az Európai Bölcsészettudományi és Társadalomtudományi Index (European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences – ERIH Plus) folyóirat-minősítő rendszernek. Folyóiratunk a CEEOL nemzetközi adatbázis által jegyzett.

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. IČO: 34 028 587. Felelős kiadó: Simon Attila igazgató • Nyomdai előkészítés: infopoint Kft. • Nyomta: Adecta, Kft., Csilizradvány • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kisebbségi Kulturális Alapja támogatásával • Példányszám: 600 • Ár: 3 € • 2018. március • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. IČO: 34 028 587. Zodpovedný: Attila Simon riaditeľ • Tlačiarenská príprava: infopoint s.r.o. • Tlač: Adecta, s.r.o., Čiližská Radvaň • S finančným príspevkom Fondu na podporu kultúry národnostných menšín • Náklad: 600 • Cena: 3 € • marec 2018 • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.forumszemle.eu>

ALBERTINI BÉLA

Csehszlovák–magyar fotográfiai kapcsolatok a két világháború között

BÉLA ALBERTINI

Czechoslovak–Hungarian Photographic Relations between the Two World Wars

Keywords: photographic picturesqueness, new objectivity, popularity/folksiness, photographic press, Trianon, Czechoslovakism

Bevezetés

A magyar fotográfia történetének kutatása során nyilvánvalóvá vált, hogy – főként egy ilyen kis ország esetében, mint a miénk – nemzeti fotótörténetet csak a nemzetközi összefüggések figyelembe vételével lehet megfelelő mélységben vizsgálni. Egy Amerikában élő – korábban odakinn egyetemen fotótörténetet oktató – magyar származású tanár, Simon Mihály írt (eredetileg angolul) egy *Összehasonlító magyar fotótörténetet*,¹ amely e tény felismerésről tanúskodik, az eredmény azonban csak részben lett sikeres. Simon ugyanis főként amerikai fotográfiai jelenségekkel vetette össze a magyarokat, ez az eljárás természetesen hozott hasznos eredményeket, de ezek a mi szempontunkból csak részlegesnek tekinthetők. A földrajzi és történelmi adottságok folytán ugyanis igazán előrevivőnek az bizonyulhat, ha a magyar fotográfia jelenségeit, sajátosságait alapvetően a (volt) szomszédos országok, valamint Németország fotográfiájával vetjük össze. Ennek érdekében az Amerikában működő fotótörténész könyvében tett is lépéseket, ezek azonban csak esetiek voltak. (Az ő eljárása érthető; helyzeténél fogva neki az amerikai–magyar összehasonlítás állt kézre.)

A fentiek tanulságaként az általam hosszabb ideje vizsgált téma, a két világháború közötti korszak magyar fotográfia-története kutatásakor arra törekedtem/töreksem, hogy e tárgyat kiemelten német, illetőleg szomszédos relációban is módszeresen szemügyre vegyem. E fölfogás jegyében történt meg a közelmúltban a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával a magyar–német, valamint a magyar–osztrák kapcsolatok egy

1 Simon Mihály: *Összehasonlító magyar fotótörténet*. Ford., szerk. Kolta Magdolna, [Kecskemét], Magyar Fotográfiai Múzeum, 2000.

jelentős részének vizsgálata, s ez folytatódik most a csehszlovák–magyar fotográfiai viszonyok kutatásával. Az eddigi eredmények szerint e kezdeményezés helyes volt, s nem is zárulhat le a jelen munkával. További feladat lesz a magyar–román, valamint az egykor jugoszláv (ma horvát, szerb, szlovén)–magyar viszonylat fotótörténeti vizsgálata, elemzése. Ennek alátámasztására itt csak egy tényt idézek: a Camera című svájci fotográfiai folyóirat tanúsága szerint a tárgyidőszakban román állampolgárként élt magyar származású fotográfusok közül többen igen aktívak voltak az európai fotóéletben is.²

Historiográfiai vázlat

Csehszlovák–magyar (magyar–csehszlovák) fotográfiai kapcsolatok témájában ez ideig közvetlenül idevágó munka Magyarországon nem keletkezett – jelen ismereteim szerint Csehszlovákiában (utóbb Csehországban, Szlovákiában) sem. Létezik azonban számos könyv, fotóalbum, folyóirat- és újságcikk, tanulmány e kérdéskör vizsgálatának megalapozásához. Az alábbiakban ezek vázlatos áttekintése következik (az egyes források, feldolgozások részletes bemutatásához, elemzéséhez, értékeléséhez a jelen terjedelmi keretek nem elegendők, ezért itt csak egy vázlat nyújtására lehet vállalkozni).

Csehszlovákiában 1931-től 1938-ig *Československá fotografie* címmel közreadtak egy albumsorozatot a Fotografický obzor című prágai folyóirat – amelyről a továbbiakban még számos esetben esik szó – szerkesztőségének gondozásában (ez a sorozat egyértelműen a német *Das Deutsche Lichtbild: Jahresschau 1927*, hg. H. Windisch, Berlin, Verlag Robert & Bruno Schultz, 1927, méret: 27x22 cm, mintájára jött létre). A prágai albumsorozat (az egyes kötetek méretei: 27,5x22 cm) cseh, német, francia és angol előszavával évről évre 64-64 kép bemutatásával a csehszlovák fotóművészet reprezentációját kínálta az adott időszakban. Egyaránt tartalmazott hagyományos felfogású, és az akkori időkben modernnek számító fényképeket. Szűk számban ugyan, de ahogy akkor mondták, az *államfordulat* nyomán csehszlovák állampolgárrá vált magyar/magyar származású alkotóktól is közölt munkákat. A sorozat köteteiről, e munka szempontjából fontos képeiről a jelen feldolgozás keretében esik majd szó.

Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy az angol képzőművészeti és nyomdászati publikációs fórum, a Penrose's Annual Process Yearbook 1920-ban szintén adott közre olyan tanulmányt, amely érinti a csehszlovák–magyar fotográfiai kapcsolatok témáját.

Itt kell megemlékezni arról a tényről, hogy Dulovits Jenőnek (1903–1972) az Ausztriában 1937-ben *Lichtkontraste und ihre Überwindung* címmel kiadott könyve (Wien, Die Galerie) Prágában cseh nyelven is megjelent: *Světelné kontrasty a jejich zdlání*. Praha, Nakladatelství E. Beaufort, 1938 – 23x20 cm. Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy ennek oka a kötet szakmai erényei mellett mennyiben kereshető abban, hogy Dulovits Nyitra vármegyében, a lévőli járásbeli Ipolyságon – ma: Šahy Szlovákiában – született. A család 1913-ban költözött Budapestre, Dulovits Jenő itt vált matematika szakos

2 Például az Aradi Fotóklub tagja, Matusik Márton tanár 1925-ben a VIII. Camera-Amateur-Wettbewerb für Vorgeschrittene elnevezésű nemzetközi pályázaton *Legelő juhnyáj* című képével első díjat nyert – Camera, 1925/4. (október [!]) 8. műmellékleti tábla.

tanárrá és alkotó fotográfussá, feltalálóvá. Dulovitsról Fejér Zoltán írt egy monográfiát, amely a HOGYF EDITIO-nál jelent meg *A fény szerelmese* címmel 2003-ban.

Egy Kincses Károly által írt könyv az 1887-ben Verbón (ma Vrbové, Szlovákia) született Vydareny Ivánról szól, aki Budapesten szerzett építészmérnöki diplomát, 1982-ben bekövetkezett haláláig itt élt; a két világháború közötti korszak egyik legnevesebb hazai fotográfusa lett. 1928-tól 1931-ig ő volt a Fotóművészeti Hírek felelős szerkesztője és kiadója is.

Ugyancsak van egy budapesti kismonográfia a fotográfiai szakmai pályafutásukat a 19. század második felében az akkori magyar Felvidéken kezdő Divald dinasztia tagjairól; közülük többen Budapesten folytatták (és fejezték be) munkásságukat és életüket – pl. Divald Kornél és ifj. Divald Károly. A Divald-könyv szerzői Cs. Plank Ibolya, Kolta Magdolna és Vannai Nándor voltak.

Ami a folyóiratokat illeti, a kutatás szempontjából a legfontosabb forrást jelentette, jelenti a cseh/szlovák fotókultúra első számú periodikuma, a Fotografický obzor (az országminősítést a fenti módon kell írni, mert a lap prágai indulásakor, 1893-ban Csehszlovákia még nem létezett). A „*Klub fotografů amatérů*” elnevezésű amatőr fotográfus szervezet által létrehozott havi orgánus az első világháború idején is működött és 1944-ig megjelent. A jelen történet kezdetén, 1920-ban a lap a 28. évfolyamában járt. Mérete ekkor 22,5x14,5 cm volt. Színvonalát tekintve a német Photographische Rundschau und Mitteilungenhez (1887-től) és az osztrák Photographische Korrespondenzhez (1864-től) hasonlítható.

1921-ben jött létre a *Rozhledy fotografa amatéra* című havi folyóirat. Méretei: 26x18,5 cm. Mint az elnevezése is mutatja, alapvetően amatőröknek szánt lap volt, főként fototechnikai ismereteket adott közre.

Mindkét csehszlovákiai folyóirat hasznos elsődleges forrásnak bizonyult a kutatás szempontjából.

Volt a nemzetközi fotóéletnek ebben az időszakban egy svájci folyóirata, amely mind csehszlovák, mind magyar szempontból fontos szakmai fórum (legalábbis a fényképezés egy bizonyos tendenciáját ápolva), ez a fentebb már érintett, 1922-ben indult, havonta megjelenő *Camera* volt.

Még mindig kevés figyelmet kap az a tény, hogy a magyar fotókultúra számára milyen jelentős sajtóorgánus volt egykor a német *Der Querschnitt*. Ez a folyóirat a csehszlovák–magyar fotográfiai kapcsolatok oldaláról nézve is kútfőt képez.

Magyarországon elsősorban a Magyar Amatőrfényképezők Országos Szövetségének (MAOSz) hivatalos lapja, az 1921 májusában indult *Fotóművészeti Hírek* – alcíme szerint „Amatőr és művészfotográfiai folyóirat”, amely minden hónap közepén jelent meg – nyújt hasznos információkat a mostani kérdéskörhöz. Ennek a folyóiratnak a jogutódja 1938 februárjától *Fotóművészet* címen jelent meg. Vannak vonatkozó adalékok a *Magyar Fotográfia* [a kor szokásainak megfelelően „a” betűvel írva a fotográfia szót – A. B.] „a Budapesti Fényképészek Ipartestületének és a Magyar Fényképészek Országos Szervezetének hivatalos közlönye” – indulás: 1921. június 20. – egyes számaiban is. Igen kis arányban ugyan, de ugyancsak elsődleges dokumentumként szolgál a dr. Gyulai Ferenc által 1931-ben indított *Fotóélet* című havi folyóirat. 1933-tól Aszmann Ferenc felelős szerkesztő irányításával adták ki Debrecenben a *Fotóamatőr* című lapot – alcím: „Művészeti folyóirat. Hivatalos lapja a MAOSz debreceni, miskolci

és szekszárdi csoportjának.” A kis terjedelmű, de képmellékleteit műnyomó papíron közreadó lap esetenként e téma szempontjából is forrásként szolgált.

A forrásokról általában szólva érinteni kell egy hiány-problémát is. Az 1945 előtti magyarországi fényképészeket és fényképésműtermeket bemutató összeállításához (Szakács Margit, Magyar Nemzeti Múzeum, javított, bővített kiadás, 1997) hasonlóan született meg Miklósi-Sikes Csaba munkája *Fényképészek és műtermek Erdélyben 1839–1916* címmel (Székelyudvarhely, Haáz Rezső Alapítvány, 2001). Ezt követte időben Németh Ferenc *A bánati fényképészet története* című könyve (Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2002), amely funkcióját illetően az előbb érintett két munkával rokonítható. Mint címe is jelzi, ez a kötet csak az egykori magyar délvidék kisebb részére vonatkozik, de legalább létezik. *Egyre súlyosabban érzékelhető gondot jelent, hogy hasonló összeállítás cseh/szlovák–magyar relációban a mai napig nincs.* Talán a jelen feldolgozás is felhívja a figyelmet arra, hogy egy ilyen típusú munkát – ma nagy valószínűséggel Szlovákiában – el kellene készíteni annak érdekében, hogy a fotókultúra a közép-kelet-európai térségben nemzetközi (szomszédos) összefüggésekben is alaposabban áttekinthető legyen.

Eseménytörténet

Az egész vizsgált kérdéskör a köztudott történelmi, politikai okok (az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása, a trianoni békeszerződés) folytán szenzitívnek nevezhető. A „nagypolitikai” feszültségek a két tárgy-évtizedben kisebb-nagyobb mértékben a mindennapos élet szinte valamennyi területére, így a fotókultúrára is kihatottak. Az eddig megismert dokumentumok alapján mégis azt lehet mondani, hogy a fotográfiai területet pár eseti megnyilvánulástól eltekintve – amelyekre a továbbiakban konkrétan kitérek – inkább a szakmai vetélkedés, mintsem a nemzeti/nemzetiségi politikai indíttatású konfliktusok jellemezték.

Egy ilyen jellegzetes kivétel közvetlenül az első világháború következményeivel függött össze. Egy olyan 1920-as pengeváltás tanúi lehetünk, amely érintette a magyar fotótörténetet, ugyanakkor nincs nyoma, hogy a fotókultúra korabeli magyar képviselői az eseményről tudomást szereztek volna. Legalábbis a reagálás szintjén nem. Az történt ugyanis, hogy a frissen fellobbant „csehszlovákizmus” jegyében egy cseh szerző, dr. Viktor Teissler (1883–1962) a londoni Penrose’s Annual hasábjain a *Three Famous Pioneers in Photography* című cikkében azt állította, hogy Petzval József, a nagy fényerejű fotóobjektív feltalálója, tervezője csehszlovák volt.³ Egy vele perbe szálló bécsi fototechnika-történésznek, Eduard Kuchinkának nem volt nehéz dolga. Ő az osztrák Photographische Korrespondenzben tényszerűen leszögezhette: amikor Petzval 1807-ben Szepesbélán megszületett, a település még nem csehszlovák fennhatóság alatt állt.⁴ A továbbiakban

3 V[iktor]. Teissler: *Three Famous Pioneers in Photography*. Penrose’s Annual Process Yearbook, 1920/22. 81–84. p.

4 E. K[uchinka]: Prof. Dr. Josef Petzval Nationalität. *Photographische Korrespondenz*, 1920/290.

viszont a bécsi szerző úgy vélekedett, hogy Petzval, mivel tervezőmunkája idején 1840-ben a bécsi egyetem professzora volt, osztráknak tekintendő. Az igazság némileg összetettebb. A forrásokból az derül ki, hogy a Magyar Királyság területén született Petzval apai ágon cseh (esetleg morva), anyai ágon pedig német (cipszer) származású volt – majd találmánya valóban ausztriai éveiben keletkezett. Ha nem próbálunk nemzeti hevületű elfogultsággal ítélni, a leghelyesebb lenne azt mondani, hogy Petzval József matematika/fizika ország állampolgára volt (megjegyzendő, hogy bár Petzval szülőhelye annak idején magyar területen volt, az állampolgárság jogi értelemben vett fogalma nálunk még nem nyert törvényi meghatározást, erre csak évtizedekkel később került sor). Matematika/fizika ország természetesen sehol és semmikor nem volt. A szülőföld és a nemzetiségi származás különbsége folytán azonban helyesebb, ha tudomásul vesszük a 19. századi közép-kelet-európai olvasztótégely állapotból következő reális, ez esetben kevert viszonyokat. A bécsi Kuchinka tehát a prágai Teisslert cáfolva egyik végtelből a másikba esett.

Itt kell felidézni, hogy a fentebb érintett *Československá fotografie* első, 1931-es kötete három olyan portré közreadásával indult, amely gyakorlatilag megismétli Teisler Petzvalra vonatkozó felfogását. 1939-ben Teisler – elhallgatva a Kuchinkától 1920-ban kapott bírálatot – Prágában újra megemlékezett Petzvalról és találmányáról.⁵

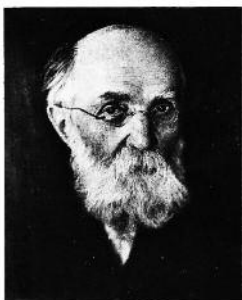
TŘI VELÍ ČECHOSLOVÁCI, JEJICHŽ PAMÁTCE VĚNOVÁNA
TATO PRVNÍ ČESKOSLOVENSKÁ FOTOGRAFICKÁ ROČENKA

PROF. DR. JOS. PETZVAL,
autor prvního cyklopedického
fotografického obzorů.
*1807 ve Spitzsch Blatě,
†1881 ve Vídni

KAREL KLÍČ,
zodávající heliografy.
*1841 v Hlaviněm,
†1926 ve Vídni

PROF. JAKUB HUŠNÍK,
zodávající snímání.
*1832 ve Vojeněšech,
†1919 v Praze

Nem lehet megkerülni a kérdést, kit tekintünk – kit tekintek én – ebben a tanulmányban magyar (magyar származású) fotográfusnak/szakírónak. Tényszerűen leszögezhető, hogy aki az 1879: L. tcz. (A magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről) hatálybalépését követően a Magyar Királyság területén született, az jogi értelemben magyar állampolgár volt. Más közelítést igényel a nemzeti identitás kérdése. E tekintetben a modern értelmezés szerint az egyén állásfoglalása a meghatározó, hogy ugyanis állampolgári származásától, vagy az éppen adott állampolgársági állapotától függetlenül ki milyen nemzetiségűnek tekinti magát. Színezi a helyzetet, hogy a jelen-

1. kép. Československá fotografie, 1931

5 Viktor Teissler: Josef Petzval. *Fotografický obzor*, 1939/11. (nov.) 106. p.

leg hatályos magyar törvényi meghatározás (Az 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól) elismeri a többes identitás vállalásának lehetőségét is, vagyis az ahhoz való jogot, hogy egy állampolgár a magyar mellett egyidejűleg más nemzetiséghez/nemzetiségekhez tartozzon is vallja magát. Mai ismereteim szerint a trianoni békeszerződés következtében a csehszlovák államhoz került, hozzávetőlegesen a mai Szlovákia akkori területén élt emberek nemzeti/nemzetiségi állapota összetett képletet mutatott. Az új, csehszlovák állam szlovákiai részén sokan eleve szlovák származásúak voltak, az anyanyelvük szlovák volt, bár Trianon előtt hivatalosan magyar állampolgárnak számítottak. Voltak magyar származású, magyar anyanyelvű, és többnyire csak magyarul beszélő polgárok, akik ragaszkodtak származásukhoz, s az (akkori terminológia szerint) *államfordulat* ellenére magyarnak (vagy még sokáig magyarnak) tartották magukat. Más magyar anyanyelvűek, akik a szlovák nyelvet is értették (vagy csak fokozatosan, de megtanulták), tudomásul véve a változásokat, magukat magyar származásúnak tekintve vállalták a csehszlovák állampolgárságot is. Egy személyes emlék: „becseheltek” – mondták anyai nagyanyám falujában az abaújszántói járásban még az 1950-es években is azok, akik ezt a jelenséget pejoratíván értékelték. Természetesen voltak olyan Csehszlovákiában élő magyarok is, akik teljes mértékben asszimilálódtak a többségi nemzethez.

Mindkét ország szovjetizálódott korszakában ez a téma „a szocialista internacionalizmus” által megoldottnak tekintve a tabuk közé tartozott.

Napjainkban a lentebb konkrétan szóba kerülő, egykor élt fotográfusok/fotográfiai szakírók esetében nem tudom perdöntő módon rögzíteni, hogy ki milyen nemzetiségűnek vallotta magát az adott időszakban. Ezért szerencsésebbnek tartom, hogy amennyiben a mai szakirodalomból, és/vagy a publicisztikából nem világlik ki megbízhatóan a nemzetiségi hovatartozás, akkor a vizsgálódás elsődlegesen ne arra fusson ki, hogy ki (volt) a magyar, vagy a szlovák, illetőleg a cseh (esetleg morva) fotográfus, hanem arra, hogy ki volt a jobb színvonalon működő, s a fotográfia nemzetközi fejlődési folyamatában a progresszívebb szakmai tendenciához sorolható szakember.

1921 őszén a Magyar Fotografia szolgált egy csehszlovákiai szakmai hírrel. Arról számolt be, hogy a „Reichenberger Genossenschaft der Photographen” elnevezésű szervezet a tisztességtelen szakmai versengés ellenében Karlsbadba összejövetelt szervezett a Csehszlovákiában működő német fényképészek önálló országos szervezetének megalakítására.⁶ (A tisztességtelen verseny problémája Magyarországon is élő volt; ugyanezen lapszám beszámolt arról, hogy egy a jelenség megfékezését célzó törvény tervezete már a magyar nemzetgyűlés előtt fekszik, de megvitatására csak később kerül sor.)

A Szlovák Nemzeti Galéria (SNG) fényképgyűjteményében Pozsonyban őriznek egy Hviezdoslavot ábrázoló portrét 1920–1922 közötti készítést jelölve.⁷ Mérete: 23,3x17 cm. Az eredetileg Országh Pál nevet viselt költő, akiről ismeretes, hogy miskolci és készmárki

6 Német fényképészek tömörülése Csehszlovákiában. *Magyar Fotografia*, 1921/2–5. (nov. 20.) 13. p.

7 SNG, UP-DK 965

2. kép. František Hodos / Hódos Ferenc: P. O. Hviezdoslav, 1920–1921 – Slovenská národná galéria

és késmárki magyar gimnáziumokban tanult s magyarul kezdett verseket írni, majd az egyik legjelentősebb szlovák költővé vált, 1921. november 8-án hunyt el. A portré keletkezésének lehetséges ideje tehát szűkíthető. Ezt a képet a rózsahegy (ma:

Ružomberok, Szlovákia) műteremmel bíró František Hodoš jegyezte, akit 1915-ből Hódos nevű túrócszentmártoni magyar fényképészként ismerünk.⁸ – Az idős Hviezdoslav (1849-ben született Felsőkubinban) fényképezésének helye életszerű: ő az Árva megyei Alsókubinban (ma: Dolný Kubín – Žilinský kraj Szlovákiában) hunyt el, amely földrajzilag igen közel van a Liptó megyei Rózsahegyhez. (Még az is föltételezhető, hogy a fotográfus látogatott el az akkor már nagy tekintélynek örvendő Hviezdoslav lakhelyére a fényképezés érdekében.)

1922 áprilisában a *Fotografický obzor* a „vegyes” rovatában két magyar vonatkozású információval is szolgált. Az egyik a Magyar Amatőrfényképezők Országos Szövetségének kiállítási tervéről szolt: a Szövetség áprilisra tervezte a budapesti Iparművészeti Múzeumban országos művészi fényképkkiállításának megrendezését.⁹ (A tárlatot végül is technikai okok miatt elhalasztották.)

A másik hír fontosabb volt. Ez Pécsi Józsefnek – akit a prágai lap európai jelentőségű mesternek minősített – 12 képet tartalmazó aktalbumáról tudósított (Berlin, Mörlins Verlag).¹⁰ Megjegyzést érdemel, hogy a *Fotografický obzor* ezzel a közleménnyel megelőzte magyar laptársát, a *Fotóművészeti Híreket*, amely csak augusztusban számolt be erről a kötetről.¹¹

Mindkét híradás pozitív csehszlovákiai szakmai hangvételről tanúskodott.

Az elhalasztott budapesti tárlat, amelyet végül 1922. szeptember 23-tól október 15-ig tartottak az Iparművészeti Múzeumban, hivatalosan a „II. országos művészi fényképkkiállítás” címet viselte. A *Fotografický obzor* 1923 januárjában rövid beszámolót hozott róla. Ez érthető módon elsőként Vydarány Iván (így, eredetiben „é” betűvel írva a nevet) olajnyomatairól emlékezett meg. Érdekesség, hogy a lap által „fiatal tehetség”-nek nevezett Tomcsányi esetében az általa bemutatott ex libriseket emelte ki (sajtóhibaként értékelhető, hogy a cseh nyelvű szövegben a „Tomesányi” név volt olvasható). A prágai írás a továbbiakban Szakál [Géza], Stolz [Róbert], Pécsi [József], Balogh [Rudolf], Máté Olga (a női kiállítók esetében, így pl. Máté Olgánál kiírták a keresztnévüket is), Székely [Aladár], Rónai [Dénes], és Werner Irén szereplését idézte fel. Külön figyelmet érdemel, hogy a cseh szemleíró e kiállítás nyomán a magyar hivatásos és amatőr fotográfusok együttműködését dicsérte, s ezt követésre méltónak nevezte a csehszlovákiai fotográfusoknak is.¹²

Az 1923. év a magyar fotókultúra képviselői számára a torinói – ahogy akkor mondták: turini – nemzetközi tárlat ígézetében indult. A *Fotóművészeti Hírek* márciusban az első oldalán közölte, hogy a május–júniusban esedékes „művészi fénykép optika és kinematográfia” kiállításra a magyar fotográfusok is meghívást kaptak. Ez akkor azért volt nagy esemény, mert a világháború, a forradalmak és Trianon következtében magyar fényképek már több mint tíz éve nem szerepeltek nemzetközi kiállításokon.

8 Szakács Margit: *I. m.*, 120. p.

9 Fotograf. výstavy 1922. *Fotografický obzor*, 1922/4. (ápr.) 64. p.

10 Uo.

11 Pécsi József könyvei. *Fotóművészeti Hírek*, 1922/8. (aug.) 88.

12 V Budapešti uspořádal... *Fotografický obzor*, 1923/1. (jan.) [16. p.]

(Rómában tizenkét évvel korábban volt magyar részről egy kiállítási részvétel, s akkor Németország és Anglia mögött Magyarország mutatta fel a legjobb teljesítményt – írta az első számú hazai szakmai orgánus.)¹³ Ismert tény, hogy Magyarországot 1922. szeptember 18-án felvették a Nemzetek Szövetségébe (közkeletűen a Népszövetségbe), ez az első hatékony hivatalos lépés volt az ország számára a nemzetközi elszigeteltségből történő kitörés területén. A fentiek jegyében 1923. április 6-án a MAOSz képviselőjében dr. Fejérváry Sándor főtktár (aki ekkor a Fotóművészeti Hírek felelős szerkesztője és kiadója is volt) mutatta be a kiállítási kollekció képeit a kultuszminisztérium művészeti ügyosztályán, amelyek ott tetszést arattak. A lap szerint „a látottak meggyőzték az illetékes köröket, hogy minden támogatást megér munkánk.”¹⁴ Ez volt a helyzet áprilisban. A májusi Fotóművészeti Hírek viszont arról tudósított, hogy a hatodikán Turinban megnyílt „...kiállításon Magyarország nem vett részt – anyagi okokból.” [Kiemelés az eredeti szövegben – A. B.] A lap ezek után tételesen részletezte az esedékes költségeket, amelyeket – bár a rendezők a magyar kiállítóknak bizonyos kedvezményeket ajánlottak fel, de a részvételt a kultuszminisztérium „rajta kívülálló okok miatt” csak 40 000 koronával tudta volna támogatni – a szövetség nem volt képes megfizetni. (Fel kell idézni, hogy az akkori gazdasági körülmények között *inflációs koronáról* volt szó, a Fotóművészeti Hírek 1923. évi májusi, mindössze 12 nyomtatott oldalt, s pár képet tartalmazó száma pl. 60.- koronába került, az egyéves előfizetésért pedig 600 koronát kellett fizetni; a kilátásba helyezett 40 000 koronás minisztériumi támogatás tehát nem volt nagy tétel.) „Itthon maradt a gondosan kiválogatott, valóban nívós 37 darab képből álló kollekció, mely minden bizonnyal a legelső között foglalt volna helyet” – így a Fotóművészeti Hírek.¹⁵ A torinói kiállítással kapcsolatos problémákat azért indokolt alaposabban körüljárni, mert azok érintették a csehszlovák–magyar fotográfiai kapcsolatokat is.

A csehszlovák szövetség ugyanis küldött fényképeket Torinóba, mégpedig kimagasló eredménnyel: a szomszédok kollekciója kitüntető diplomát és aranyérmet nyert. A 26 alkotásból álló csehszlovák képanyag zömében a korszak uralkodó irányzatának, a festői fényképezésnek a jegyében keletkezett: benne a brómolaj, a pigment, a carbo, valamint a Höcheimer-féle gumieljárással készült képek domináltak a brómezüst kópiákhoz képest. E ténynek a minőség megítélése szempontjából van jelentősége: a festői (ún. nemes) eljárások esetében ugyanis a kivitel valódi színvonaláról alapvetően csak az eredeti kép láttán lehet helytálló értékítéletet mondani; a nyomdai megjelenítés (reprodukció) e célra nem igazán alkalmas. Azt is tudjuk, hogy kik voltak a csehszlovák kollekció alkotói. Közöttük szerepelt többek között Jaroslav Krupka, Jan Lauschmann, Jan Fabinger, Jos[ef] Sudek, Al[oys] Zych,¹⁶ s elmondható, hogy Krupka, Lauschmann és különösen Jos[ef] Sudek neve már akkor jól csengett a nemzetközi fotóéletben.

13 Nemzetközi művészi fényképképzés Turinban. *Fotóművészeti Hírek*, 1923/3. (márc.) [1. p.]

14 Művészi fényképek bemutatása a kultuszminisztériumban. *Fotóművészeti Hírek*, 1923/4. (ápr.) 42. p.

15 Turin. *Fotóművészeti Hírek*, 1923/5. (máj.) 54. p.

16 Na mezinárodní výstavě fotografické v Turině. *Fotografický obzor*, 1923/7. (júl.) [112. p.]

Ehhez képest a magyar reakció az alábbi volt. „A turini kiállítás lezárult. A részletes eredményeket nem ismerjük teljesen, de annyit tudunk, hogy a csehek nagy arányértmet kaptak kollekciójukra. A cseh kollekciót reprodukciókban volt alkalmunk látni s minden elfogultság nélkül, a legnagyobb tárgyilagossággal megállapítható, hogy messze mögötte maradt a [mint tudjuk, kiküldeni tervezett, de végül is itthonmaradt – A. B.] magyar kollekciónak. Nemcsak technikai vonatkozásban volt a magyar kollekció sokkal nívósabb, de a témákat illetően is összehasonlíthatatlanul jobb. Épen [!] azért még inkább fájjalható, hogy az anyagiak miatt kellett elmaradnunk...”¹⁷

Jelenleg már nincs esély arra, hogy a két szóban forgó összeállítás képeit *eredetiben* (tehát nem csak reprodukált változatban) egymás mellé állítsuk. – Ez elsősorban a magyar képek esetében érvényes, mert azok szerzőire és az összegyűjtött alkotások címeire vonatkozó adatok nem maradtak fenn (szemben a csehszlovák anyaggal, amelyről az idézett Fotografický obzor száma tételes szerzői névsort, konkrét képcímeket nyújtott, valamint közölte az egyes képek kivitelezési technikáját is, így lehetséges, hogy azoknak legalább egy része egyes gyűjteményekben fennmaradt és ma is megtekinthető). Így ezt a vitát utólag nem lehet objektív módon eldönteni. Magát a felmerült problémát azonban indokolt számba venni, mert életszerű jelenséget mutat be a csehszlovák–magyar fotográfiai kapcsolatokról az 1923-as évből.

3. kép

DIVALD Karol ml.

Legifjabb DIVALD
Károly,

Önarckép, 1923

SNG

A Szlovák Nemzeti Galéria őriz egy ifj. Divald Károly nevével ellátott eredeti önarcképet is, amely 1923-ban készült.¹⁸ A 13,5x8,5 cm méretű műtermi felvétel fény által finoman modellált ábrázolás. Ez a fotográfia nővum a magyar fotókultúra számára. Készítőjének neve a fentebb idézett magyar Divald-monográfia családfatáblázatán is megtalálható: ő volt a leghíresebb Divald, az eperjesi idősb. Károly (1830–1897) *unokája*, az ugyancsak fényképész Divald Adolf fia.¹⁹ Ott azonban nem esik szó arról, hogy ez a Károly, akit méltán nevezhetünk legifjabbnak a Di-

17 Turin. *Fotóművészeti Hírek*, 1923/7–8. (aug.–szept.) 92. p.

18 SNG, UP-DK 2017

19 Cs. Plank Ibolya, Kolta Magdolna, Vannai Nándor: *I. m.*, 37. oldal előtti tábla

vald fotográfus dinasztiában, hiszen egy ifjabb Divald Károly (1858–1942) a fényképész Adolf testvéreként már volt a családban, szintén fényképész lett. Szlovák forrásból tudjuk, hogy ez a legifjabb fotográfus 1900-ban született Bártfán, apja műtermében, Bártfafürdön (ma: Bardejovské Kúpele Szlovákiában) tanulta meg a szakmát, 1923. szeptember elsején kapott iparengedélyt.²⁰ Feltehető, hogy ez a jó mesterségbeli tudásról tanúskodó *önarckép* ezzel összefüggésben készült. *Ez a felvétel tehát az egész fényképész dinasztiára vonatkozó emléktárunkat is gazdagítja.* (Legifjabb Divald Károly 1968-ban hunyt el Bártfán – ma Bardejov Szlovákiában.)

1924 elején egy sajátos közlemény jelent meg a hivatásos fényképészek budapesti lapja, a Magyar Fotografia hasábjain. Keletkezésének okai között nyilvánvalóan *Trianon* időbeli közelsége állt, bár az is motiváló tényező lehetett, hogy 1923–24-ben – mint arról fentebb már szó esett – tetőzött nálunk a gazdasági válság, az infláció korábban nem látott magasságba szökött, s ez nyilvánvalóan keservesebbé tette a hivatásos fényképészek életét is, és szélesebb körű összefogásra ösztönözte őket. Lélektanilag reálisnak tűnik, hogy ebben az állapotban az elszakítottság érzete az átlagosnál fájdalmasabban érvényesült.

Az úgy alapos áttekintése érdekében célszerű szó szerint bemutatni az akkor elmondottakat. „Prága, Szlovenszkó és Ruszinszkó fényképészei nem kaptak meghívást a nemzetközi kongresszusra – Bennünket kérnek, hogy eszközöljük ki számukra a meghívót” – hangzott a cím a magyar lapban. „A magyarországi fényképészipar fejlettségére és előnyösnek ismert értékére vall, hogy a berni nemzetközi fényképészkongresszus előkészítői bennünket az utódállamok iparai elé helyezve már most meghívtak az értekezletre, illetve közreműködésünket kérték, mint azt lapunkban megírtuk már, míg például Csehszlovákia fényképészei a mai napig nem kaptak meghívót. A Szlovenszkói és Ruszinszkói Szakfényképészek Egyesülete a fényképezést képesítése előtt állván levélben kérte a Budapesti Fényképészek Ipartestületének alapszabályait, mert hasonló alapon kívánja ipartestületeit megszervezni. Válaszlevelünkben, mellékelve a kért alapszabályokat kitértünk a készülő nemzetközi kongresszusra is, valamint hangoztattuk a fényképezőiparnak a szomszédos országokkal karöltve való gazdasági megszervezésének szükségét. Erre a levelünkre a Szlovenszkói és Ruszinszkói Szakfényképészek Egyesülete a következő átiratot küldte hozzánk a minap” – indult a Magyar Fotografia cikke.

„Köszönettel vettük b[ecses] levelüket, úgyszintén a mellékelt alapszabályokat. Teljesen egyetértünk Önökkel abban, hogy nagy szükség lenne az összes szomszéd országokban a fényképész-műipar gazdasági helyzetének és a szakma színvonalának emelésére a szakembereknek egyesületbe tömörülni. Reméljük, hogy ez meg is lesz a közeljövőben. A jelzett svájci nemzetközi fényképészkongresszus nagyban hozzájárulna a fentiek előmozdításához. Ezen a kongresszuson mi is szívesen képviseltetnénk magunkat, de erre felhívást nem kaptunk. Köszönettel vennők, ha kieszaközlnék Önök a svájci kollégáknál a meghívatásunkat.

20 Ľudovít Hlaváč: *Dejiny slovenskej fotografie*. Martin, Osveta, 1989, 201. p.

A prágai központ sem értesített a készülő kongresszusról minket, úgy látszik, ők sem kaptak még meghívót. Most közölni fogjuk a hírt velük és felvilágosítást kérünk. Bizonyára ők is örömmel csatlakoznak az ilyen nagyszabású kongresszuson való részvételhez.

Ismételten köszönve előzékenységüket, szívélyesen üdvözljük ottani kartársainkat. Kremnica [Körmöcbánya – A. B.], 1924. január 21.

Maksay László
titkár²¹

(A Maksay és Joachim fényképészcégről Körmöcbányán a magyarországi nyilvántartásban 1910 és 1920 közöttől van adat.)²²

Részletesebb kutatómunkát igényelne az itt megjelent információk többoldalú, alapos körüljárása. Lehetséges, hogy a svájci szervezők Csehszlovákiát egy lépéssel később kívánták meghívni, s ez aztán minden további nélkül meg is történt? Ez esetben nincs ok a panaszra. Esetleg: a hivatásos fotográfusok vezetői Prágában hamarosan megkapták a meghívást, ők azonban úgy értékelték a helyzetet, hogy majd küldenek Bernbe egy hivatalos csehszlovák delegációt, de erről a szlovenszói és ruszinszói fényképészeket nem is kell külön tájékoztatni, lévén hogy ők Prágából egy egységes Csehszlovákiát kívánnak képviselni? Ez a változat is lehetségesnek tűnik. Nem ismerve a részleteket, nem lenne célszerű ítéletet mondani a fentebb olvasottakról; amit a jelen helyzetben indokolt megtenni, az mindössze a történetek tényszerű vázolása lehet.

Az AGFA 1926. évi nemzetközi pályázatáról – ahol több csehszlovákiai fotográfus is különböző díjakban részesült – tudósítva a Fotografický obzor hírt adott arról, hogy a második díjat, 1500.- márkát (egy darmstadti pályázóval együtt) a budapesti Szakál Géza nyerte.²³ Megemlíthető, hogy erről a pályázatról a Fotóművészeti Hírek is nyújtott tájékoztatást. A két fórum információjában azonos, hogy a beküldött képek esetében mintegy 600 000 darabról szóltak, a Fotóművészeti Hírek azonban 19 000 pályázóról írt,²⁴ ami nagy valószínűséggel irreális – itt elírás történhetett –, inkább a Fotografický obzor által jelezett 1 700 jelentkező tűnik életszerűnek.

1927 márciusában és júniusában a tárlatokról szóló hírei között a Fotografický obzor két alkalommal is jelezte, hogy a magyar szövetség rendezésében szeptember 14-től október 2-ig nemzetközi fotókiállítás lesz Budapesten. A kiállítást magyar, német és angol nyelvű kiadvány kíséri majd, 80 képmelléklettel – szólt a második prágai tudósítás.²⁵

21 Prága, Szlovenszko és Ruszinszko fényképészei nem kaptak meghívást a nemzetközi kongresszusra – Bennünket kérnek, hogy eszközöljük ki számukra a meghívót. *Magyar Fotografia*, 1924/2. (jan. 31.) 4. p.

22 Szakács Margit: *I. m.*, 131. p.

23 Výsledky soutěže AGFA. *Fotografický obzor*, 1927/2. (febr.) 31. p.

24 Az Agfa pályázata lezárult... *Fotóművészeti Hírek*, 1927/1. (jan.) 11. p.

25 Mezinárodní výstava fotografií v Budapešti. *Fotografický obzor*, 1927/3. (márc.) 47. p.; Mezinárodní výstava fotografické. *Fotografický obzor*, 1927/6. (jún.) 95. p.

Ugyancsak 1927 júniusában a Rozhledy fotografa amatéra című lapban Ladislav Kožehuba egy csaknem kétoldalas cikkben tudósított a Kassai Fotóklub I. kiállításáról. A szerző (Rózsahegy, 1906 – Bratislava, 1957) maga is gyakorló fotográfus és szakíró volt, 1927–1931 között a Fotografický obzor szerkesztőségi tagja. Kožehuba beszámolójában arról is szólt, hogy a tárlatról, amely április 23-tól május 15-ig volt látható a Kelet-Szlovákiai Múzeumban, Keller Imre is írt a magyar Kassai Újságban.²⁶ – Keller (Budapest, 1879 – Bakonyjákó, 1952) miután 1919-ben elvesztette a kassai felső leányiskolában betöltött igazgatói állását, ezekben az években a Kassai Újságnál és a Kassai Naplónál dolgozott.

Az ő beszámolója a kiállításról alapvetően pozitív hangvételű volt. Keller szerint „... általános benyomásunk [...], hogy nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is pompás anyagban gazdag a kiállítás.” Keller megjegyezte, hogy a 68 kiállító 334 képeről információt adó katalógus csak cseh nyelvű volt. Beszámolójából az derül ki, hogy a cseh élvonal több képviselője szerepelt itt munkáival; „...Zych képei lágy, gyenge, finom tónusúak és különösen a levegő elsőrangú perspektívája kap meg bennünket.” F. Oupický [sic!] egyik felvételéről azt írta, hogy az „szintén elismerésünket váltja ki a hűségnek és esztétikai szépségnek sikerült összekapcsolásával”. Megjegyzést igényel, hogy František Oupický 1937-től a Fotografický obzor élén a csehszlovákiai fotóélet egyik vezető személyisége lett. A magyar kritikus által kiemelt szerzők között voltak „Lausmann” és ahogy az eredeti szövegben szerepel: „Jenicsek” munkái. – Dr. Jan Lausmann (1901–1991) mérnökként folytatott kiemelkedő fotográfusi tevékenységet, Jiří Jeníček (1895–1963) aki „civilben” hivatásos katona volt, a csehszlovák fotóművészet egyik nemzetközileg is elismert alkotója lett.

Külön bekezdést kapott Kellernél Ladislav Kožehuba tizenkét képe. (Az eredeti magyar nyelvű szövegben az ő neve elírással jelent meg „Kozeluba” formában.) Íme, Keller értékelése Kožehuba munkáiról: „...képei külön stílust alkotnak. Önállóan külön csoportot képviselnek, amelyekről csak a legmelegebben lehet megemlékezni. Az ő képei annyira precízek és pompásak, hogy szinte azt merjük hinni, hogy a fényképekből több és nagyobb művészt nem lehet kihozni. A legújabb, a legmodernebb technikával az u. n. amerikanizmusssal készültek képei, amelyekben a felfogás, a beállítás és a kivitel hibátlanul teljes. A kiállítás legremekebb darabjait és díszait alkotják.”

A magyar cikkíró befejezésül bemutatta az amatőr csehszlovákiai fotográfusok szövetségének elnöke, Mottl állásfoglalását. „Mottl elnök biztosított bennünket, hogy az ő egyesületük számú minden politikát, minden nemzeti különbséget és a magyaroknak semmi okok nem lesz megbánni, ha egy virágzó szövetség keretébe beilleszkednek. Mottl szerint csak egy céljuk van: az amatőr fényképészeknek oly magas, szinte művészi nivóra való emelése, hogy ebben is méltóan sorakozhassék a külföldön elért eredmények mellé. És a magyarok között nem egy kitűnő és nagyszerű amatőr fotografust ismerünk, a ki a fent jelzett művészi célokat a legpompásabban és legtökéletesebben

26 Ladislav Kožehuba: I. Výstava Klubu fotografů amateurov v Košiciach. *Rozhledy fotografa amatéra*, 1927/6. (jún.) 87–88. p.

tudja megoldani. A most kiállított anyag elsőrendű volta bizonyára nagy vonzerővel lesz a magyar amatőrökre.”²⁷

4. kép

PÉCSI József

Akt

Fotografický obzor,
1927/11. (nov.)
166. oldal utáni
első műmelléklet

5. kép

VYDARENY Iván

Madártávlattól

Fotografický obzor,
1927/11. (nov.)
166. oldal utáni
második műmelléklet

Miután a Fotografický obzor két alkalommal is előzetes tudósítást nyújtott a tervezett 1927. évi budapesti nemzetközi kiállításról, a novemberi számában az eseményhez méltó módon foglalkozott a Műcsarnokban megrendezett tárlattal. A kiállítást ezúttal is a fentebb már bemutatott Ladislav Kožehuba másfél oldal terjedelemben ismertette értékelő módon. A lap a műmellékletei sorában közreadta Pécsi József *Akt* és Vydareny Iván *Madártávlattól* című munkáját. A „Képeinkhez” rovatban maga a szerkesztő, Augustin Škarda írt pár mondatos ismertetést Pécsi és Vydareny képéről. – Škarda a csehszlovák fotókultúra egyik kulcsalakja volt; 1879. július 15-én született, „civilben” mérnöki képesítéssel rendelkezett, az 1910-es években közösen vitt egy prágai műtermet Fr. Drtikollal, aki a későbbiekben a cseh világklasszis fotográfusok egyike lett. Augustin Škarda 1922–1936 között „odpovědný redaktor” (felelős szerkesztő) volt a Fotografický obzornál, 1937. március 3-án hunyt el.

Kožehuba a csehszlovák amatőrök lapjában, a Rozhledy fotografa amatéra hasábjain is közreadott egy beszámolót a budapesti nemzetközi eseményről – ezúttal „szalon”-ként interpretálva a tárlatot.²⁸

²⁷ Keller Imre: Amatőr fényképészek kiállítása Kassán. *Kassai Újság*, 1927/99. (máj. 1.) 6. p.

²⁸ Ladislav Kožehuba: Medzinárodný fotografický salon v Budapešti. *Rozhledy fotografa amatéra*, 1927/10. (okt.) 155–156. p.

Ugyancsak a Rozhledy fotografa amatéra 1928 februárjában recenziót közölt a budapesti II. nemzetközi művészi fényképkiallítás alkalmából készült négy nyelvű budapesti kiadványról. Felsorolta a kötet szerzőit – dr. Fejérváry Sándor, Pécsi József, Vydareny Iván –, s megadta az általuk írt tanulmányok címét.²⁹

A Fotóművészeti Hírek 1928 elején szemlélte a budapesti kiállítás külföldön megjelent beszámolóit, kritikáit. A lap szerint ezek „gyéren jelentek meg”. Magyarország a húszas évek második harmadában külpolitikai szempontból a korábbi elszigeteltségéhez képest előbbre jutott. Ezekben az években autonóm magyar vámtarifa jött létre, népszövetségi kölcsönrel sikerült szanálni a gazdaságot, 1926–27 fordulóján létrejött az értékálló pengő; főként angol jóindulat folytán 1926-ban az ország túljutott a frankhamisítási válságon; 1927 márciusában megszűnt Magyarországon a nemzetközi Katonai Ellenőrző Bizottság működése, áprilisban barátsági szerződés született Olaszországgal; június 21-én megjelent lord Rothermere nevezetes cikke a magyar revízió érdekében a Daily Mailben (*Magyarország helye a Nap alatt*).

Fotográfiai szakmai téren ugyanakkor érződött, hogy Magyarországon nagyon erős volt a festőiséghez való kötődés – amely ekkorra a progresszív nemzetközi fotóéletben már meghaladottá vált. A budapesti kiállítás katalógusa még valahol lappang, nem áll a kutatók rendelkezésére, így nehéz konkrétan és teljességben rekonstruálni, hogy külföldről kik küldtek képeket a magyar fővárosba, az viszont a korabeli tudósításokból látható, hogy a nemzetközi avantgárd képviselői döntő többségben távolmaradtak. Nyilvánvaló, hogy a külföldi visszhang gyér volta ezzel függ össze. Ebben a helyzetben kiemelt figyelmet érdemel, hogy a magyar számbavétel a prágai reagálás felidézésével kezdődött. Ez a szöveg aláírás nélkül jelent meg; a szerző nyelvtudása folytán nagy valószínűséggel Vydareny Iván volt. A budapesti szemlélő úgy értékelt, hogy a Fotografický obzor „komoly, objektív szakkritikát hoz”. Vydareny elismerte annak a prágai felvetésnek a jogosságát, hogy a kiállításon túl sok kép volt látható, s a katalógus (amelyet az utókor kutatója a fent jelzettek miatt nem tud értékelni) nem áttekinthető. A budapesti interpretátor ellenvetés nélkül idézte a prágai lapból, hogy számos neves külföldi fotográfus távolmaradása miatt jutott túl sok közepes teljesítmény falra Budapesten „...a hazai kiállítók sok olyan képét is elfogadták, amelyek nem valók nemzetközi kiállításra.” A csehszlovák résztvételét illetően a budapesti beszámoló így idézte a Fotografický obzort: „Csehszlovákia aránylag gyengén volt képviselve. [...] Kár, hogy annyi jó emberünk nem küldött a kiállításra. Az a néhány jó kép, amit küldtünk a képek tengerében elveszett.” Budapesten jó visszhangot keltett, hogy a cseh kritikus pozitív módon értékelte, hogy nálunk jó az amatőr és a hivatásos fotográfusok együttműködése. Nagyon tanulságos volt a festőiséghez való magyarországi viszony prágai megítélése. „Feltűnt neki továbbá – idézte a pesti szemleíró a cseh kritikust – hogy itt nálunk [mármint Magyarországon – A. B.] még mindig nagyjából nemes eljárásokkal dolgozunk, hogy ez üdvös-e minden körülmények között, nem tudja.”³⁰ A mai olvasó számára elég vilá-

29 II. mezinárodní fotografická výstava v Pešti. *Rozhledy fotografa amatéra*, 1928/2. (febr.) 11. p.

30 [Vydareny Iván?]: Külföldi szaklapok a II. nemzetközi kiállításról. *Fotóművészeti Hírek*, 1928/1. 5–7. p.

gos, a szerző tudta – hogy ugyanis ez nem „üdvös” –, hiszen különben nem vetette volna fel a kérdést, de nagy valószínűséggel nem akart éles fogalmazású értékítéletet mondani. Érdeemes megemlíteni, hogy Kožehuba „nyitrai szlovák”-ként idézte meg a kiállításon szereplő Vydareny Ivánt.³¹

A Fotóművészeti Hírek kritikája a budapesti kiállításról Kankovszky Ervintől, az akkori magyar fotóélet egyik prominens alkotójától, szakírójától származott. (Megemlítendő, hogy a lengyel származású Kankovszky névírasi gyakorlata a huszadik század első felében változó volt – ezt a cikket konkrétan Kankowsky vezetéknev alatt adta közre.) A kritikus a külföldi kiállítók sorában az amerikai, a skót, a kanadai és az argentin fotográfusok munkáit követően szólt – jellemző módon nem Csehszlovákia, hanem Csehország kiállítóiról. (Kankovszky sorrendjében ez után következtek a jugoszláv, a román és a lengyel kiállítók.) „Csehország régi, nagyhírű mestereit ez alkalommal nem volt szerencsénk viszontláthatni, egyébként néhány kiállítója elismerésre méltó munkával szerepel. Vogel Nándor, Kassa, nagyméretű arcképei elsőrendű munka, Franz Drtikol, Praha fantasztikus akt-kompozíciói feltűnést keltettek. Igénytelen megjelenésük dacára L. Kožehuba képeit úgy belső tartalmuknál fogva, mint sok tehetséget rejtő kompozíciójuknál fogva, igen magasra taksáljuk. Nagyrabecsült ismerősünk ing. Lausmann is.”³²

6. kép

PÉCSI József

Akt a szabadban

Fotografický
obzor, 1928/3.
(márc.) 36. oldal
utáni első
műmelléklet

1928. március 9. és 27. között a Manes adott helyet az I. prágai nemzetközi szalonnak, amelyről Jan Srp írt ismertetést a Fotografický obzor számára. A cseh kritikus négy magyar kiállító: Pécsi József, Rónai Dénes, Wessely János és Widder Frigyes képeiről adott hírt.³³ Érdekesség, hogy Rónai neve a Fotografický obzorban (és nyilvánvalóan a Prágában kiállított képeinek aláírásában is) „y”-os írásmóddal szerepelt. – A két világháború közötti fotóéletben több magyar fotográfus külföldi „megnemesedésének” is tanúi lehetünk – Rónai aztán

1945 után „visszapolgárosodott”... A kritika keretében a lap műmellékletként közölte Pécsi József *Akt a szabadban* című felvételét.

31 Ladislav Kožehuba: Dojmy z II. mezinárodnej fotografickej výstavy v Budapešti. *Fotografický obzor*, 1927/11. (nov.) 170. p.

32 Kankowsky Ervin: II. nemzetközi kiállításunk. *Fotóművészeti Hírek*, 1928/1. 21. p.

33 J[an] Srp: I. mezinárodní fotografický salon v Praze. *Fotografický obzor*, 1928/3. 33–37. p. A magyar fotográfusok képeiről a 36. oldalon lehetett olvasni.

A csehszlovák–magyar fotográfiai viszonylatnak az 1928-as esztendő általában is jó időszaka volt. A Fotografický obzorban megjelent Pécsi József tanulmánya *Kritika moderní fotografie* címmel.³⁴ (Ennek szövege eredetileg az 1927-es budapesti II. nemzetközi fotóművészeti kiállítás alkalmából közreadott tanulmánykötetben látott napvilágot – amelyről, mint fentebb látható volt, a Rozhledy fotografa amatéra recenziót közölt –, úgy látszik, hogy az akkor három idegen nyelvre lefordított munka megnyerte a prágai szakemberek tetszését is.)³⁵

7. kép
WIDDER Frigyes, *Vakvágány*,
Fotografický obzor,
1928/4. (ápr.) 60. oldal
utáni első műmelléklet

Valószínűleg a Fotografický obzor szerkesztősége és Pécsi József jó kapcsolatának következménye volt az is, hogy áprilisban a lap – mintegy a prágai szalon „lecsengéseként” – közölte Widder Frigyes *Vakvágány* című felvételét, amely a szalon egyik kiállított képe volt, majd pár oldallal később néhány soros kommentárt is fűzött hozzá.³⁶ – Itt kell megjegyezni, hogy Widder és Pécsi régi barátságban álltak egymással; egy 1936-os forrás szerint Widder tanította meg Pécsit 1907-ben fényképezni.³⁷ (Pécsi 1889-ben született, Widder alig egy évvel

volt idősebb, mint ő.) Budapesten osztálytársakként érettségiztek egy kereskedelmi iskolában, aztán Pécsi a müncheni Lehr- und Versuchsanstaltban elsajátítva a szakmát meghaladta egykori „tanítómesteré”-t, majd ennek az eredménynek a birtokában „vitte magával” nemzetközi síkon Widdert, aki egyébként itthon nem mutatott fel különösebb szakmai sikereket.

Ennek az évnek az eseménye volt, hogy a Fotografický obzor recenziót közölt Pécsi József *A fényképező művészete* című, második kiadásban Budapesten megjelent könyvéről.³⁸

A Szlovák Nemzeti Galéria Pozsonyban Ladislav Farkaštól / Farkas Lászlótól (Trencsén, 1895 – Trenčín, 1948) már 1928-ból is őriz egy 17,3x12 cm méretű képet *Reflex* címmel.³⁹ Farkas, aki kereskedelmi tanulmányokat végzett, amatőr fotográfus-

34 Pécsi J[ózsef]: *Kritika moderní fotografie*. *Fotografický obzor*, 1928/4. (ápr.) 50–53. p.

35 Újraközölve: Pécsi József: *Különnfélék. Összegyűjtött írások a fotográfiáról*. Összeáll., utószó: Sümegi György. Bp., Intera Könyvek, 1999, 74–77. p.

36 *Fotografický obzor*, 1928/4. (ápr.) 64. p.

37 Kankowsky Erwin [!]: Widder Frigyes. *Fotóművészeti Hírek*, 1936/5. (máj.) 112. p.

38 *A fényképező művészete* (Umění fotografujícího). *Fotografický obzor*, 1928/6. (jún.) 94. p.

39 SNG, UP-DK 796

Reflex

L. Farkas
1928

8. kép. Ladislav Farkaš / Farkas László: Reflex, 1928 – Slovenská národná galéria

ként egész élete során Trencsénben folytatott alkotó- és fotóéletbeli szervezőmunkát. A hordozó kartonon saját kezűleg szignált felvétele a festői felfogás jegyében született, egy romantikus hangvételű tájkép.

Vannak fotográfusok, akiknek életműve – még ha valaha sikeres volt is – kiesik az emlékezet rostáján, s vannak, akik szerencsésebb sorsúak – az övék nem. A szerencsésebbek közé tartozott a gazdag magyar kereskedőcsaládba született Rozman László, aki 1912 óta fényképezett, s 1928-ban szerepelt először kiállításon.⁴⁰ Ma 34 képét őrzi a Szlovák Nemzeti Galéria. Ezek közül négy mű munkásságának korai időszakából, 1929-ből származik, ahogy ezt a képek kartonján a szerző ceruzás szignója melletti/alatti dátum mutatja. Rozman ezen munkái egy kivétellel – *Úton hazafelé*, 25,5x46,5 cm⁴¹ – a piktorialista fényképezés jegyében készült brómolajnyomatok voltak. *Gyermekek*, 39,0x27,5 cm⁴²; *Libák* 25,0x34,0 cm⁴³; *Kék táj*, 25,5x25,5 cm.⁴⁴

9. kép. Ladislav Rozman / Rozman László: *Úton hazafelé*, 1929 – Slovenská národná galéria

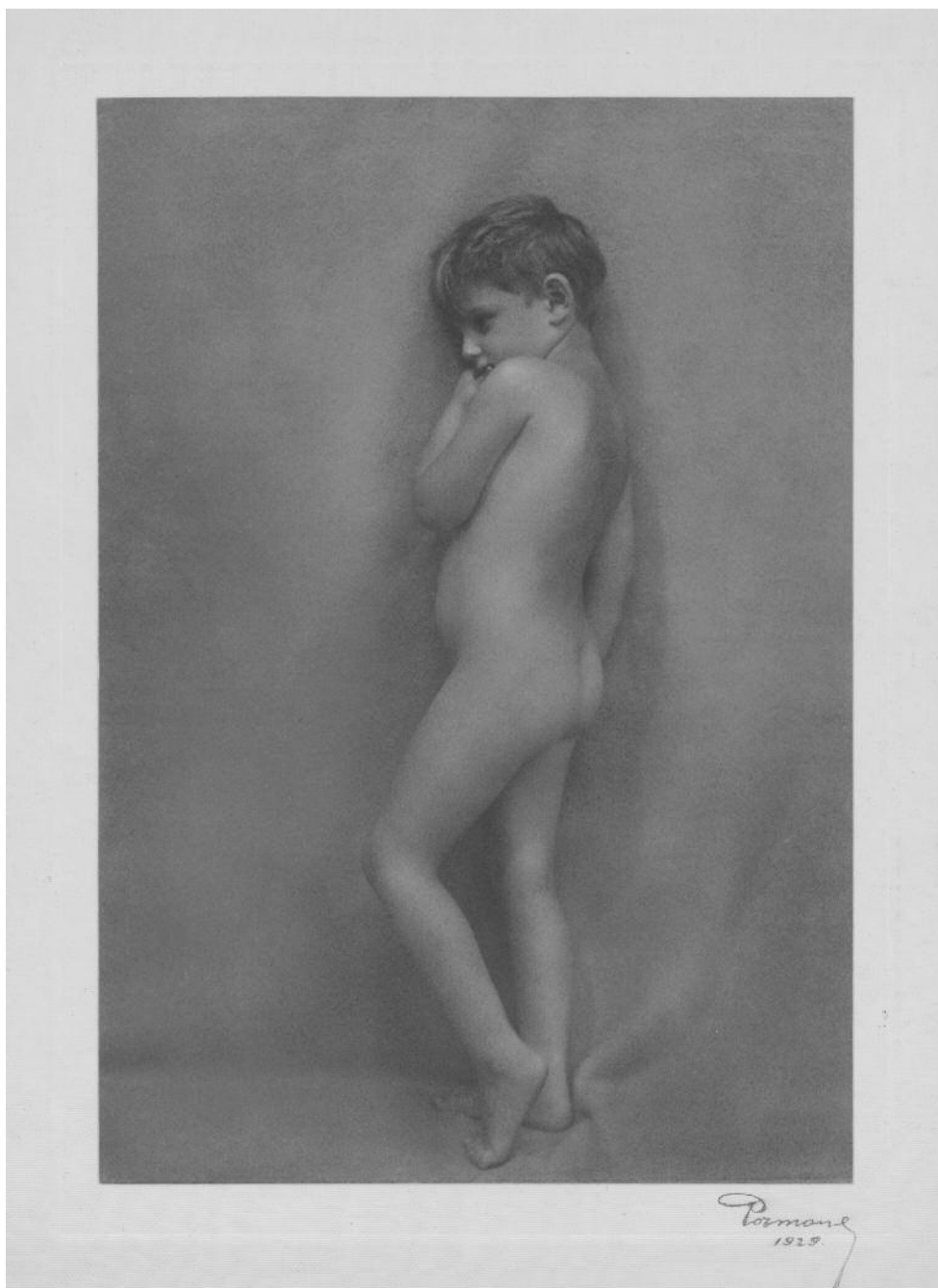
40 Balassa Zoltán: Rozman László kiállítása Kassán. *Felvidék.ma*, 2016. márc. 5.

41 SNG, UP-DK 872

42 SNG, UP-DK 877

43 SNG, DK-887

44 SNG, UP-DK 887

10. kép. Ladislav Rozman / Rozman László: Gyermekakt, 1929 – Slovenská národná galéria

11. kép

Ladislav ROZMAN / ROZMAN László

Libák, 1929

SNG

Az *Úton hazafelé* érdekessége, hogy csaknem direkt ellenfényben készült. A nyáj állatainak hátán ezért jól érzékelhető élfény jelent meg. Itt kell megjegyezni, hogy az ellenfény adta hatás lehetőségének hasznosítása a csehszlovák fotókultúrában ekkor már nem volt újdonság. A jelen írásból már ismert mérnök-fotóamatőr dr. Jan Lauschmann 1925-ben publikált egy eszmefuttatást erről a témáról a *Fotografický obzor* hasábjain, s a folyóirat gyakorlati példát is hozott az ellenfény fotográfiai alkalmazására ugyanebben a lapszámban.⁴⁵ Lauschmann dr. ezúttal nyilvánvalóan hasznosította mérnök voltából adódó műszaki/technikai és matematikai ismereteit is, így cikkében

egzakt érvekkel tudta alátámasztani az ellenfényben történő fényképezésre vonatkozó leírását, javaslatait. Érdekesség, hogy a magyar szaksajtóban éppen az itt már szintén megidézett Dulovits Jenő írt tétélesen az ellenfényről – 1932-ben.⁴⁶

Az emlékezetben maradást mutatja, hogy Rozman László képeiből a közelmúltban készült egy kiállítás is, amelyet 2016. március 2-án nyitottak meg az Állami Tudományos Könyvtárban Kassán. Ez alkalomból több visszaemlékezés is méltatta Rozman egykori fotográfusi munkásságát.⁴⁷

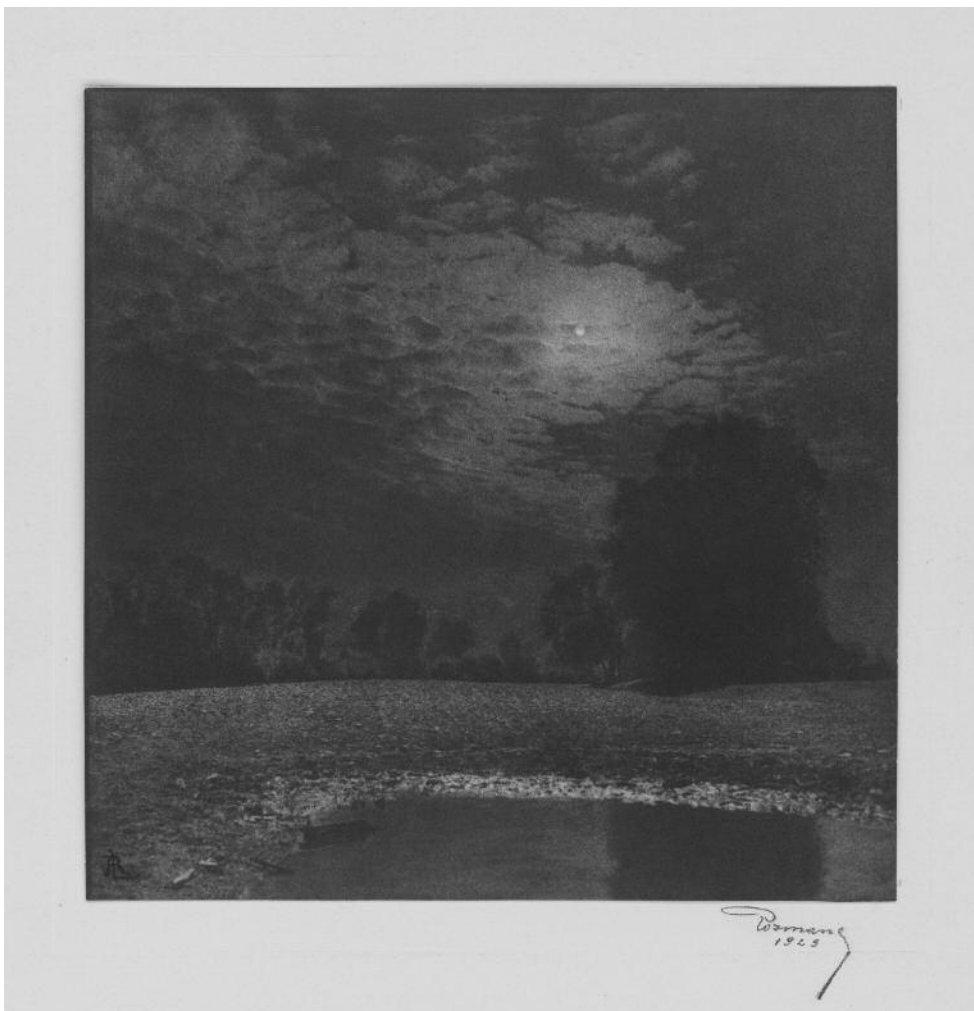
1930 tavaszán a németországi *Der Querschnitt* közölte Dulovits Jenő *A Moldvánál* című képét – ennek egyelőre csak a megjelenési ideje ismert, a készítési dátuma nem.

1931 májusában a *Fotóművészeti Hírek* igen elismerőleg számolt be egy csehszlovákiai fotóújdonságról, a frissen elindított fotográfiai évkönyvsorozat első kötetéről. „A *Fotografický Obzor* [sic!] gyönyörű kiállítási [valószínűleg itt elírás történt; az eredeti szövegben valószínűleg a „kiállítású” szó szerepelt – A. B.] fotográfiai almanachot adott ki, melynek címe »*La Photographie Tchechoslovaque 1931.*« [Bár az album előszava négy nyelvű volt, a cseh nyelvű szöveget a német, a francia és az angol változat követte, rejtély, hogy a magyar interpretáció miért franciául adta meg a címet, ez a kötetben sehol nem szerepelt – A. B.] Ebben az albumban megtalálni mindent, ami a totográfia-ban [sic! – a budapesti olvasószerkesztő (korrektor), ha volt egyáltalán, nem állt a hely-

45 Jan Lauschmann: *Proti světlu. Fotografický obzor*, 1925/ 8. (aug.) 148–152. p.; Ant. Válek: *Proti světlu*. 152. old. utáni műmelléklet

46 Dulovits Jenő: *Fényképezés fény ellen. Fotóművészeti Hírek*, 1932/6. (jún.) 105–108. p.

47 Balassa Zoltán: *I. m.*

12. kép. Ladislav Rozman / Rozman László: Kék táj, 1929 – Slovenská národná galéria

zet magaslatán – A. B.] szép. Látszik az almanachon – folytatódott a méltatás – hogy a kiadó sem fáradságot, sem költséget nem kímélt, hogy a fotográfiának leggyönyörűbb virágaiból nyújtson egy olyan színes bokrétát, melyhez hasonlót még keveset láttunk. A könyvet a kiadónál: Fotografický Obzor [sic!], Praha II. Zahoranskeho [sic!] 6. lehet megrendelni. A könyv ára 60 Kč.”⁴⁸

⁴⁸ A Fotografický Obzor..., [sic!] *Fotóművészeti Hírek*, 1931/5. (máj.) 119. p.

13. kép

DULOVITS

Jenő

A Moldvánál

Der Querschnitt,

1930/3. (márc.)

156. oldal

utáni első
műmelléklet

A *Československá fotografie* első kötetéről hozott recenziót a hivatásos fotográfusok lapja, a Magyar Fotografia is. (Műfaji szempontból ez esetben nem pusztán recenzióról kell beszélni, mert a rövid írásban néhány értékelő, minősítő momentum is szerepelt.) Az R. D. monogram mögött Rónai Dénes, a Váci utcai műteremmel rendelkező neves fényképész állt – aki szakíróként is aktív volt. „Ízléses, szép, folio alakú album viseli a fenti címet [Československá fotografie]. Valljuk be, irigységgel néztük ezt a szép kötetet. Nem tudjuk, miképp oldja meg anyagilag a Ceskoslovensko

[sic!] amatőr szövetség az album kiadását, de büszke lehet rá. Mint propaganda eszköz is kiváló, mert a csehek [sic!] fotókultúráját nagyszerűen reprezentálja. A könyv kivitele legelső rangú. Kitűnő papíron, tiszta, kitűnő nyomás. A képanyag is európai nívón áll” – kezdte recenzióját Rónai. A továbbiakban a kötet néhány képére vonatkozólag is tett pár megjegyzést a szerző: „...az amatőrök igen nagy fölényben vannak. A hivatásosak képei csak a közepes átlagig érnek föl. Drtkol [sic!] kiagyalt, hatásvadászó, irodalmi ízű, patetikus trükkjei, nem hatnak többé. Nagyon jónak találjuk Josomir Fünke [itt nyilvánvalóan Jaromír Funke képéről volt szó – A. B.] fény-árnyék megoldását. Victor Schück képötletét. Jól meglátott képtéma Kvetoslav [helyesen: Květoslav] Trojna esti felvétele. Jó kivágású Karel Kleiner képe és nagyon szép és hatásos Jiszi Jenicek [helyesen: Jiří Jeniček] lépcsőket ábrázoló képe.

Josef Sudek képe igen hatásos, csak nem szabad feltenni a kérdést, hogy miképp [sic!] és miért kerültek a kép tárgyai, itt és így össze? Nagyon érdekes és hatásos Vladislov [sic!] Scholtz [helyesen: Scholz] képe, de kevesebb sokkal több lett volna. De az említetteken felül is sok érdekes és értékes munka van ebben az albumban. Gratulálunk a cseh kollégáknak, hogy képességeiket ilyen pompás formában sikerült megmutatniuk.”⁴⁹

Leszámítva a kirívóan hibás névírásokat – ez esetben nem lehet tudni, hogy Rónai volt-e már-már a felszínességig figyelmetlen (végül is az album a kezében volt, csak pontosan kellett volna másolnia) vagy a magyar nyomda szedője volt hanyag –, a bemutatás nyilvánvalóan pozitív, elismerő hangvételű volt. – Érdemes tudni arról, hogy Rónai a fotográfiai formanyelvet illetően eredendően konzervatív alapállású volt, kritikai meg-

49 R[ónai] D[énes]: Könyvkritika: Československá Fotografie [sic!] 1931. Magyar Fotografia, 1931/10. (máj. 20.) 16. p.

jegyzései Drtikol és Sudek képei esetében ennek ismertében érthetők. (Látható, hogy a magyar kritikusnak a központosítás sem tartozott az erősségei közé.)

Az 1931 áprilisában indult Fotóélet című folyóirat Budapesten a harmadik, júniusi számában szignálatlanul – tehát szerkesztőségi állásfoglalásnak tekinthetően – ugyan-csak elismerő recenziót hozott erről a kötetről. Ennek az érdekessége az volt, hogy – hivatkozás nélkül – pár mondatot szó szerint átvett Rónai Dénes fentebb idézett szövegének bevezető részéből (tudott-e erről Rónai vagy sem, ezt ma már nem lehet eldönteni), de az átvétel ténye egyértelmű), majd így zárta a bemutatást: „A szép és értékes kötet ára 60 Kc. [Helyesen: 60.- Kč] Nagyon ajánljuk a megszerzését.”⁵⁰

A három magyarországi híradás annyi korrekciót igényel, hogy a kötet eredeti (bolti) ára 48.- Kč volt; a 60.- Kč a külföldre küldést is magába foglalta.

A csehszlovák fotókultúra az album megjelenésével a német nyomdokába lépett (Németországban 1927 óta adtak ki fotográfiai évkönyvet); a közép-kelet-európai térségben a *Československá fotografie* volt az első ilyen típusú vállalkozás.

1931 tavaszán a Fotografický obzorban az akkor már befutott, jó nevű cseh fotográfus, a „civilben” hivatásos katona Jiří Jeníček (1895–1963), aki ezekben az években a lap szerkesztőbizottságának tagja is volt, mutatta be Pécsi József *Photo und Publizität* címmel Berlinben megjelent reklámfotókötetét. Bemutatásról kell szólni, mert az írás tartalmilag és terjedelmileg is meghaladta a recenzió műfaját.

Jeníček bevezetőben professzorként aposztrofálta Pécsit, aki 1914-től csakugyan tanította a fényképezést a Székesfővárosi Iparrajziskolában, de felsőfokú végzettsége nem volt (mint arról fentebb már szó esett, ő Münchenben szerzett fotográfusi szakképzettséget – hozzátehetjük, hogy pár évvel a cseh František Drtikol ottani tanulóévei után). Az album méltatója úgy ítélte meg, hogy ez a kötet a fényképész és a tipográfus jó együttműködésének a terméke. „Pécsi József reklámképei a híres alkotó művésztének minden jelét magukon hordozzák, telve élettél, humorral és gondolatokkal” – vélekedett Jeníček. Megállapítása szerint Pécsi képei mentesek minden vásári hangulatú elemtől. Kiemelte, hogy a fotográfus egyszerűen kezeli tárgyait, s ábrázolásukhoz hatásos megvilágítást használ. Jeníček úgy értékelte Pécsi reklámfotóit, hogy ezek a munkák nemcsak a fényképek esztétáinak figyelmét ragadják meg, hanem az egyszerű szemlélőét is, „...aki nem is a kép szépségét keresi, hanem elsősorban egy árucikket. [...] Minden szakmai érdem mellett Pécsi munkái jó üzleti névjegyek, kitűnő hirdetések, és ebben áll az egész dolog sikere”. A beszámoló érdekessége az volt, hogy Jeníček így fogalmazott: nálunk – mármint Csehszlovákiában – az alkotó fényképezés elhanyagolt, külföldön viszont, különösen Németországban a reklámfényképezés teljesen új területet képez. „Ott a helye a könyvtárakban, sokat tanulhatunk belőle!” – zárta le Pécsi kötetének bemutatását a cikk szerzője.⁵¹

1932 augusztusában a Fotografický obzor a Soproni Fotóklub nagy eseményének tervéről adott előzetest. Ez arról szólt, hogy Sopronban szeptember 25-től október 9-ig tartó nemzetközi fényképkiállítás lesz. A nevezési díj 1 dollár. A kiállításra szánt képek

⁵⁰ Csehszlovákiában... *Fotóélet*, 1931/3. (jún.) 16. p.

⁵¹ Jiří Jeníček: *Photo und Publizität. Fotografický obzor*, 1931/3. (márc.) 57. p.

szeptember 10-ig küldhetők meg. Cím [az eredeti helyesírás szerint]: „Magyar Amatőr-fényképezők Országos Szövetségének Soproni Csoportja (II. Nemzetközi Művészi Fényképkiallítása) Sopron (Uhry), Főposta.”⁵²

A soproni kiállítás prágai meghirdetése eredményes volt. Decemberben a Fotografický obzor arról számolt be, hogy Csehszlovákiából 19 fotográfus 49 képe szerepelt a nyugat-magyarországi nemzetközi tárlaton. A magyarok és az osztrákok mellett ők voltak jelen a legnagyobb számban. A hirdetésben a szerkesztőség felsorolta a 19 csehszlovákiai kiállító nevét; azt is, hogy melyik alkotó mely városból küldött képeket Sopronba, s megadta az egy-egy fotográfustól kiállított képek számát. A felsorolásban az akkori csehszlovák fotóélet néhány „nagy neve” is olvasható volt, például J[aromír] Funke (Kolin) 3 képpel; dr. Jan Lausmann (Brno) 5 képpel; Ada Maly (Prága) 2 képpel. A pozsonyi Iparművészeti Iskola növendékei 4 képpel szerepeltek. Dr. Jan Lausmann aranyplakettet nyert.⁵³

A *Československá fotografie 1933* – ismeretes, hogy az évkönyvek a datálásukhoz képest az előző év végén jelentek meg – többek között közreadta Collinászy György *Szlovák típus* című felvételét.

14. kép

Juraj
COLLINÁSZY

COLLINÁSZY
György

Szlovák típus

Československá
fotografie 1933,

43. tábla

A soproni kiállításról a Fotóművészeti Hírekben beszámoló alkotó amatőr fotográfus, Kerny István a csehszlovák képek közül [A.] Modes, dr. Jan Lausmann és [H.] Niklatsch munkáit nevezte kiemelkedőnek.

1932-es datálású egy Rozman László/kép, amelyet *Nő* címmel, a szerző szignójával őriz ma a Szlovák Nemzeti Galéria⁵⁴ 49,0x60,0 centiméteres méretben.

A Fotografický obzor 1933 márciusában hozott egy felvételt Kassai Zoltántól *Pillantás a végekre* címmel. Kassai személyéről egyelőre csak annyit tudok, hogy az 1930/40-es években

újságíróként működött Kassa városában, s amatőr fotográfusként külföldi pályázatokon is sikeresen szerepelt képeivel.⁵⁵ Ennek részleteire a későbbiekben visszatérek.

52 II. mezinárodní... *Fotografický obzor*, 1932/8. (aug.) 135. p.

53 II. mezinárodní fotografický Salon Maďarský... *Fotografický obzor*, 1932/12. (dec.) 196. p.

54 SNG, UP-DK 884

55 Albertini Béla: *Elfeledett képek. Egy kassai fényképész, Kassai Zoltán fotográfiai az 1930–40-es évekből*, <https://dunszt.sk/2017/05/18/elfeledett-kepek/>

15. kép. Ladislav Rozman / Rozman László: Nő, 1932 – Slovenská národná galéria

16. kép
KASSAI Zoltán, *Pillantás a végekre*
Fotografický obzor, 1933/3. (márc.) 40. oldal utáni
harmadik műmelléklet

1933 februárjában és márciusában a Fotografický obzor előzetest adott a II. prágai nemzetközi szalon megrendezéséről. A tárlat 1933. április 9-től 23-ig volt látható a Manes termeiben. A lap április száma a kiállított képekből nyújtott ízelítőként közreadta Rónai Dénes (1875–1964) budapesti hivatásos fényképész Akt című munkáját. Májusban a lap felelős szerkesztője közölt adatokat a szalonról. Ebből tudható, hogy 29 ország 294 fotográfusának képei voltak láthatók Prágában, s 17 magyar kiállítótól 26 képet mutattak be a Manesban.⁵⁶ A kiállításról háromoldalas szerkesztőségi cikk

⁵⁶ [Augustin Škar]da: II. Mezinárodní fotografický salon v Praze. *Fotografický obzor*, 1933/5. (máj.) 49. p.

nyújtott részletes tájékoztatást, a magyar kiállítók közül Hollán [Lajos] és Rónai nevét emelte ki a prágai beszámoló.⁵⁷

17. kép

RÓNAI Dénes
(eredetiben:
Dénes Rónay)

Akt

II. nemzetközi
fotószalon
Prágában

Fotografický obzor,
1934/4. (ápr.) 56. oldal
utáni első műmelléklet

Ezek után kissé furcsán hangzott a magyar szak-sajtóban a csehszlovákiai visszhangok összegzése és kommentárja. „A prágai nemzetközi kiállítás magyar sikeréről a magyar barátsággal meg nem vádolható csehek meghajták a kritika zászlóját. Ki-jelentik, hogy tanulni csak a magyaroktól lehet Európában. [Ennek forrása nincs megadva – A. B.] Adj-a Isten, hogy kivívtat pozí-ciónkat meg tudjuk to-vábbra is őrizni.”⁵⁸

A Fotóművészeti Hírek ugyanakkor Vydareny Iván tollából nagyon elismerő bemutatást adott közre

májusi számában a *Československá fotografie III. 1933* kötetről. A több mint egyhasá-bos írás a könyvészeti adatok közlése után nem fukarkodott a dicsérettel. „Ezen évben is az előző két kötethez méltóan mutatkozik be a csehszlovák amatőrfotográfusok évkönyve, pompás kiállításban és gondosan kiválogatott képanyaggal. Az elv ugyanaz, amelyet két év óta követ: lehetőleg minél több és mindig újabb és újabb szerzőket jut-tatni szóhoz és ismertetni a külfölddel. Ezt úgy éri el, hogy minden szerzőtől csak egy képet hoz és a 64 kép szerzői közül több mint a fele olyan, akik még évkönyvükben nem szerepeltek. Követésre méltó módszer annak dokumentálására, hogy mily számos tehetséges fotográfussal rendelkeznek, [...] Az anyag igen változatos, mentes minden egyirányúságtól; minden irányzat, felfogás megtalálja benne a maga helyét [...] s az is csak javára irandó ezen újabb kötetnek, hogy jobban érezzük ki belőle a nemzeti karak-tert, ellentétben az előző két kötet túl nemzetközi szellemével.”⁵⁹ – Kérdéses természetesen, hogy Csehszlovákiában mennyire okozott örömet ez az utóbbi értékítélet, a beszámoló írója mindenesetre pozitív megnyilatkozásnak szánta.

57 II. Mezinárodní fotografický salon v Praze. *Fotografický obzor*, 1933/5. (máj.) 65–67. p.

58 *Fotóművészeti Hírek*, 1933/6. (jún.) 134. p.

59 Vydareny [Iván]: *Československá Fotografie [sic!] III. 1933. Fotóművészeti Hírek*, 1933/5. (máj.) 112. p. – Figyelmet érdemel az itt látható személynévírás a korábban használatos Vydareny helyett. Elírásról aligha lehet beszélni, mert Vydareny e lapszám társszerkesztője volt...

1933 augusztusában és szeptemberében a jövőbeni kiállításokat felvázoló táblázatban a Fotográfický obzor a III. budapesti nemzetközi fotóművészeti kiállításról is hírt adott („szalon”-ként interpretálva a közelgő rendezvényt).⁶⁰

1933 szeptemberében kassai magyar amatőr fotográfusok sikeréről adott hírt a Kassai Újság. Egy luzerni kiállításon, ahol 40 ország – közöttük Csehszlovákia – fotográfusai vonultatták fel képeiket, Collinászy György, Kassai Zoltán és dr. Kemenczky Kálmán ezüstérmet nyert – közölte a *MI ÚJSÁG? Színház – Művészet – Zene* rovatban a lap.⁶¹

1933. szeptember 10-én (vasárnap) nemzetközi fénykéпкиállítás nyílt Kassán. A kiállításnak otthont adó múzeum kertjében kitűzték a kiállításon részt vevő országok zászlóit, közöttük – mivel magyarországi fotográfusok képei is szerepeltek Kassán – a magyart is. Ebből az alkalomból dr. Köves Illés, a Kassai Újság főszerkesztője vezércikket közölt lapjában,⁶² amit a Fotóművészeti Hírek Budapesten teljes terjedelmében átvett, s némi kommentárral szerkesztőségi írásként közölt (itt elírták a szerző nevét: „Kövess” – olvasható a Fotóművészeti Hírekben.).⁶³ „Első eset 15 év óta, hogy a magyar nemzeti színek is felszöktek Kassán a kultúrnépek zászlóerdejében, és így 15 éve most kínálkozik első alkalom, hogy a magyar kisebbség is fenntartás nélkül meghajthatja az elismerés és köszönet lobogóját az előtt, aki leküzdvé a gyűlölködés és bizalmatlanság tengernyi akadályát, elismerte nemes gesztusával a magyar színek jogát a kultúrnépek sorában”⁶⁴ – idézte a magyar szakmai fórum a kassai főszerkesztő elismerő sorait. Befejezésül Köves dr. azt kívánta, hogy ez a szellemiség jusson el olyan kisebb helyszínekre is, ahol a közigazgatás nem olyan megértő, mint amiről a kassai házigazdák tanúbizonyságot tettek.

A Kassai Újságban a második oldalon féloldalas szignálatlan cikk számolt be a kiállításról.

Összességében elmondható, hogy ezekben a hetekben a lapban a kiállítással összefüggésben olyan publikációk láttak napvilágot, amelyek a magyarországi fotótörténet-írás számára nóvumot jelentenek, ezért ezekre indokolt részletesebben kitérni.

A Kassai Újság szerint a nemzetközi tárlatra 1600 kép érkezett; a zsűri 151 szerző 342 képét ítélte kiállítandónak. „A kiállítás alkalmából lobogódísz t öltött a múzeum. A rendező klubok zászlain kívül a huszonhárom résztvevő állam lobogója került az épületre. Bent a teremben minden állam kollekciója mellett nemzeti színei pompáznak. Az államfordulat óta ez alkalommal először adtak engedélyt a magyar zászló kitűzésére és a teremben a magyar kollekciót a magyar nemzeti színek díszítik.”⁶⁵ A beszámoló írója országokként vette szemügyre a kollekciókat. „A külföldi kiállításokon szereplő kassai-

60 *Fotográfický obzor*, 1933/8. (aug.) 127. p.; 1933/9. (szept.) 143. p.

61 Kassai amatőr fényképezők sikere. *Kassai Újság*, 1933/204. (szept. 8.) 3. p.

62 Köves Illés: Magyar zászló a múzeumon [sic!]. *Kassai Újság*, 1933/207. (szept. 12.) [1. p.]

63 Magyar zászló a múzeumon. *Fotóművészeti Hírek*, 1933/8–9–10. (aug.–szept.–okt.) 193–194. p.

64 Magyar zászló a múzeumon. *I. m.*, 193. p.

65 Megnyitották a kassai nemzetközi fotókiállítást. *Kassai Újság*, 1933/207. 2. p.

ak közül Collinászy György, Kassai Zoltán és dr. Kemenczky Kálmán sikerrel szerepelt és díjakat nyert szlovenszkói zsáner képeik közül állítottak ki néhányat. Nagyszerű technikával megoldott, friss élettel teli képek ezek. Felfogásban a modern magyar iskolához állnak a legközelebb.”⁶⁶ A cikk megadta a magyarországi kiállítók névsorát is. E szerint Bozsek Rezső, Csörgeő Tibor dr., Dózsa Dezső, Eitner Margit, Félegyházi László dr., Freuwirth Dezső, Haller Frigyes, Hegyei Tibor, Hollán Lajos, Iványi Béla, Kunszt János dr., Maléter Lajos dr., Osoha László, Ramhab Gyula, Szabó Lajos, Vadas Ernő és Vydareny Iván képei szerepeltek Kassán.

Szeptember 14-én a Kassai Újság arról számolt be, hogy a kiállítás látogatóinak száma meghaladta a kétezret. (Minden ezredik látogató egy fényképezőgépet kapott ajándékba. A kétezredik jutalma egy Voigtländer Brillant márkájú gép volt, pár nappal később a háromezrediké egy Zeiss-Icon.)⁶⁷

A kassai kiállításon Vadas Ernő aranyérmet és egy ezüstérmet, Eitner Margit ezüstérmet, Bozsek Rezső bronzérmet nyert, s több magyarországi kiállító elismerő oklevelet kapott – írta a Fotóművészeti Hírek.⁶⁸ A Kassai Újság ennél jóval gazdagabb információt nyújtott. Közölte, hogy Vadas Ernő a *Nehéz feladat* című képével nyerte el az aranyérmet. Ugyanilyen elismerést kapott Collinászy György – aki 1907-ben Szerencsen született, Krón Jenő magániskolájában, majd Prágában tanult, Kassára hazatérve 1936-ig fényképezéssel foglalkozott, Csehszlovákiában Juraj Collinásy néven alkotott fotográfusként, majd utóbb festőként – fotográfusi sikereiről a későbbiekben még lesz szó. Az ő aranyérmet nyert képének címe: *Testvérek*. Vadas Ernő ezüstérmet kapott képének címe: *Ne sírj!*; Eitner Margité: *Felfelé*; Bozsek Rezső *Kölyök* című képével nyert bronzérmet. A kassai lap közölte a díszoklevelet nyert fotográfusok nevét is, ezek között a magyarországi kiállítók a következők voltak: Félegyházy László (*Balkonok*), Haller Frigyes (*Koncert előtt*), Hegyei Tibor (*Anya és gyermeke*), Hollán Lajos (*Terefere*), Ramhab Gyula (*Matyó*) és Szabó Lajos (*Sártenger*).

A lap közölt egy kimutatást „az egyes nemzetek díjazási sorrendje” alcímmel is. (Annak idején szokásos volt éremtáblázatot is közölni.) A felsorolt 10 nemzet első három helyezette: 1. Magyarország (4 érem, 6 oklevél), 2. Csehszlovákia (3 érem, 3 oklevél – ebből Kassa 2 érem, 1 oklevél), 3. Japán (2 érem).

A kiállítás zsűrorai dr. Polák József múzeumigazgató, dr. Harbakus András felsőbbrendű tanácselnök és Berger Oszkár festőművész voltak.

A Kassai Újság befejezésül hírt adott arról is, hogy a kiállítást összesen 6139 látogató tekintette meg.⁶⁹

Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi kiállítás adta az apropót a fentebb már idézett Kassai Zoltánnak, hogy időközben egy terjedelmes eszmefuttatást adjon közre *A művé-*

66 Megnyitották... Uo.

67 A nemzetközi fényképészeti kiállítás... *Kassai Újság*, 1933/209. (szept. 14.) 3. p.; 1933/212. (szept. 19.) 10. p.

68 A kassai kiállításon... *Fotóművészeti Hírek*, 1933/8–9–10. (aug.–szept.–okt.) 195. p.

69 A nemzetközi fotókiállítás nyertesei. *Kassai Újság*, 1933/217. (szept. 23.) 6. p.

szí fényképezés régi és új irányai címmel a Kassai Újságban.⁷⁰ Ez azért is jellegzetes, sajátossága miatt figyelemre méltó publikáció, mert nemcsak azt jelzi, hogy írja a nemzetközi fotókultúra széles látókörű ismerője volt ekkor, hanem rávilágít Kassai sajátos modernizmus-értelmezésre is.

A szerző a bevezetőben arról szól, hogy „...David Octavius Hilltől, a fényképezés első és talán legnagyobb mesterétől máig számtalan változáson, irányon, fejlődésen és visszaesésen ment át a művészi fotografálás.” D. O. Hill (1802–1870) jelentőségének a felismerése az egyetemes fotóéletben a húszas évek második felében kezdődött; egy német szaklap szerkesztője, Fritz Matthies-Masuren 1926-ban nyolc kép felidézésével méltatta Hill életművét a Photographische Rundschau und Mitteilungen hasábjain.⁷¹ Az itt már idézett 1927-es budapesti II. nemzetközi művészi fényképképzés alkalmából megjelent kis könyvben Pécsi József emlékeztetett Hill munkásságára; 1931-ben Heinrich Schwarz előszavával Lipcsében egy nyolcvanképes Hill-album jelent meg, ez indította Walter Benjaminget, hogy ugyanabban az évben a Literarische Weltben közreadott esszéjében (*Kleine Geschichte der Fotografie*) értekezzen többek között a 19. század jeles alkotójának munkásságáról. Kassai nem hivatkozott forrásaira, de Hill kiindulópontként történt megidézése mindenképpen a magyar újságíró fotótörténeti tájékozottságára és progresszív szakmai szemléletmódjára vall. – Az a tény, hogy a Hill utáni időkről szólva Kassai váltakozó „fejlődés”-ről és „visszaesés”-ről beszél, Walter Benjamin eszmefuttatására emlékeztet. A továbbiakban „a régi iskolá”-ról írva Kassai elmarasztalta a festészetutánzó fényképezést. Ez 1933-ban már nem volt újdonság, elméleti síkon e téren a nyitányt valószínűleg Moholy-Nagy László alapműve, a *Malerei Fotografie Film* (1925 és 1927) jelentette, amelynek akkor még nem volt magyar nyelvű fordítása, de szemléleti alapokat jelentett egy másik szlovenszói magyar szakíró, Brogyányi Kálmán számára is (*A fény művészete*, 1931. Pozsony, Forum.) – Az, hogy a festői, az ún. piktoralista fényképezést *mindenestül* el kellene vetni, mai szemmel nézve némileg vitatható (ennek kifejtése túlmutatna a jelen írás keretein), de az valós, hogy a harmincas években különösen azok elején a festőiséggel való szembenállás jelentette a modernizációt. – Ezen az úton járt ebben az időszakban a fotószakírói pályafutását Budapesten kezdő Hevesy Iván is. (*A modern fotóművészet*, 1934.) Ilyen értelemben tehát Kassai a progresszió képviselőjének nevezhető. Ő a továbbiakban a fiatal alkotói generáció megjelenéséhez kötötte a fényképezésnek a festőiségtől való elfordulását, hangsúlyozva azt, hogy ez az eltávolodás nem volt mentes a túlzásoktól. „A fényképezés első forradalmárai nemcsak a régi művészi törvényeket mellőzték, hanem sutba csapták az optika, a helyes perspektíva legelemibb szabályait. [...] Eredmény: rettenetesen elrajzolt proporciók, dülöngő architektúra, torz alakok, fejek, erőszakolt, hajuknál előráncigált témák.” – Ezen a ponton az érzékelhető, hogy Kassai a „fontolva haladó” táborába tartozott, mert mint túlzással szembenállt a fénykép és a grafika kombinációjával is – Moholy-Nagy fentebb idézett művében, valamint Werner

70 Kassai Zoltán: A művészi fényképezés régi és új irányai. *Kassai Újság*, 1933/215. (szept. 21.) 9. p.

71 [Fritz] M[atthies]-M[asuren]: David Octavius Hill. *Photographische Rundschau und Mitteilungen*, 1926. 348–350. p.

Gräff *Es kommt der neue Fotograf!* (1929) című kis könyvében mind a perspektíva „szabályainak” megszegését, mind a fénykép grafikai kiegészítését lehetséges újításnak tartotta. Kassai egyértelműen a Neue Sachlichkeit – ahogy ő ezt interpretálta – „a tárgyilagos fényképezés” hívéként jelent meg a továbbiakban. Ennek jegyében dicsérte a cseh dr. Jan Lausmann [eredetiben: dr. Lausmann János] és Krupka „mérnök”, valamint a budapesti Vadas Ernő és a debreceni, akkor már jó nevű amatőr Aszmann Ferenc egy-egy képét. A szlovenszkói szerző különösen hosszan elmélkedett a Neue Sachlichkeitnek a fényképportré esetében történő érvényesüléséről. Vajon ismerte-e Helmar Lerski *Köpfe des Alltags* (1931) című nagy hatású kötetét, s az (is) hozzájárult nézeteinek alakulásához? Ezt nem lehet biztonságosan tudni, de elképzelhető, hogy igen, hiszen annak jelentőségét mutatja, hogy karácsonykor Thomas Mann írt róla fajsúlyos méltatást a berlini UHU-ban, Budapesten pedig Hevesy Iván recenzálta az új tárgyas portréfénykép nemzetközileg is klasszist jelentő kötetét. Befejezésül Kassai a „modern zsáner”-t nevezte a művészi fényképezés csúcspontjának. Példaként Jiří Jeníček és budapesti Hollán Lajos egy-egy képét idézte. Az is tetten érhető, hogy mit értett a szerző „modern zsánerkép” alatt: „...parasztok a falujukban, pompázó népviseletek, lányok, asszonyok, legények, csupa élet, napfény, a nép, a falu lelke sűrűl meg a képekben. Azután a város, iskolásgyerekek, gyárak, hivatalok, forgalom, vasutak, pályaudvarok, a modern technika, a lüktető élet lerögzített, csak egyszeri és többé nem ismétlődő pillanatai. A Neue Sachlichkeit érdeme, hogy kirángatta eddigi banális kerekei közül és a művészi fényképezés csúcspontjára emelte. [...] Sehol beállítás, sehol megjátszott, megrendezett jelenet, ellesett és titokban fényképezett darab élet valamennyi.” [Valamennyi idézet a bekezdés elején megnevezett cikkből származik – A. B.] – Tudta-e vajon Kassai, hogy az általa modern zsánernek nevezett műfaj magyarországi képviselői közül hányan állították be igen nagy műgonddal az általuk fényképezendő jelenetet; remek rendezéssel, jó pszichológiai érzékkel érve el, hogy a szituáció spontánnak tűnjön? Az utókor számára ez már csak meditációs téma. Ha viszont megnézzük az ekkortájt, illetőleg ezt követően készült Kassai-fényképeket akkor világossá válik, hogy a publicista saját fotográfusi munkásságát emelte itt piedesztálra; lévén,

hogy ő maga is ennek az általa modernnek nevezett zsánernek a jegyében fényképezett.

Az 1933. október 14-én megnyílt budapesti III. nemzetközi művészi fényképképzőművészeti kiállításon Csehszlovákiából sok fotográfustól számos kép nyert bemutatást. A Fotóművészeti Hírekben Bozsek Rezső nagy terjedelmű beszámolójában nagyra értékelte a szomszédok részvételét. „Csehszlovákia kollekciója a nemzetek képanyagában számra és értékre a legjelentékenyebb volt. Stílusuk, technikájuk még nem teljesen

18. kép

KASSAI Zoltán

Nehéz munka
(Rolleiflex, Duto)

V. Camera-
Abonnenten-
Wettbewerb
4. díj

Camera, 1934/10.
(ápr.) 352.

19. kép

KASSAI Zoltán

A kecske
(brómezüst,
Rolleiflex 6x6
F = 5,6 1/50 sec.
Duto)

I. Internationaler
Camera-Wettbewerb
1937 - oklevél

Camera, 1938/10. (ápr.)
[352.]

20. kép

KASSAI Zoltán

Tavaszi
(brómezüst,
Rolleiflex 6x6
Duto I.
F = 4,5
1/50 sec.)

I. Internationaler
Camera-Wettbewerb
1937 - oklevél
A Duto pályázat
részese

Camera, 1938/10.
(ápr.) címloldal

egységes, nagyágyúik nem képeznek zárt üteget [az utókor olvasója ezt a tényt inkább eredményként, mint problémaként értékelheti, lévén, hogy a fotográfiai alkotómunkának a sokféleség legalább annyira előnye, mint hátránya – A. B.], de az innen is onnan is eldördülő tarackok találhatnak.”⁷² Bozsek ezután tizenkét fotográfus munkáját/munkáit értékelte. Az érintettek a következők voltak: Jiří Jeníček, dr. Heinrich Wicpalek, Neumarker Ferenc, Ada Maly, Samuel Birn, Otto Apfel, Resl Chalupa, Kassai Zoltán, Hans Kowalisko, Kulcsár Magyar Gyula, Marie Gottlieb, Stanislav Halas. A Fotografický obzor az 1934. évi 4. (áprilisi) számában tért vissza a csehszlovákiai fotográfusok budapesti szereplésére. Innen tudhatjuk meg azt a tényt, ami a magyar beszámolóból hiányzott, hogy Jiří Jeníček kollekciója ezüstérmet nyert. Figyelmet érdemel, hogy a prágai lap névsora különbözött a Fotóművészeti Hírekben érintettekétől. Az azonosságokat itt nem ismételve felsorolom a Fotografický obzorban számbavett csehszlovákiai kiállítókat is, zárójelben feltüntetve a kiállított képei számát: E. Balley (1); Čeněk Vošta

(2); dr. Fingerland (2); Konrád Hart (1); Marie Jančáková (1); Ing. [vagyis mérnök – A. B.] Ježek (2); Karel Jonák (2); Fr. Kastl (2); Ing. Jaroslav Krupka (3); dr. Jan Lauschmann (2); Rudolf Padouk ml. [vagyis ifjabb – A. B.] (3); Frant. Petrák (2); Ing. Prising (2); R. Rosner (2); Josef Švec (2); Ant. Tonder (2); Emil Vojanec (2).⁷³ A különbség kimutatása azért tanulságos, mert ha a budapesti névsorhoz hozzáadjuk a prágait, akkor valami

⁷² Bozsek Rezső: A III. nemzetközi művészi fényképiállítás. *Fotóművészeti Hírek*, 1933/11–12. (nov. – dec.) 206. p.

⁷³ Náši v cizině. III. mezinárodního salonu v Budapešti... *Fotografický obzor*, 1934/4. (ápr.) 62. p.

kiviláglik. Nevezetesen az, hogy az a gyakorlat, amit – mint az az előbbieken már látható volt – a *Československá fotografie III. 1933* magyar recenzense korábban kissé csodálkozva vett észre, hogy ugyanis odaát sok *fotográfust vonultatnak fel nemzeti reprezentánsként*, nem egyedi eset volt, hanem tendenciát jelzett. Azt a gyakorlatot ugyanis, hogy a csehszlovák szövetség tudatosan gyarapította az államhatárokon túl is szerepeltetni kívánt fotográfusok számát (szemben egy kis számú fotográfus „elit” nemzetközi futtatásával). – Érdekességgé meg kell jegyezni, hogy mint az fentebb látható volt, az általunk már jól ismert Kassai Zoltán Budapesten is megjelent képével (képeivel?) – sajnos erről a jelenlétről egyelőre semmi közelebbi adat (képcím/ek, téma/témák stb.) nem ismert.

A III. budapesti nemzetközi kiállításról a hivatásos fotográfusok lapjában, a Magyar Fotografiában is jelent meg értékelés Angelo tollából. – Ebben az időpontban a szerző már nagyon befutott fotográfusnak minősült; számos képe jelent meg mind Magyarországon, mind külföldön. Az ő véleménye szerint „Amerika, Anglia, Ausztria, Franciaország, Svájc másodrendű műveivel szemben aktívan és fiatalon áll a Csehszlovák [sic!] kollekció. *Resl Chalupa* két képe, az »Elipszisek« és a »Habverők«, és *Capt. Jeníček Jiří* »A lépcső«, és »Az őrség« az újszerű fotográfiát méltóan reprezentálják. *Dr. Jan Lauschmann* »Hegydoldal« és Maly Ada »At fish-pound« kitűnő”.⁷⁴

Erről a kiállításról a svájci Camerában is jelent meg egy cikk 1934 elején Rudolf A. Horaček tollából. A szerző 100 csehszlovák kép kiállításáról szolt, s véleménye szerint a külföldiek közül a legerősebb kollekció tőlük származott.⁷⁵ Erről a cikkről a Fotóművészeti Hírek is beszámolt. »A Camera februári száma Horaček tollából közli a III. budapesti nemzetközi kiállítás kritikáját, melyben elismerőleg nyilatkozik a magyar anyagról és a magyar stílusban látja az utat a művészi fényképezés további fejlődéséhez.”⁷⁶

1934 augusztusában a Fotografický obzor hírt adott a közelgő III. soproni nemzetközi fotókiállításról.⁷⁷ Az információ hatásosnak bizonyult, mert a kiállításról később beszámoló Fotóművészeti Hírek arról tájékoztattott, hogy a soproni kiállításon dr. Jan Lauschmann ezüst-, Heinrich Sirowy pedig bronzérmet nyert.⁷⁸

A soproni nemzetközi kiállítással terjedelmes írásban foglalkozott a debreceni Fotóamatőr című lap is. A szignálatlan, tehát szerkesztőségi cikk egyebek között úgy fogalmazott, hogy „a legfeltűnőbb az olaszok és a csehek előretérése [...] a technikai felkészültség szép példáját mutatják dr. Jan Lauschmann szinte kézzelfogható, anyagszerű hó felvétele, Grete Popper nyírfája, Sirowy megálmodott havas képe és Reinhold dr. gyönyörűen megrajzolt vízjátéka tökéletesek.” A Fotóamatőr is közölte, hogy Jan

74 Angelo: Nemzetközi fényképkiallítás a Vigadóban. *Magyar Fotografia*, 1933/10. (okt.) 7. p.

75 Rud. A. Horaček: III. Internationale Kunstlichtbildausstellung des Landesverbandes ungarischer Amateurlichtbildner, Budapest 14. Oktober bis 5. November 1933. *Camera*, 1934/8. (febr.) [!] 284. p.

76 A Camera februári száma... *Fotóművészeti Hírek*, 1934/4. (ápr.) 80. p.

77 Třetí mezinárodní Salon v Soproni. *Fotografický obzor*, 1934/8. (aug.) 127. p.

78 Soproni III. nemzetközi művészi fényképkiallítás. *Fotóművészeti Hírek*, 1934/10. (okt.) 227. p.

21. kép

Jura
COLLINÁSYCOLLINÁSZY
György*Falusí bíró a
Tátra aljáról*Fotografický
obzor, 1934/10.
(okt.) 152. oldal
utáni hetedik
műmelléklet

22. kép

Zoltán KASSAI
KASSAI Zoltán

[Cím nélkül]

Československá
fotografie 1935,
Praha,
Svaz
Československých
klubů fotografů
amatérů,
1934, 25.

Lauschmann ezüst-, Heinrich Sirowy pedig bronzérmét nyert.⁷⁹

A Fotografický obzor 1934. évi októberi száma egyik műmellékleti oldalán közreadta a korábban már érintett képzőművész/fotográfus Collinászy György *Falusí bíró a Tátra aljáról* című felvételét.

A *Československá fotografie* 1935 album (1934 végén) közölte Kassai Zoltán egyik képét – *Cím nélkül*.

1935 is jó esztendő volt Kassai Zoltán számára. A Fotografický obzor januári száma arról adott hírt, hogy a 110 képet tartalmazó *The American Annual of Photography* 1935 kötet négy csehszlovák fotográfus fényképét is hozta. Közöttük volt Kassai *Kis tolvaj* című felvétele.⁸⁰ Novemberben a Rolleiflex-Rolleicord pályázatról adva hírt a lap közölte Kassai első díjat nyert *Újságolvasók* című felvételét.⁸¹ – Az itt bemutatott példány technikailag azért gyengébb a többi felvétel átlagánál, mert a Kassai-kép nem műnyomó, hanem rotációs papíron jelent meg a lapban – lévén, hogy az általános érdekességek részét képezte. A prágai publicitással párhuzamosan az *Újságolvasók* minden különösebb kom-

mentár, kísérő információ nélkül megjelent a budapesti Fotóéletben is.⁸² Itt ez műnyomó papíron és nagyobb méretben történt, mint a Fotografický obzorban, ezért első

79 A soproni nemzetközi kiállítás. *Fotóamatőr* (Debrecen), 1934/7. (szept.–dec.) 3–4. p.

80 *The American Annual of Photography* 1935. *Fotografický obzor*, 1935/1. (jan.) 20. p.

81 Zajímavá soutěž. *Fotografický obzor*, 1935/11. (nov.) 260. p.

82 *Fotóélet*, 1935/11. (nov.) 209. – Megjegyzést igényel, hogy ugyanez a lapszám a 205. oldalon hírt adott „a nagy Rolleiflex-Rolleicord pályázat”-ról, de nem említette a pályázat és a Kassai-kép közötti összefüggést.

23. kép

Kassai Zoltán / KASSAI Zoltán, *Újságot olvasók*, Fotografický obzor, 1935/12. (dec.) 260.

23. a. kép

KASSAI Zoltán

Újságot olvasók

Fotóélet, 1935/11. (nov.) [209.]

ránézésre jobban mutat, viszont különösség, hogy a Fotóéletben közreadott kép csak a 100 dpi-s szkennelést bírja el, a 300-ast nem... A probléma gyökere nyilvánvalóan a budapesti reprodukálásban/nyomdai kivitelben van. A párhuzamos publicitás léte viszont tartalmi, fotótörténeti szempontból fontos mozzanat, megérdemli a figyelmet.

1935 februárjában a Fotóművészeti Hírek tájékoztatást nyújtott arról, hogy a „DUTO” alkotója március 10-től a Nemzetközi Vásárral összefüggésben Bécsben, *Prágában, Brünbnben* [sic!] és Budapesten díjazásos propaganda-kiallítást rendez DUTO-val készült képekből. A híradás arról is szólt, hogy a bécsi bemutató után a képanyagot más városokban – nevezetesen Csehszlovákiában két helyen – is bemutatják. A pályázaton a pengőben megadott díjak mellett DUTO előtétlencsét is lehetett nyerni.⁸³

1935-ből egy Farkas László-felvételt is őriz a Szlovák Nemzeti Galéria.⁸⁴ A vágvölgyi tájat ábrázoló, a kartonon a szerző szignóját és a kép címét – *Považie pri Ľubochni* – is tartalmazó felvétel mérete: 12,2x17 cm.

1935 áprilisában a prágai Manesban rendezett III. nemzetközi szalonról közölt adatokat a Fotografický obzor. A szalon keretében 19 magyar szerző 21 képét láthatták a nézők a csehszlovák fővárosban.⁸⁵ Magyar szempontból a legjelentősebb sikernek az nevezhető, hogy a szalon plakátján a szervezők Kinszki Imre fényképét szerepeltették. A tárlatról kritikát közlő dr.

83 Magyar fényképkiallítás. *Fotóművészeti Hírek*, 1932/2. (febr.) 45. p.

84 SNG, UP-DK 797

85 III. mezinárodní Salon fotografický v Praze 1935. *Fotografický obzor*, 1935/4. (ápr.) 73. p.

Farkas László
Farkas László
1935.

24. kép. Ladislav Farkaš / Farkas László: A Vág völgye, 1935 – Slovenská národná galéria

26. kép. Ladislav Rozman / Rozman László: Myslava / Miszlóka, 1936 – Slovenská národná galéria

maga is beszámolt arról, hogy szlovákiai résztvevők is voltak – A. B.] még mindig a fotó-szélsőségek hazája. A hipermodern felfogás mellett vidáman él és virul az édeskés romantika.” Boróczy számbavétele szerint a modernnek közé tartozik Birn Sámuel (Brno), ő „...határozottan progresszív felfogású”. A kritikus által kiemelt alkotók között volt Jaroslav Boháček (Prága), Kulcsár Magyar György (Zsolna), Heidenreich Károly (Bratislava) és Littomericzky Károly (Pozsony) [sic!], Emil Vojaneč (Brno), Popper Grete (Prága), Otto Webel (Bratislava).⁸⁹

⁸⁹ Boróczy [Rezső]: Szegedi I. nemzetközi művészeti fényképképzőállítás. *Fotóművészeti Hírek*, 1933/8. (aug.) 187. p.

A Fotóművészeti Hírek 1936 februárjában közreadta a II. kassai nemzetközi fotókiállítás felhívását (a beküldési határidő április 15. volt).⁹⁰ A Fotografický obzor szintén meghirdette a kassai kiállítást.⁹¹

1936-ból három magyar/magyar származású fotográfus képét is őrzi a Szlovák Nemzeti Galéria. Rozman László *Mys/ava* című felvétele 40,0x39,5 cm méretű,⁹² Tamás István *Duna-partja* 40,0x30,0 cm nagyságú.⁹³ Hauser Béla *Cigánygyerek* című munkájára⁹⁴ – mérete: 29,1x18 cm – tartalmi okokból a későbbiekben még visszatérek.

A Fotóművészeti Hírek 1936 júniusában számolt be a magyarországi fotográfusoknak a kassai II. nemzetközi fénykéпкиállításán elért eredményeiről. Ezüstérmet nyertek: Vadas Ernő, Rónai Dénes (Budapest), Csík Ferenc (Sopron). Bronzérmesek: dr. Csörgeő Tibor, Denkstein Jenő (Budapest). Oklevelet nyertek: Aszmann Ferenc (Debrecen), Bárány Nándor, Haller F. G., Horváth László, Kinszki Imre, Ramhab Gyula, Seiden Gusztáv, dr. Székely György (Budapest), Kletz Károly, dr. Kocsis Elemér (Miskolc), Tabák Lajos (Szolnok).⁹⁵ A névsor jelzi, hogy milyen népes kiállítógárda képanyaga szerepelt Soprontól Budapesten, Miskolcon, és Szolnokon át Debrecenig a kassai tárlaton.

Prágában júliusban jelezték az 1936. évi IV. budapesti nemzetközi fotószaalon tervét és a képek küldésének határidejét (augusztus 15.).⁹⁶

A historiográfia fejezetben előrevetített négy nyelvű *telehor* 1–2. 1936-ban jelent meg folyóirat gyanánt Brnóban František Kalivoda szerkesztésében, Siegfried Giedion előszavával, s Moholy-Nagy László (1934–1946) Kalivodához egy 1934 júniusában intézett levelét és négy tanulmányát tartalmazta, bőséges képi illusztráció kíséretében. – Utószó: Fr. Kalivoda. Az összeállítás végén a bibliográfia Moholy-Nagy addig megjelent könyveit és filmjeit sorakoztatta fel. Ez a kiadvány lényegét tekintve egy átfogó összefoglalást nyújtott Moholy-Nagynak a vizuális kultúra területén képviselt nézeteiről – némileg a *Malerei Fotografie Film* analógiájára –, arról az ívről, amely az elméleti gondolkodó és gyakorló művész munkásságában a festészettől a fotográfián át a filmig rajzolódott ki a harmincas évek elejéig. Ez nagy tisztelgést képzett Moholy-Nagy addigi életműve előtt, mindez Csehszlovákiában, ahol a magyar szerző voltaképpen csak mint vendég volt otthonos. A kiadás különösen annak a tükrében volt jelentős aktus, hogy szülőföldjén Moholy-Nagy munkásságát ezt megelőzően inkább fanyalgás, mint elismerés fogadta. (A hazai Moholy-Nagy-recepció részletes kifejtése meghaladná a jelen munka kereteit.) A folytatás sem nevezhető sikeresnek: egy magyar gyakorló fotográfus és szakíró 1939-ben egy album képeinek értékelése során Moholy-Nagy egy felvételét kirekesztette a magyar nemzeti művészetből.⁹⁷

90 II. Nemzetközi Kassai Kiállítás. *Fotóművészeti Hírek*, 1936/2. (febr.) 41. p.

91 II. mezinárodní fotografická výstava v Košicích. *Fotografický obzor*, 1936/3. (márc.) 72. p.

92 SNG, UP-DK 866

93 SNG, UP-DK 1133

94 SNG, UP-DK 2525

95 A kassai II. nemzetközi fénykéпкиállítás... *Fotóművészeti Hírek*, 1936/6. (jún.) 135. p.

96 4. mezinár. fotogr. výstava v Budapešti. *Fotografický obzor*, 1936/7. (júl.) 162. p.

97 Kunszt János: »Magyar fényképezés 1939«. *Fotóművészet*, 1939/1. (jan.) 7: „...nem hiszem, hogy egy egészen szűk körön kívül Magyarországon bárki is nemzeti művészetnek fogadná el Moholy-Nagy képét...”

27. kép. Štefan Tamáš / Tamás István: Duna-part, 1936 – Slovenská národná galéria

28. kép. Vojtech Hauser / Hauser Béla: Cigánygyerek, 1936 – Slovenská národná galéria

1936 végén a Fotóművészeti Hírek terjedelmes levelet közölt Pozsonyból, amelyet Limbacher Rezső intézett egy budapesti fotográfus kollégájához.⁹⁸ Limbacher 1872-ben született Pozsonyban, felmenői németek voltak. Jó nevű magyar szülész-nőgyógyász orvossá lett, Pozsonyban praktizált, s szabadidejében két szenvedélyének hódolt: fényképezett, tevékeny részese volt a városi fotóélet szervezésének (1913-ban megalapította a Petzval-klubot), és híressé vált rózsakertet hozott létre. 1947-ben hunyt el. (Itt csak megemlítem, hogy fia, aki Peéry Rezsőre változtatta meg a nevét, Szalatnai Rezsővel együtt a magyar diákok és fiatal értelmiségiek egyik vezéralakja és neves publicista lett a Sarló mozgalom keretében.) Limbacher doktor levelében visszaemlékezett a fotóéletben több mint két évtizeddel korábban szerzett tapasztalataira, élményeire. Felidézte, hogy részese volt a MAOSz 1908-as és 1910-es kiállításának, s az akkori idők fotográfiai tendenciájának, a festői fényképezésnek a híveként és művelőjeként működött. Megnyilatkozása mai fotótörténeti szempontból tanulságos dokumentum, mert amikor a MAOSz 1936. évi nemzetközi kiállítása alkalmából ezeket a sorokat írta, volt módja érzékelni, hogy a fényképeszmény időközben milyen változáson ment át. „Arra a kérdésre, vajjon [sic!] meggyőződtem-e arról, hogy a múltban helytelen úton járunk-e, nemmel kell felelnem. A 30 év előtti gumi-, pigment-, és olaj- és platin- és olajnyomást azért használtuk, mert a múlttal szemben [a „múlt” fogalma alatt itt a 19. század végi fotográfiai gyakorlatot kell érteni – A. B.] nagy meggazdagodást jelentettek számunkra.”⁹⁹ A pozsonyi orvos/amatőr fotográfus annak a nézetének adott hangot, hogy a festői fényképezés gyakorlata – a pozitív technikába történt ecsetes és kaparásos beavatkozás révén – bár igen idő- és pénzigényes eljárás volt, módot adott az alkotói egyéniség érvényesítésére, szemben az uniformizálást eredményező brómezüst papír használatával. – Limbacher doktor művelt, széles látókörű intellektuel volt, de bizonyára nem olvasta Heinrich Wölfflin *Művészettörténeti alapfogalmak. A stílus fejlődésének problémája az újkori művészetben* című művét, ugyanis a festőiség és a linearitás wölfflini megközelítésének ismeretében valószínűleg sokkal mélyebben tudta volna megérteni a fotográfiai festőiség létrejöttének, virágzásának okait. (Ennek a problémának az alaposabb kifejtése túllépné a jelen esznefuttatás kereteit.) Limbacher Rezső úgy gondolta, hogy az anyagi viszonyok javulásával lesznek olyan fotográfusok, akik ismét élni fognak az egykori nemes eljárásokkal. „A jövő fogja megmutatni, hogy helyes-e ezen jóslatom” – folytatta óvatosan Limbacher doktor. (Mint ismeretes: nem lett az...) Esznefuttatása ezek után logikusan futott bele a fotográfiai formanyelvi modernizáció elvetésébe. „Bizonyos elégtétellel állapítottam meg továbbá, hogy az ú. n. Sachlichkeit, amelyet a Bauhaus hívei mint egyedül üdvözítő kürtöltek világgá, lassan lassan veszít kétségtelenül megvesztegető hatásából, s lassan mégis a *normálisan* látók kerekednek felül.”¹⁰⁰ [Kiemelés az eredeti szövegben – A. B.] „A normális nézés, szemlélet, mintha ki volna átkozva – ment tovább Limbacher – épületet, tornyokat, gyári kéményeket szédülést okozó prspektívában vesznek fel. Ez az ú. n. új látás, »das

98 Limbacher [Rezső]: Üzenet. *Fotóművészeti Hírek*, 1936/11–12. (nov. – dec.) 257–264. p.

99 Limbacher [Rezső]: *I. m.*, 261–262. p.

100 Limbacher [Rezső]: *I. m.*, 262. p.

neue Sehen«, melyet a Bauhaus hívei és követői fennen hirdetnek – Moholy-Nagyval [sic!] az élen.”¹⁰¹ Ezek után Limbacher ironizálva elmarasztalta a Neue Sachlichkeit fotográfiai megvalósulását is, annak a hétköznapi dolgok motívumként történő felhasználása miatt. Elmondható tehát, hogy a pozsonyi doktor minden tekintetben a modernizáció elleni harcosként lépett fel. Viszont: az új tárgyiasság elleni érvelésében voltak figyelemre méltó mozzanatok. Egy korábbi, 1934-es előadását idézve ugyanis megállapította, hogy ebben a tendenciában nem is minden annyira új. „Hillnek egy 1840-ből származó kosztüm-tanulmánya igazolja, hogy már 90 évvel ezelőtt élt egy művész, aki nem akart mást, mint tárgyilagos lenni. A tárgyilagosak [sic!] azon gyakorlata, hogy csak detailokat adnak az egészből, sem egészen új, hiszen már Nadar (1870-ben) is megtette, hogy Gounod arcából csak a szemeket, és bőrének pórusait nagyította ki!”¹⁰² Ezeket az észrevételeket mai szemmel is elgondolkodtatónak lehet nevezni – hozzátéve azt, hogy ezek a megjegyzések még nem indokolják a Neue Sachlichkeit fotográfiai érvényesülésének totális elítélését.

Bár ennek az irásnak a magyarországi fogadtatásáról tételes források nem maradtak fenn – vagy legalábbis nem ismertek –, más korabeli magyar megnyilatkozások alapján erősen vélhető, hogy Limbacher Rezső állásfoglalása abban az időben nálunk bizonyos körökben nagy egyetértésre találhatott; a konzervatív felfogású fotográfusok öngazolásként tekinthettek rá.

A Magyar Fotografia 1937 elején a Kodak cég prágai fióktelepének reklámfotó-kiállítására hívta fel a figyelmet, megadva a kiállítás paramétereit (képméret, küldési határidő, cím).¹⁰³

A Fotografický obzor hírt adott az 1937. évi amerikai fotográfiai évkönyv megjelenéséről, s egyebek között közölte, hogy [a magyar] Aszmann Ferenc egyik képe is helyet kapott benne.¹⁰⁴

1937 júliusában és augusztusában a pozsonyi Áldor Gyula két alkalommal is szerepelt fényképeivel a svájci Camerában. Mindkét felvétel DUTO előtétlencsével ellátott Leicával készült.¹⁰⁵

A Vadas Ernő által vezetett Modern Magyar Fényképezők Társasága a Daguerre évforduló alkalmából 1937 októberére nemzetközi kiállítást szervezett. Erről a tervről tudósított a Fotografický obzor áprilisban, megadva a képek küldésének címét és határidejét (szeptember 20.).¹⁰⁶

1938 elején cseh nyelven is közreadták a fentebb már érintett Dulovits Jenő első alkalommal Bécsben *Lichtkontraste und ihre Überwindung* címmel megjelent könyvét:

101 Limbacher [Rezső]: *Uo.*

102 Limbacher [Rezső]: *I. m.*, 263. p.

103 Reklámfotó-kiállítás Prágában. *Magyar Fotografia*, 1937/1. (jan. 1.) 16. p.

104 [Jaromír] Funke: The american annual of photography. *Fotografický obzor*, 1936/11. (nov.) 259. p.

105 Aldor Gyula: A halász. *Camera*, 1937/1. (júl.) [!] 21. p.; Nappal szemben. *Camera*, 1937/2. (aug.) 56., 59. p.

106 Mezinárodní výstava fotografická v Budapešti... *Fotografický obzor*, 1937/4. (ápr.) 90. p.

29. kép

ÁLDOR GYULA, *A halász* (brómezüst, Duto)
Camera, 1937/1. (júl.) 21.

30. kép

ÁLDOR Gyula, *Nappal szemben* (brómezüst, Duto)
Camera, 1937/2. (aug.) 56.

Světelné kontrasty a jejích zdoání. Nakladatelství E. Beaufort, Praha. A Fotografický obzor már a Dulovits-könyv bécsi megjelenéséről is tudósított.¹⁰⁷ A prágai kiadásról a recenzió azt is közölte, hogy a könyv 55 oldalt tartalmazott, mérete 19x23 cm., ára 30.-Čk.¹⁰⁸

A londoni *Photograms of the year 1938* megjelenéséről írva a Fotografický obzor hírt adott arról, hogy a kötet öt magyar képet is tartalmazott. (Svédország 4, Belgium 3, Németország és Olaszország 2-2, Svájc, Franciaország és Hollandia 1-1 képpel szerepelt.)¹⁰⁹

A Fotóművészeti Hírek jogutóda, a Fotóművészet 1938 áprilisában a „Kiállítások” rovatban hírt adott egy július 3–18-ig tartandó csehszlovákiai kiállításról. „Beküldési határidő: 1938. június 1. Beküldhető 4 kép. Nevezési díj: 5.- Schw. fr.”¹¹⁰ A beküldési felhívást A Fotóművészet a májusi számban megismételte.¹¹¹

A tatatóvárosi nemzetközi fényképképzőiskola budapesti kritikájában Boróczy Rezső az egyes országok képeit értékelte.

107 Jenő Dulovits: Lichtkontraste und ihre Ueberwindung. *Fotografický obzor*, 1937/4. (ápr.) 92. p.

108 Jenő Dulovits: Světelné kontrasty a jejích zdoání. *Fotografický obzor*, 1938/5. (máj.) 77. p.

109 Knihy redakci zaslané. *Fotografický obzor*, 1938/4. (ápr.) 59. p.

110 VI. Vystava Čs. Umělecké Fotografie Mezinárodní Foto Salon. *Fotóművészet*, 1938/3. (ápr.) [I] 21. p.

111 VI. Vystava Čs. Umělecké Fotografie Mezinárodní Foto Salon. *Fotóművészet*, 1938/4. (máj.) 23. p.

31. kép

DULOVITS Jenő
könyvének
cseh nyelvű
változata,
1938.

32. kép

RAMHAB Gyula

Ágota

Fotografický
obzor, 1938/7. (júl.)
104. oldal utáni
első műmelléklet

ve így vélekedett: „Csehszlovákia: a nagygűk űglátszik [sic!] ott-hon maradtak. Birn S. valaha erő-sebb volt, Pesák K. F. »Hó«-ja hi-deg, csillogó.”¹¹²

1938 júliusában a Fotografický obzor műmelléklet gyanánt közölte Ramhab Gyula Ágota című felvételét. Ugyanez volt az 1938 februárjában indult Fotóművészet borítójának a képe, s megjelent a lap belsejében is a [13.] oldalon.

Ugyanez a lapszám táblázatos adatközlést nyújtott a New York-ban 1938. április 14–28. között megrendezett 5. nemzetközi szalonról. Tanulságos kiemelni Csehszlovákia és Magyarország százalékosan is bemutatott szereplését.

Ezek szerint a résztvevők száma: Csehszlovákia: 21 – 9%; Magyarország: 9 – 3,8%. A kiállított képek száma: Csehszlovákia: 63 – 12%; Magyarország: 32 – 6,2%; Amerikán kívüli elfogadott szerzők (összesen 74), ebből Csehszlovákia: 21 – 28,4%; Magyarország: 9 – 12,1%; kiállított képek – Amerikán kívül összesen 196, ebből Csehszlovákia: 63 – 32,1%; Magyarország: 32 – 16,3%.¹¹³

Ugyancsak százalékos kimutatással számolt be a prágai lap 1938 augusztusában a kaunasi nemzetközi szalon eredményeiről. Összességében 69 szerzőtől 269 munkát állítottak ki a litván nagyvárosban. 30 „otthoni” kiállítótól (46,5%) 139 képet mutattak be (63,5%). Csehszlovákiából 16 szerző (25%) 36 képe (16,6%); Magyarországról 4 szerző (6,3%) 9 képe (4,1%) kapott nyilvánosságot.¹¹⁴

Tudomásul kell venni, hogy az akkori időkben – magyar oldalon is – úgy tartották számon a kiállítási részvételeket, az elnyert díjakat, mint a sport területén az olimpiai medálokat; éremtáblázatokon mutatták ki az eredményeket.

112 Boróczi Rezső: Tatatóvárosi nemzetközi fényképkiallítás. *Fotóművészet*, 1938/6. (júl.) 4. p.

113 5. Mezinárodní fotografický Salon v New Yorku. *Fotografický obzor*, 1938/7. (júl.) 107. p.

114 Mezinárodní salon v Kaunasu. *Fotografický obzor*, 1938/8. (aug.) 123. p.

Azonban a kiállított képek és az elnyert érmek számát vizslató kimutatások abszolútizása nélkül is tény, hogy a magyar fotóéletben a harmincas évek második felében kialakult apályt már az élesebb szemű és önkritikára is vállalkozó hazai illetékesek ugyancsak észrevették. Egy alkotó fotóamatőr, dr. Truskovszky Dezső 1939 elején ennek megfogalmazására is vállalkozott. „Lehet, hogy most megint ellentmondásokra adok okot, mégis leírom. A magyar fotográfia szekere megrekedt. Ezt a véleményemet már több ízben [sic!] megkockáztattam írásban és szóban egyaránt. Már a IV. nemzetközi kiállítás után úgy éreztem, hogy a nagymúltú [sic!], híres magyar iskola már inkább csak uniformizált jellegével tűnik ki. A nemrég zárult V. nemzetközi kiállítás után pedig megerősödött az a véleményem, hogy bár a hatalmas iramban feltört külföldiek mellett megálljuk ugyan a helyünket, de az elkövetkezendő VI. magyar nemzetközi kiállítás iramában már csak a »futottak még« soraiban lesz a helyünk, ha – ha nem történik valami, ami felrázza, új életre kelti a hosszú álmát alvó Csapkerózsikát, a magyar fotógárdát, amelyik elaludt a maga rokkája – a tükörfényezőgép mellett. [...] a magyar fotó karrierjének ívelése – megtört. Nincs kezdeményezés (vagy ha van, az nem jut el a kiállításra) és – tele vagyunk előítéletekkel.”¹¹⁵

Az „uniformizált jelleg” (ez abban nyilvánult meg, hogy ebben az időszakban a magyar kiállítási kollekciók valamennyi képe tükörfényes brómezüst nagyításban öltött testet) mint probléma felismerése mutatja, hogy az 1933-ban megnyilatkozott magyar kritikust (Bozsek Rezsőt), aki a III. budapesti nemzetközi kiállításon szereplő csehszlovákiai alkotókat a stílus és technika homogenitásának hiányáért marasztalta el, az idő nem igazolta.¹¹⁶

1938 szeptemberében a szegedi II. nemzetközi fényképkiállításnak Ramhab Gyula volt a kritikus. „Csehszlovákia: erős – mondta Ramhab – Jaroslav Boháček a görbe vonalak mestere, K. F. Pešák »Tavaszi szél« c. képe helyesen érzékelteti a szél lengését. Adolf Svoboda jól fényképez.”¹¹⁷ A Szegedi csoport ezüstérmét K. F. Pešák és Jaroslav

Boháček nyerte.¹¹⁸ Boháček Az út című képét ez a lapszám külön műmellékleti oldalon hozta.¹¹⁹ A „Képeinkről” rovatban a rovatvezető Erdős Tibor a következőket írta Boháček felvételéről: „A tájkép főleg szép vonalvezetésével fogja meg a szemlélőt, de ezenfelül nyugodt folthatások, finom tónusok is értékessé teszik. Fontos részlete a képnek az úton haladó szekér, mely a tekintetet továbbvezeti és mozgalmassá teszi a felvételt.”¹²⁰

33. kép

Jaroslav BOHÁČEK

Az út

Fotóművészet,
1938/8. (szept. I.)

[15.]

115 Truskovszky Dezső: Egy kiállítás tanulságai. *Fotóművészet*, 1939/2. (febr.) 7. p.

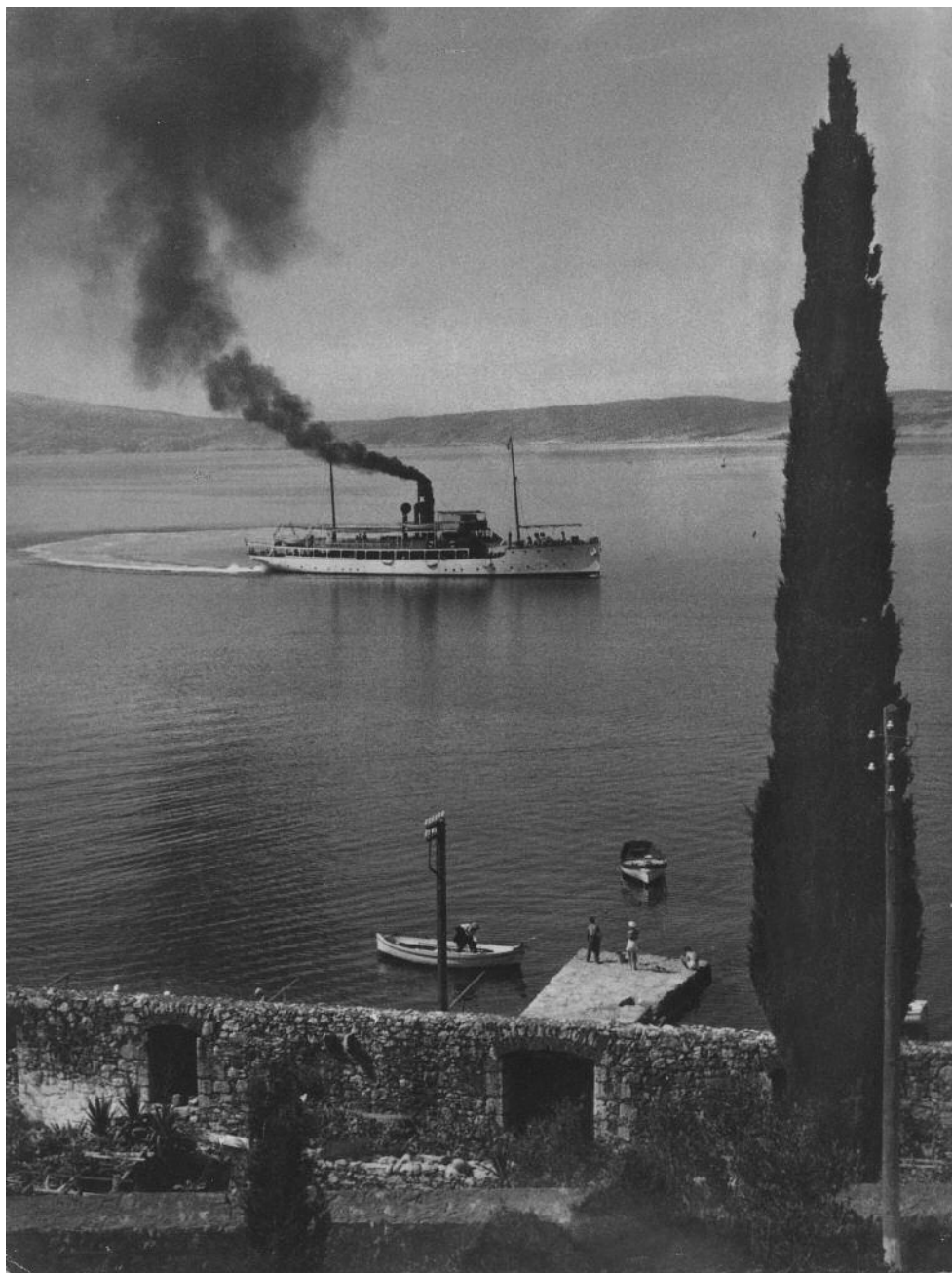
116 Vö. 73. jegyzet

117 Ramhab Gyula: Szegedi II. nemzetközi kiállítás. *Fotóművészet*, 1938/8. (szept.) 10. p.

118 Ramhab Gyula: *I. m.*, 11. p.

119 *Fotóművészet*, 1938/8. (szept.) [15. p.]

120 E[rdős] T[ibor]: Képeinkről. *Fotóművészet*, 1938/8. (szept.) 25. p.

34. kép. Ladislav Farkaš / Farkas László: Krk szigete, 1938 – Slovenská národná galéria

1938–1939-ből több magyar fotográfus képét is őrzi a Szlovák Nemzeti Galéria. Az ábrázolásmódot tekintve pár jellegzetes példát mutatok itt be. Farkas László *Krk szigete* című felvétele 1938-ból származik, mérete 39,8x30,0 cm,¹²¹ s egyéni építkezésű kompozíciójával válik ki a megszokott turistaemlékek közül. Rozman László saját kezűleg datált

35. kép. Ladislav Rozman / Rozman László: Templomban, 1938 – Slovenská národná galéria

121 SNG, UP-DK 798

és szignált templomi jelenete szintén ezt az évszámot viseli, mérete: 42,0x38 cm.¹²² Halas János *Őszi reggele* 1939-es datálású, mérete: 33,9x279 cm,¹²³ tipikus fény elleni, barokkos hangvételű fotográfia.

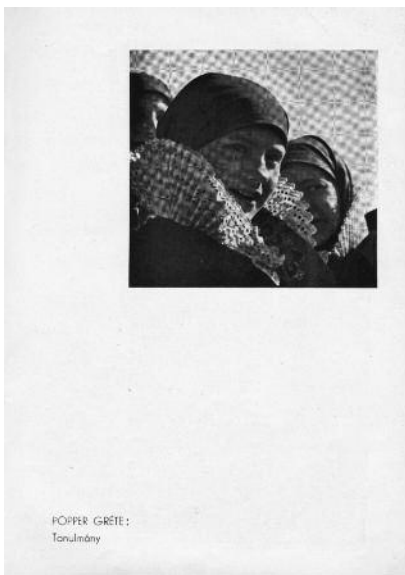

36. kép. Ján Halaša / Halas János: *Őszi reggel*, 1939 – Slovenská národná galéria

122 SNG, UP-DK 867

123 SNG, UP-DK 748

Az E. M. A. O. Sz.-nak (Egyesült Magyar Amatőrfényképezők Országos Szövetségének) a Vigadóban 1938-ban rendezett nemzetközi kiállításáról Haller Frigyes Géza írt kritikát. Az egyes országok kollekcióját minősítő írásban egyebek között az alábbiak olvashatók: „Csehszlovákia: Popper Gréta csoportképe mint kompozíció erős.”¹²⁴ Az 1939. évi februári lapszám egy teljes műmellékleti oldalon mutatta be ezt a felvételt, amely ezúttal a *Tanulmány* címet viselte; a szerző keresztnéve itt „Gréte”-ként szerepelt.¹²⁵

37. kép

Gréte POPPER

*Tanulmány*Fotóművészet,
1939/2. (febr.)
[11.]

A (fotó)-történetírás realitásai közé tartozik, hogy felidézzem: a történelemből ismert 1938. évi I. bécsi döntés következményeként az egykori magyar Felvidék egy részének Magyarország számára történt átadása nyomán két fotográfiai szakmai fórum is a politika mezejére lépett. A Fotóművészet az itt már ismert Boróczi Rezső tollából közölt vezércikket *Fények a magyar éjszakában* címmel.¹²⁶ A Fotóélet szerkesztőségi közleménye a *Szeretettel üdvözljük felszabadult felvidéki testvéreinket* [...] szavakkal indult.¹²⁷ E cikkek megjelenésének tényét is a csehszlovák–magyar fotográfiai kapcsolatok részének kell tekintenünk.

Néhány következtetés

Első ránézésre úgy tűnhet, hogy az *Eseménytörténet* fejezetben egyszerűen végigmentem a naptár évein. Ez valóban így történt, ugyanakkor egyrészt az ennek során felgyűlemlett képanyag, másrészt a két országban ebben az időszakban keletkezett szakirodalom összevetése számos tanulsággal jár.

Amint azt a bevezetőben már érintettem: a mindennapos, hullámzó élességgel zajló politikai viszonyok nem hagyták érintetlenül – egyik oldalon sem – a fotókultúra területét sem. Az összképet tekintve mégis elmondható: a *domináns tényező* mind e mellett a *szakmaiság* maradt. – Az, hogy időről időre szakmai vetélkedés zajlott a két ország

124 Haller F[rigyes] G[éza]: Az E. M. A. O. Sz. művészi fénykéпкиállítás. *Fotóművészet*, 1938/11. (dec.) 6. p.

125 *Fotóművészet*, 1939/2. (febr.) [11. p.]

126 Boróczi Rezső: *Fények a magyar éjszakában*. *Fotóművészet*, 1938/11. (dec.) 3. p.

127 *Szeretettel üdvözljük...* *Fotóélet*, 1938/12. (dec. 1.) [273. p.]

fotográfusai között, normális jelenségnek tekinthető, ez a művészeti terület sajátossága – nem csak a fotográfia síkján. Ezzel együtt elmondható, hogy a színvonalas szakmai produktumokat a vetélkedés közepette is mindkét fél elismerte – még ha ez bevalótlan nehezükre esett is, ami szintén életszerű volt.

Ha teljességről nem lehet is szólni, de nyilvánvaló, hogy az itt bemutatott képek alapvetően reprezentálják a magyar/magyar származású fotográfusok – kisebb számban hivatásosak és nagyobb arányban amatőrök – szakmai teljesítményét a két világháború közötti Csehszlovákiában. Az ott „vendégszereplő” magyarországi alkotók képeivel együtt, s a nálunk ebben az időszakban keletkezett fotográfiák ismeretében ezek a munkák lehetőséget adnak néhány következtetésre.

Látható, hogy a Csehszlovákiában egykor működött magyar/magyar származású fotográfusok munkái tematikai és stílári szempontból az akkori magyarországi uralkodó jellegű képteremmel mutatnak teljes hasonlóságot. Ez a korai időszakban – hozzávetőlegesen az 1920-as évek első felében – alapvetően a festőiséghez való kötődést jelentette. A folytatásban a falusi viszonyokból, a népeletből vett zsánerek és romantikus hangvételű tájképek és emberábrázolások domináltak, ami ugyancsak szoros rokonságot mutat a magyarországi gyakorlattal. (A képanyagon sajnos kevésbé érzékelhető, hogy a csehszlovákiai szakirodalomban már 1922-ben több folytatásban közölt tudományos igényű eszmefuttatás – az új, csehszlovák nemzeti büszkeségtől is motiválva – taglalta a néprajzi fényképezés elveit és pár gyakorlati kérdését – talán Collinászy fotográfusi munkássága képzett némi következményeket.) A fotográfiai formanyelvet illetően a hagyományos mell-, illetve szemmagasságú felvételi nézőpont alkalmazása, kiegyensúlyozott, precízen szerkesztett kompozíciók jellemzik a felvonuló munkákat, itt-ott az ellenfény hasznosításának néhány példája is látható. Ettől az összképtől Hauser Béla *Cigánygyerek* című felvétele üt el – itt a 28. kép. Ez a nézőpontválasztás folytán létrejött kisebb arányú perspektivikus torzulásával a Bauhaus fotószemléletéhez köthető, vagy közelebbről a Bauhaus-hatást tükröző Werner Gräff *Es kommt der neue Fotograf!* című könyvének (1929) némely példáihoz. Hauser munkája 1936-os keletkezésével meglehetősen kései, s mint lát-ható, ritka kivétel...

Ha ezeket a tényeket a fotográfiai formanyelv egyetemes változásaival, közelebbről a fotóművészet általános fejlődésével vetjük össze, akkor kiviláglik, hogy a fotóművészet nemzetközi gyorsvonata a két világháború közötti időszakban elrobogott a Csehszlovákiában működő magyar/magyar származású fotográfusok produktumai mellett. Ezen a „vonaton” olyan utasok ültek egykor, mint Edward Weston, Imogen Cunningham, Berenice Abbott, André Kertész, Brassai, Man Ray, Germaine Krull, Albert Renger-Patzsch, Helmar Lerski, August Sander, UMBO, Munkácsi Márton, Moholy-Nagy László, Anne Biermann, Gertrud Fleischmann, Gisela Freund, Besnyő Éva, Alexander Rodcsenko és az Október-csoport többi fotográfusa. S bizony, közéjük sorolhatók egyes cseh alkotók is, mint František Drtikol, Josef Sudek, Jiří Jeníček, Jaroslav Rössler, Jan Lausmann, Jaromír Funke, Karel Teige, Eugen Wiškovský, Jindřich Štyrský, a magyar állampolgárként született, Csehszlovákiában nevelkedett, Franciaországban befutott Kollár Ferenc/František Kollár/François Kollar, az Amerikába távozott, de a csehszlovákiai fotóéletben aktívan jelen volt Drahomír Josef Růžicka – s talán még nem is teljes a sor. Vajon az ő szemléletmódjuk miért nem érzékelhető az egykori csehszlovákiai

magyar/magyar származású fotográfusok munkásságán? Tegyük hozzá: hová tűnt azoknak az írásoknak a hatása, amelyek a Fotograficy obzorban jól mutatják a modernizáció iránti csehszlovák – pontosan szólva: főként cseh – érzékenységet? Csak néhányat felsorolva: Jaromír Funke: *Man Ray*, 1927/3. (márc.) 36–38. p.; Jan Srp: *Perspektiva hipermoderních fotografií*, 1929/8. (aug.) 113–114. p.; A. Hackenschmied: *Fotografie ve Stuttgartě*, 1929/8. (aug.) 115–117. p.; Rudolf Svoboda: *Moderní umění výtvarné*, 1930/1. (jan.) 2–5. p.; Jiří Jeníček: *Moderní fotografie*, 1932/5. (máj.) 77–78. p. Ezek a cikkek, tanulmányok, ha esetenként kritizálták is a fotográfiai formanyelvi modernizáció egyes mozzanatait, de mindenesetre figyelemről, s némelykor egyetértésről tanúskodtak – szemben a korabeli magyar szaksajtóval, amely vagy elhallgatással, vagy éles szembenállással reagált az újításokra.

A korszak *történelméről* készült feldolgozások, visszaemlékezések elegendő támpontot adnak a válaszhoz.

A tanulmány a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával készült.

Köszönet a kutatás segítőinek: Lucia Almajiová, Slovenská národná galéria, Bratislava; Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Budapest; Hanzelík Balázs, Szlovák Intézet, Budapest; Hushegyi Gábor, Pozsony; Kelemen Gertrúd, Balassi Intézet Magyar Intézet Prága; Magyar Fotográfiai Múzeum, Kecskemét; Molnár Imre, Balassi Intézet Pozsonyi Magyar Intézet; Národní knihovna České republiky, Praha; Országos Széchényi Könyvtár, Budapest; Peťovská Flora, Cseh Centrum, Budapest; Slovenská národná knižnica, Bratislava; Staatsbibliothek zu Berlin; Tóth Éva, Balassi Intézet Pozsonyi Magyar Intézet.

Konkretizálva az általam felhasznált forrásokat – amelyek politikai, ideológiai alapállásukat tekintve sokszínűek, történelmi és fotográfiai szakmai vonatkozásokat egyaránt tartalmaznak, a színvonal tekintetében pedig meglehetősen heterogének –, a válogatott lista a következő (a megjelenés idejének sorrendjében):

Albumok, könyvek:

Turczel Lajos: *Két kor mezsgyéjén. A magyar irodalom fejlődési feltételei és problémái Csehszlovákiában 1918 és 1938 között.* Bratislava, Tatran, Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1967.

Slovak foto. Almanach slovenskej umeleckej fotografie 1. Text Jaroslav Čiljak, Martin, Vydavateľstvo Osveta, 1980.

A magyarországi polgári államrendszerek. Tanulmánykötet. Szerk. Pölöskei Ferenc, Ránki György, Bp., Tankönyvkiadó, 1981.

- Szalatnai Rezső: *Két hazában, egy igazsággal*. Bp., Magvető Könyvkiadó, 1982.
- Daniela Mrázková, Vladimír Remeš: *Tschechoslowakische Fotografen 1900–1940*. Leipzig, VEB Fotokinoverlag, 1983.
- Jan Lauschmann: *Soubor 12 fotografií s průvodním textem Daniely Mrázkové*, Praha, Pressfoto, 1984.
- Daniela Mrázková: *Příběh fotografie*. Praha, Mladá fronta, 1985.
- Petr Tausk: *Přehled současné fotografie v zahraničí*. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1985.
- Ludovít Hlaváč: *Dejiny fotografie*. Martin, Vydavateľstvo Osveta, 1987.
- Ludovít Hlaváč: *Dejiny slovenskej fotografie*. Martin, Vydavateľstvo Osveta, 1989.
- Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Bp., Európa Könyvkiadó, 1990.
- Cs. Plank Ibolya, Kolta Magdolna, Vannai Nándor: *Divald Károly fényképész és vegyész üvegcsarnokából Eperjesen. A Divaldok és a Magas Tátra első képei*. Budapest, Magyar Fotográfiai Múzeum, VIPress Kft, 1993.
- Peéry Rezső: *Requiem egy országrészért*. Pozsony, Pannónia Könyvkiadó, 1993.
- Peéry Rezső: *A végzet bábjátéka, avagy Peremmagyarok az idő sodrában*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 1994.
- Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Bp., Osiris Kiadó, 1996.
- Jaromír Funke: *Průkopník fotografické avantgardy / Pioneerring Avant-Garde Photography*. Brno, Moravská galerie, 1996.
- Turczel Lajos: *Arcképek és emlékezések*. Pozsony/Bratislava, Madách-Posonium Kft. 1997.
- Szakács Margit: *Fényképészek és fényképésszműtermek Magyarországon 1840–1945*. Bp., Magyar Nemzeti Múzeum, 1997.
- Gergely Jenő, Pritz Pál: *A trianoni Magyarország 1918–1945*. Bp., Vince Kiadó, 1998.
- Ormos Mária: *Magyarország a két világháború korában (1914–1945)*. Debrecen, Csokonai Kiadó, 1998.
- Felemelt fejjel! A Sarló üzenete a mának*. Szerk. Mázsár László, Pozsony, Szlovákiai Magyar Kulturális Társulás, 1998.
- Molnár Imre: *A felvidéki magyarság szolgálatában. Interjú dr. Boross Zoltánnal*. Bp., OSZK Oral History, 2000. [Kézirat gyanánt.]
- Magyar történeti szöveggyűjtemény 1914–1999*. Szerk. Romsics Ignác, Bp., Osiris Kiadó, 2000.
- Kincses Károly: *A fotográfus, építész, festő Vydareny Iván*. [Kecskemét], Magyar Fotográfiai Múzeum, 2000.
- Josef Moucha, Jiří Řápek: *Alfons Mucha*. Praha, Trost, 2000.
- Dušan Kováč: *Szlovákia története*. Pozsony, Kalligram, 2001.
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Bp., Osiris, 2001.
- Aurel Hrabušický, Václav Macek: *Slovenská fotografia, Slovak Photography 1925–2000*. Bratislava, SNG, 2001.
- František Drtikol: *Augen weit geöffnet*. Praha, Verlag Svět, 2002.
- Palotás Emil: *Kelet-Európa története a 20. század első felében*. Bp., Osiris, 2003.
- Antonín Dufek: *Jaromír Funke*. Praha, Torst, 2003.
- Fejér Zoltán: *A fény szerelmese, Dulovits Jenő fotóművész, feltaláló munkássága*. Bp., HOGYF Editio, 2003.
- Nagytarcsa képekben: Veľká Tarča v obrazoch*. Nagytarcsa, Nagytarcsai Szlovákok Önkormányzata / Samospráva vo Veľkej Tarči, 2004.
- Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Bp., Osiris Kiadó, 2005.
- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Bp. Osiris Kiadó, 2005.
- Romsics Ignác: *A 20. század rövid története*. Bp., Rubicon-Ház Bt., 2007.
- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Bp., Osiris Kiadó, 2007.

- Surrealist Photography*. Intr. Christian Bouqueret, New York, Thames, Hudson, 2008.
- Gyöngyszemek Nagytarcsáról. *Perličky z Veľkej Tarče*. Nagytarcsa, Nagytarcsai Szlovákok Önkormányzata / Samospráva vo Veľkej Tarči, 2008.
- Vladimir Birgus, Jan Mlčoch: *Tschechische fotografie de 20. Jahrhunderts*. Katalog, Bonn, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland GmbH, 2009.
- Vladimir Birgus, Jan Mlčoch: *The History of Czech Photography 1900–1938. The History of European Photography 1900–1938, 1. A–I*. Ed. Václav Macek, Bratislava, Central European House of Photography, 2010. [126]–154. p.
- Václav Macek: *The History of Slovak Photography. The History of European Photography 1900–1938, 1. A–I*. Ed. Václav Macek, Bratislava, Central European House of Photography, 2010. [572]–595. p.
- Trianon és a 20-as évek Magyarországa. *Rubicon*, 2010/4–5.
- Peter Weiss: *Szomszédságban. Nemzeti érdek és felelősség a szlovák külpolitikában*. Pozsony, Kalligram, 2013.
- Ormos Mária: *Múlt a jelenben*. Bp., Kossuth Kiadó, 2013.
- Romsics Ignác: *A múlt arcai. Történelem, emlékezet, politika*. Bp., Osiris Kiadó, 2015.
- François Kollar: *Un ouvrier du regard*. Direction Patrick Gambache, Paris, Éditions de la Martinière, 2016.
- Bencsik Péter: *Csehszlovákia története dokumentumokban*. Bp., Napvilág Kiadó, 2016.
- „Gyűlölködés helyett összefogás”. Adalékok a két világháború közti csehszlovákiai magyar értelmiségi és diákmozgalmak történetéhez. Összeáll. Molnár Imre, a lábjegyz. összeáll. Bajcsi Ildikó, Somorja, Történelemtanárok Társ., Fórum Kisebbségi Kutató Int., 2016.
- Albertini Béla: *Egy Petzval-vitáról*. A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum közleményei 2016, Kaposvár, Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum, 2017. [421]–425. p.
- Romsics Ignác: *A Horthy-korszak. Válogatott tanulmányok*. Bp., Helikon Kiadó, 2017.
- Jan Němec: *A fény története. Egy fotográfus életregénye. Regény František Drtikolról, a világhírű cseh fotográfusról*. Bp., Noran Libro Kiadó, 2017.

Folyóirat- és újságcikkek:

- Josef Pécsi maďarský fotograf... *Fotografický obzor*, 1922/4. (ápr.) 64. p.
- Karel Dvořák: Fotografie ve službach ČSL. národopisu. *Fotografický obzor*, 1922/9. (szept.) [129]–132.; 1922/10. (okt.) 148–150.; 1922/11. (nov.) 165–167. p.
- V Budapešti uspořádal... *Fotografický obzor*, 1923/1. (jan.) 16. p.
- Turin. *Fotóművészeti Hírek*, 1923/8–9. 92. p.
- Keller Imre: Amatőr fényképészek kiállítása Kassán. *Kassai Újság*, 1927/99. (máj. 1.) 6. p.
- Mezinárodní fotografická výstava v Budapešti. *Fotografický obzor*, 1927/6. (jún.) 95. p.
- I. Výstava Klubu fotografův amateurov v Košiciach. *Rozhledy fotografa amatéra*, 1927/6. (jún.) 87. p.
- II. mezinárodní fotografická výstava v Pešti. *Rozhledy fotografa amatéra*, 1928/2. (febr.) 31. p.
- A Fotografický Obzor [sic!] gyönyörű [!] kiállítási fotográfiai albumot adott ki... *Fotóművészeti Hírek*, 1931/5. (máj.) 119. p.
- Köves Illés: Magyar zászló a múzeumon. *Kassai Újság*, 1933/207. (szept. 12.) [1. p.]
- Megnyitották a kassai nemzetközi fotókiállítást. *Kassai Újság*, 1933/207. (szept. 12.) 2. p.
- Kassai Zoltán: A művészi fényképezés régi és új irányai. *Kassai Újság*, 1933/217. (szept. 21.) 9. p.
- A nemzetközi fotókiállítás nyertesei. *Kassai Újság*, 1933/217. (szept. 23.) 6. p.
- Rudolf A. Horaček: Internationale Photoamateur-Ausstellung Budapest 16. bis 23. Juli 1933. *Camera* (Svájc), 1933/3. (szept.) 100–101. p.

- Rud[olf] A. Horaček: III. Internationale Kunstausstellung des Landesverbandes ungarische Amateurlichtbildner, Budapest, 14. Oktober bis 5. November 1933. *Camera*, 1934/8. (febr.) 284–285. p.
- Preise und Diplome für unseren V. Abonnenten-Wettbewerb. *Camera*, 1934/9. (márc.) 297. p.
- Vydareny [Iván]: Látogatás a pozsonyi magyar amatőröknél. *Fotóművészeti Hírek*, 1936/9. (szept.) 186–187. p.
- Limbacher [Rezső]: Üzenet. *Fotóművészeti Hírek*, 1936/11–12. (nov.–dec.) 257–264. p.
- Viktor Teisler: Josef Petzval. *Fotografický obzor*, 1939/11. (nov.) 106. p.
- Haller F. G.: Vydareny Iván. *Fotóművészet*, 1944/5. 3–7. p.
- Végvári Lajos: Vydareny Iván. *Fotóművészet*, 1969/3. 38–45. p.

Folyóirat gyanánt jelent meg 1936-ban Brnóban František Kalivoda szerkesztésében cseh, német, angol és francia nyelven a *Telehor* 1–2. száma – eredetiben: *telehor 1–2* –, alcíme: „mezinárodní časopis pro vizuální kulturu”, amely tartalma alapján egy Moholy-Nagy László tanulmány- és képgyűjteménynek nevezhető.

Mind a könyvek, albumok, mind a cikkek, tanulmányok számbavételből a pályázati vállalásnak megfelelően szándékosan kimaradt a magyar–szlovák szociófotós kapcsolatok irodalma – benne hangsúlyosan Blüh Irén/Irena Blühova és Brogyányi Kálmán munkásságának egy része –, mivel az a téma korábbi publikációim révén – legalább vázlatosan – feldolgozottnak tekinthető¹²⁸ – bár ismeretes, hogy a szó tudományos értelmében egy kérdés kutatása végleg sohasem fejezhető be.

BÉLA ALBERTINI

CZECHOSLOVAK–HUNGARIAN PHOTOGRAPHIC RELATIONS BETWEEN THE TWO WORLD WARS

The epoch between the two world wars was of key importance from the point of view of the history of photography. This was the period when depart from photographic picturesqueness took place worldwide. Even more changes can be registered in historical terms, as peace treaties closing the First World War remapped Central and Eastern Europe. This study examines the consequences of these two transformations in the field of Czechoslovak–Hungarian photographic relations. There is no precedent for such a review yet—fine arts research is, in this regard, further ahead. Although historical/political conditions at the time carried a lot of tension, and, on occasion, they overshadowed professional relationships too, it can be concluded that in the field of photography the issue of quality had been given greater emphasis on both sides than politics. This paper attempts to

128 Albertini Béla: Beszélgetés Irena Blühovával (Pozsony). *Fotóművészet*, 1984/1. 3–10. p.; 45–47. p.; *A Sarló szociófotós vonulata*. Pozsony, Madách Könyv- és Lapkiadó, 1993; *A fotószakíró Brogyányi Kálmán*. Pozsony, AB-ART Könyvkiadó, 2003; *Előszó Brogyányi Kálmán: A fény művészete című könyvének hasonmás kiadásához*. Pozsony/Bratislava, AB-ART Kiadó, 2004, 5–8. p.

illuminate how the prevailing perceptions of photography had evolved at that time in the two countries compared to the international changes of the photographic language, and how this had reflected in the relationships. We probably do not possess all the knowledge on this yet, so further mutual reflections would be desirable in order to deepen understanding of the topic.

Arnošt Rosin és Czesław Mordowicz 1944-es szökése az auschwitz-birkenau koncentrációs táborból Szlovákiába

Kísérlet a magyarországi zsidók 1944. évi deportálásának megakadályozására

EDUARD NIŽŇANSKÝ

The Escape of Arnošt Rosin and Czesław Mordowicz from the Auschwitz–Birkenau Concentration Camp to Slovakia in 1944. An attempt for Prevention of the Jews Deportation from Hungary in 1944

Keywords: Auschwitz, escape, testimony

A zsidók 1942. évi deportálása mint Szlovákia antiszemita politikájának kicsúcsosodása

Az uralkodó állampárt, a Hlinka-féle Szlovák Nemzeti Párt (a továbbiakban HSĽS)¹ autochton antiszemitizmusa karöltve a „zsidó = ellenség”² képével alkotta a szlovák antiszemitizmus előkészítésének és megvalósításának lényegét. Ez a HSĽS ún. mérsékelt szárnya (Jozef Tiso)³ politikáját illetően a numerus clausus elve szerint valósult meg, ami azt jelentette, hogy a zsidó közösségnek Szlovákia szociális, gazdasági, hivatásbeli és kulturális életében betöltött szerepét körülbelül 4%-ban szabta meg – tehát a többségi lakossághoz viszonyított számarányuknak megfelelően. A HSĽS radikális szárnya (pl. Vojtech Tuka, Alexander Mach)⁴ azonban – főként Salzburg,⁵ tehát 1940

1 A szlovák autochton antiszemitizmusra, valamint antijudaista, nemzeti, gazdasági-szociális és politikai vetületére l. pl. Nižňanský 2016a, 31–34. p.; Szabó 2014.

2 Az ellenségkép konstrukciójához l. pl. Kamenec 2006; Nižňanský 2016; Schmitt 2013.

3 Jozef Tiso 1939. januári nyilatkozatából: „(...) A zsidókérdést úgy fogjuk megoldani, hogy Szlovákiában a zsidóknak csak annyi befolyást hagyunk, amennyi Szlovákia összlakosságához mért számarányuknak megfelel. A szlovákokat abban a szellemben fogjuk nevelni, hogy a gazdasági és ipari életben teljesen kibontakozhassanak, s hogy fokozatosan átvehessék az összes helyet, melyet most a zsidók foglalnak el.” *Slovenská politika*, 1939. január 27., 2. p. Közelebbről l. pl. Kamenec 1998; Nižňanský 2014, 81–87. p.; Nižňanský 2015.

4 Alexander Mach már 1939-ben kijelentette: „A zsidókat, akiknek aranyuk van, ékszereik, gazdaságuk, mindenütt ráncba szedték, s ezt fogjuk tenni mi is. (...) aki itt nem dolgozik, az itt

után – olyan antiszemita politikát folytatott, mely nem volt tekintettel a zsidóknak a szlovák társadalomból való kiiktatása semmilyen következményére. Az én olvasatomban ok-okozati viszony volt a szlovák állam képviselői antiszemitizmusának ideológiája és e politika törvényalkotói és végrehajtó gyakorlata között. A szlovák állam kikiáltása után a kormánypolitikai antiszemitizmus fokozatos instrumentalizációjának és intézményesítésének lehetünk szemtanúi. Az út a „zsidó” 1939. évi definíciójától (az 1939/63. kormányrendelet – az 1941/198. rendeletig, mely a faji definíciót adta meg) a zsidó vagyon összeírásáig vezetett, a zsidó cégek és iparendelékek arizálásáig és likvidálásáig, a zsidók megjelöléséig egészen a náci koncentrációs táborokba való deportálásukig.⁶

A zsidók 1942. évi deportálásai a szlovák politikai szervek antiszemita politikájának kicsúcsosodását jelentették – nemcsak a kormány politikájának, hanem az Államtanácsnak is (nem utolsósorban az elnökének is). A zsidó közösséggel való előző bánásmód logikus következményei voltak. A zsidó cégek és vállalatok arizálása és likvidálása, csakúgy, mint a hivatás gyakorlásának betiltása a zsidó közösség széles körű elszegényedéséhez vezetett. A szegény zsidóktól pedig az állam meg akart szabadulni.⁷ A szlovák politikai antiszemitizmus reális eredményei a náci holokauszttal keresztezve eredményezték a zsidók Szlovákiából 1942-ben megvalósított deportálását. Máig megválaszolatlan az a kérdés, vajon a szlovák fél ajánlotta-e fel a zsidókat, vagy csak beleegyezően elfogadta a náci Németország ajánlatát.⁸ A deportálások kérdését⁹ a szlovák

enni sem fog. Ki mit összelopkodott itt, attól elveszünk! Lényegében ez az egész zsidókérdés megoldása!” *Slovák*, 1939. február 7., 2. p.

- 5 Az 1940. július 27–28. közötti salzburgi tárgyalásokon német nyomásra a radikális szárny és a nemzetiszocialista eszme erősödött meg Szlovákiában. (A ford. megj.)
- 6 A szlovákiai holokauszt kronológiájához I. pl. Nižňanský 2005a, 7–17. p. A szlovákiai antiszemitizmus politikájának kérdésköréhez I. pl. Kamenec 1991; Lipscher 1992; Nižňanský 2016a.
- 7 Ennek a történelmi konstrukciónak az igazolására hozok fel adatokat a kormány említett törvényjavaslatának (Törvény a munkaszolgálatos zsidók vállalatainak irányításáról. A Belügyminisztérium 1942. április 1-jei előterjesztése) indoklásából. E felterjesztés szerint a 88.951 zsidó (a 198/41. sz. rendelet szerint a számuk 89.053 volt) mintegy 22.000 háztartást alkotott. Eredetileg 32.527-en voltak önálló foglalkozásúak (36,3%). További 4.000 zsidó élt vagyonának hozamából, mindennemű keresőtevékenység nélkül (tehát összesen 41%). A vállalatok arizálásával és likvidálásával, valamint a munkaengedélyek elutasításával s egyéb zsidóellenes rendelkezésekkel 22.267 személyt iktattak ki, s 2.500 személy (a 4.000-ból) elvesztette annak lehetőségét, hogy vagyona hozamából éljen (összesen 24.767, tehát 71,7%). Az indoklás szerint körülbelül kétharmaduk volt családfő, illetve háztartás feje. A jelentés szerint lényegében 16.000 háztartás (tehát az eredeti 22.000-nak a 72%-a) maradt a megélhetéshez szükséges bevétel híján. Átszámítva ez mintegy 64.000 zsidót jelent. Ha ezt a számot összevetjük a deportáltak számával (kb. 58.000), s hozzászámítjuk azt a mintegy 3.500 zsidót, akik a zsidó munkatáborokban és munkaközpontokban voltak vagy a hadsereg VI. munkaszolgálatjában szolgáltak, a zsidók jelentette szociális problémákat, illetve a deportálások utáni élelmezésüket a kormánynak sikerült megoldania. Közlebről I. Nižňanský–Kamenec 2003, 180–181. p.
- 8 Bővebben erről a kérdéstről I. pl. Nižňanský 2011.

kormány 1942. március 3-án tartott ülésén Tuka miniszterelnök és Mach belügyminiszter vetették fel. (Nižňanský–Kamenec 2003, 142. p.) Ezt követően, március 6-án Tuka az Államtanácsban ezt mondta a deportálásokról: „A zsidókérdést fokozatosan kell megoldani, mégpedig az Ukrajna területére való kiköltöztetéssel. Már jelezték is nekünk, hol lennének elhelyezve. A zsidók azzal, hogy elhagyják államunk területét, megszűnnek a Szlovák Köztársaság állampolgárai lenni. Tizennégy napi élelmet vihetnek magukkal. A Szlovák Köztársaság köteles minden zsidóért 500 birodalmi márkát fizetni.” (Nižňanský–Kamenec 2003, 146–148. p.) Eközben intenzív szlovák–német tárgyalások folytak, melyeken nem csak a deportáló vonatszerelvényekről volt szó, hanem főként a deportálandó zsidók vagyonáról. A német szóbeli jegyzékek – 1942. április 29-éről és 1942. május 1-jéről¹⁰ – elsősorban a deportált zsidók utáni fizetéssel foglalkoztak,¹¹ továbbá az állampolgárságuk elvesztésével,¹² valamint a német félnek azzal a kötelezettségével, hogy a deportált zsidók már nem térnek vissza Szlovákia területére.

1942. március 25-től 1942. október 20-ig Szlovákiából 57 transzportot indítottak útnak, ezekben 57 628¹³ zsidó személyt deportáltak (a zsidó lakosság 2/3-át). Néhány száz kivételével ezek többsége elpusztult. A szlovák szervek (főként a Belügyminisztérium XIV. osztálya, a HSĽS, a Hlinka Gárda (HG), az államigazgatás alá tartozó hivatalok, de a Közlekedésügyi Minisztérium is) minden erejükkel részt vettek a deportálásokban. Szlovákiában öt átmeneti gyűjtőtábor alakítottak ki (Pozsony-Patrongyár, Nyitraňovák, Poprád, Szered és Zsolna), ezekbe összpontosították a deportálások előtt a zsidókat. Elsőként a fiatal zsidó fiúk és lányok deportálását végezték el, 1942. április 11-től pedig elkezdték a családok deportálását. A deportált zsidók csak 50 kilogramm pontosan megszabott tartalmú ingóságot vihetek magukkal. A szlovák fél hat olyan vonatszerelvényt (ún. marhavagont) állított ki, melyekben a zsidókat a náci koncentrációs táborokba szállították. Minden vagonban 40 zsidó polgárt helyeztek el, rendelkezésükre egy vizesvödör és egy a szükségleteknek kijelölt vödör állt.

Hanns Ludin német nagykövet 1942. április 6-án a következő táviratot küldte Berlinbe: „A szlovák kormány beleegyezett abba, hogy Szlovákia területéről az összes zsidót elszállítsa, mindennemű német nyomás híján. Maga az elnök is személyesen egyetértett az elszállítással, a szlovák püspöki kar tiltakozása ellenére. (...) A zsidók elszállítása folyamatosan zajlik, komplikációk nélkül.”¹⁴

A szlovák politikusokkal ellentétben, akik propagandista módon azt állították, hogy a zsidók dolgozni mennek, (Nižňanský–Lónčíková 2014; Nižňanský 2014) Giuseppe

9 A deportálások kérdéséről bővebben I. Kamenec 1992; Lipschner 1992; Nižňanský 2011; Nižňanský 2016a, 93–145. p.

10 Bővebben I. Nižňanský 2003, 135–138. p.

11 Bővebben I. Nižňanský–Kamenec 2003a.

12 1942. május 15-én elfogadták a 68/142-es alkotmánytörvényt, az ún. deportációs törvényt, mely lehetővé tette a zsidók deportálását, akik ezzel elvesztették állampolgárságukat is. Bővebben I. Nižňanský 2002; Zavacká 1992.

13 SNA, fond Ministerstvo vnútra, kartón 262, 12266/42.

14 Bővebben I. Nižňanský 2003, 127–128. p.

Burzio vatikáni diplomáciai ügyvivő még a deportálások megkezdése előtt, 1942. március 9-én a következőket írta Pozsonyból Rómába: „A 80 000 személy deportálása a németeknek kiszolgáltatott Lengyelországba nagy részük számára a biztos halálra ítéléssel egyenlő.” (Kamenec–Prečan–Škorvának 1992, 79–80. p.)

Az auschwitz-birkenai koncentrációs tábor és Rosin meg Mordowicz sorsa

Normális körülmények között Arnošt Rosin és Czesław Mordowicz soha nem találkoztak s nem ismerték volna meg egymást. Mindketten más országban és más városban éltek. Sorsuk a második világháború alatt csak a náci holokauszt és a szlovák politikai antisemitizmus következményeként keresztezte egymást. Rosin történetéről elmondható, hogy első szakaszában, a Szlovákiából történő deportálásával nagyon hasonlított a többi, mintegy 58 000 zsidóéra, akiket 1942-ben erőszakkal elszállítottak Szlovákiából s vagy Auschwitzba kerültek, vagy a Lublini körzetbe. (Nižňanský–Lónčíková 2015; Salner 1997; Škorvánkóvá 2015; Vrzgulová 2007) Hozzá hasonlóan Mordowicz sorsa is azonos volt a megszállt Lengyelország zsidóinak szenvedésével. Közös szökésük nemcsak arra való kísérlet volt, hogy megváltoztassák a sorsukat, hanem az az auschwitz-birkenai koncentrációs tábor gyilkos működéséről is tájékoztatni akarták a világot. Sőt, azt gondolták, hogy információik megállíthatják az 1944. évi magyarországi deportálásokat.

Jan Zaborowski lengyel szerző azt állítja, hogy az auschwitzi koncentrációs táborból „összesen 667 fogolynak sikerült megszöknie. (...) Annak alapján, amit tudunk, a tábor vezetése 270 foglyot elkapott. Pontos értesüléseink 100 olyan fogolyról vannak, akiknek sikerült a szökés. Hogy mi történt a további, mintegy 300 szökevénnel, azt senki sem tudja pontosan. (...) Az oświęcim-i szökések egyharmadának (232) lengyelek voltak a hősei, rajtuk kívül a legtöbben oroszok (95) és zsidók (76) voltak.” (Sobański 1982; Kárný 1992, 167. p.)

Ennyit a statisztikáról. Több olyan szlovákiai zsidónak a nevét is ismerjük, akik már az 1942. évi deportálások után próbáltak sikertelenül megszökni az auschwitzi koncentrációs táborból. Danuta Czech szerint az első szökést – sajnos, sikertelenül – már 1942. május 19-én kísérelte meg Leopold Almasi (rabszáma: 32695). E történész nő nyilvántartása szerint a nevezett 1942. április 24-én kapta ezt a számot. (Czech 1989, 214. p.)

1942. május 24-én sikertelenül próbált megszökni Martin Weiss (rabszáma: 30715, nyilvántartása a táborban: 1942. április 17.) és Zoltán Hochfelder (rabszáma: 33319, Szlovákiából deportálva 1942. április 29-én – Czech 1989, 216. p.). Ugyanazon a napon próbált megszökni Isak Herskovic is (rabszáma: 30526, nyilvántartása a táborban: 1942. április 17. – Czech 1989, 216. p.). 1942. június 4-én kudarcba fulladt Jozef Spitz (rabszáma: 30223, nyilvántartása a táborban: 1942. április 17.), Franz Hauser (rabszáma: 31647, nyilvántartása a táborban: 1942. április 19.) és Moric Citron (rabszáma: 33603, nyilvántartása a táborban: 1942. április 29. – Czech 1989, 220. p.) szökése is. 1942. június 8-án sikertelenül próbált megszökni Ladislav Lilienthal (rabszáma: 29878, nyilvántartása a táborban: 1942. április 17.) a lengyel Wiktor Bansikkal (rabszáma: EH-2116 – Czech 1989, 223. p.). Minden ilyen kísérlet esetében a náci feljegyzésekben a megjegyzés rovatba ezt írták: „auf der Flucht erschossen” (lelőve szökés közben). E szökési kísérletek részleteiről semmi egyebet nem tudunk.

1944-ben azonban az auschwitz-birkenai koncentrációs táborból¹⁵ két zsidó páros szökött meg, s mind a négyen sikeresen Szlovákiába jutottak. Alfréd Wetzler és Rudolf Vrba története jól ismert.¹⁶ Velük ellentétben Rosin és Mordowicz szökése a széles nyilvánosság számára lényegében ismeretlen.¹⁷ Szerintem nyilvánvalóan azért is, mert az előbbi kettőssel szemben nem írták meg s nem adták ki könyvben a történetüket. Ez a második szökés leállíthatta volna a magyarországi zsidók deportálását, mivel csak azt követően került rá sor, hogy az auschwitzi koncentrációs táborba elindultak az első deportálószerelvények Magyarországról. Wetzler és Vrba már 1944. április 7-én megszöktek, ekkor még a magyarországi deportált zsidókat nem szállították az auschwitzi koncentrációs táborba.¹⁸

A szökevények egyike, Arnošt Rosin¹⁹ (született 1913. március 20-án Szinnán, elhunyt Düsseldorfban 1999-ben) a deportálása előtt további 20 fiatalemberrel szinnai születési helyén került őrizetbe, innen Homonnába szállították, utána pedig a zsolnai zsidó koncentrációs központba. Itt élte meg első megaláztatását: „...gárdisták fekete egyenruhában. Tőlük kaptuk az első koncentrációs leckét. Ok nélkül szidtak, vertek és rugdaltak, s ellopták személyes tárgyainkat.”²⁰

Rosin leírta a Szlovákiából indított deportálószerelvény útját is: „...engem egy körülbelül ezerfős férficsoporthal együtt a zsolnai állomáson marhavagonba tereltek. Amikor bezárták a toloajtót, és súlyos lakatokkal zárták be, és a vonathoz gárdistákból álló szigorú őrzetet rendeltek, kezdtük megsejteni, hogy baj van. Éjszaka indultunk Csaca irányába, a vonat csak reggel állt meg Zwardoň lengyel határállomáson. Parancsra kiszálltunk a vagonokból, melyeket a gárdisták nyitottak ki. Megszámoltak minket s átadtak a német katonáknak, akik visszazavartak a vagonokba, s a további út során ők voltak a kísérőink. Április 10-én érkezünk meg az Oświęcim-Auschwitz nevű állomásra. Az állomáson már egyenruhás SS-katonák vártak, akik az oświęcimi koncentrációs táborba kísérték minket.”²¹

15 A koncentrációs táborokról bővebben I. pl. Kogon 1974; Sofsky 2001

16 Kárný 1992; Kárný 2009; Vrba 2007; Wetzler 2009.

17 A transzportok névsora szerint Zsolnáról április 4-én indult el a transzport, Zwardoňba másnap érkezett meg. A deportációs szerelvények német összeírása szerint azonban ennek a zsidó férfiakkal álló transzportnak Lublinba kellett mennie.

18 Ennek ellenére Vrba a háború után mást állított. „Barátommal, Wetzlerrel együtt 1944. április 7-én szöktünk meg. Elhatároztuk, hogy felhívjuk a világ figyelmét arra, ami Oświęcimben folyt, s elsősorban meg akartuk akadályozni, hogy a magyar zsidók ellenállás nélkül hagyják magukat Oświęcimbe hurcolni.” Bővebben I. Lipscher 1992, 187. p. Vrba jelentésének ezt a részét vallomásában kétségbe vonta Kamil Krasňanský is, aki Szlovákiába való szökésük után mindkét párosról gondoskodott. Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette).

19 A szlovákiai zsidók 1942. évi összeírásaiban Ernest Rosin néven is szerepel.

20 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven). 1. p.

21 Uo., 1–2. p.

Vallomásában van bizonyos ellentmondás. Danuta Czech szerint ugyanis Rosin a szlovákiai zsidóknak abba a csoportjába tartozott, mely az auschwitzi koncentrációs táborba 1942. április 17-én érkezett, illetve ezen a napon kapott ez a csoport számot. Rosin rabszáma: 29858.²²

Meg szeretném jegyezni, hogy Rosin a szlovákiai fiatal zsidó férfiak és nők első transzportjai egyikében volt, melyek a hivatalos propaganda szerint „munkába” mentek.²³ A deportált Rosin azonban nagyon hamar felismerte a borzasztó helyzetet, melybe a koncentrációs táborban jutott. „Csak másnap kezdtük sejteni, hogy baj van. Már az állomásról SS-ek hajtottak minket szokatlan tempóban, s figyelmemet nem kerülte el az „Arbeit macht frei” felirat a kapu fölött, melyen áthaladtunk. Körben mindenütt magas szögesdrót kerítést láttam, foglyokat csíkos ruhában, kopaszra nyírva. Mi történik itt? Hová kerültünk? Rabruha? Hiszen nem vagyunk gonosztevők! (...) Mire föleszméltünk, meztelenre vetkőztettek minket, kopaszra nyírtak, utána SS-ek jöttek értünk, akik úgy szidtak, vertek, rugdostak minket, hogy az leírhatatlan.”²⁴

A főtáborban saját tanúvallomása szerint csak három napig volt, utána ugyanis az auschwitz-birkenauai táborba vezették, ahol a tábor kibővítésén dolgozott. Akkor ott szerinte kb. ötezer fogoly dolgozott (szovjet hadifoglyok, foglyok Lengyelországból, Franciaországból és Szlovákiából). Nemsokára egy 200 fős, szlovákiai zsidókból álló csapatba került, melyből 50-et a Sonderkommandóba soroltak. Rosint és a többi 150 zsidót befogták „az erdő melletti mély gödrök” ásásába – ezt a részt hívták Birkenaunak. Az erdő mögött egy parasztház állt, mely zsidók elgázosítására szolgált. Rosin feladata volt a meggyilkolt zsidókat az előkészített gödrökbe temetni. Ezen a helyen mintegy húsz napig dolgozott. Mint maga megjegyzi, nagy szerencséje volt. Egy kenyérben, melyet sonderkommandós barátjától kapott (aki pedig a kenyeret meggyilkolt zsidók után szerelte), aranyláncot talált, melyet a blokk írnokának (Leo Polák) adott, aki segítette a 14-es blokkba való átkerülését, ahol más munkára osztották. Ez mentette meg az életét, mert szerinte a Sonderkommando minden tagját agyonlőtték kollektív szökési kísérlet miatt. Körülbelül 1942 novemberében a 23-as blokkban maga is blokkfőnök (Blockälteste) lett.²⁵ Röviddel ezután tifuszt kapott, s két társa, Alfred Wetzler²⁶ és Jozef Zollmann mentette meg, akik a 7-es blokkban dolgoztak mint ápolók. Kigyógyulása után abba a blokkba került, melynek főnöke Danisch volt, egy német bűnöző (a bűnözők és gyilkosok a ruhájukon zöld jelet viseltek).²⁷ Danisch jól bánt a szlovákiai zsidók-

22 Czech, 1989, 199. p. (1942. április 17-én 973 szlovákiai zsidónak a 29832 és 30804 közötti számokat osztották ki.) Uo., 786. p. (A könyvnek ezen az oldalán szerepel Rosin száma, a 29858.)

23 Nižňanský 2014, 125–159. p.

24 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 2. p.

25 Uo., 5. p.

26 Bővebben I. Wetzler 2009.

27 A koncentrációs táboroknak volt egy fogolyjelölő rendszerük: a zsidókat sárga csillag jelölte, a politikai foglyokat piros szín, a gyilkosokat zöld, a jehovistákat lila, a homoszexuálisokat

kal, valószínűleg azért, mert amikor Birkenaubába került, tifuszt kapott, s éppen Rosin segítette a felgyógyulásban. A táborbeli viszonyok abszurditását a Rosin által adott Danisch-jellemzéssel dokumentálhatom: „Amúgy gátlástalan gengszter volt, gyilkos, s úgy hallottam, hogy az evakuáció közben a foglyok agyonütötték.”²⁸

Rosin tanúvallomása szerint a táborbeli ellenállási mozgalom (melyről egy további oświęcim-i szökevény, Rudolf Vrba,²⁹ eredeti nevén Walter Rosenberg írt)³⁰ szervezett keretek közt nem létezett. Erről a kérdésről maga így nyilatkozott: „Barátok, ismerősök csoportja volt, esetemben a következők: Bandy Müller, Fred Wetzler, Ota Kraus, Erich Schön, Arnošt Schön, Ada Rosenfeld, Honza Češpiva és mások. Mindenütt információkat gyűjtöttünk, ezekről kölcsönösen értesítettük egymást, gyakran magunkat becsapva azzal, hogy ez hasznunkra válhat. (...) Egy darab kenyérrel segítettük a barátainkat, vagy azzal, hogy szereztünk számukra ruhát, lábbelit, jobb munkát, és amikor betegek voltak, elrejtettük őket az ellenőrzés elől vagy a blokkban a szelekció elől annyi időre, amíg felépültek. Buzdítottuk egymást: »Mosakodj, járj emelt fővel, ne hagyd magad agyonverni« (...) Mindenkinek nem tudtunk segíteni, ehhez nem volt erőnk.”³¹

1943 tavaszán éppen a már emlegetett német bűnöző, Danisch szólította meg Rosint azzal, hogy a D-II-A karanténtábor egy újabb részlegét fogják megnyitni, s ehhez új írnokokra lesz szüksége. Wetzlerrel együtt felajánlkoztak, hogy betanítanak két írnokot, ezeké Bandy Müller és Rudolf Vrba váltak.³² Rosin a tanúvallomásában Vrbával is vitába száll: „A könyved írásakor is olyan barátoknak kellett volna maradnod, Rudo,³³ amilyen a táborban voltál, s nem volt helyes, hogy könyvedben minden érdemet magadnak tulajdonítottál, mintha mások nem is léteztek volna. Amikor megszöktetek, Fredo³⁴ már

rózsaszín stb. Előfordult, hogy két színt viseltek. Ha a zsidó fogoly egyúttal kommunista is volt, a jelének fele sárga volt, a másik fele piros.

28 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 6. p.

29 Vallomásában Rosin ekként jellemezte Vrbát: „Vrba kalandos jellemű, nagy fantáziával megáldott fiatal srác volt, aki arról álmodott, hogy megszökik, és az egész világnak elbeszéli az igazságot Birkenauról. (...) Vrba a könyvében úgy írja, mintha ő vitte volna magával Wetzlert, mint valami koffert, s nem mint a partnerét. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 6. p.

30 L. bővebben: Vrba 1998.

31 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 6. p.

32 Vrba azt állítja a könyvében, hogy a táborbeli ellenállási mozgalom küldte őt oda. Bővebben I. Vrba 1998.

33 Értsd: Rudolf Vrba (1924–2006). Könyve angol kiadásában azt írja, hogy Wetzler és később Mordowiczot is azért nem említette meg könyvének a 60-as években megjelent eredeti kiadásában, mert aggódott értük, mivel a kommunista Csehszlovákiában éltek. L. bővebben: Vrba 1997, 368. p.

34 Értsd: Alfréd Wetzler (1918–1988). Bővebben I. Kamenec 2003, 667–670. p.; Wetzler 2009.

érett, megfontolt férfi volt, hat évvel idősebb nálad, te pedig még tapasztalatlan 18 éves fiatal voltál.”³⁵

Wetzler 1944. április 7-i szökését követően Rosin szerint mindenki tudta róla, hogy Wetzler barátja. Rosint ezért a lehető legborzasztóbb körülmények közt kihallgatták, még a fogait is kiverték. Rosin már azzal számolt, hogy agyonlövik. Életét szerinte talán az mentette meg, hogy kijelentette: „Ha tudtam volna, hogy Wetzler szökni készül, vele szöktem volna, mert tudom, hogy itt semmi egyéb nem vár rám, csak a halál.”³⁶ Végül „Rotpunkt”-ot³⁷ kapott, ami azt jelentette, hogy munkavégzés címén sem hagyhatta el a tábor.

Ami a szökésében motiválta, arról ezt mondta: „Birkenauban olyan volt, mint a pokolban. A táborok kezdtek megtelni, újakat nyitottak, a krematóriumokból és a gödörökből éjjel-nappal lángok csaptak fel. Láttam, hogy feltartóztathatatlanul közeleg az egész tábor vége, és nincs mire várni. Inkább szökés közben halni meg! Tudtam, hogy ez az egyedüli lehetőség, de nem tudtam, hogyan és hol találhatnék jó szövetségesre.”³⁸ Az ő blokkjában lakott Adam Lužnický ká pó, akinek a kavicsbányai csapatában dolgozott írnokként egy lengyel zsidó, Czesław Mordowicz.³⁹ Mivel Rosin segített Lužnickynek szerezni valamit „Kanadából” (az a blokk, melyben a transzportokból származó holmit tartották: pl. ruhákat, lábbelit stb.), ez megígérte neki, hogy segíti a szökésben. Rosin hangsúlyozta, hogy sem Lužinsky, sem a többi fogoly, akik segítették őket, hogy a kavicsbányában elbújhassanak, nem voltak zsidók. A szökésben éppen a már említett Mordowicz lett a társa, aki 1942 óta volt az oświęcim táborban.⁴⁰

Rosinnak azonban nem volt egyszerű megszöknie a táborból, mert a Wetzler–Vrba páros szökése után szigorúan figyelték. Szökése végül nagyon drámai volt, és saját szavai szerint így történt: „Megbeszéltük Mordowiczcsal, hogy szombaton szökünk, ez talán 1944. május 27-ére esett. Nagyon zaklatott voltam, s a bódében arra készültem, hogy két alsónadrágot és két inget húzok magamra. (...) Épp befutott egy nagy magyar transzport, a fiúk a „Kanadából” alkoholt hoztak, s hogy elnyomjam az idegességet meg a feszültséget, ittam belőle. (...) Blockführer Goetze volt szolgálatban. Vittem neki konzerveket, s azt mondtam, hogy a szomszéd, B-II-C táborba magyarországi rokonaim érkeztek, s kértem, hogy egy pillanatra engedjen hozzájuk. Goetze eltette a konzerveket, s egy papírra írta föl a 29858-as tetovált számomat, azt ígérve, hogy később majd

35 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven. A beszélgetés során Rosin tanúvallomást tesz Wetzler és Vrba 1944-es szökésének előkészítéséről is.)

36 Uo., 10. p.

37 piros pontot

38 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 11. p.

39 Czesław Mordowicz 1919-ben született a lengyelországi Mławban, s 2001-ben hunyt el a kanadai Torontóban. 1942 decemberétől az auschwitz-birkenau koncentrációs tábor foglya. Tábori rabszáma: 84216. A háború után Pozsonyban élt, 1965-ben vándorolt ki Izraelbe.

40 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 11. p.

átenged. Ám amikor később a kapuhoz indultam, Danisch állított meg, s azt kérdezte: »Wo gehst du hin?«, ⁴¹ így vissza kellett fordulnom. Aztán a következő kísérletnél kétszer is belefutottam Schwarzhuber táborparancsnokba, így megint vissza kellett térnem a blokkba. Arra gondoltam, peches napom van, de Mordowiczsel már meg voltam beszélve, ezért ismét megpróbáltam. Goetze ott ült még, s amikor átléptem a kaput, figyelmeztetett: »Komm gleich zurück!« »Sofort Herr Blockführer«, ⁴² biztosítottam őt, de annyira ideges és figyelmetlen voltam, hogy a blokkos karszalaggal mentem ki, s erre csak útközben jöttem rá, s ismét elővigyázatlanul az árokba hajítottam. ⁴³

Rosin és Mordowicz lényegében kihasználta azt a helyzetet, hogy Magyarországról érkeztek transzportok (tömegesen 1942. május 15-étől), ezért a táborban nagy volt a zűrzavar, s 1944. május 27-én megkezdhatték a szökésüket. ⁴⁴ Rosin a kavicsbányához közeli Wasserversorgungnál ⁴⁵ találkozott Mordowiczsal. Ott volt kiásva a „bunker”. Egy 1,20 méter széles és 1 méter magas gödör volt, fa fedéllel, aládúcolással biztosítva. Ebbe a bunkerba másztak le, a lengyel foglyok pedig kavicssal behányták őket. Körben petróleummal kevert dohányt szórtak szét, a nyomkereső kutyák megfélemlítésére. Ebben a helyzetben kellett volna kitartaniuk három napon át – akkor értek volna véget a szökésükkel kapcsolatos szigorú intézkedések. Ugyanazt a „bunkert” használták s ugyanolyan módon, mint előttük a Wetzler–Vrba páros. ⁴⁶ Az ilyen szökés elve abból indult ki, hogy miután az SS a táborban kihirdeti a szökevények utáni nyomozást, a foglyok továbbra is a táborban maradtak, elrejtve. A bunkerbeli helyüket csak a harmadik napon hagyhatták volna el, a szökevény foglyok miatt kihirdetett nagyon szigorú óvintézkedések múltával. Rosin és Mordowicz tehát a bunkerben rejtőzött, s várták a tábor-sziréna megszólalását, mely a szigorú intézkedések végét jelezte volna. ⁴⁷

A bunkerben azonban nehéz perceket éltek meg. Egyfelől tudták, hogy három napig kell benn maradniuk, mert addig tart a táborban a keresésük első fázisa, másfelől nem bírták ki. Rosin szavaival: „A zabszem nem ment volna be. Nagyon izgatottak voltunk, a szívünk vadul vert. De egyre nehezebben jutottunk levegőhöz, úgy tűnt, meg fogunk fulladni. Három órán át hiába kerestünk szellőzőnyílást, ezért elkeseredett és veszélyes dologra szántuk el magunkat. Behúztuk a bunker bejáratát támasztó dűcot. A bejáratot fedő sóder a rejtekhelyünkbe tolt, és nagyon csökkentette a bunkerunk térfogatát, de valamivel könnyebb volt a lélegzés.” ⁴⁸

41 „Hová mész?”

42 „Gyorsan gyere vissza!” „Azonnal, Herr Blockführer”

43 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 12–13. p.

44 L. bővebben: Czech 1989, 786. p.

45 vizellátás

46 Bővebben I. Kárný 1992, 167. p.

47 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 1. p.

48 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 14. p.

De nem bírtak három napig rejtve maradni: „már másnap, vasárnap este feladtuk. Kezünk-lábunk elfásult, moccanni se tudtunk. Eldöntöttük, hogy a bunkerunkból látszó két őrtorony között átkúszunk. (...) Azon az estén szerencsénk volt. A rámpára több vonat érkezett magyarországi transzportokkal. Az egész tábor területén nagy volt a forgalom, a felhajtás, mozdonysípolás hallatszott, kiabálás, zaj, kutyák csaholása, így az őrtoronyban szolgálatosak nem hallottak minket, ahogyan kúsztunk. (...) Abban az időben, amikor a bunkerunktól mintegy 400 méterre levő birkenauai halálrámpa tele volt a transzportokkal, és az SS-ek kutyacsaholás, ütlegelés és kiabálás közben az osztályozott deportáltakat a krematóriumok felé terelték, mi az ellenkező irányban futottunk ki abból a pokolból.”⁴⁹

Rosin leírása pontos. Ő és Mordovicz futottak, és kihasználták azt a helyzetet, amikor a többiek (a magyar zsidókat) a szelekció után épp készültek legyilkolni.

Eredetileg nem Szlovákiába akartak szökni, mert Mordowicz Lengyelországból származott. Krakkóba akartak menni, mert a táborban azt beszélték, hogy a városhoz közeli koncentrációs táborban partizánok vannak. Átúszták a Sol folyót, közben viszont elvesztették a lábbelijüket. Egy Chelmek nevű városig jutottak, mintegy 20 kilométerre a tábortól. Csak éjjel haladtak, napközben pihentek. Amíg az ennivalójuk kitartott, erdőben mentek, kerültek a lakott területeket. Csak harmadnap, egy erdei tanyán kértek maguknak öreg cipőt és egy darab kenyeret. Körülbelül 15 kilométerre Krakkótól hírt vették, hogy férfiakat fogdosnak munkaszolgálatra, így eldöntötték, hogy megkeresik a partizánokat, ez azonban nem sikerült nekik. Senki nem bízott bennük, az emberek gyanakodva méregették őket. Végül a Szlovákiába menetel mellett döntöttek. Akkori helyzetüket nagyon világosan mutatja Rosin tanúvallomása: „Minden reményünket elvesztettük, és a további gyalogláshoz sem volt erőnk. Azt képzeltük, hogy ha kijutunk a táborból, akkor jó dolgunk lesz! Mindenki, akit megkérünk rá, segíteni fog. De kint félelem lett rajtunk úrrá, láttuk, hogy minden sarok mögött veszély leselkedik, hogy valaki elárul bennünket, hogy elfognak és visszavisznek a táborba. (...) Mikor este összedugtuk a fejünket Mordowiczcsal, bevallottuk egymásnak, hogy a táborban távolról sem féltünk annyira, mint itt kint, a szabadban. Birkenauban mint tapasztalt foglyok, nyugodtabban éltünk. A gondolatot, hogy halál vár ránk, már megszoktuk, és ennek bekövetkeztét a lehető legtávolabbi határig kitoltuk. (...) Kint azonban idegen volt a világ. Tapasztalatok híján, félve a világosságtól, a tértől, az emberektől, csakis sötéttel éreztük magunkat biztonságban. Az a lelkesültség, hogy sikerült megszöknünk, és hogy hírt viszünk a világba, fokozatosan, fizikai erőnk fogyásával arányosan elillant.”⁵⁰

Még vonatjegyet is vettek maguknak. A vonat Nowy Targ felé ment Zakopanéba, de mivel megtelt, a tetőn ültek, s abban reménykedtek, hogy ott minden ellenőrzéstől mentesülnek. Nowy Targ előtt leugrottak a vonatról, s tovább gyalog haladtak. A sínek szerint tájékozódtak, s végül sikerült Szlovákiába érniük, mégpedig 1944. június 6-án, a szövetségesek normandiai partraszállása napján. Egy eldobott gyufásdoboz alapján állapították meg, hogy már Szlovákiában vannak. A hivatalos propaganda által „Rosin

49 Uo.

50 Uo., 16. p.

deportált zsidó, a szlovákok ellensége” így kommentálta a határátlépést: „Letérdeltem, és megcsókoltam szlovák szülőföldemet. A félelem és a bizonytalanság érzése lehullott rólam. Éreztem, hogy otthon vagyok, szabadon a szülőföldemen. Teljesen elfelejtettem, hogy a fasiszta Szlovákiáról van szó, ahol hlinkások⁵¹ és gárdisták uralkodnak.”⁵² Rövidesen egy kocsmában mindkettejüket letartóztatták a szlovák csendőrök, és Alsóapsán (Nižná Apša) kihallgatták. Azt állították, hogy szlovákok, akik németországi munkaszolgálatból szöktek meg. Félték bevallani, hogy zsidók. Estére azonban ezt is bevallották. Ezt követően a szepesófalu (Spišská Stará Ves) bíróság épületébe szállították őket. Útközben többször kijelentették a csendőröknek: „Inkább lőjete le minket, de élve nem megyünk át a másik oldalra.”⁵³ A bíróság épületében Rosin észrevette egy ismerőst, a szinnai születésű Juhás Aladárt. Aki lényegében megmentette őket. Tanácsára azt vallották, hogy faluzó zsidók, akik aranyat meg valutát vásárolnak fel. A helyi zsidóktól kaptak fejenként három-három dollárt, hogy a csendőrök megtalálhas-sák náluk. Ennek a megváltozott helyzetüknek megfelelően a liptószentmiklósi pénz-ügyőrségre szállították őket mint „valutacsempészeket”. Ideiglenesen még Késmárkra is elszállították őket. Vonattal tértek vissza Liptószentmiklószra, s ott az állomáson legnagyobb meglepetésükre Vrbát és Wetzlert pillantották meg, akik a helyi zsidó öregotthonban laktak. Még pár napot börtönben kellett tölteniük, amíg a helyi zsidó hitközség kifizette helyettük a büntetést. A börtönből való szabadulásuk után mindketten a Gleich családnál laktak.⁵⁴

Rövidesen előadták történetüket a helyi zsidó hitközségnek. Ők a történetet nagy vonalakban már ismerték Wetzlertől és Vrbától. Liptószentmiklószba felutaztak hozzájuk a pozsonyi Zsidó Központ képviselői, Kamil Krasňanský és Oskar Neumann.⁵⁵ Rosin, elbeszélése szerint, kiegészítette Vrba és Wetzler vallomását azokkal az információkkal, melyeket 1944 áprilisa után szereztek, tehát főleg a magyarországi zsidók deportálásának kérdéskörét érintették, amit Wetzler és Vrba nem ismerhetett. Hasonlóan nyilatkozott Mordowicz is: „Ez a jegyzőkönyv több mint öt oldal volt, mert az érintettek, Krasňanskýval az élen elsősorban Fred és Rudolf⁵⁶ tanúvallomásának hitelességét ellenőrizték, és jelentésünk alapján újraírták az egész vallomást az alaptól.”⁵⁷

51 Értsd: a Hlinka-féle Szlovák Néppárt tagjai.

52 Uo., 17. p.

53 Uo., 19. p.

54 Uo., 20–21. p.

55 Érdekes, hogy Neumann a könyvében nem említi Rosint és Mordowiczot. Vö. Neumann 1956., de nem említi őket Aron Grünhut sem (vö. Grünhut 2015). A jeruzsálemi Yad Vashem levéltárban fellelhető Kamil Krasňanský vallomása. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette.)

56 Értsd: Alfréd Wetzler és Rudolf Vrba

57 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 5. p.

A Rosin és Mordowicz általi jelentésből mára csak a Wetzler és Vrba általi vallomás kiegészítése maradt fenn.⁵⁸ Ez az 1944 áprilisa és májusa közötti időszakban (tehát a Wetzler és Vrba szökése utáni) írja le az auschwitz-birkenai koncentrációs táborbeli állapotokat. Szó esik benne a görög, francia, holland és lengyel zsidók transzportjairól. Franciaországi „árja” foglyok érkezéséről is hírt adtak. Megemlítették, hogy jött egy transzport Terezínből is. Sőt, Heinrich Himmler májusi látogatását is leírták. Nem felejtették el lejegyezni az oświęcim-i parancsnokok nevét sem: Aumayer, Schwarzhuber, Weiss, Hartenstein, Höss és Kramer.

A Magyarországról deportált zsidókat illetően így vallottak: „1944. május 10-én érkezett Birkenaubra az első, magyar zsidókból álló transzport.”⁵⁹ Többségük budapesti börtönökből származott, másokat az utcán vagy az állomásokon fogdostak össze. A nők közt volt: Ruth Lorant, Mici Lorant, Ruth Quasztler, Irene Roth, Barna Fuchs. A transzportot az auschwitzi és birkenai táborba a szokásos módon továbbították (kopaszra nyírva, tetovált számmal stb.). A férfiak a 186 000-es számtól voltak számozva, a nőket a női táborba vezényelték. Mintegy 600 férfit, akik közül olyan 150 lehetett 45 és 60 év közötti, Birkenaubra vittek, ahol különféle munkacsoportokba osztották őket. A többiek Oświęcimben maradtak, ahol a Buna gyárban dolgoztak. Az ebből a transzportból valókat életben hagyták, s közülük senkit sem utasítottak – mint szokás szerint – a krematóriumba. A képeslapokra, melyeket megírhattak, címükként azt kellett feltüntetni, hogy Waldsee. Május 15-én több transzport is érkezett Magyarországról Birkenaubra.⁶⁰ Naponta mintegy 14-15 000 zsidó. A vasutat, mely a táborból a krematóriumba vezetett, nagy gyorsan befejezték, az ezredek (eredetileg Rotten, értsd kommandók – E.N.) éjjel-nappal dolgoztak azon, hogy a transzportokat egyenest a krematóriumokhoz szállíthassák. Ezeknek a transzportoknak csak mintegy 10 százalékát fogadta be a tábor, a többieket azonnal elgázosították és elégették. Soha azelőtt, Birkenau létrejötté óta nem gázosítottak el ennyi zsidót. A Sonderkommandót 600 tagúra kellett kibővíteni, két-három nap múlva pedig 800 tagúra (ezeket a korábban érkezett magyar zsidókból verbuválták). Az Afräumungskommando létszáma is bővült, 150-ről 700-ra. Három krematórium üzemelt éjjel-nappal, a negyediket ez idő tájt javították, s mivel a krematóriumok befogadóképessége nem volt elégségesen nagy, 30 méter hosszú és 15 méter széles árkokat ástak Birkenwaldban (mint a krematóriumok előtti időben), amelyekben éjjel-nappal holttesteket égettek. Tehát a »megsemmisítés kapacitása« csaknem korlátlan volt. Azokat a magyar zsidókat, akik életben maradtak (mintegy 10 százalék), nem sorolták be a tábor normális jegyzékébe, noha kopaszok voltak s rabruhát kaptak, de tetoválva nem voltak. A tábor egy önálló részében, a C szekcióban helyezték el őket, s később a Német Birodalom más koncentrációs táboraiiban helyezték el őket: Buchenwaldban, Mauthausenben, Grossrosenben, Flossenburghan, Sachsenhausenban stb. A nőket ideiglenesen a »cigánytáborban« szállásolták el, különálló

58 A Wetzler–Vrba-jelentésről bővebben I. Wetler 2009, 276–311. p.

59 Bővebben I. pl. Gaško 2014, 65–67. p.

60 Bővebben I. pl. Hilberg 1990, 886–918. p.

blokkokban, s csak később szállították őket el máshová. A Szlovákiából származó zsidó lányokat megtették a blokkok vezetőinek (Blockälteste – E.N.). Az első magyarországi transzportokat a következő városokból indították: Munkács, Nagyszőlős, Nyíregyháza, Ungvár, Huszt, Kassa, Beregszász, Máramarossziget, Nagyberezna. Akik a túlélők közt voltak: Robert és Ervin Waizen, Stark, Ehrenreich, Katz, Chaim. Az utóbbi kettőt már áthelyezték. A Waizen testvérek szüleit elgázostották. A magyar zsidók transzportjai fölötti személyes felügyeletet az egykori parancsnok, »Hauptsturmbannführer« Höss⁶¹ végezte, aki folyton Óświęcim és Budapest között ingázott. Az idő tájt Birkenau parancsnoka Höss egykori szárnysegéde, »Hauptsturmführer« Kramer volt.”⁶²

Rosin az auschwitz-birkenai koncentrációs táborról és a zsidók ipari méretű legyilkolásáról szóló információk jelentőségét így látta: „Vrba könyve azonban egészében véve igaz, kivéve azt, hogy mindenkit elfelejt megemlíteni, s minden érdemet magának tulajdonít. Nekünk valamennyiünknek, akik ugyanazzal a szándékkal szöktünk meg, a világ informálását szolgáló óświęcimi jegyzőkönyveket illetően egyforma részesedésünk és érdemünk van.”⁶³

Rosin azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy Szlovákiában az emberek többsége, akiknek az auschwitz-birkenai koncentrációs táborról meséltek, a történeteket fenntartással fogadta. „Az első hatás az volt, hogy mindenki megrendült. „Ez borzasztó» – mondta mindenki. De aztán vizsgálgatni kezdtek, kételkedni, s noha minden pótlólagos kérdésükre aprólékos, számukra nehezen felfogható részletekkel válaszoltunk, bizalmatlanok maradtak. Ebben a megsemmisítő táborokból érkező levelezőlapok és levelek is erősítették őket. Ezek a levelek egyre csak érkeztek, nagy mennyiségben 1944-ben is és Birkenauból is. (...) A levelek nem közvetlenül jártak, hanem a Zsidó Központon⁶⁴ keresztül, s ezért is nagyobb volt a hitelük. Egyetlen levélben sem volt szó arról, amiről mi beszéltünk, legalábbis nem egyértelműen, és a rejtélyes hangú leveleket mindenki másként értelmezte.”⁶⁵

A későbbiekben a Zsidó Központ képviselői törődtek velük, biztosították számukra az ún. árja iratokat (Rosin Štefan Roháčként kapott új identitást), kaptak zsidó születési anyakönyvi kivonatot is, melyet a ruhájukba varrva hordtak magukkal. Rendszeres anyagi támogatást is kaptak. Mind a négy szökevényt Pozsonyba szállították.

61 Rudolf Franz Ferdinand Höss (1900–1947). 1940–1943 között SS-Obersturmbannführer, az auschwitz-i koncentrációs tábor parancsnoka, 1944 májusától júliusáig ismét a táborban volt, hogy bebiztosítsa a magyarországi zsidók legyilkolásának zavartalan lefolyását. A háború után elítélték s Lengyelországban kivégezték.

62 Josef Kramer (1906–1945). A natzweiler-stutthofi, az auschwitz-birkenai és a bergen-belsei koncentrációs táborok parancsnoka. A bergen-belsei perben elítélték és kivégezték.

63 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.)

64 Ústredňa Židov – 1940 szeptemberében hozták létre. Minden szlovákiai zsidónak tagjának kellett lennie. Bővebben I. Hradská 2012; Hradská 2003; Hradská 2009.

65 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 24. p.

1944 júniusában sor került a szökevények képviselői és a Vatikán képviselője közötti találkozásra. Mordowicz és Vrba kb. 1944. június 20-án⁶⁶ találkozott a pozsony-szentgyörgyi kolostorban a Vatikán képviselőjével.⁶⁷ Mordowicz azt állította, hogy a találkozást a Zsidó Központból Kamil Krasňanský közvetítette.⁶⁸ Ugyanő szerint a Liptószentmiklóson Rosinnal együtt tett tanúvallomásukat tartalmazó jegyzőkönyvet megkapta Msgr. Giuseppe Burzio, aki pápai futárként mutatkozott be.⁶⁹ Mai ismereteink szerint meg kell jegyezni, hogy Mordowicz e téren tévedett. A kolostorban Msgr. Mario Martilotti találkozott velük.⁷⁰

Mordowicz magáról a találkozóról ezt mondta: „Szóval minden információ, minden szó rendkívül nagy hatással volt rá, s a beszédünket csak azzal szakította meg, hogy számunkra mint élő dokumentumok számára mindent meg kell tennie, és meg is tesz azért, hogy megőrizzen bennünket mint történelmi tanúkat a jövő számára, akiket meg kell ismernie az egész világnak. (...) A papok sorsára kérdezett rá, mert elmagyaráztuk neki, hogy nemcsak a zsidóság életéről volt szó, hanem más nemzetekéről is, és hangsúlyoztuk, amint azt sejtettem is, hogy számára ez lesz a legérdekesebb, a papok sorsáról, amiről a világ egyáltalán semmit sem tudott. S azt hiszem, ez hatott rá teljesen felkavaróan, mert ezen a ponton félbeszakította a beszélgetésünket, mert annyira rosszszul lett, hogy azt hittük (...) elájul.”⁷¹

Vallomásában Mordowicz kitért arra is, milyen szerepe volt Vrbának a vatikáni képviselővel folytatott beszélgetésükben. Ezt mondta: „Számomra nagyon kínos, főleg a könyve elolvasása után, melyben csakis a saját érdemeit emeli ki, és senkit sem említ meg ebben a mi tevékenységünkben. (...) úgyszintén ami a pápai nunciussal való tárgyalást illeti, meg sem említ engem, mintha ott sem lettem volna, s ezt rossz néven veszem. (...) Rudolf akkor épp csak 19 éves volt, fiatal volt, és ebből a fiatalságából eredt, amit sok esetben észrevehettünk, a csaknem gyerekes viselkedése, nem szeret-

66 Vallomásában Mordowicz az időpontot július első tíz napjára teszi. Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 4. p.

67 Bővebben I. Kárný 1992, 170. p.

68 Vallomásában Krasňanský azt állította, hogy tolmácsként jelen volt Mikuláš Holländer is, akinek nevét senki sem említi. Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette).

69 Msgr. Giuseppe Burzio 1940 és 1945 között Pozsonyban tevékenykedett mint a Vatikán diplomáciai ügyvivője

70 Vrba szerint Mario Martilotti volt jelen. Bővebben I. Vrba 1997, 369. p. Miroslav Kárný cseh történész szintén azt állítja, hogy Martilotti volt az. Kárný egy vatikáni dokumentumgyűjtemény adataira hivatkozik: Actes et Documents du Saint Siège Relatifs a la Seconde Guerre Mondiale. Vol. 10. Vaticano, 1980, 204. p. L. Kárný 1992, 170. p. Vallomásában Krasňanský azt állította, hogy nem Burzióval találkozott. Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette). 8. p.

71 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 2., 6.. p.

nék belemenni a részletekbe, de nem volt és nem is lehetett olyan aktív, amilyennek magát a könyvében lefesti. (...) A tárgyalás alatt is inkább passzív volt, mint aktív.”⁷²

Találkozott velük Michael Dov Weissmandel⁷³ nyitrai rabbi is, aki lejegyezte a történetüket s erről jelentést küldött Svájcba és Törökországba. (Vrba 1997, 369. p.)

A Wetzler–Vrba-jelentést kiegészítették azokkal az adatokkal, melyekkel Mordowicz és Rosin szolgált a magyarországi transzportokról, valamint Jerzy Tabeau lengyel őrnagy adataival, s elküldték Jaromír Kopecký csehszlovák diplomatának,⁷⁴ aki továbbította a londoni emigráns kormánynak.⁷⁵ Ezt követően a jelentés eljutott az USA-ba is. Nemcsak a kormány képviselői ismerhették meg, hanem az újságírók is. Svájcban és az USA-ban cikkek jelentek meg az auschwitz-birkenauai koncentrációs táborról. (Kárný 1992, 176–179. p.)

Mordowicz azt is megemlíti, hogy 1944 augusztusában – a szlovák nemzeti felkelés előtt – Wetzlerrel együtt Nyitrán jártak, ahol Wetzler testvére lakott, s ott Fred családjával együtt két-három napig a várban rejtőztek, ahol az érsek (Karol Kmeťko) székhelye is volt. Mordowicz szerint átadták az érseknek azt a jelentésüket, melyet előzőleg Burzio is megkapott tőlük.⁷⁶

Mordowicz az idő tájt Wetzlerrel, Rosinnal és Vrbával együtt, valamint Rosin barátjával, Ondriášsal, aki csendőr volt, Pozsonyban lakott. Ondriáš, noha csendőr volt, mindegyiküket segítette. Mordowicz erről így vallott: „Mivel Freddel közös lakásban laktam, Rudolf és Arnošt pedig albérletben, mindvalamennyien hamis iratokkal. Az ő helyzetük valamivel könnyebb volt, mert abban a lakásban lakott albérlekként a rendőrség egy akkori alkalmazottja, Ondriáš, aki ugyanonnan származott, ahonnan Rosin. Ez a rendőr segítette őket, s tartotta a hátát, ahol csak kellett. (...) Nagyon barátságos és hűséges volt, s főleg Arnoštot segítette, s végül, miután Rudo a partizánok közé állt, engem pedig letartóztattak, egy másik helyre költözött vele albérletbe.”⁷⁷

72 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 6–7. p. Mordowicznak ezekre az állításaira Vrba csak könyvének 1997-es angol kiadásában reagált: „I did not mentioned Mordowicz at all because at the time of its writing (1963) I lived in England, having left communist Czechoslovakia in 1958. Mordowicz at that time still lived in Bratislava under the neo-Stalinist regime go Antonin Novotny. To publicly describe in England a close connection between myself and Mordowicz might have caused him problems, including accusations of having been a »Vatican spy« or »closely connected« with the exiled heretic R. Vrba.” Bővebben I. Vrba 1997, 368. p. Noha Mordowicz Kanadában élt, Vrbával egyszer sem találkozott.

73 Chaim Michael Dov Weissmandel (1903–1957) – ortodox nyitrai rabbi, az ún. Munkacsoport (Pracovní skupina) jelentős képviselője; a csoport zsidókat igyekezett megmenteni a deportálások elől.

74 Vojenský ústřední archiv Praha, fond O–Os. – Jaroslav Kopecký, kartón 2, signatúra 23.

75 Bővebben I. Kárný 1992, 168–174. p.; Kopecký 1999, 152–156. p.

76 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) Kárný szerint Burzio már 1944 májusában megkapta a jelentést, de az a Vatikánba csak öt hónap múlva jutott. Vö. Kárný 1992, 170. p.

77 Uo., 10. p.

A szlovák nemzeti felkelés kitörése utáni időben különváltak útjaik. A Zsidó Központ képviselői tovább már nem törődhetek velük. Megindult a deportálások Alois Brunner által levezényelt második hulláma a szeredi gyűjtőtáborból.⁷⁸ Vrba Nagyszombatba távozott, ahol az anyja élt, később a partizánokhoz csatlakozott, s csak két hónap eltével tért vissza Pozsonyba. Wetzler a nyitrai testvéréhez költözött.

Mordowiczot letartóztatták, mert a Palace étteremben Wetzler sógornőjével ült, s gyanússá vált, hogy zsidó nővel társalog. Megpróbált ugyan elmenekülni, de a gárdisták elfogták, s letartóztatásakor úgy megverték, hogy a HG parancsnokságára eszméletlenül került. Jozef Vozár hallgatta ki, aki korábban a szeredi zsidó munkatábor parancsnoka volt. A kihallgatás során azt hitték, hogy szovjet ügynök, mert nem tudott jól szlovákul. A gárdisták a kihallgatása során is bántalmazták: „Azokra a kérdésekre, hogy kivel találkoztam, hol laktam, hol tartózkodtam, végig nemleges válaszokat adtam, tehát hogy sehol sem laktam, senkivel sem találkoztam stb., ezért nagyon sok kegyetlen ütést kaptam. Úgy összeverték, hogy maga Vozár nyújtott felém egy tükröt, hogyan nézek ki, s azt mondta, az egy óra alatt legalább tizenkétszer elájultam.”⁷⁹ Mordowicz mindenekelőtt arra ügyelt, hogy Rosint be ne mártsa. Végül bevallotta, hogy zsidó, de azt állította, hogy szlovákiai. A nadrágjába varrva volt okmánya arról, hogy Koloman Altmann-nak hívják és Lőcséről származik. Vozár azonban nem hitt neki.

Később átadták a Gestapónak. Mordowicz megértette, hogy csakugyan nagy bajban van. „(...) rám parancsoltak, hogy vetközzek meztelenre. Ez volt mindennek a betetőzése: a tetovált számom leukoplasztal volt átragasztva. Igyekeztem úgy állni, hogy ne tűnjön fel a jobb karom alja, németre váltottam, s azt hangsúlyoztam, hogy egyszerű zsidó vagyok.”⁸⁰ A leukoplasztal átragasztott tetovált számot a gestapósok nem vették észre.

Évek múltán Mordowicz nem tudta pontosan megmondani, hol vették őrizetbe s mikor szállították át Szeredre. Megemlítette viszont, hogy akkortájt Pozsonyban sok zsidó lakost letartóztattak. Csak feltételezhetem, hogy erre valamikor szeptember végén kerülhetett sor, amikor is Pozsonyban széles körű zsidóellenes razziát tartottak.⁸¹ A szeredi táborban azt mondta a zsidóknak, hogy „innen mindenki számára csak Oświęcimba vezet út”.⁸² Megpróbáltatásai a deportálóvaszaron is folytatódtak. „Még mindig izoláltan bekerültem egy vagonba, de nem tudtam, hová tart a transzport. Azt beszéltek, hogy Wiener Neustadtba. Ez 1944 októberében volt, a felkelés után. Szörnyű állapotban voltam: lelkiileg, testileg, morálisan kimerülve, nem voltam életképes. A vonatban még az utolsó erőmből arra figyelmeztettem a többieket, hogy hová megy a transzport, hogy nem hihetnek a németeknek, mert a halálba megyünk – de

78 Bővebben I. Hlavinka–Nižňanský 2009; Hlavinka–Nižňanský–Ragač 2010, 50–80. p.

79 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 12–14. p.

80 Uo., 16. p.

81 A razziára 1944. szeptember 28-áról 29-ére virradóan került sor. Bővebben I. Hlavinka–Nižňanský 2009, 105–106. p.

82 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 18–19. p.

rám vetették magukat, ütlegeltek, a sajátjaim. (...) Egyre csak azt ismételtettem, hogy a halálba megyünk, meneküljön, aki tud, s ehhez hajlandó vagyok utat mutatni. Vertek, rugdostak, feküdtem eszméletlenül, élőhalott voltam.”⁸³

Úgy döntött, hogy az auschwitzi koncentrációs táborban a rámpán, ahol a szelekció zajlik, ráveti magát egy SS-re, kitépi a pisztolyát, s miután lelövi, magával is végez. De szerencséje volt, mert a rámpán egy rivnei lengyel fogoly⁸⁴ felismerte és segített neki elrejtőzni. Még a számát is áttetoválták, hogy az SS-ek ne ismerhessék fel.

Mordowicz akkori helyzetét jól szemléltetik szavai: „A tetoválás közben szörnyű fájdalmat éreztem, de a testi nem volt olyan elviselhetetlen, mint a morális. Az életem már nem érdekelt, de abba sem tudtam beletörődni, ami történt velem. Ez rosszabb volt, mint ha likvidáltak volna. Hatalmas morális sebként éltem meg, s nem tudtam vele mit kezdeni. Ha nem lettek volna segítők, akkor számomra sokkal jobb lett volna minden, mint ami a rámpán s utána történt.”⁸⁵

Lengyel barátai a koncentrációs táborból elintézték, hogy a közé a hatvan szlovákiai zsidó közé kerüljön, akiket Sziléziába szállítottak, a frýdlanti munkatáborba, ahol a Schubert üzemben dolgozott. Ott érte a felszabadítás is.

Rosin pozsonyi megmenekülését nagyban befolyásolta szlovák osztálytársa, a már említett Jozef Ondriáš, aki Pozsonyban rendőrként szolgált. Rosin tanúvallomása alapján sikeres auschwitzi szökését követően találkozott Pozsonyban. Ondriáš felismerte, amikor leszállt a villamosról, s ezekkel a szavakkal üdvözölte: „Állj meg, állj meg, mit menekülsz, mint valami zsidó?” Az idő tájt Rosin Vrbával együtt a pozsonyi Matičná utcában lakott albérletben.⁸⁶ Egy idő múlva az albérlet harmadik szobájába éppen Ondriáš költözött be. Akkor még nem tudta, hogy Rosin auschwitzi szökevény. Rosin a háború utáni tanúvallomásában ezt mondta: „Azt mondtam neki, hogy Magyarországról jövök, és Štefan Roháč névre szólnak a hamis papírjaim.”⁸⁷ Nem én voltam az egyedüli, aki így élt, Ondriášnak több zsidó védenca is volt.”⁸⁸

Maga Rosin ekként jellemezte Ondriáš: „Hűséges barát volt, megbízható, semmivel sem érezte, hogy a terhére volnék, így aztán később, a felkelés⁸⁹ kezdetén nagyobb lakásba költöztünk, melyen ez a névtábla állt: Jozef Ondriáš, rendőrségi inspektor.

83 Uo., 19. p.

84 Vallomása idején Mordowicz már nem emlékezett az illető nevére.

85 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Mordowiczcsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven.) 21. p.

86 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven). 26. p.

87 Ezeket a dokumentumokat, az ún. árja papírokat (értsd: olyan dokumentumokat, melyek azt igazolták, hogy szlovák és keresztény) mind a négy szökevény számára a zsidó hitközség biztosította be.

88 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven). 26. p.

89 Értsd: a szlovák nemzeti felkelés (1944. augusztus–október)

Gyakran eszembe jutott, milyen veszélynek tette ki magát.”⁹⁰ Így aztán Rosin még nagyobb biztonságban érezhette magát. Csak nehezen volt elképzelhető, hogy a rendőrség vagy a Hlinka Gárda véletlenül épp azt a lakást akarná ellenőrizni, ahol rendőr lakik. Rosin végül elmondta Ondriášnak azt is, hogy koncentrációs táborból szökött. Rosin tanúvallomása annyi év elteltével is nagyon civilnek, egyszerűnek hat. Másfelől az ilyen információk kiszivárgása a felkelés után mindkettejük életébe került volna. Nemcsak Rosin, a zsidó, a koncentrációs tábori szökevény élete volt veszélyben, hanem szlovák „segítőjéé” is.

Arról, hogy mit mondott Rosin Ondriášnak, a tanúvallomásában ez áll: „Tudod, Jožko, én megszöktem, de te nem tudod, honnan. Na és? – csodálkozott. Az oświęcim-i koncentrációs táborból szöktem meg, és a kezemen ez a szám a fogoly regisztrációs száma. Tudod, hogy ez mit jelent? Ha megtalálnak bennünket, téged is és engem is lelőnek, mindenféle kérdezősködés nélkül. Erre ő (értsd: Ondriáš – E.N.) így felelt: Ne félj semmit, ez még jobb így. Amíg engem látsz, semmit se félj!”⁹¹

Annak ellenére, hogy Ondriáš tisztában volt a helyzet komolyságával, tovább segítette Rosint. Sőt azt követően is, hogy Rosinnal együtt szemtanúi voltak annak, amikor a HG Pozsonyban letartóztatott egy zsidót. Rosin tanúvallomása szerint később, 1944/45 telén nemcsak különféle igazolásokkal segítette, melyek szükségesek voltak a túléléshez vagy az utazáshoz, hanem Mordowiczsal, Vrbával és Wetzlerrel is összeismerkedett, akik többször is megszálltak nála. A szökevényekről semmit nem árult el. Mi több, a Štefan Roháč álnevű Rosinnak munkahelyet szerzett.

Rosin megmenekülésének története azonban tragikusan végződött. 1945 áprilisában a front Pozsonyhoz közeledett, s megkezdődtek a Vörös Hadsereg és a náci katona-ság közötti utolsó harcok. Rosin tanúvallomása szerint akkor már Ondriáš négy további egykori foglyot és szökevényt segített. A harcok során a lakásuk közelében egy szovjet katona is sebesülést szenvedett. De a történet végének elmesélését hagyjuk közvetlen Rosinra: „Ondriášsal együtt kimentünk és behúztuk a lakásba (mármint a szovjet katonát – E.N.). Bekötöttük és kimentünk. A sebesült orosz kiáltott: Adjatok vizet! Indultam vízért, de akkor egy katona rám szólt: Ne menj, lőnek. Mire fel Jožko: – Én nem félek. Elindult, s ahogy a külső ajtóhoz ért, három lövést kapott, s ott helyben meghalt. Lementem, de már semmit sem tehettem. Az első gondolatom az volt, hogy nekem kellett volna elesnem helyette.”⁹² Ondriáš ezzel a szlovákoknak abba a csoportjába került, akik a zsidó polgártársaiknak segítséget nyújtva, meghaltak e segítség közben.⁹³

Rosin és Mordowicz bátor szökése, mondhatni, hőstette, már 1944-ben lehetővé tette, hogy az auschwitz-birkenau-i koncentrációs táborból értesüléseket lehetett kapni a zsidók legvilkolásáról. Ez Wetzler és Vrba jelentésének folytatása és alátámasztása volt.

90 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven). 26. p.

91 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven). 26–27. p.

92 Uo., 28. p.

93 Bővebben I. Nižňanský 2010, 52–54. p.; Snopko–Žiak 2008, 12–25. p.

Ennek a két jelentésnek a jelentősége abban állt, hogy bár korábban is voltak ismeretek a zsidók náci általi legyilkolásáról, ebben az esetben a koncentrációs tábor működésének rendszerét is leírták. Leírták magát a koncentrációs tábort, az egyes részlegeinek működését, az épületeket, a tábor működésének és őrzésének szerkezetét. Megmagyarázták a foglyok kategorizációját, a rabszámok rendszerét, leírták a foglyok mindennapi életét. Pontosan beszámoltak az egész rendszerről: a koncentrációs táborba érkezéstől, a rámpán történő szelekción át a lelövéstől a gázkamrákig. Ilyen módon lényegében leírta az exterminációs mechanizmust, illetve az ipari mértékű gyilkolás módszerét.

A szövetségesek azonban nem tudták kihasználni ezeket a jelentéseket arra, hogy nyomást gyakoroljanak a náci Németországra, hogy ezt a folyamatot állítsák le. Rosin és Mordowicz jelentése, illetve már Wetzler és Vrba jelentése nem állította le a magyarországi zsidók éppen folyamatban levő deportálását.⁹⁴ Már az 1944. április végi Wetzler–Vrba-jelentést is lefordították és eljuttatták Budapestre is.⁹⁵ A jelentést a magyar zsidóság képviselőjének, Dr. Kasztner Rezsőnek⁹⁶ kellett megkapnia, a már említett Kamil Krasňanskýtól.⁹⁷ Krasňanský szerint Magyarországon mások is megkapták.⁹⁸ Randolph L. Braham amerikai történész szerint a jelentést csak 1944 júniusának másik felében kezdték terjeszteni. (Braham 1981, 712. p.; Braham 2004; Braham 2014)

A magyarországi zsidók deportálásait tehát ezek a jelentések nem tudták leállítani. De ez nem a jelentések hibája volt. Tettük: a szökés és a tanúvallomások ilyen értelemben sem kérdőjelezhető meg. Az ilyen tervet valaki másnak kellett volna megvalósítania. Mint említettem, a jelentést különböző zsidó szervezeteken kívül megkapták Nagy-Britannia és az USA képviselői is, valamint a londoni emigrációban felállított csehszlovák kormány és a Vatikán is. Magyarországon az említett Kasztner úgy döntött, hogy tárgyalásba kezd Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführerrel, hogy legalább valakit megmenhessen. Kasztnernek kellene hibáztatnunk azért, hogy nem tett többet? Hiszen a július eleji tárgyalásokon, a magyarországi deportálások leállítására előtt sem Horthy, sem Sztójay meg sem említették Veessenmayernak, a náci Németország képviselőjének, hogy tudomásuk volna ilyen jelentésekről. (Hilberg 1990, 916–918. p.)

Kettejük autentikus jelentése máig példaértékű és jelentős korabeli dokumentum, mely szemben áll mindenféle, holokausztot, illetve az auschwitzi koncentrációs táborban elkövetett gyilkosságokat kétségbe vonó revizionista tendenciákkal.

94 Bővebben I. Gaško 2014; Kárný 1992; Świebocki 1991.

95 Kárný 1992, 169. p.

96 Rudolf (Rezső) Kasztner (Kasztner) – (1906–1957) zsidó-magyar újságíró és ügyvéd. Egyike volt a (Va)da néven is emlegetett) Segélyező- és mentőbizottság képviselőinek. A magyarországi zsidók deportálásának idején (1944. május–július) Adolf Eichmann SS-Obersturmbannführerrel egyezkedett kb. 1700 zsidó elengedéséről, akiket Svájcba akart menekíteni. Ez sikerült is neki. A háború után a náciakkal való kollaboráció vádjával illették. Meggyilkolták.

97 Bővebben I. Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testemonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette). 7–8. p.

98 Említett beszélgetésében Krasňanský azt állította, hogy a Wetzler–Vrba-jelentést megkapta Horthy Miklós és Serédi Jusztinián érsek is. Uo., 8. p.

Irodalom

- Slovenský národný archív, fond Ministerstvo vnútra.
 Vojenský ústřední archiv Praha, fond O – Os. – Jaroslav Kopecký
 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, P 25/13. (A Rosinnal és Mordowiczsal való beszélgetést E. Kulka készítette 1965/66-ban cseh nyelven).
 Yad Vashem Archive, Jeruzsálem, fond Testimonies, Diaries and Memoirs Collection, 033.3995 (Krasňanský vallomását E. Kulka rögzítette).
 Braham, Randolph L. 1981. *The Politics of Genocide*. Vol. 2. New York.
 Braham, Randolph L. 2004. Rescue Operations in Hungary: Myths and Realities. *East European Quarterly*, 38. évf. 2. sz.
 Braham, Randolph L (ed.) 2012. *The Auschwitz Reports and the Holocaust in Hungary*. New York.
 Czech, Danuta 1989. *Kalendarium der Ereignisse im Konzentrationslager Auschwitz – Birkenau 1939 – 1945*. Reinbek bei Hamburg.
 Gaško, Mikuláš 2014. *The Trains of Death. Memories of an Attorney*. Bratislava.
 Grünhut, Aron 2015. *Katastrofa slovenských Židov*. Bratislava.
 Hilberg, Raul 1990. *Die Vernichtung der europäischen Juden*. Bd. 2. Frankfurt am Main.
 Hlavinka, Ján–Nižňanský, Eduard 2009. *Pracovný a koncentračný tábor v Seredi 1941-1945*. Bratislava.
 Hlavinka, Ján–Nižňanský, Eduard–Ragač, Radoslav 2010. Koncentračný tábor v Seredi vo svetle novoobjavených dokumentov (september 1944 – marec 1945). In Kováčová, Viera a kol. *Druhá vlna deportácií Židov zo Slovenska: Medzinárodná vedecká konferencia 8. september 2009, Zvolen, Slovenská republika, Technická univerzita vo Zvolene*. Banská Bystrica, 50–80. p.
 Hradská, Katarína 2003. *Holokaust na Slovensku 3. Listy Gisely Fleischmannovej (1942 – 1944). Dokumenty*. Bratislava.
 Kamenec, Ivan 1992. Deportácie židovských občanov zo Slovenska roku 1942. In *Tragédia slovenských Židov*. (zost. D. Tóth). Banská Bystrica, 77–100. p.
 Kamenec, Ivan 2005. Keď strieľajú slová. In Roguľová, Jaroslava (eds.) *Storočie propagandy*. Bratislava, 103–114. p.
 Kamenec, Ivan 1991. *Po stopách tragédie*. Bratislava.
 Kamenec, Ivan 1992a. *Slovenský štát*. Praha.
 Kamenec, Ivan 1998. *Tragédia politika, kňaza a človeka. (Dr. Jozef Tiso 1887 – 1947)*. Bratislava.
 Kamenec, Ivan 2003. Alfréd Wetzler. Nechcený hrdina z Osvienčimu. In *Do pamäti národa*. (Michálek, S.–Krajčovičová, N. a kol.). Bratislava, 667–670. p.
 Kamenec, Ivan–Prečan, Vilém–Škorvánek, Stanislav (eds.) 1992. *Vatikán a Slovenská republika (1939-1945). Dokumenty*. Bratislava.
 Kárný, Miroslav 2009. Osudy jedné zprávy. In Wetzler, Alfréd: *Čo Dante nevidel*. Bratislava, 312–321. p.
 Kárný, Miroslav 1992. Historie osvětímské zprávy Wetzlera a Vrbu. In *Tragédia slovenských Židov*. (zost. D. Tóth). Banská Bystrica, 167–186. p.
 Kladivová, Vlasta 1992. Osudy židovských transportu ze Slovenska v Osvětimi. In *Tragédia slovenských Židov*. (zost. D. Tóth). Banská Bystrica, 139–166. p.
 Kogon, Eugen 1974. *Der SS-Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager*. München.
 Kopecký, Jaromír 1999. *Ženeva. Politické paměti 1939 – 1945*. Praha.
 Lang, Tomáš–Strba, Sándor 2006. *Holokaust na južnom Slovensku na pozadí histórie novozámockých židov*. Bratislava.
 Lánik, Jožko. *Oświęcim. Hrobka štyroch miliónov ľudí*. Bratislava.
 Lipscher, Ladislav 1992. *Židia v slovenskom štáte 1939 – 1945*. [Bratislava]

- Němeček, Jan 2002. Československý londýnský politický exil a židovská otázka. In *Tereziínske studie a dokumenty* 2002. Praha, 324–340. p.
- Neumann, Oskar 1956. *Im Schatten des Todes*. Tel Aviv.
- Nižňanský, Eduard 2014. Antisemitická propaganda a deportácie na Slovensku v roku 1942. In *Antisemitizmus a propaganda*. Bratislava, 125–159. p.
- Nižňanský, Eduard 2011. The discussions of Nazi Germany on the deportation of Jews in 1942 – the examples of Slovakia, Rumania and Hungary. *Historický časopis*, 59. évf. suppl., 111–136. p.
- Nižňanský, Eduard (ed.) 2005. *Holokaust na Slovensku 6. Deportácie v roku 1942*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard 2005a. Holocaust in der Slowakei. In *Unterrichtsbeispiele zu den Verbrechen im Nationalsozialismus*. Berlin, 7–17. p.
- Nižňanský, Eduard (ed.) 2003. *Holokaust na Slovensku 4. Dokumenty nemeckej proveniencie (1939 – 1945)*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard 2010. Jews and Slovaks – Generosity and Help during Holocaust time. In *Park of generous souls 4*. Bratislava, 44–70. p.
- Nižňanský, Eduard 2002. Deportácie Židov zo Slovenska v roku 1942 a prijatie ústavného zákona č. 68/1942 Sl. z. o „vysťahovaní Židov“. In *Studia historica Nitriensia X*, 85–157. p.
- Nižňanský, Eduard 2015. Die Vorstellungen Jozef Tisos über Religion, Volk und Staat und ihre Folgen für seine Politik während des Zweiten Weltkrieges. In Kaiserová, Kristína–Nižňanský, Eduard–Schulze Wessel, Martin (Hg.) *Religion und Nation: Tschechen, Deutsche und Slowaken im 20. Jahrhundert*. Essen.
- Nižňanský, Eduard a kol. 2016. *Obráz nepriateľa v propagande počas II. svetovej vojny na Slovensku*. Banská Bystrica.
- Nižňanský, Eduard 2016a. *Politika antisemitizmu a holokaust na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Banská Bystrica.
- Nižňanský, Eduard 2014. On Relations between the Slovak Majority and Jewish Minority during World War II. In *Yad Vashem Studies*, 42, 2, 47–89. p.
- Nižňanský, Eduard–Kamenec, Ivan 2003. *Holokaust na Slovensku 2. Prezident, vláda, Snem SR a Štátna rada o židovskej otázke (1939 – 1945). Dokumenty*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard–Kamenec, Ivan 2003a. Poplatky za deportovaných slovenských Židov. *Historický časopis*, 51. évf. 2. sz. 311–342. p.
- Nižňanský, Eduard–Lôňčíková, Michala 2014. *Antisemitizmus a propaganda*. Bratislava.
- Nižňanský, Eduard–Lôňčíková, Michala 2015. *Slovensko a nacistické koncentračné tábory*. Bratislava.
- Salner Peter 1997. *Prežili holokaust*. Bratislava.
- Setkiewicz, Piotr 2015. Słowacy i Żydzi w KL Auschwitz. In Nižňanský, Eduard–Lôňčíková, Michala. (eds.) *Slovensko a nacistické koncentračné tábory*. Bratislava, 133–161. p.
- Schmitt, Carl 2013. *Pojem politična*. Praha.
- Snopko, Ladislav–Žiak, Miloš 2009. Helper. Rescuer. In *Park of generous Souls 2*. Bratislava, 12–25. p.
- Sobański, Tomasz 1982. *Úteky z Osvienčimu*. Bratislava.
- Sofsky, Wolfgang 2001. *Die Ordnung des Terrors: das Konzentrationslager*. Frankfurt a. M.
- Szabó, Miloslav 2014. *Od slov k činom*. Bratislava.
- Świebicki, Henryk 1991. Auschwitz – czy w szasie wojny świat znalazł prawdę o obozie? In *Zeszyty oświecimskie, Numer specjalny (IV)*, Oświęcim, 5–76. p.
- Szabó, Zoltán Tibori 2011. „The Auschwitz Reports: Who Got Them, and When?“. In Randolph L. Braham and William van den Heuvel. *The Auschwitz Reports and the Holocaust in Hungary*. Columbia.
- Szenes, Sándor–Baron, Frank 1994. *Von Ungarn nach Auschwitz. Die verschwiegene Warnung*. Münster.

Vrba, Rudolf 1997. *I Cannot Forgive*. Vancouver.

Vrba, Rudolf 2007. *Utekl jsem z Osvětimi*. Praha.

Vrzgulová, Monika 2007. Každodenný život židovských vězňů v nacistických koncentračních táborech. In Nižňanský, Eduard (ed.). *Z dějin holokaustu a jeho popírania*. Bratislava, 89–104. p.

Wetzler, Alfréd 2009. *Čo Dante nevidel. So správou Wetzlera a Vrba*. Bratislava.

Zavacká, Katarína 1992. Protižidovské zákonodárstvo slovenského štátu. In *Tragédia slovenských Židov*. Banská Bystrica, 59–76. p.

(Csanda Gábor fordítása)

EDUARD NIŽŇANSKÝ

THE ESCAPE OF ARNOŠT ROSIN AND CZESŁAW MORDOWICZ FROM THE AUSCHWITZ–BIRKENAU CONCENTRATION CAMP TO SLOVAKIA IN 1944. AN ATTEMPT FOR PREVENTION OF THE JEWS DEPORTATION FROM HUNGARY IN 1944

There were two couples of Jewish people who managed to escape from the Auschwitz–Birkenau concentration camp, all the four had successfully managed to get to Slovakia in 1944. The story of Alfréd Wetzler and Rudolf Vrba is well known. But, on the contrary, the escape of Rosin and Mordowicz is for the wide audience, in essence, unknown. The fleeing of the Slovak Arnošt Rosin and the Polish Czesław Mordowicz together was not only an attempt to change their fate, but they also wanted to let the world know how the killer Auschwitz–Birkenau concentration camp operates. They believed that the information they shared could terminate the deportation of Jews from Hungary in 1944. But their reports could not halt the tragedy.

SIPOS LÁSZLÓ

A romakérdés megoldását célzó stratégiák 1945–1969 között

LÁSZLÓ SIPOS

Strategies Aimed at Resolving the Roma Question between 1945 and 1969

Keywords: Roma migration, forced labour camp, discriminatory measures, assimilationist aspirations

Bevezetés

Jelen tanulmányban azzal foglalkozom, hogyan alakult a romákkal kapcsolatos állami politika a volt Csehszlovákia és a mai Szlovákia területén a második világháború utáni időszakban, 1945–1969 között. Ennek kapcsán megpróbálok rámutatni azokra a diszkriminatív intézkedésekre és negatív politikai mechanizmusokra, amelyek a totalitárius rezsim alatt a jelzett időszakban az állami szerveknek a romákkal szembeni politikáját jellemezték. A vizsgált időszakban hozott kormányzati intézkedések és statisztikák elemzése és összevetése alapján könnyen megcáfолhatóak a hazai romákkal kapcsolatos téves nézetek. A közvetlenül a háború utáni időszak tényeinek, a politikai szereplők attitűdjeinek, nézeteinek, a romákkal szembeni intézkedéseknek a felidézésével megelőzhetőek azok az egyszerűsítő következtetések, amelyek célja a cseh és szlovák kormányzati szerveknek a felelősség alóli felmentése. A romák esetében ebben az időszakban rendkívül fontos szerepe volt az állami politikának, valamint a vezető réteg magatartásának, s feltételezhető, hogy ez a többi kisebbségnél nagyobb mértékben befolyásolta a romák társadalmi helyzetét, fejlődését.

A szocialista állam elsődleges törekvése az etnikailag homogén társadalom kialakítása volt, ez nemcsak a csehek és szlovákok közötti viszonyban, hanem a szlovákoknak a magyar, ruszin/ukrán és sajátos módon a roma nemzeti kisebbséggel szembeni viszonyában is megnyilvánult (Sikora 2008). A romák szociális és gazdasági fejletlenségük miatt a szocializmus időszakában a társadalom számára gazdasági, főleg azonban ideológiai problémát jelentettek, s mint a kommunista állam szociális politikáján belüli legnagyobb teherre tekintettek rájuk. Mivel nem feleltek meg a szocialista ideológia kritériumainak, az állam nem ismerte el őket nemzetiségként, kulturális életüket korlátozta, szervezeteiket nem fogadta el a romák hivatalos politikai képviselőiként annak ellenére, hogy az 1948-as Alkotmány a többi nemzetiséghez tartozó személyeket

egyenrangú állampolgárként ismerte el.¹ Ezek a politikai lépések számos roma kisebbségi vezetőben, de a romákban általában is aggodalmat keltettek: attól féltek, hogy asszimilálják őket. Az 1948–1989 közötti időszakban megvolt ugyan az „igyekezet” a „romakérdés” megoldására, ám ebbe nem vonták be a romákat, akiket a kérdés kezelése ténylegesen érintette. Nem meglepő tehát, hogy a romakérdés kezelésének ilyen módja nem volt alkalmas a romák társadalmi-kulturális integrálására, s a romák e folyamatban passzívak maradtak (Kotvanová–Szép–Šebesta 2003). A totalitárius rezsimnek a romakérdéshez való ilyen viszonyulása a fő oka a roma kisebbség jelenlegi társadalmi és morális elmaradottságának (Mann 1996). Ebben a tanulmányban a szocialista államnak a romákkal szemben 1945 és 1969 között alkalmazott, a fasiszta fajelméletből táplálkozó, a romák és a többi állampolgár közötti szociális különbségek kiegyenlítését célzó főbb intézkedéseivel foglalkozom. A vizsgált időszakot a roma migráció és az 1945 után létesült kényszerszermunkatáborok időszakára, a kényszerszermunkatáborok létezésének időszakát pedig további három szakaszra osztottam: az első szakaszt az I. Szlovák Állam fennállása idején (pontosabban 1941–1944 között) létesült internáló- és munkatáborok, a második szakaszt az 1945–1948 közötti időszakban létrehozott kényszerszermunkatáborok, a harmadik szakaszt pedig az 1948 és 1953 közötti időszak képviseli. Az internáló- és munkatáborokat alaposabban nem vizsgáltam, s nem is elemeztem, elsősorban a második világháború után létesített kényszerszermunkatáborokkal foglalkoztam behatóbban.

Az 1945 utáni roma migráció

A jelenlegi Csehország területén csak néhány száz roma élte túl a második világháborút. A jelenleg Csehországban élő romák nagy része több hullámban Szlovákiából települt be. Az első, szervezetlen migrációs hullámban elsősorban kelet-szlovákiai romák érkeztek a cseh iparvárosokba, a németek által elhagyott településekre. Főként a mezőgazdaságban az állami birtokokon, iparvállalatoknál és az építőiparban helyezkedtek el, elsősorban olyan munkákat végeztek, amelyeket mások elutasítottak. A betelepülő romák állandó lakosként nem voltak kíváncsiak sem a határvidéken, sem a fővárosban, Prágában, de más városokban sem, ez a későbbi kormányzati javaslatokban is tükröződött. Ezért vetődött fel a „cigánykérdés” országos szintű kezelésének az igénye. A problémát azonban az okozta, hogy a világháború utáni jogszabályok a már létező korábbi diszkriminatív intézkedések sorába illeszkedtek. Ezt igazolja a Belügyi Megbízotti Hivatal 1945-ben kiadott rendelete a „Cigányok viszonyainak rendezéséről”, amelyben megjelennek az adott kor szak diszkriminatív tendenciái és a korábbi romaellenes intézkedések – a roma putrik

1 A nemzetek és nemzetiségek fejlődésének marxista elmélete szerint a romák saját területtel nem rendelkező, belsőleg differenciált, diaszpóráként élő, a nemzeté válás perspektívája nélküli etnikai csoport, ezért a nemzetiség jogi és politikai státuszára nem tarthattak igényt. 1968-ban ugyan engedélyezték a Szlovákiai és Csehországi Romák-Cigányok Szövetségének, mint kulturális szervezetnek a tevékenységét, a roma kisebbség képviselőinek a romák nemzetiségként való elismerése iránti igényét az állami szervek azonban nem akceptálták (Kotvanová–Szép–Šebesta 2003).

eltávolítása a közutak közeléből, a romák eltávolítása a települések belterületéről, kényszermunkatáborokba hurcolásuk stb. (Jurová 1993, 17–27. p.).

Romák a szocialista „kényszermunkatáborokban”

Nem helytállóak azok a feltételezések, amelyek szerint a második világháborút követően a kényszermunkatáborok megszűntek, illetve ilyenek nem léteztek. Azok a módszerek, ahogyan a világháború után a hatóságok munkatáborokba „irányították” az embereket, semmiben sem különböztek a világháborús Szlovák Állam módszereitől. Az intézkedések között csak formális különbség volt: három különböző rezsimben hozták őket. Az első az 1. Szlovák Állam fennállásának időszakára (pontosabban 1941–1944-re) esett, a második az 1945–1948 közötti, a harmadik pedig 1948-tól 1953 májusáig tartó időszak volt. A világháborús Szlovák Állam idején a kényszermunkatáborok felállításának indítéka az akkori rezsimmel ideológiai vagy egyéb okokból konfliktusba került személyek, a családjukkal szembeni kötelezettségeiket nem teljesítő, illetve a rémhírtjesztők (ún. politikai felforgató elemek) munkaerejének a kihasználása volt. Meg kell azonban említeni, hogy a munkatáborokba küldött állampolgárok többsége roma volt, tehát az akkori politikai vezetés részéről ez a romakérdés átfogó megoldásának minősült; a táborokban napi rendszerességgel előfordult a testi fenyegetés.

Terjedelmi okokból nem bocsátkozom a kényszermunkatáborok három szakaszának részletes elemzésébe: kihagyom az internáló- és munkatáborokat, és mélyebben csak a második világháború utáni időszakkal foglalkozom.

Több fő okra is visszavezethető, miért hozták létre újra Szlovákiában már 1945-ben ezeket a táborokat. A fő ok a háborúban megsemmisült gazdaság újjáépítéséhez szükséges munkaerő akut hiánya volt, a munkaerőpótlással kapcsolatban ezért nagy elvárások voltak. A táborok létesítésének további oka a „szociálisan és politikailag nem konform” személyek átnevelésére való törekvés volt. E két cél összekapcsolása azonban a gyakorlatban nem vált be.

A világháború után Szlovákia területén az első munkatáborok a Szlovák Nemzeti Tanács 1945. augusztus 23-án hozott 105/1945. rendelete alapján (a továbbiakban: „százötös rendelet”) létesültek. Az I. Szlovák Állam alatt és a 2. világháború után az aszociális elemekkel szemben alkalmazott eljárás közötti hasonlóság szembetűnő: mindkét esetben a munkával történő átneveléssel indokolták a kényszermunkatáborba „irányítást” mint büntetést. A nemzeti tanácsi rendelet hatályát 24 hónapban állapították meg, végrehajtásával a nemkívánatos személyeknek a társadalomból történő hatékony eltávolítását kívánták elérni, egyúttal ezek a személyek munkaerejükkel a háborús károkat szenvedett Szlovákia újjáépítését szolgálták. A táborlakók az újjáépítésben segítettek, elsősorban vasúti hidak felújításán, útépitéseken, folyószabályozásokon, városok és falvak újjáépítésén, szénbányákban dolgoztak.

A százötös rendelet értelmében nem csak bírósági határozat alapján ítélték embereket kényszermunkára. A bírósági ítélet mellőzését azzal indokolták, hogy szükség van a társadalmilag különösen veszélyes személyekkel való leszámolás meggyorsítására. A kényszermunkatáborba történő deportáláshoz elegendő volt, ha a rendeletben felsorolt tényállások valamelyikét észlelő állampolgár azt a hatóságoknak vagy a biztonsági szerveknek jelentette (Varinský 2004).

A kényszermunkatáborba deportáltak anyagilag nem voltak motiváltak, ugyanis 1945 decemberéig pénzbeli ellenszolgáltatás nélkül dolgoztak, akkor a nőtlen/hajadon és gyermektelen személyek számára az állam a nettó fizetés egyharmadának megfelelő, az egy és több eltartott gyermekkel rendelkezők számára a nettó fizetés kétharmadának megfelelő munkadíjat ítélte meg. A táborokban azokkal a személyekkel volt probléma, akiket az anyagi juttatások nem motiváltak. Elsősorban nemi vagy más betegséggel fertőzött emberekről volt szó (ún. egyéb aszociális elemek), az ilyen deportáltak nem hoztak anyagi hasznot, sőt inkább megterhelték az állami költségvetést. A kényszermunkának a nemzetgazdaságra gyakorolt pozitív hatása tekintetében ezért a gazdasági eredmények lényegesen eltértek az elvárttól. Így pl. 1948-ban a táborok üzemeltetésére 854 532 csehszlovák koronát fordítottak, viszont a bevétel csak 613 811 korona volt. Sikertelenek voltak a deportáltak átnevelésére irányuló kísérletek is: a helyzetjelentések szerint csak a deportáltak 45%-a minősült átneveltnek.²

Miután befejezte tevékenységét a deportálásokról döntő különbizottság, 1947 áprilisa után a „százötös rendelet” hatályának megszűnése miatt adminisztratív döntés alapján nem lehetett állampolgárokat ilyen táborokba küldeni, ez csak bírósági ítélet alapján volt lehetséges. Az elítéltek körébe fasizta bűnözők, megszállók, árulók és kollaboránsok tartoztak (Varinský 2004).

A kényszermunkatáborok harmadik szakasza 1948. október 25-én a kényszermunkatáborok létesítéséről rendelkező 247/1948. törvény elfogadásával kezdődött. Az említett jogszabály alapján a kényszermunkatáborba „irányítandó” személyeket három (a, b, c) csoportba sorolták. Az első „a” csoportba a 18–60 éves, testileg és szellemileg ép munkakerülő személyek tartoztak. A második „b” csoportot a 231/1948. törvény, a feketekereskedelem elleni fellépésről szóló 15/1947. törvény, a kétéves terv védelméről szóló 27/1947. törvény és az államosított vállalatok védelméről szóló 165/1947. törvény alapján jogerősen elítélt személyek alkották. A harmadik „c” csoportba azok kerültek, akik szabálysértést követtek el, vagy megsértették az államhatár jogosulatlan átlépése elleni intézkedésekről szóló 107/1947. törvényt.

A szlovákiai kényszermunkatáborok létezésének második és harmadik szakaszában 1945–1948 között 17, illetve 18 munkatábor működött, közülük 1948-ban négyet munkaalakulattá alakítottak át. Az akkor rezsim időközben tudatosította, hogy a romák munkatáborba deportálása, illetve az oktatás- és a lakáspolitikai büntetőintézkedésekkel nem oldható meg. 1949-ben a totalitárius rendszer asszimilációs politikával és a faji diszkrimináció formáinak felszámolásával próbálta elérni a társadalmi változást. Bár a szocialista törvényesség megtartásának elvét hangsúlyozták, a romákat nem sajátos etnikumként, hanem „cigány származású állampolgárként”, sajátos társadalmi-gazdasági csoportként kezelték (Varinský 2004).

A vázolt probléma megoldása irányába tett néhány sikertelen kísérlet után az illetékesek a Belügyi Megbízotti Hivatal által 1952 márciusában kiadott iránymutatásban látták a megoldási lehetőséget. Az iránymutatás a cigány származású személyek helyzetének rendezését célozta, ennek révén kívánták a roma lakosság asszimilációját

² A Szlovák Belügyminisztérium Lőcsei Levéltára, MV SR v Levoči, E – 5, i. č. 28, škat. 4. Štatistické spracovanie výsledkov práce táborov nutej práce na Slovensku za rok 1949.

elérni. Elsősorban a roma munkanélküliség kezelésére törekedtek. Az iránymutatás végrehajtásáért a nemzeti bizottságok feleltek, ám a nagyszámú roma lakossággal rendelkező régiókban objektív okok miatt (az egészségügyi ellátás hiányosságai, a roma gyermekek oktatásával kapcsolatos problémák) az iránymutatásból következő feladatok teljesítése – a vázolt problémák súlyossága miatt – lehetetlen volt. Az említett jogszabály végrehajtása során sor került az első telepek és putrik felszámolására, az illetékesek megfelelő eszközöket kerestek a szociálisan hátrányos helyzetű családok támogatására, így öreg, üres házakat kerestek számukra, ezek megvásárlásához az állam támogatást nyújtott (Jurová 1992).

A 88/1950. törvény hatályon kívül helyezte a kényszermunkatáborokról rendelkező 247/1948. törvényt; a törvény értelmében 1950. augusztus 1-jével befejezték tevékenységüket a munkatáborokba irányításról határozó kerületi bizottságok, s kompetenciáikat a bírói és ügyészi büntető bizottságok vették át. A táborokat hivatalosan 1952. december 31-ével szüntették meg, ekkor átmeneti javító-nevelő intézményi alakulattá (egységgé) nevezték át őket (Janák–Jirásek 1991, 14. p.).

A táborba küldött személyeket fokozatosan szabadon engedték. 1953. március 15-én megszűnt az utolsó szlovákiai kényszermunkatábor (TNP Ruskov), 1954. február 15-én pedig az utolsó csehországi munkatábor zárt be (TNP Brno). A szlovákiai kényszermunkatáborokba 1948–1953 között 8240 személyt deportáltak (Sivoš 2001, 543. p.). A hiányos és rendezetlen levéltári anyag miatt nem állapítható meg, mennyire felel meg a valóságnak ez a szám, a hozzáférhető anyagokban ugyanis eltérő és egymásnak ellentmondó adatokat találunk. 1957 júniusában a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottságán a „cigánykérdés” megoldásába bevont valamennyi minisztérium képviselőinek részvételével tanácskozást tartottak, ahol megállapították, hogy a romákkal szembeni valamennyi intézkedés sikertelenségének az oka a romák vándorlása (Šebesta 2002).

A romák társadalmi integrációjának kezelése 1958–1965 között

A Csehszlovák Kommunista Párt vezetése nem jutott egyezsége abban, hogy a „romakérdést” etnikai vagy szociális kérdésként kezeljék-e. 1958-ban kezdődött a probléma megoldásának első szakasza, s ezzel kapcsolatban vetődött fel önálló roma települések létrehozásának a gondolata.

A Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága a probléma kezelését egy határozattal kezdte (A cigány lakosság közötti munkáról, 1958. április 8.), ebben ez olvasható: „Vándorló vagy félig letelepedett életmódot folytató személyek – bár népi demokratikus rendszerünkben első alkalommal élhetnek egyenrangú szabad állampolgárként – gyakran visszaélnék az államunkban nekik biztosított előnyökkel, vonakodnak alkalmazkodni a normális, letelepedett életmódhoz, amelyet az állam anyagi, kulturális és egészségügyi téren nyújt az állampolgároknak. Ez az állapot nemcsak a vándorló és a félig letelepedett csoportok számára, hanem a vándorló csoportok által fenyegetett egyéb lakosság számára is tarthatatlan, és elvárják, hogy ezen a helyzeten egyértelműen javítsunk.” E határozat célja világos volt: a romák beolvasztása a többségi társadalomba (azaz következetes irányított asszimiláció). Az illetékesek abból a feltevésekből indultak ki, hogy a romák rossz szociális helyzete a hagyományos életmód fenntartásá-

nak az eredménye, és azt állították, hogy a többségi társadalom életmódjának elsajátítása társadalmi integrációjuk szükséges feltétele (Haišman 1999).

A határozat tovább erősítette a romák elszigeteltségét, elutasította a roma köznyelv (standard vagy irodalmi nyelvváltozat) és irodalom kialakítására, cigány iskolák és cigány tannyelvű osztályok létrehozására irányuló törekvéseket. A határozat szellemében fogadták el a vándorló életmódot folytató személyek letelepítéséről szóló 74/1958. törvényt. Szabadságvesztés terhe alatt (a törvény 3. §-a) e személyek számára megtiltották a vándorló életmódot, ezért a nemzeti bizottságok számára kötelességként fogalmazták meg azt, hogy nyújtsanak segítséget e személyeknek (a romáknak) abban, hogy áttérjenek a letelepedett életmódra. A törvény megalkotói részéről képmutatás volt, hogy a törvény szövegében nincs egyértelmű utalás arra, hogy a vándorló életmódot folytató (oláh) cigányok ellen irányul.

A vázolt probléma megoldásának első szakaszában elsősorban is szükséges volt összeírni a romákat, azt követően lakást és munkát kellett számukra biztosítani, egyúttal ennek az eljárásnak a keretében elkobozták tőlük a lovakat és a szekerek kerekét. Az 1959. február 3–6. között a nemzeti bizottságok által megvalósított összeírás („a nomád és félnomád személyek összeírása”) adatai főleg a romák vándorlása és a magas születési arány miatt pontatlanok voltak. A nemzeti bizottságok tagjai nomád személyként 46 500 személyt írtak össze (Szlovákiában 27 933 személyt, ebből 14 070 fő 15 évesnél idősebb, 13 863 fő 15 évesnél fiatalabb volt), ez a teljes roma kisebbség létszámának csak a nyolc százalékát képezte.

Az eredeti terv szerint az állami lakáspolitikai keretében a romák számára családi házakat építettek volna, ezt azonban elvetették, ugyanis a felsőbb állami szervek előre figyelmeztettek a romák indokolatlan és rendkívüli előnyben részesítésének veszélyeire, egyrészt az állami költségvetésre, másrészt pedig a többségi lakosság véleményére való tekintettel (sokan arra mutattak rá, hogy számos földműves család sem lakott jobb körülmények között, mint a romák). A szegregált roma csoportok lakhatási és foglalkoztatási problémáit a magánéros lakásépítésben és a bányákba történő munkaerő-toborzással kívánták megoldani. E terv megvalósítása azonban lehetetlen volt, a nemzeti bizottságok ugyanis sem lakást, sem munkát nem tudtak biztosítani a romák számára.

Tény, hogy nem volt elég hely valamennyi nomád életmódot élő roma letelepítésére, továbbá a törvény nemcsak a szabad mozgás és a szabad lakhelyváltogatás alapvető jogát sértette, hanem megvalósíthatatlan és irreális is volt. Másrészt viszont meg kell jegyeznünk, hogy a vándorlás tolerálása valóban az extrém szegénység, az emberhez méltatlan, esetleg tisztességtelen életmód tolerálását is jelentette volna (Víšek 1999).

Irreálisak voltak azok az elképzelések is, amelyek szerint a vándorcigányoktól elvették volna és intézetben helyezték volna el a gyermekeket, valamint irreálisnak bizonyultak a felnőtt romák írástudatlanságának felszámolására kitűzött határidők is. Mivel az állam nem tudott számukra lakásról gondoskodni, átmenetileg leselejtezt vasúti kocsikban helyezték el őket. Ha valakinek esetleg lakást utaltak ki, vagy roma építető építési engedélyt kapott, az ilyen építkezés csak a falvak szélén vagy újonnan kialakított külön utcákban kezdődhetett meg, ezáltal a romák fokozatosan újra a települések szélére szorultak, ami tovább erősítette társadalmi szegregációjukat. Az említett törvény végrehajtásával véglegesen megszűnt az oláhcigányok vándorlása (Jurová 1993, 52–67. p.; Haišman 1999; Jurová 2002, 56–64. p.).

A vándorlás felszámolásával azonban nem szűntek meg a romákkal kapcsolatos szociális és társadalmi problémák. Az elfogadott jogi reformok keretében kezelhetetlen problémák arra sarkallták a kormányzati szerveket, hogy új koncepció kidolgozását mérlegeljék. A romakérdés kezelésének ebben a szakaszában sikernek minősíthető, hogy a kormányzati intézkedések kapcsán „sok” romának sikerült szakképesítést szereznie, illetve sikerült lakásproblémáját megoldania (Haišman 1999, 156–171. p.).

„A nagy tömegben élő romák szétszórásának és elköltöztetésének koncepciója” – 1965–1969

1965-ben az állami szervek erőteljesebben kezdtek hatni a roma lakosságra, ennek eszköze a romák szétköltöztetésének koncepciója volt. A bizonyos településeken koncentrálódó roma lakosság más helyre költöztetése a szociális és gazdasági problémák megoldását célozta, ám az említett koncepció a romák irányított erőszakos asszimilálására irányuló korábbi kormányzati intézkedések folytatása volt, amely lehetővé tette a roma lakosság manipulálását, alapvető polgári és szabadságjogaik megsértését. Mivel minden korábbi intézkedés főleg azon bukkant meg, hogy a romák elsősorban Kelet-Szlovákiában éltek nagy tömegben, a probléma kezelésének minden további módja abban állt, hogy az ilyen településekről módszeresen elköltöztetésük a roma lakosságot. A módszereket már az 1965. október 13-i 502/1965. számú kormányhatározat rögzítette. Ennek értelmében olyan országos kormánybizottság alakult, amelynek feladata a felszámolásra ítélt roma telepek és putrik számának megállapítása volt (Turčinová 1970).

A koncepció részleteinek kidolgozásához a kormánybizottságnak szüksége volt a roma lakosság számának feltérképezésére. Az 1966–1968 között végrehajtott összeírás szerint Szlovákiában 165 ezer roma élt, ez azt jelentette, hogy az 1947-es állapothoz képest megkétszereződött az ehhez az etnikumhoz tartozó személyek száma; kilencvenezer fő a Kelet-szlovákiai kerületben élt (Jurová 1992).

Az említett határozat értelmében első lépésben 611 romatelepet, 6800 putrit számoltak fel, s lakhatást biztosítottak 8200 roma családnak, mintegy 52 500 személynek. A második helyen állt a roma gyermekek beiskolázása (a 117/1966. törvény értelmében szankcionálás is lehetséges volt), s csak a harmadik helyre sorolták a munkaképes roma férfiak munkába állítását; 1967-ben 100 munkaképes korú roma férfi közül 75,9%-ot sikerült foglalkoztatni (Jurová 2002).

A szigorúan szervezett szétszórás és elköltöztetés keretében – amely „kötelező, ugyanakkor önkéntes is volt” (Jurová 1993) – mintegy 14 ezer szlovákiai roma (2177 roma család) költözött Csehországba. Az önkéntességet úgy értelmezték, hogy a roma családok kötelesek voltak a kijelölt járásba költözni, függetlenül attól, milyenek voltak a rokoni kapcsolataik és egyéb életkörülményeik lakóhelyükön. A roma állampolgárok szervezetlen és szükségtelen elköltöztetése nem kívánatos migrációnak minősült (Haišman 1977). A Charta 77 szerint: „Adott járásban élő cigány származású csehszlovák állampolgár – és kizárólag faji származására való tekintettel – a meghatározott ütemterv szerint a kijelölt járásba vagy kerületbe (sehova máshova) volt köteles költözni. Ha a lakóhelye szerinti járásnak ún. partnerjárást jelöltek ki, csak oda költözhetett,

még akkor is, ha olyan járásba szeretett volna költözni, ahol rokonai voltak, vagy álláslehetőség kínálkozott számára” (Charta 1990).

Kerületi és járási szinten 9900 család (mintegy 63 ezer személy) változtatott lakóhelyet, a következő három évben további 70 ezer roma követte őket. Azoknak a családoknak a számára, akik amellettt döntöttek, hogy a telepen maradnak, kutakat létesítettek, biztosították az alapvető higiéniai feltételeket, bekötőutat építettek a telephez, néhány telepet rákötöttek a villamos hálózatra, és közvilágítást is kaptak. Az állam ezzel kapcsolatos költségei 571,7 millió koronát tettek ki.

A kormányhatározatot számos járásban az állami hivatalnokok másképpen értelmezték, mint ahogyan azt a kormánybizottság eredetileg gondolta. Számos esetben megsértették a kijelölt járásokra vonatkozó megegyezéseket, roma családokat más járásokba küldtek, s akadt példa arra is, hogy egyes cseh járásokból visszatértek a roma családok, közöttük olyanok is, akik már ott néhány évet ledolgoztak, és volt lakásuk is (Jurová 1993).

A gyakorlat azt mutatta, hogy a koncepció túlságosan is bonyolult volt ahhoz, hogy meg lehessen valósítani: már a költözés és a lakáskiutalás is számos problémát vetett fel. Az ilyen lakások kiutalásakor konfliktusok alakultak ki a helyi többségi lakossággal. A koncepció keretében sikertelennek mutatkozott a romák átnevelése és a szocialista társadalmi képnek megfelelő akkulturációjuk mint cél (Jurová 1993). A koncepció sikertelenségét a cigány lakosságot érintő kérdésekkel foglalkozó kormánybizottságnak a 384/1968. kormányhatározattal történt megszüntetése is igazolta (Vašečka 2000).

A roma lakosság szétköltöztetését és irányított asszimilációját célzó politikát elsőként a szövetségi kormány vonta vissza egy 1970-es határozatában, két évvel később Szlovákiában is megtörtént ez. A koncepció visszavonásával véglegesen megszűntek a szlovák és a cseh hatóságok közötti viták, akárcsak a roma lakosság asszimilációját célzó kísérletek, amelyek egyúttal a romák súlyos szociális problémáinak megoldására tett kísérletek is voltak (Víšek 1999).

Az asszimilációs elképzelések elsősorban azért mondtak csődöt, mert a politika nem vette figyelembe az „emberi tényezőt”, a romák mentális, pszichológiai, szociális és kulturális sajátosságait, értékorientációjukat, a többségi lakossággal való együttélésre adott válaszaikat. A többségi lakosságba való kényszerű beolvadás folyamatos erőltetése a romák pozitív énképének fokozatos leépüléséhez, a személyes motiváció elvesztéséhez, fásultsághoz vezetett (Mann 1996).

Befejezés

A kormányzati intézkedések és eszközök elemzése elsősorban arra mutatott rá, hogy a romakérdés megoldásával kapcsolatos közpolitika alakulása, a romák integrálása, a romák és a többségi társadalom együttélésével kapcsolatos problémákra adandó megfelelő válaszok keresése mind a tárgyalt kérdéskör bonyolultságát, többretegűségét és nagyfokú érzékenységét tükrözi.

Bár az 1945–1969 közötti időszakban megváltozott a romákkal szembeni kormányzati magatartás, ez csak a politika és az ideológia megváltozásában nyilvánult meg. A totalitárius rezsim a roma etnikum állampolgári és politikai jogaival kapcsolatos

nézeteket deformálta, velük szemben nagyrészt diszkriminatív és elnyomó politikát folytatott. A romakérdésnek az 1948 utáni totalitárius rezsimre jellemző kezelése az egyik fő oka a romák jelenlegi szociális és gazdasági helyzetének, alacsony etnikai önazonosságának és nem utolsósorban a roma kisebbséggel szembeni nagyfokú többségi távolgáttartásnak (Mann 1996).

Végezetül megállapíthatjuk, hogy az úgynevezett romakérdést semmilyen határozat vagy intézkedés sem javította, az illetékesek nem találtak semmilyen megoldást a romák integrálására, s nem sikerült azonosítani azokat az indikátorokat sem, amelyek segítségével a szegregációból kivezető út megtalálható lett volna.

Irodalom

- Janák, Dušan–Jirásek, Zdeněk 1991. Vznik a existence táborů nucené práce v podmínkách zakladatelského období komunistického systému v Československu. In *Tábory nucené práce a další projevy perzekuce 1948-1954. Sborník konference SÚ ČSAV a KH FF SU, 1991 Slezská univerzita v Opavě*. Opava, SÚ ČSAV a KH FF SU.
- Jurovák, Anna 1992. Riešenie rómskej problematiky na Slovensku po druhej svetovej vojne. In Mann, A. B. (ed.): *Neznámi Rómovia*. Bratislava, Ister Science Press.
- Jurovák, Anna 1993. *Vývoj rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava–Košice, Gold-press Publishers.
- Jurovák, Anna 2002. Rómovia v období od roku 1945 po november 1989. In Vašečka, Milan (ed.): *Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 53–78. p.
- Kotvanová, Alena–Szép, Attila–Šebesta, Michal 2003. *Vládna politika a Rómovia 1948–2002*. Bratislava, Slovenský inštitút medzinárodných štúdií.
- Mann, Arne B. 1996. Problém identity Rómov. In *Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku (dynamika etnosociálnych a kultúrnych vzťahov), súbor štúdií*. Bratislava, Slovenská akadémia vied. (Kandidátusi disszertáció)
- Prečan, Vilém (ed.) 1990. *Charta 77 (1977 – 1989). Od morální k demokratické revoluci*. Praha–Bratislava, Čs. středisko nezávislé literatury, Scheinfeld-Schwarzenber a ARCHA.
- Sikora, Stanislav 2008. *Rok 1968 a politický vývoj na Slovensku*. Bratislava, SAV.
- Sivoš, Jerguš 2001. Zoznam občanov zaradených do Táborov nútených prác. In Mikloško, František–Smolíková, Gabriela–Smolík, Peter (eds.): *Zločiny komunizmu na Slovensku 1948–1989*. Prešov, Vydavateľstvo Michala Vaška.
- Turčinová, Eva 1970. K vymedzení a specifikaci cikánského problému v Československu. *Sociologický časopis*, č. 1.
- Varinský, Vladimír 2004. *Tábory nútených prác na Slovensku v rokoch 1941–1953*. Banská Bystrica, Fakulta humanitných vied Univerzity Mateja Bela.
- Vašečka, Milan 2000. Rómovia. In Mesežnikov, Grigorij–Kollár, Miroslav (eds.): *Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 191–262. p.
- Víšek, Petr 1999. Program integrace – řešení problematiky romských obyvatel v období 1970 až 1989. In *Romové v České republice (1948–1998)*. Praha, Socioklub–sdružení pro podporu rozvoje teorie a praxe sociální politiky.

LÁSZLÓ SIPOS

STRATEGIES AIMED AT RESOLVING THE ROMA QUESTION BETWEEN 1945 AND 1969

In this paper, I deal with how the state policy on the Roma developed after the Second World War, between 1945 and 1969 in the former Czechoslovakia and in what is now Slovakia. In this connection, I try to point out the discriminatory measures and negative political mechanisms against the Roma that characterized the policies of the state authorities under the totalitarian regime, during the period indicated. By way of analysis and comparison of government measures and statistics taken during the investigation period, misperceptions on domestic Roma can easily be rebutted. Recalling the facts from the immediate postwar years, the attitudes and views of the political actors, and the measures taken against the Roma, we can avoid all simplistic conclusions aiming at exempting the Czech and Slovak governmental authorities from liability. In this period, government policy, and the attitudes of the elites played an extremely important role especially in the case of the Roma, and it can be assumed that this influenced their social situation and development more than that of other minorities.

CSEERNICKSKÓ ISTVÁN–KONTRA MIKLÓS

Határtalanítás a magyar nyelvészetben

ISTVÁN CSEERNICKSKÓ—MIKLÓS KONTRA

Recognition of the Contact Varieties of Hungarian as Legitimate

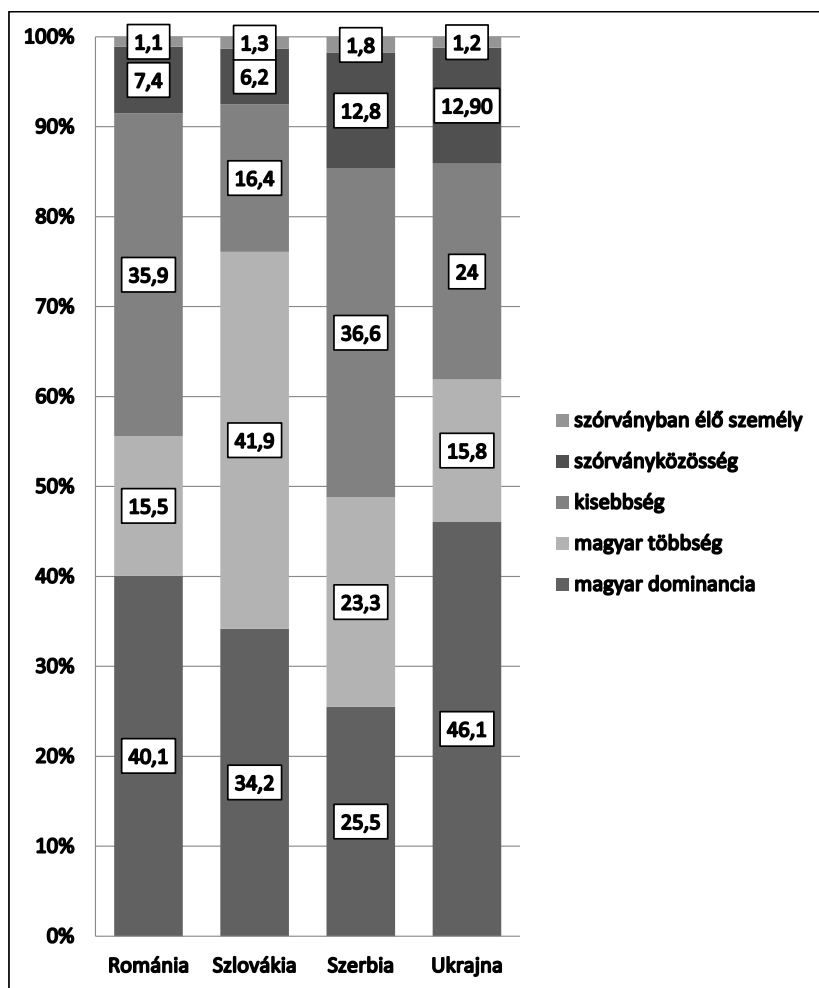
Keywords: Hungarian as a pluricentric language, traditional (purist) language cultivation, post-1990 sociolinguistic research, dictionaries and corpora “legitimizing” of the contact varieties of Hungarian used in Hungary’s neighboring countries

A Magyar Tudományos Akadémia közgyűlésén 2017. május 10-én a Külső Tagok Fórumát „Az Akadémia az integrált magyar tudományos közösség szolgálatában” átfogó címmel rendezték meg. Az „Arany János-díjasok a magyar–magyar együttműködésért” című részben egy-egy határon túli előadó tartott előadást a három nagy tudományterületről, s ezekhez kapcsolódott egy-egy magyarországi kutatópartner rövid referátuma. Az alábbiakban Csernicskó István előadásának szerkesztett szövegét közöljük (1–5.) és Kontra Miklós hozzászólását (6.)

A határtalanítás kifejezés azokat a nyelvészeti – elsősorban lexikológiai, lexikográfiai és korpusznyelvészeti – munkálatokat jelenti, melyeknek célja az, hogy az újonnan készülő vagy átdolgozott nyelvészeti kiadványokban jelentőségüknek megfelelő mértékben jelenjenek meg a magyar nyelv határon túli változatai, azaz a címük szerint a „magyar” nyelvet vagy annak valamely részrendszerét bemutató kiadványok (szótárak, számítógépes programok, névtárak, nyelvtanok, nyelvhasználati, stilisztikai kézikönyvek stb.) címükkel összhangban ne csupán a magyarországi magyar nyelvvel foglalkozzanak, hanem az egyetemes magyar nyelvvel, amely a magyarországi magyar nyelvváltozatokon kívül magába foglalja a határon túli magyar beszélőközösségek által beszélt nyelvváltozatokat is (Kolláth 2005, Benő–Péntek szerk. 2011, 271–396. p.). A határtalanításnak része az is, hogy a Magyarországon kívül élő milliók magyar nyelvhasználatát leíró, elemző kutatások eredményeit az egynyelvű magyarországi magyarok körében is ismertessük.

1. Ma már triviálisnak hat az a megállapítás, hogy a határon túli magyar közösségek nem homogének. A szomszédos országokban élő magyarok egy része abszolút magyar többségű településen él, más része azonban nem (Tátrai 2017). Vannak például, akik szóránnyközösségben élnek, ahol a magyarok aránya 10% alatt marad, ám a magyarok száma (jóval) 100 fő fölött van. Itt rendszerint van magyar intézményrendszer: iskola, sajtó; ezek jellemzően városi közösségek. A szóránnyban élő személyek azok, akik olyan településen élnek, ahol a magyarok aránya 10% alatti, és lélekszámuk is 100 fő alatt van, s általában hiányzik a lokális „magyar” világ is a közvetlen közelben (1. ábra).

1. ábra. A magyarlakta települések etnikai térszerkezete négy országban (%)

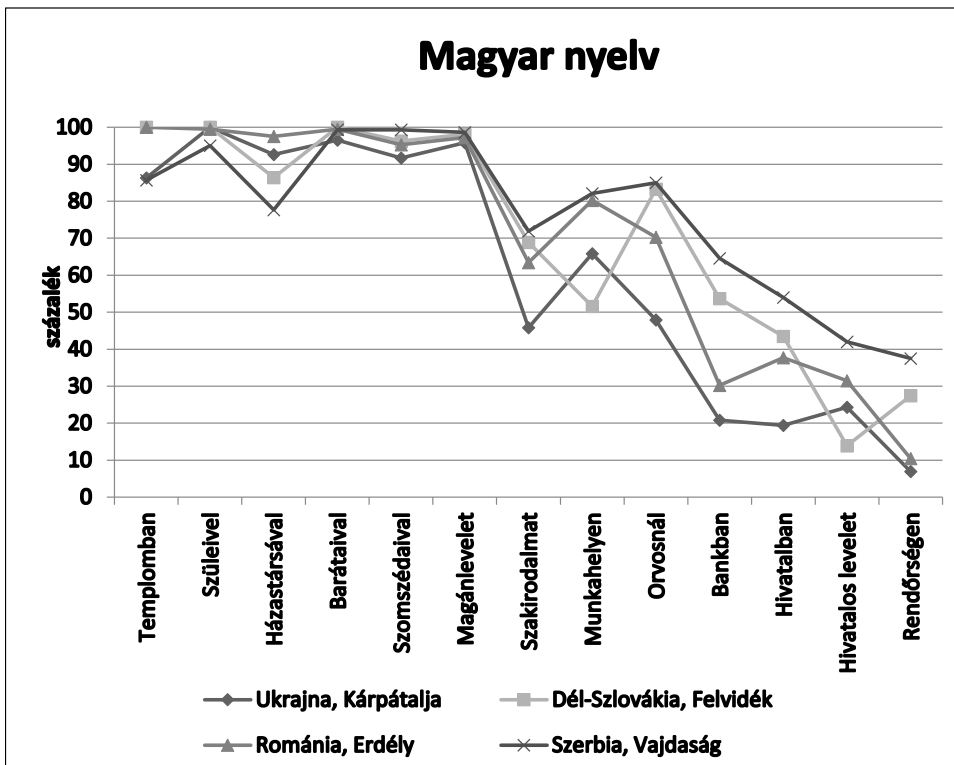
Forrás: Gyurgyík–Horváth–Kiss 2010, 90. p.

Bár egynyelvű magyarországiak gyakran még ma sem értik, miért beszélnek kicsit más-ként a határon túli magyarok, mint ők, a többnyelvű nyelvi környezetnek természetesen megvannak a következményei. Az alábbiakban ezekből mutatunk be néhányat.

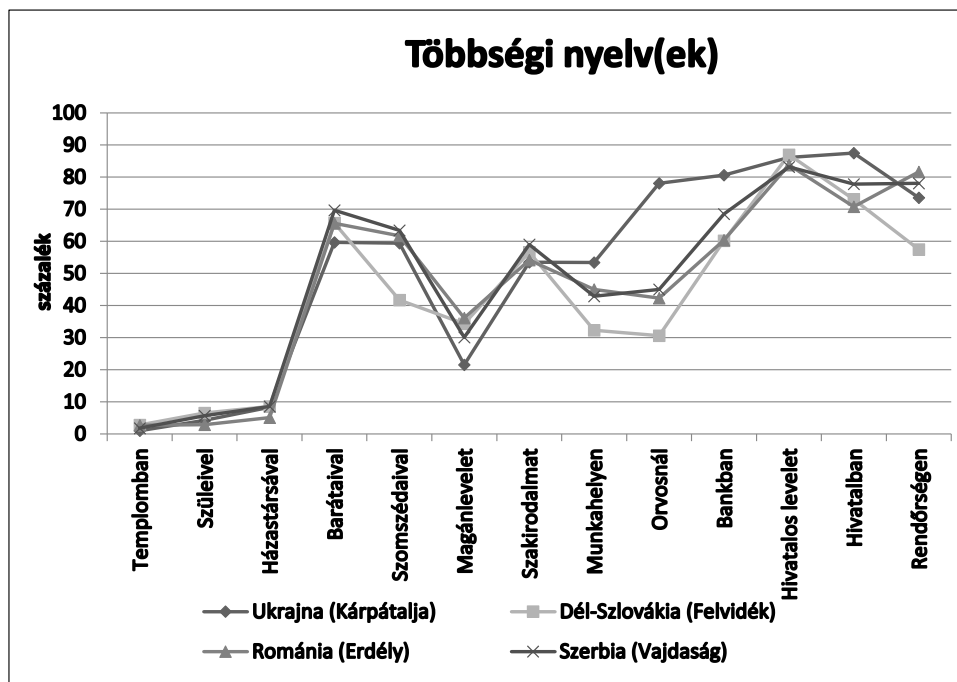
2. A Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok nyelvhasználatára irányuló, az 1990-es években kiteljesedő kutatások egyik fő, ma már talán triviálisnak ható tanulsága az volt, hogy a két- vagy többnyelvűség körülményei között élő, a két-nyelvűség ilyen vagy olyan fokán álló magyarok nyelvhasználatát nem teljesen azonos sem az egynyelvű magyarországi magyarok, sem az egynyelvű többségi szlovákok, románok, szerbek, ukránok nyelvhasználatával. Minden Magyarországgal szomszédos

országban élő magyar közösségre érvényes például, hogy a magánélethez kapcsolódó helyzetekben magas a magyar, ellenben alacsony az államnyelv előfordulása, és fordítva: a hivatalos, állami szférában sokkal magasabb arányban van jelen a többségi nyelv, mint a magyar. A 2. ábrán azt tüntettük fel, hogy négy különböző országban az ott élő magyar megkérdezettek hány százaléka használja a magyar nyelvet a megadott helyzetekben, a 3. ábrán pedig a többségi nyelv(ek) használatát mutatjuk be. Az ábrákon látható, hogy a templomban és a családban szinte mindenki magyarul beszél, de egyebütt egyre kevesebben használják a magyart. A családban alacsony, a nyilvános helyzetekben magas az államnyelv használati aránya. Valamennyi régióban azonos színtereken csökken a magyar nyelv használati aránya, és ezzel párhuzamosan emelkedik a többségi nyelv. Azt is megfigyelhetjük, hogy minél távolabb kerülünk a privát szférától és közeledünk a formális színterek felé, annál inkább emelkedik az államnyelv használatát jelző görbe, és esik a magyar nyelvet jelölő (Beregszászi–Csernicskó 2004, 60–63. p., Csernicskó–Szabó Mihály 2010, 178–179. p.).

2. ábra. A magyar nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében (1996)

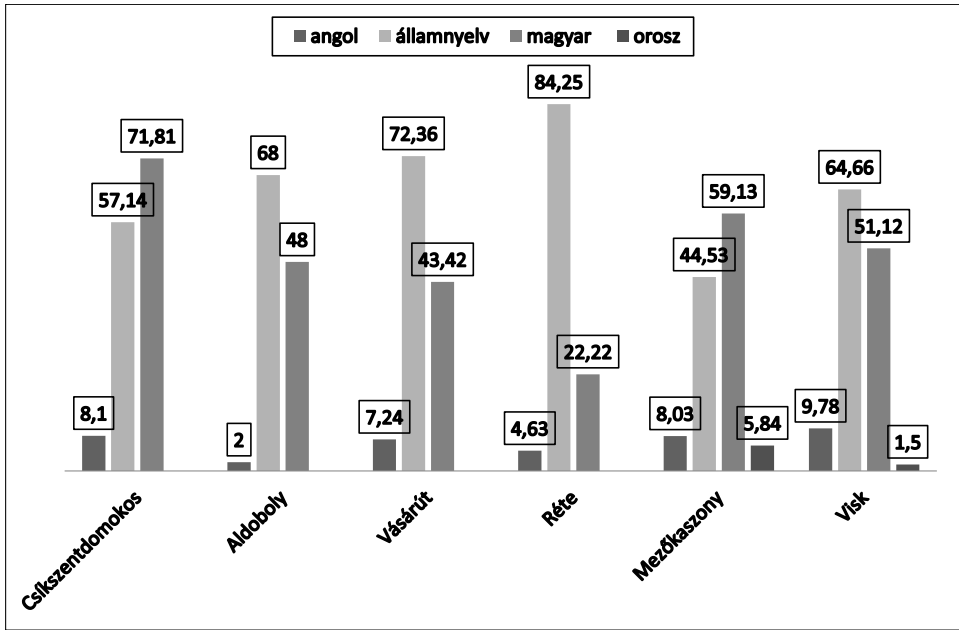
3. ábra. A többségi nyelvet (is) használók aránya négy ország magyar lakossága körében (1996)

Laihonen (2013) kutatásában egy-egy olyan dél-szlovákiai (Vásárút), székelyföldi (Csíkszentdomokos) és kárpátaljai (Mezőkaszony) falut mutat be, ahol a településen belüli szóbeli kommunikáció nyelve egyöntetűen magyar, illetve egy-egy olyan falut (Réte, Aldoboly, Visk), amit szóbeli kétnyelvűség jellemez. (L. továbbá Laihonen 2012) A hat település nyelvi tájképének összevetése alapján készült a 4. ábra. Amint láthatjuk, az abszolút magyar többségű településeken magasabb a magyar, illetve alacsonyabb az államnyelvű (a szlovák, a román, illetve az ukrán) feliratok előfordulási aránya a nyelvi tájképben, mint azokon a településeken, ahol a magyarok kisebbségben vannak. Az is kiderül azonban az elemzésből, hogy mind a hat kutatópontra jelen van az angol is a nyelvi tájképben (Laihonen–Csernicskó 2017).

A globális angol (és Kárpátalján az orosz) tehát nemcsak a városok, hanem a falvak nyelvi tájképében is jelen van. A vizsgált hat magyarok lakta településen a feliratok legalább 2%-án szerepel az angol nyelv (is). A magyar nyelv önálló használatával a kiíráson kizárólag ott találkozhatunk, ahol mind a táblát állító/megrendelő, mind az elképzelt olvasó magyar, s ennek megfelelően kizárólag magyarul zajlik a vizuális kommunikáció. Az önálló magyar nyelvhasználatnak elsődleges területe a szimbolikus nyelvi tájkép, és csak jóval ritkábban találkozhatunk kizárólag magyar nyelvű feliratokkal a kommunikatív funkciójú helyzetekben (Barni–Bagna 2010, Laihonen–Csernicskó 2017).

4. ábra. Hat magyarok lakta település nyelvi tájképének összehasonlítása: az egyes nyelvek előfordulási aránya a kutatópontokon (Laihonen 2013 és Laihonen–Csernicskó 2017 alapján)

Simonyi és Pisano (2011, 230. p.) szerint a magyar többségű településen élő tipikus kárpátaljai magyar ember anyanyelvi iskolát végzett és ilyen intézményt választott gyermeke számára is; gyakran jár át Magyarországra bevásárolni; a magyar televízió adását nézi, és családját hétvégén valamely magyarországi városba viszi moziba, kikapcsolódni. Az idézett szerzők azt is meggyőződéssel állítják, hogy ennek a tipikus kárpátaljai magyarnak az ukrán–magyar államhatár átlépése nem több adminisztratív rutinnál, és ez nem okoz számára semmilyen érzékelhető változást a nyelvi tájképben, amely ott-hon is dominánsan magyar; számára sokkal szembetűnőbb változást jelent az, ha Ukrajna belsejébe utazik (átkel a Kárpátokon), vagy akár ha a közeli Munkácsra érkezik, ahol a magyar környezet eltűnik. Kárpátaljai ukrán kutatók szintén úgy vélik, hogy Kárpátalja déli, magyarok lakta sávjának nyelvi tájképe dominánsan magyar, és a magyar feliratok aránya magasan felülmúlja az ukrán nyelvű kiírásokét (Belej 2012, Tarkanyij 2011). Ha azonban megvizsgáljuk a fent bemutatott adatokat, egyértelműen kiderül, hogy az abszolút magyar domináns nyelvi tájkép csupán illúzió, még az egyébként abszolút magyar többségű településeken is; s ez így van nemcsak Kárpátalján, hanem Romániában és Szlovákiában is (Laihonen–Csernicskó 2017).

A nyelvek használatát meghatározzák azok a törvények, rendeletek, melyek felülről (top-down) szabályozzák ezt a kérdést. A fent idézett kutatások azonban rámutatnak arra, hogy a nyelvi jogi szabályozás mellett a nyelvhasználatra közvetlen és lényeges befolyást gyakorolnak a gazdasági folyamatok is. Pavlenko (2017, 495. p.) szerint a nyelvpolitika már nem az állami hatóságok előjoga, hanem a gazdasági

haszon megszerzésének egyik eszközévé vált a globális, multinacionális vállalatok számára éppúgy, mint a magánvállalkozók körében. A nyelv már nemcsak a nemzeti büszkeség forrása, nem csupán fontos identitásjelző, hanem a mindennapi gyakorlatokban és hétköznapi diskurzusok során hasznosítható áruvá vált (Pavlenko 2017, 495. p.). A Magyarországgal szomszédos államokban élő magyar közösségek körében a nyelvválasztást, a nyelvek előfordulását a különböző nyelvhasználati színtereken tehát nemcsak a nyelvtörvények szabályozzák, hanem a nyelvek globális, regionális és helyi piacon betöltött értéke, szerepe is. A magyar nemzeti kisebbségek – reagálva a gazdasági környezetben bekövetkezett változásokra, részben felülírva saját nacionalizmusukat – nyelvhasználatukat, lakóterületük nyelvi tájképét más nyelvű feliratok kihelyezésével úgy alakíthatják át, hogy csökken a kisebbségi (a magyar), és nő a más nyelvű (pl. angol) feliratok aránya; a nemzeti érzelmek fölött diadalmaskodik a gazdasági érdek.

Ebből az is következik, hogy az anyaországnak a nemzeti kisebbség nyelvmegtartását támogató nyelvpolitikája nem lehet sikeres, ha az nem jár együtt gazdaságpolitikai fejlesztésekkel. Ha azt szeretnénk, hogy a Magyarországgal szomszédos országokban élő magyarok 50 vagy 100 év múlva is magyarul beszéljenek, akkor ennek olyan gazdasági előfeltételei vannak, amelyek lehetővé teszik, hogy a magyarok magyarul boldogulhassanak szülőföldjükön (lásd Kontra 2016, 207. p.). A nyelvmegtartást, illetve a határon túli magyar közösségek hosszú távú életképességét támogató gazdaságfejlesztési programok kidolgozása és megvalósítása során is figyelembe kell azonban venni, hogy ezeken a területeken sem a hétköznapi élet, sem a vállalkozói lét „nem a nemzeti térbe bezárva, hanem transznacionális térben zajlik, ahol a gazdasági érszűrűség és lehetőségek mentén gyorsan megtörténik az új helyzethez való alkalmazkodás” (Kovály–Erőss–Tátrai 2017, 17–18. p., Tátrai–Erőss–Kovály 2016).

3. Ennek az alkalmazkodásnak nyelvi aspektusa is van, s annak egyik legfeltűnőbb megnyilvánulása a kölcsönszavak használata. A vegyes nyelvi környezetben szükség-szerű és természetes az is, hogy a Magyarországon kívül élő magyarok számos olyan szót használnak, amelyeket a többségi nyelvekből kölcsönöztek.

2001-ben jött létre a Magyarországgal szomszédos államokban működő magyar nyelvészeti kutatóhelyek hálózata, a Termini Kutatóhálózat (Benő–Péntek szerk. 2011, Péntek 2009).¹ A közös kutatási programok egyike a Magyarországon kívül beszélt és írott magyar nyelvváltozatok sajátos szókészleti elemeinek gyűjtése, elemzése. A 2007 óta online is elérhető szótárba² azokat a magyarországiaktól eltérő, idegen eredetű (az adott régió magyar nyelvhasználatában rendszerint az államnyelvből származó) kölcsönszavakat gyűjtik össze, amelyeket a Kárpát-medencében, Magyarország határain túl élő őshonos magyar kisebbségi közösségekben használnak. A kizárólag valamely Magyarországgal szomszédos államban használt szavak, szókapcsolatok mellett azok a szavak is bekerülnek az adatbázisba, amelyek Magyarországon is használatosak, de

1 <http://ht.nytud.hu/index.php/termini-egyesulet>

2 <http://ht.nytud.hu/htonline/htlista.php?action=firstpage>

más jelentésben, más stílusértékben (Lanstyák–Benő–Juhász 2011). 2017 nyarán a szótári adatbázis 4689 címszót tartalmazott.

Mivel ez az online szótár a magyarral a Kárpát-medencében érintkező számos nyelvből (főként a Magyarországgal szomszédos országok államnyelveiből: szlovák, ukrán, orosz, román, szerb, horvát, szlovén, német) tartalmaz közvetlen kölcsönszót, az adatbázis a magyar és az indoeurópai nyelvek közötti kontaktusok vizsgálatának gazdag forrása. Az online szótári adatbázis elemzése alapján kiderül, hogy számos olyan kölcsönszó használatos a Magyarországgal szomszédos országok magyar nyelvváltozataiban, amelyek nem csupán egy, hanem több régióban is ismertek. Így például minden régióban közvetlen kölcsönszóval nevezik meg az influenzát, s ezek a szavak a legtöbb régióban hangalakjukban is erősen hasonlítanak egymásra:³ RO, SRB, HR, SLO *gripa*, UA *gripp*, A *grippe*, SK *chripka*. A pólóing, illetve az atlétatrikó, ujjatlan sporting megnevezésére szintén több régióban találunk hasonló szavakat: RO *majó* 'ujjatlan sporting, trikó', UA *májka* 'ua', SRB, HR *majica* 'pólóing, atlétatrikó'; SLO *májca* 'pólóing'. A különféle üdítőitalok neve is hasonló a legtöbb régióban: RO *szukk* 'üdítőital', 'szörp', UA *szok* 'gyümölcsle', SLO *szok* 'gyümölcsle, üdítőital, szörp', HR *szók* és SRB *szokk* 'gyümölcsle, üdítőital, szörp'.

Egy-egy esetben előfordulnak több (öt, hat, hét) régióra kiterjedő teljes hangalaki és jelentésbeli azonosságok is a közvetlen kölcsönszavak között. Például RO, SK, A, SRB, HR, SLO *cirkula* 'körfűrés', SK, SRB, HR, SLO, UA *szesztra* '(kórházi) nővér, ápolónő', SK, SRB, HR, SLO, A, UA *tunel* 'alagút', SK, SRB, HR, SLO, UA *vetrovka* '(szél)dzseki' stb.

Több olyan lexéma is szerepel az online szótári adatbázisban, amelyek azonos hangalakúak ugyan, ám más-más jelentésben használják az egyes régiókban. A ht-lis-tában szereplő *blokk* szónak például a következő jelentéseit találhatjuk:

- 1) RO, SK, UA, SRB, HR, SLO (lakótelepi) *panelház, tömbház*;
- 2) UA *karton* (cigaretta);
- 3) UA, SRB, HR *agygából égetett üreges építőelem*.

A Magyar értelmező kéziszótár második, átdolgozott kiadása (Pusztai szerk. 2003, 137. p.) – más jelentései mellett – a *blokk* szó mindhárom fent bemutatott jelentését tartalmazza, s jelzi, hogy ezek a jelentések csak a magyar nyelv jelzett országokban használatos állami változataiban fordulnak elő. Hasonlóan jár el a 2007-ben kiadott idegen szavak szótára is (Tolcsvai Nagy szerk. 2007, 137. p.).

Kölcsönszavak nemcsak a beszélt nyelvben fordulnak elő. Mivel a Magyarországgal szomszédos országokban a hivatali ügyintézésben jellemzően nem a magyar nyelvet használják, az ebbe a regiszterbe tartozó szavak esetében a helyi magyar nyelvű sajtóban is előfordulnak a többségi nyelvből származó kölcsönszók. Az Ungváron megjelenő Kárpáti Igaz Szó 2008. december 20-i számában a 2. lapon például ezt olvashatjuk:

„A végrehajtó bizottságnak nem meghatalmazást (*doverenoszty*) kell kiadnia, hanem igazolást (*dovidka*) arról, hogy a támogatás felvételében akadályozott pályázóval a megbízott személy közös háztartásban él.”

3 Az egyes rövidítések az alábbi országokban élő magyar közösségeket jelölik: SK: Szlovákia, UA: Ukrajna, RO: Románia, SRB: Szerbia, HR: Horvátország, SLO: Szlovénia, A: Ausztria, HU: Magyarország.

A cikkben szerepel az orosz eredetű *doverenoszty* és az ukránból átvett *dovidka* szó. Mégpedig azért, hogy az újság betölthesse tájékoztató funkcióját: a magyar hivatali terminológiában járatlanok számára is egyértelművé tegye, miről, milyen (általuk a többségi nyelven ismert) hivatali dokumentumokról van szó.

A magyarországi magyarok, akik között sokan nem anyanyelvűek ugyan, ám jellemzően kevés fogalmuk van arról, milyen körülmények között élnek a határon túli átlag magyarok, bizonyára megütköznének azon a címen, amely egy kárpátaljai magyar hírportál vezető híre volt nemrégiben. A cím ugyanis így szól: *Moszkal elrendelte, hogy szüntessék meg a „pidzsákolást” Kárpátalján.*⁴ Valószínűleg nem sokan vannak az Olvasók között, akik meg tudják fejteni, mi az a *pidzsákolás*, amit Kárpátalja kormányzója, Hennagyij Moszkal meg akart szüntetni. A *pidzsákolás* egy gazdasági folyamat. Mivel a 2014 tavasza óta antiterrorista hadműveletnek álcázott háborúban álló Ukrajnában erősen visszaesett a termelés, a boltokba, piacokra kerülő áru nagy részét külföldről hozzák be. A kereskedők úgy tudják vámmentesen behozni a termékeket, ha az ukrán és magyar határ közötti senki földjén magánszemélyek között osztják szét az árut úgy, hogy az egy főre eső mennyiség ne érje el a vámköteles határt. A kereskedőt szerény honorárium fejében kisegítőket nevezik *pidzsáknak* vagy *pidzsákolónak*, a folyamatot pedig *pidzsákolásnak*. A *pidzsákolás* több száz, egyébként munkanélküli kárpátaljai számára biztosít rendszeres jövedelmet. Maga a szó a 'zakó' jelentésű orosz/ukrán *пиджак/піджак* szó átvétele, és a vám befizetését kikerülni segítő személyekre alkalmazása egyszerű névátvitel. Az áruszállító a határhoz közeledve azt mondja az ott várakozóknak: *„hat pidzsákra van szükségem”*, azaz: hat személy szükséges ahhoz, hogy az áruját úgy oszthassa szét, hogy ne kelljen vámot fizetnie. A *pidzsák* szó ilyen használata ahhoz hasonló névátvitel, mint amikor azt mondjuk: hat vagy hét főre van szükségem a feladat elvégzéséhez.

4. Nyelvek és kultúrák szoros egymás mellett élése egyéb érdekességeket is eredményez. Akik Beregszászban jártak 2016 végén, 2017 elején, felfigyelhettek arra a két óriásplakátra, amelyeken a Beregszászi járás és Beregszász város első embere köszönti a polgárokat az ünnepek alkalmából (5. és 6. ábra). Mindkét plakáton két nyelven olvashatók a jókívánságok: ukránul és magyarul. Ám ha alaposabban megnézzük a plakátokat, észrevehetjük, hogy az ukrán és a magyar nyelvű felirat nem pontosan felel meg egymásnak. Mindkét hirdetőtábla ukrán nyelvű szövege előbb az új esztendő, majd utána a karácsony apropóján köszönti az olvasóit; a magyar nyelvű szövegekben ez fordítva van: azok előbb kívánnak békés, áldott karácsonyt, majd pedig boldog és sikeres 2017-es évet.

Mindkét nyelvű szöveg teljesen logikus és helyes, és bizony így van jól, hogy a két nyelven megfogalmazott üzenet nem teljesen egyforma. A Beregszászban és Kárpátalján élő ukránok túlnyomó többsége ugyanis a keleti, a magyarok legnagyobb része pedig a nyugati keresztény egyházi naptár alapján ünnepli Jézus születésének napját. A nyugati

4 <http://www.karpatinfo.net/cikk/belfold/moszkal-elrendelte-hogy-szuntessék-meg-pidzsakolást-karpatalján>

keresztények – akik ünnepeikkel is a Gergely-naptárhoz igazodnak – december végén ünneplik a karácsonyt, és január elsején az Újévet. A keleti keresztények viszont a Julianus-naptár szerint ünneplik Jézus születését, ami így január 7-ére esik, ám az új esztendő első napját (ami nem egyházi ünnep) velünk, magyarokkal egyszerre: január 1-jén.

5. ábra. Kétnyelvű (ukrán–magyar) ünnepi üdvözlőtábla Beregszász központjában, 2016. december

6. ábra. Kétnyelvű (ukrán–magyar) ünnepi üdvözlőtábla Beregszász városában, 2016. december

5. A határon túli magyar nyelvváltozatokkal kapcsolatos kutatások sok mindent feltárak már. Ezek a vizsgálatok mára teljesen integrálódtak a magyar nyelvészeti kutatásokba; jól illeszkednek a nemzetközi kutatási trendekhez; társadalmilag hasznosítható elméleti és alkalmazott ismeretekkel gazdagították tudásunkat. Ám a fenti példákból talán látható, hogy van még teendők bőven. A többnyelvű, többkultúrájú környezetben élő magyarok mindennapi tapasztalataikból jól tudják azt, amit sokan elfelejtettek már az egykor soknemzetiségű és soknyelvű Magyarországon: „az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.”

6. A Magyar Népköztársaság, majd később a Magyar Köztársaság határain átívelő nyelvészeti kutatások, vagyis a Kárpát-medencében élő magyarok nyelvi kutatásai 1988 szeptemberében kezdődtek meg, amikor az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének egykori, azóta megszüntetett Élőnyelvi Osztálya megrendezte az 1. Élőnyelvi Konferenciát, az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszéke nyelvészeivel karöltve. Az Élőnyelvi Konferenciák azóta „kocsikerék-modell” szerint zajlanak: egy Magyarországon, a következő egy szomszédos országban, s így tovább, vagyis a 2. konferenciát Újvidéken tartottuk 1989-ben, a 3.-at 1990-ben megint Budán, a 4.-et 1991-ben Kolozsváron és így tovább, az utolsó, 19. konferencia 2016 szeptemberében Marosvásárhelyen volt, s a következő, a jubileumi 20. Élőnyelvi Konferencia megint Pesten lesz, 2018-ban (7. ábra).

7. ábra. A magyar Élőnyelvi Konferenciák színhelyei

Kutatásaink sikere túlnyomórészt az RSS-nek, a prágai székhelyű Research Support Scheme nevű kutatástámogató intézménynek köszönhető, ami az amerikai Open

Society Institute jóvoltából 1995–97-ben 7 országban 8 magyar nyelvészt támogatott, olyan jelentős ösztöndíjakkal, amiknek töredékét sem kapták, kaptuk volna meg Magyarországon senkitől sem, beleértve az Akadémiát is (I. Kontra 1999). A *magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* sorozat öt könyvének megszületését (Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000, Szépfalusi és mtsai 2012, Kontra szerk. 2016) és az őket megalapozó kutatások létrejöttét az Open Society Institute-nak köszönheti, aki értékeli, hogy ezek a könyvek megszülettek.

Az Open Society Institute-nak amúgy mást is köszönhetnek a Kárpát-medencei magyar nyelvészek: azt a 30 ezer dolláros támogatást, amiből 1997-ben megrendeztünk Budapesten egy nagysikerű nemzetközi nyelvi emberi jogi konferenciát – ennek a kötetét a Central European University Press adta ki 1999-ben (Kontra, Phillipson, Skutnabb-Kangas, Váradys eds. 1999).

A magyar–magyar együttműködésnek jelentős eseménye volt az a debreceni, 2004-ben megrendezett konferenciánk is, amelyen a Kárpát-medencében magyarul vagy magyarul is tanító főiskolák, egyetemek tannyelvpolitikáját vizsgáltuk meg. Akkor még a dékánok és rektorok zöme a kizárólag magyar tannyelvű oktatás mellett kardoskodott, azóta mindenki belátta már, hogy a csak magyar tannyelvű oktatás a magyarok megmaradása szempontjából zsákutca, a két vagy három tannyelvű oktatás viszont nem az (I. Kontra szerk. 2005).

Végül vessünk egy pillantást a hasznosítás és hasznosulás kérdéseire is, mivel Magyarországon is vannak, nem is kevesen, itt az Akadémián is, akik az adófizetők tudományos kutatásra vagy a felsőoktatásra fordított pénzét kizárólag a gazdasági haszon szemüvegén keresztül képesek látni. Így nézve, Kallós Zoltán balladáinak, Halmos Béla és Sebő Ferenc táncházmozgalmának, vagy egy magyar nyelvtudományi kutatásnak, beleértve a nyelvpolitikai és nyelvi jogi kutatásokat is, semmi haszna nincs, kár rájuk az adófizetők pénzét fecsérelni. Nos, ha a hasznosítás, hasznosulás kérdéseit vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a Kárpát-medencei magyaroknak nincs semmilyen tudományosan értelmezhető, tudományosan megalapozott nyelvpolitikai koncepciója – ma sem. A kutatásokat elvégeztük, de a kutya sem hasznosítja őket. Vagy hát ennyi a hasznuk (8. ábra):

8. ábra. Kutatásaink haszna

GAZDASÁGI HASZON?

Kutatásainknak van azonban, ha egyesek szerint nem is *gazdasági*, de szerintem, szerintünk, mindezenre *emberi* haszna. Ilyen például a kétnyelvűséget és a magyar nyelvi változatokat értékelő, a purizmust viszont racionális érveléssel kiiktató kárpátaljai magyar nyelvi oktatási program, amit az Arany János-érmes Beregszászi Anikónak és munkatársainak köszönhetnek a kárpátaljai magyar iskolások (I. Beregszászi 2012).

Irodalom

- Barni, Monica–Bagna, Carla 2010. Linguistic Landscape and Language Vitality. In Elana Shohamy et al. eds. *Linguistic Landscape in the City*. Bristol, Multilingual Matters. 3–18. p.
- Belej, Les (Белей Лесь) 2012. *Мовний ландшафт Закарпатської області України початку XXI ст.* Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України.
- Benő Attila–Péntek János szerk. 2011. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve.* Dunaszerdahely–Kolozsvár, Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni. Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában.* Budapest, Tinta Könyvkiadó. <http://docplayer.hu/177693-A-lehetetlent-lehetni.html>
- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 2004. ...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról. Ungvár, PoliPrint.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén, I. kötet). Budapest, Osiris Kiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely. <http://real.mtak.hu/19610/>
- Csernicskó István–Szabó Mihály Gizella 2010. Hátrányból előnyt: a magyar nyelvpolitika és nyelvtervezés kihívásairól. In Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században: konferencia-sorozat a Sándor-palotában 2006–2008.* Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 167–198. p.
- Goebl, Hans et al. eds. 1997. *Contact Linguistics*. Berlin–New York, Mouton de Gruyter.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén, II. kötet). Budapest–Újvidék, Osiris Kiadó, Forum Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely. <http://real.mtak.hu/24410/>
- Gyurgyík László–Horváth István–Kiss Tamás 2010. Demográfiai folyamatok, etnokulturális és társadalmi reprodukció. In Bitskey Botond szerk. *Határon túli magyarság a 21. században.* Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal. 69–123. p.
- Kolláth Anna 2005. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Magyar Tudomány*, CXI/2, 156–163. p.
- Kontra, Miklós 1999. *The Sociolinguistics of Hungarian outside Hungary*. Prague, Research Support Scheme. https://www.researchgate.net/publication/265453574_The_Sociolinguistics_of_Hungarian_Outside_Hungary
- Kontra Miklós 2016. Összefoglalás helyett. In Kontra szerk. 2016, 205–208. p.
- Kontra Miklós szerk. 2005. *Sült galamb? Magyar egyetemi tannyelvpolitika.* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum. <http://mek.oszk.hu/03200/03269/>
- Kontra szerk. 2016 = Fancsaly Éva–Gúti Erika–Kontra Miklós–Molnár Ljubić Mónika–Oszkó Beatrix–Siklósi Beáta–Žagar Szentesi Orsolya 2016. *A magyar nyelv Horvátországban* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén, V. kötet). Szerkesztette Kontra Miklós. Budapest–Eszék, Gondolat Kiadó, Media Hungarica Művelődési és Tájékoztatási Intézet. <http://real.mtak.hu/50401/>
- Kontra, Miklós–Robert Phillipson–Tove Skutnabb-Kangas–Tibor Várady eds. 1999. *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest, Central European University Press. https://www.researchgate.net/publication/270301669_Language_A_Right_and_a_Resource_Approaching_Linguistic_Human_Rights
- Laihonon, Petteri–Csernicskó István 2017. Kísérlet egy összehasonlító vizsgálatra: a nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban. *Regio*, 25/3, 50–81. p.
- Laihonon, Petteri 2012. Nyelvi tájkép egy csallóközi és egy mátyusföldi faluban. *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, 14. évf. 3. sz. 27–49. p.

- Laihonen, Petteri 2013. *Nyelvi tájkép dél-szlovákiai, székelyföldi és kárpátaljai falvakban: a nyelvi helyzetképek kiegészítése és a kódválasztás vizsgálata*. Előadás a *Nyelvi tájkép elmélete és gyakorlata* című konferencián Budapesten, 2013. május 23-án.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén, III. kötet). Budapest–Pozsony, Osiris Kiadó, Kalligram Könyvkiadó, MTA Kisebbségkutató Műhely. <http://real.mtak.hu/24413/>
- Lanstyák István–Benő Attila–Juhász Tihamér 2011. A Termini magyar–magyar szótár és adatbázis. In Benő, Attila–Péntek, János szerk. *A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat tíz éve*. Dunaszerdahely–Kolozsvár: Gramma Nyelvi Iroda–Szabó T. Attila Nyelvi Intézet, 340–358. p.
- Pavlenko, Aneta 2017. Языковые ландшафты и другие социолингвистические методы исследования русского языка за рубежом. *Russian Journal of Linguistics* 21 (3), 493–514. p.
- Péntek János 2009. Termini: The Network of Hungarian Linguistic Research Centres in the Carpathian Basin. *Minorities Research*, 11, 97–123. p.
- Pusztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Simonyi, André–Pisano, Jessica 2011. The Social Lives of Borders: Political Economy at the Edge of the European Union. In J. De Bardeleben–A. Hurrelmann eds. *Transnational Europe. Promise, Paradox, Limits*. Hampshire, New York, Palgrave Macmillan, 222–238. p.
- Szépfolusi és mtsai = Szépfolusi István–Vörös Ottó–Beregszászi Anikó–Kontra Miklós 2012. *A magyar nyelv Ausztriában és Szlovéniában* (A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén, IV. kötet). Budapest–Alsóőr–Lendva, Gondolat Kiadó, Imre Samu Nyelvi Intézet, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. <http://real.mtak.hu/50401/>
- Tarkanyij, Hanna (Тарканій Ганна) 2011. Закарпатська відповідь українському „мовному питанню”. *Закарпаття онлайн* 2011. március 25. <http://zakarpatya.net.ua/ukr-news-80913-Zakarpatska-vidpovid-ukrainskomu-movnomu-pytanniu->
- Tátrai Patrik–Eröss Ágnes–Kovály Katalin 2016. Migráció és versengő nemzetpolitikák Kárpátalján az Euromajdan után. *Regio*, 24/3, 82–110. p.
- Tátrai Patrik 2017. A Kárpát-medencei magyar szórványok településszerkezete és főbb demográfiai jellemzői. *Kisebbségi Szemle*, 2/1, 7–31. p.
- Tolcsvai Nagy Gábor szerk. 2007. *Idegen szavak szótára*. Budapest, Osiris Kiadó.

ISTVÁN CSERNICKÓ—MIKLÓS KONTRA

RECOGNITION OF THE CONTACT VARIETIES OF HUNGARIAN AS LEGITIMATE

Although millions of Hungarians had been living as minorities in Hungary's neighboring countries since 1920, it was only after the collapse of communism in 1990 that Hungarian linguists on both sides of the state borders began to seriously study the contact varieties of the language and their similarities to and differences from Hungary-Hungarian. The first large-scale research project was conducted in 1995–97 in Hungary and in all the neighboring countries (see https://www.researchgate.net/publication/265453574_The_Sociolinguistics_of_Hungarian_Outside_Hungary).

To date, five volumes of the book series *The Hungarian Language in the Carpathian Basin at the End of the 20th Century* have been published. The fierce debate between purist Hungarian language cultivators and sociolinguists has

resulted in the general recognition of Hungarian as a pluricentric language. Since 2001, electronic corpora and a few print dictionaries have been created “to bridge the gaps” (Hungarian: határtalanítás) between Hungary-Hungarian, Slovakia-Hungarian, Ukraine-Hungarian, Romania-Hungarian etc.

A nemzeti kisebbségek identitásproblémái

A magyar nemzeti kisebbségek helyzete Szlovákiában

CSILLA VARGA

Identity Problems of National Minorities. The Situation of the Hungarian Minority in Slovakia

Keywords: minorities, identity, minority rights, jurisprudence, case law

1. A kisebbségi identitás problematikája

„A szociális identitás elmélete szerint az egyének célja, hogy hovatartozásuk (társadalmi kategóriák és csoportok) pozitívan járuljon hozzá identitásukhoz. Szociális identitásunk tudatos és felvállalt hovatartozásunk, valamint ezzel a hovatartozással együtt járó érzelmi színezet és értékrendszer.” (Bigazzi, 2013, 18. p.)

Az identitás kérdése a kisebbségek vonatkozásában abban az értelemben merül fel, hogy identitásuk elkülönül a többségi identitástól, szoros összefüggésbe kerül a „másoktól” való különbözőséggel és elhatárolódással. Abban az esetben, ha ez a gyakorlatban valóban így van, kijelenthetjük, hogy a nemzeti identitás nem állandó és koherens, hanem inkább törekeny és különböző módokon értelmezett fogalom. Ebből az is kitűnik, hogy a kisebbségi vagy etnikai identitás nem egy adott konstrukció, hanem bizonyos helyzetekben fejeződik csak ki. Azt a módot is jelenti egyben, ahogyan az egyén, a kisebbségi közösség tagja a társadalom többi tagjához viszonyul. Ezáltal a kisebbség képviselőinek identitása *többrétegűvé* válik.¹

A nemzeti identitást úgy is megfogalmazhatjuk, hogy az egy bizonyos tér- és időbeli kereten belül lejátszódó történelmi, nyelvi és kulturális azonosság, ami nem velünk született, hanem velünk és bennünk élő, formálódó folyamat. Ez az identitás az ember élete során alakul, erősödhet és gyengülhet is. (Lampl 2009, 41–42. p.)

Az egyén, és jelen esetben a kisebbségek különböző identitásai között folyamatos „játszma” zajlik, a külső körülmények hatására a kisebbséghez tartozó személyek, lehetséges, hogy időről időre eltérően rangsorolják ezeket. (Lampl 2009, 31. p.) Érdekes megfigyelni, hogy hogyan változnak a történések vagy akár az egyén szubjektív

1 Danero–Sata–Vass 2016, 17., 21. p. (Az idegen nyelvű tanulmányokból saját fordításomban idézek – a szerző).

észlelése alapján ezek az értékelések, illetve az effajta többszintű identitás esetén mi „dönt”, ha ezen identitásokat rangsorolni kell. Nyilván erre a kérdésre az a leegyszerűsített válasz adható, hogy adott esetben az egyén mérlegel, a számára legkedvezőbb vagy adott időszakban a legfontosabb jellemzők figyelembe vételével, és amellet teszi le a voksát, ami értelmileg és értékei alapján a legközelebb áll hozzá. Sok esetben azonban nem szükséges rangsort felállítani az egyes identitások között.

Általánosságban az is megfigyelhető, hogy az egyes országok eltérően viszonyulnak a kisebbségekhez, a kisebbségi identitás kérdéséhez. Míg a keleti országok a kisebbségi csoportokat az állam létét fenyegető veszélyként kezelik, a nyugati államok többnemzetiségű államok lettek. Elismerik azt, hogy határaikon belül többféle nemzet él, és ez a kisebbségi jogok biztosításában is megnyilvánul, ami a területi autonómiától a nyelvi jogok megteremtésén át húzódik. (Kymlicka 2002, 5. p.) Ezeknek az országoknak a történelme természetesen teljesen máshogy alakult, mint Közép-Kelet-Európáé (KKE), és ez rendkívül nagyban befolyásolja a kisebbségeikhez való viszonyulást. A KKE-i országok igyekeznek, valamilyen szinten, „uniformizálni” állampolgáraikat, ami a kisebbségek tekintetében gyakran hátránnyal jár.

Ahogy Jerónimo is kifejti, az államok nem bújhatnának a semlegesség mögé, illetve nem kezelhetik az egyéneket egyenlő módon akkor, ha ezáltal a kulturális sokszínűséget háttérbe szorítják vagy ignorálják. A liberális államok sokszor hangoztatják semlegességüket, ez azonban csupán illúzió, ugyanis a semlegesség mögé bújva valójában a többségi kultúrát támogatják. (Jerónimo 2012, 6. p.) Ezt olyan módon is megfogalmazhatjuk, hogy általában a többség jobban érvényesül, jogait széleskörűen tudja alkalmazni abban az esetben, ha az adott ország kormánya nem garantálja a kisebbségi jogok érvényesülését. Ennek biztosítására, egyebek között, a többszintű jogrendszer kialakítása szolgálhatna megoldásként, kialakítása után azonban nem kizárt, hogy a többségi és a kisebbségi illetékesség összeütközésbe kerül egymással. Bonyolultabb, összetettebb esetekben akár kettőnél több jogi rendszer is szemben állhat egymással, és ekkor felmerül a kérdés, vajon melyik jogrendet alkalmazzuk, mely bíróságnak van illetékessége az esetleges jogviták eldöntésében, ami szintén rendkívül problematikus. (Juul 2013, 70., 72. p.)

Ez azonban nem jelenti a kisebbségi jogok háttérbe szorításának lehetőségét. Abban az esetben ugyanis, ha a kisebbségek számára biztosítják például anyanyelvük használatát vagy lehetővé teszik a kisebbségi nyelvű oktatást, ez még nem jelenti a többségi társadalom jogainak csökkenését, háttérbe szorítását vagy bármilyen megnyirbálását.

Nem egyszerű feladat azonban, hogy az adott állam segítse a területén élő kisebbségek bizonyos fokú integrációját, emellett viszont tiszteletben tartsa különbözőségüket is, és így egyensúlyba hozza e két gyakorlatot, és megteremtse a *kisebbségi jogok tiszteletben tartásával párosuló integrációt*. Akár az ország többségi nyelvének háttérbe szorításától, autonómiaörekvésektől való félelem, akár a politikai akarta hiánya okozza a kisebbségi jogok biztosításának elhanyagolását, minden esetben azonos kimenetelű lesz az eredmény: az előremozdulás helyett egy helyben állás, ami idővel inkább visszafelé, negatív irányú elmozdulást jelent.

A következő, illetve ezzel összefüggő probléma, hogy „a nemzeti kisebbségeknek nemcsak a politikai és gazdasági újrendeződéssel és működési zavarokkal kell meg-

birkózniuk, hanem két, egymással szembenálló nacionalizmussal is: azoknak az államoknak a »nemzetiesítő« nacionalizmusaival, amelyekben élnek, valamint azoknak az államoknak az »anyaország«-nacionalizmusaival, amelyekhez ha jogi állampolgárság által rendszerint nem is, de etnokulturális affinitás által tartoznak (illetve amelyekhez tartozóknak beállítják őket).² Úgy is fogalmazhatnánk, hogy identitásuk, identitásaik között rangsort állítanak fel, ahogy az előző részben már említettük, és ezen identitások közül, nagy eséllyel, a kisebbségi identitás kerül az első helyre, azonban emiatt sok esetben diszkriminatív intézkedésekkel kell szembenézniük.

További kérdéseket vet fel a *kisebbségek politikai jelenléte* egy adott államban, illetve ennek megvalósulása. Ez korlátozott formában a kisebbségi képviselő által jöhet létre, valamint kiterjedt formában mint önrendelkezés. A többségi társadalom általában a képviselőt helyezi előtérbe, mert ez nem jelent területi befolyást egy adott államban, és így a nagyrészt kisebbség által lakott területeken sem szenvednek diszkriminációt a többséghez tartozók. A kisebbségek szemszögéből az önrendelkezés nélküli képviselő politikai jogaik és az egyenlőség elvének korlátozását jelenti, főként azokkal a kérdéskörökkel kapcsolatosan, melyek rendkívül fontosak számukra – például a kultúra, a nyelvi jogok stb. (Vizi 2014, 28–29. p.)

A nemzeti kisebbség azonban sokszor csak akkor tudja fenntartani a követeléseit az adott állammal szemben, ahol él, ha egyúttal kijelöli és fenntartja azt a képet a fogadó államról, hogy az *nemzetiesítő vagy nemzetileg elnyomó*. Minél kevésbé tudja ezt a víziót fenntartani, annál kevésbé van hivatkozási alapja a nemzeti kisebbség mozgósítására. (Brubaker 1996, 14. p.) Ezzel ellentétben áll, ha az állam maga is kész arra, hogy a kisebbségek számára jogokat és lehetőségeket biztosítson annak érdekében, hogy magukat képviselni tudják az adott államon belül, illetve egyes, főként őket érintő kérdésekben maguk döntsének. Gyakran lehet találkozni azzal a nézőponttal, hogy a többség, az állam és a kisebbség közötti kapcsolatok nem alakíthatóak demokratikus úton, megbeszélések által, hanem a kérdéssel nemzetbiztonsági kontextusban kell foglalkozni, ami további problémaként jelenik meg. Az, hogy az etnikai kérdéseket valójában biztonsági kérdéseként kezelik, lehetetlenné teszi a kisebbségi igények, követelések elfogadását, azt, hogy demokratikus úton lehessen megvitatni az effajta igényeket. (Kymlicka 2002, 20. p.) A kisebbségektől érkező kéréseket, felvetéseket gyakran már a kezdetekkor, alaposabb vizsgálat vagy mérlegelés nélkül elutasítják, hiszen a kisebbségi igények teljesítését azonossá teszik a biztonsági problémák felmerülésével. Tény, hogy Közép-Európa tekintetében a biztonsági kérdések megjelenésének van relevanciája, figyelembe véve a különböző területváltozásokat, területi követeléseket. Nem hagyható figyelmen kívül némely országoknak a területükön élő egyes kisebbségi csoportok elszakadásával kapcsolatos félelme. Ez a félelem azonban a legtöbb esetben alaptalan, hiszen sok esetben nem az elszakadás vagy a kisebbségi autonómia a nemzeti kisebbségek célja, „csupán” saját jogait szeretnék érvényesíteni, illetve elérni ezek

2 Brubaker 1996, 55–76. p. A tanulmány magyar nyelvű változata: Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában. ELTE Atelier Európai Társadalomtudomány és Historiográfia Tanszék és L'Harmattan Kiadó, <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00063/pdf/003-030.pdf>, (letöltve: 2017. március 23.) 6. p.

tiszteletben tartását. Megoldásként szolgálhat a kisebbségi közösség vagy közösségek és az adott állam közötti írásos megállapodás, szerződés megkötése az együttéléssel és a biztosított jogokkal kapcsolatosan, valamint ez elősegítheti a fent említett félelmek háttérbe szorulását.

Az egymás között lefektetett szabályok azért is bizonyulnának hasznosnak, mivel az egyes jogi kitételek széles körű értelmezési lehetőséget biztosítanak az államoknak, így azok az egyes nemzetközi jogi kereteket gyakran megszorító értelmezésben használják, alkalmazzák. Egy adott állam kormányának mérlegelésétől függ általában, hogy milyen cselekedeteket tekint az állam szuverenitására vagy területi épségére veszélyesnek. (Vizi 2002, 376. p.) Ez azt is jelenti, hogy a kisebbségek szempontjából releváns és esetleg jogi kötőerővel bíró kevés dokumentumra való hivatkozás is gyakran blokkolva van egyes államok részéről.

Megoldandó feladatként merül fel az is, hogy napjainkban a kisebbségvédelem területén változatlanul a politikai szempontok határozzák meg a jogi megközelítést, mivel a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek nemzetközileg is elismert jogainak tiszteletben tartását elsődlegesen politikai eszközökkel lehet kikényszeríteni az államoktól. Az egyes monitoringintézmények nagy szerepet játszanak ugyan a kisebbségvédelem előmozdításában, viszont nem jelentenek kényszerítő erőt a normasértő államokkal szemben. (Vizi 2002, 376–378. p.) Mindenképpen pozitívumnak számít, hogy az államok többsége ratifikálta a kisebbségvédelem szempontjából releváns szerződéseket, de a minimum követelmények teljesítése még nem jelent aktív és a kisebbségek számára is előnyös védelmet, jogokat. A legkisebb közös nevező a kisebbségek esetében sajnos rendkívül kevés kézzelfogható gyakorlat alkalmazása által valósul meg, valamint leginkább retorikai szinten van jelen.

Azt a következtetést is tehetjük, hogy míg az őslakosok, őshonos kisebbségek esetében a nemzetközi jog megpróbálja a legjobb gyakorlatokat ('best practices') kodifikálni, addig a nemzeti kisebbségek esetében többnyire csupán a minimális normákat vagy a legkisebb közös nevezőt keresik meg. (Kymlicka 6. p.)

Azért is egyszerűbb a diszkrimináció tilalmára hivatkozni a kisebbségekkel kapcsolatosan is, mivel a diszkrimináció tilalma egy általános emberi jogi alapelv, tehát mindenkire vonatkozik, míg a kisebbségi jogok egy meghatározott csoportot érintenek. Továbbá, a diszkrimináció tilalmának célja az egyenlő jogok élvezetének biztosítása, illetve a kisebbséghez tartozó személyek társadalomba való integrálása. Ezzel szemben a speciális kisebbségvédelmi rendelkezések a célból jönnek létre, hogy a kisebbségi csoportok megőrizhessék identitásukat és elkerüljék az asszimilációt. Fontos különbség az is, hogy míg a diszkrimináció tilalmát individuális emberi jogként értelmezik, addig a kisebbségi jogokkal kapcsolatban ez vita tárgyát képezi.³ Így ahogy az előzőekben említésre került, egyszerűbb és biztonságosabb a jól megszokott diszkrimináció tilalmán belül mozogni, mintsem önálló kisebbségvédelmi szabályozást létrehozni.

Hiányzik tehát a hivatkozási alap a kisebbségek számára, azonban, ahogyan az a következő részben is láthatóvá válik, egy adott ország kisebbségi nyelvhasználati (vagy

3 Nagy Noémi, http://www.nytud.hu/oszt/tobbnyelvuseg/nagyn/publ/kettos_merce.pdf (2017. március 23.)

akár egyéb) szabályozása nem oldja meg teljes mértékben a vitás kérdéseket. Erre példaként közelebből is megnézzük a szlovákiai kisebbségek, elsősorban a szlovákiai magyarok helyzetét, különös tekintettel a szlovák államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény rendelkezéseire.

2. A szlovákiai nemzeti kisebbségek helyzetének kihívásai

Az előzőekben említésre került, hogy jelentős különbségek vannak abban, ahogyan a nyugati és keleti államok viszonyulnak kisebbségeikhez.

A keleti, posztkommunista országok kénytelenek voltak a nyugati standardokat átvenni a kisebbségvédelemmel kapcsolatban, habár történelmileg, demográfiailag, gazdaságilag, demokratikus konszolidáció tekintetében teljesen különböznek a nyugatiaktól. Ezek miatt a különbségek miatt előfordulhat, hogy a nyugati megközelítés nem megfelelő ezen országok számára. Az eddig elfogadott, kisebbségekkel kapcsolatos dokumentumok (Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája, Kisebbségvédelmi Keretegyezmény, az EBESZ kisebbségi főbiztosának ajánlásai, stb.) nem biztosítanak kellő alapot a kisebbségvédelem terén, csupán széleskörűen értelmezhető elveket fogalmaznak meg. (Kymlicka 2002, 2–3. p.) Mivel hiányoznak a kisebbségvédelmi rendszer pontos megköötései, így lehetőség nyílik a meglévő, tág normák egyéni értelmezésére, mely a nyugati államokban diszkriminációmentességet és a kisebbségi jogok szélesebb körű biztosítását fedi le, míg a keleti országokban sokkal inkább névleges, mint tényleges hozzáállást.

Szlovákia kisebbségeivel való viszonyáról szintén elmondható, hogy az ország több nemzetközi, a kisebbségvédelem kérdéskörével összefüggő szerződést ratifikált, ez inkább mégis a nemzetközi közösség, valamint az Európai Unió megnyugtatóra szolgált, mintsem valódi elköteleződés kezdeteként, a kisebbségek jogainak biztosítását megcélzó rendszer alapjaként.

A Polgári és Politikai Jogok Egyezségokmányát még Csehszlovákia írta alá 1968-ban, a ratifikálásra 1975-ben került sor, melyet később Szlovákia is megerősített. Az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről szóló Európa tanácsi egyezményt Szlovákia beemelte az alkotmányába. A Kisebbségvédelmi Keretegyezményt 1995-ben ratifikálta, a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját pedig 2001-ben. (Juul 2013, 80. p.)

Am az említett nemzetközi dokumentumok mellett a Szlovákiában élő nemzeti közösségek, kisebbségek és etnikai csoportok jogait elsősorban a szlovák alkotmánynak, az ország legmagasabb jogi dokumentumának kéne biztosítania. A szlovák alkotmány azonban így kezdődik: „*Mi, a szlovák nemzet...*”, és ez sokat elárul az ottani szellemiségről, az ott élő többi, nem szlovák polgár jogegyenlőségéről. (Hrubík 2009, 19. p.) A '90-es években a szlovák politikusok különösen hangoztatták a „*Na Slovensku po slovensky*” („Szlovákiában szlovákul”) jelmondatot, ami természetesen a későbbiekben sem változott jelentős mértékben.⁴ Az a célkitűzés, hogy az államnyelvet használják az

4 Eredetileg: Szabómihály Gizella 2006. A szlovák nyelvpolitika és a kisebbségek anyanyelv-

élet minden területén, jelentősen megnehezítette és megnehezíti a szlovákiai kisebbségek helyzetét.

Más államokban is gyakran okoz konfliktusokat, hogy az adott kormány a többségi nemzet nyelvét, kultúráját, demográfiai helyzetét, gazdasági prosperitását vagy politikai hegemoniáját szeretné előmozdítani. Az ezekben az országokban élő nemzeti kisebbségek erre öntudatos fellépéssel válaszolnak, kulturális vagy területi autonómiát követelnek és ellenállnak az asszimilációs vagy diszkriminációs politikának. A kisebbségek anyaországai is feszülten figyelik etnikai rokonaik helyzetét, és tiltakoznak azok ellen, amit jogaik megsértésének tekintenek, valamint joguknak és kötelességüknek érzik megvédeni etnikai rokonaik érdekeit. Ez a „védelem” sokféle alakban jelenhet meg, például bevándorlási és állampolgársági privilégjumok biztosításában, az etnikai rokonnok fogadó országaival folytatott politika befolyásolásában, és így tovább. (Brubaker 2006, 6–7. p.) Az anyaország, de éppen így a fogadó állam is gyakran válaszlépéseket tesz a másik fél politikai lépéseire, tehát elmondható, hogy kölcsönösen figyelemmel kísérik egymás tevékenységét és hozzáállását. Szlovákia vonatkozásában példaként felhozhatjuk a Magyarország részéről 2010-ben elfogadott egyszerűsített honosítási eljárásra válaszlépésként tett, 2010-ben módosított szlovák állampolgárságról szóló törvényt. Magyarország a határon túli vagy a világ bármely részén élő, magyar felmenővel rendelkező etnikai rokonainak biztosítja az egyszerűsített honosítást, a magyar állampolgárság megszerzését, míg Szlovákia, erre válaszul, kimondta, hogy szlovák állampolgárságát elveszíti az a személy, aki felveszi egy másik állam állampolgárságát. A szlovák állam egyértelműen fenyegetésként észlelte a magyar állampolgársági törvényt, belügyeibe való beavatkozásnak tekintve azt, hogy magyar kisebbségei számára Magyarország effajta lehetőséget biztosít.

A szlovákiai magyaroknál maradva: többségük, akik a kedvezőtlen szlovák állampolgársági törvény ellenére is felvették a magyar állampolgárságot, állandó lakhelye továbbra is Szlovákiában maradt. Érdekes megfigyelni az egyének motivációját döntésükkel kapcsolatosan. A szlovákiai magyarok viszonylatában egyébként is megfigyelhető a már említett többrétegű identitás: nemzeti identitásuk magyar, így ez Magyarországhoz köti őket, viszont van egy másik is, mely a szlovákiai magyar: születési helyükhöz, lakóhelyükhöz való kötődés, ami nyilvánvalóan Szlovákiához kapcsolja őket. Az állampolgárság felvételével kapcsolatos döntés vizsgálata érdekes képet tár elénk, és feltehetjük a kérdést, hogy mennyire racionális részükről a magyar állampolgárság felvétele.

A *racionális döntéshelyzet* alapján döntéshelyzetben, illetve ha döntéshozók bizonytalanok választásukat illetően egy adott kérdéssel kapcsolatosan, akkor megpróbálják maximalizálni várható hasznukat. Ez három elem figyelembevételével valósul meg általában: a kockázattal szemben tanúsított hozzáállásukkal (semlegesség, kockázat előnyben részesítése vagy kockázatkerülés), állandó, tartós és jól megfontolt preferenciáik a lehetséges végeredmények szempontjából, valamint a lehetséges eredm-

használati lehetőségei és törekvései. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* IV/2, 43–49. p. Idézi: Vass Ágnes 2013. A kisebbségi nyelvhasználat helyzete Szlovákiában. *LÉTÜNK* különszám, 78. p.

nyek valószínűségének felmérése. Ez az általános „felmérési modellje” a kockázatnak egy bizonyos döntés meghozatala előtt, azonban több kutatás is kimutatta, hogy ez sok esetben nem írja le megfelelően azt, ahogyan az emberek bizonytalan eredményekkel járó vagy hozó helyzetben valójában döntenek.⁵

Gyakran előfordul, hogy az egyének, bár mérlegelik a lehetőségeket és előnyöket, de nem hoznak a szó szoros értelmében racionális döntéseket. Az állampolgárság felvételének kontextusában is szükséges, hogy a döntést egy bizonyos állampolgárság felvétele vagy elutasítása előtt mérlegelés előzze meg, az előnyök és hátrányok átgondolásával.

Szintén érdekes megfigyelni, hogy a racionális döntés, bár kézzelfogható és mérhető fogalomnak tűnik, mégsem ugyanazt jelenti, hiszen személyenként szubjektív, mi számít észszerűnek. A példánál maradva, a szlovákiai magyarok egy részének esetében racionális döntésnek tűnhet az egyszerűsített honosítás által lehetővé váló magyar állampolgárság felvétele, hiszen nemzettudatuk, felmenőik miatt maguk is a magyar nemzethez kapcsolódnak, és ezt ki is fejezik az állampolgárság felvételével, még akkor is, ha legtöbbjük Szlovákia területén marad, illetve azt tartja – helyileg – otthonának, szülőföldjének. Másik részük, bár nemzettudata, érzelmi, és felmenők szempontjából is magyarnak vallja magát Szlovákiában, de nem kívánja felvenni a magyar állampolgárságot, hiszen e nélkül, illetve ezzel sem változik meg az, hogy nemzetiségileg mely csoporthoz tartozik, hiszen magyar, akár „papírral, akár a nélkül”. Ennek az említett csoportnak fontos szempont, hogy mivel továbbra is Szlovákiában él, így nem szeretné elveszíteni szlovák állampolgárságát (így nem veheti fel a magyart), hiszen ezzel megszűnik néhány jogkör gyakorlásának lehetősége is, mellyel azonban lakhelyén élni szeretne. Láthatjuk tehát, hogy míg az első csoport racionális és, valószínűleg, átgondolt döntésének eredménye a magyar állampolgárság felvétele, elsődlegesen a nemzettudat szempontjából, ezzel szemben a második csoport észszerű döntése épp ellenkezőleg a magyar állampolgárság fel nem vétele (vagy pontosabban: a szlovák állampolgárság megtartása. A kettős állampolgárság szlovákiai engedélyezése esetén valószínűleg sokkal több szlovákiai magyar venné fel a magyar állampolgárságot is.). Így döntésüket nem, vagy csak kevésbé lehet racionális döntésként értelmezni.

Lampl Zsuzsanna szóhasználatával élve a szlovákiai magyarság körében megfigyelhető egyfajta „nemzeti haszonorientáltság”, ami azt jelenti, hogy a magyar kisebbséghez tartozók közül egyre többen és egyre szélesebb körben teszik fel maguknak a kérdést, hogy minek magyarnak lenni, mire jó az, ha ők magyarok. (Lampl 2009, 45. p.) Erre sok esetben nincs racionális válasz, hiszen sokszor úgy tűnhet, hogy nincs, vagy kevés haszna van a kisebbségi identitás megőrzésének, sokuk szerint felesleges.

Kutatás alapján szintén elmondható, hogy a szlovákiai magyarok egyharmada tartotta fontosnak és megőrizni való értéknek nemzetiségét, további harminc százalékuk elutasította vagy hátrányosnak tartotta, a fennmaradó egyharmada pedig egyik nézetrel sem azonosult. (Lampl 2009, 47. p.) Ezt úgy is lefordíthatjuk, hogy csupán a megkérdezettek harmadánál találjuk meg azt az akaratot vagy igényt, hogy magyar identi-

5 Ulen 1999, <http://reference.findlaw.com/lawandeconomics/0710-rational-choice-theory-in-law-and-economics.pdf> (letöltve: 2017. április 20.)

tását továbbadja, eszerint éljen és szorosan ehhez a közösséghez tartozzon, ami aggodalomra ad okot, még akkor is, ha ez sok esetben főként annak az eredménye, hogy úgy gondolják, kevés lehetőségük van élni jogaikkal.

Ha a kisebbségi kérdést a nemzetközi szabályozás és célkitűzések szempontjából vizsgáljuk, a Lisszaboni Szerződést sokan választóvonalnak tekintik, hiszen a szerződés jogi értelemben teremtett kötelezettséget a csatlakozni kívánó országok számára azáltal, hogy az uniós értékek tiszteletben tartására hivatkozik, amelyek között megtalálható a kisebbségekhez tartozó személyekre való utalás is (Ódor 2011, 7. p.): *Az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok – ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.*⁶

Ha jobban megvizsgáljuk az említett cikket, valóban pozitív változás, hogy a kisebbségekhez tartozó személyeket szó szerint említi, azonban konkrét intézkedéseket nem tartalmaz a szerződés, marad a „hagyományosnak” mondható diszkriminációellenességnél, így értelmezéstől függően dől el valamelyik irányba az adott kisebbségi probléma, helyzet.

A Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának (ENSZ) 26. cikke szintén kimondja a megkülönböztetés tilalmát, legyen ez akár faji, nyelvi, vallási vagy egyéb alapú diszkrimináció.⁷ Azonban itt is ugyanabba az akadályba ütközünk, mint bármelyik más, a kisebbségvédelem szempontjából relevánsnak mondható szabályozással: hiányoznak a specifikus elemek. Az Egyezségokmány elnevezése azt sugallja, hogy egyetemes és minden embert megillető jogokat ismer el, valójában csak a saját nyelv használatához való jogot fogadja el, s nem is egyetemes, mindenkit megillető jogként, hanem csupán kisebbségi jogként, azaz a nyelvi kisebbségekhez tartozó személyek jogaként. (Andrássy 2015, 22. p.)

A következőkben Szlovákia vonatkozásában, példaként, áttekintjük, hogyan áll a kisebbségi nyelvhasználat terén, illetve milyen kihívásokkal kell a kisebbségeknek szembenézniük, ha anyanyelvüket szeretnék használni.

3. A szlovák államnyelvtörvény és kisebbségi nyelvhasználati törvény

A két említett törvény, a Szlovák Köztársaság államnyelvről és a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról, alapul szolgál Szlovákiában a többségi és kisebbségi nyelvhasz-

6 Az Európai Unióról Szóló Szerződés és az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata és az Európai Unió Alapjogi Chartája (2010. május 28.), I. cím, 2. cikk.

7 „A törvény előtt minden személy egyenlő és minden megkülönböztetés nélkül joga van egyenlő törvényes védelemre. Erre tekintettel a törvénynek minden megkülönböztetést tiltania kell és minden személy számára egyenlő és hatékony védelmet kell biztosítania bármilyen megkülönböztetés ellen, mint amilyen például a faj, szín, nem, nyelv, vallás, politikai vagy egyéb vélemény, nemzeti vagy társadalmi származás, vagyoni, születési vagy más helyzet alapján történő megkülönböztetés.”

nálatot illetően, és a kisebbségek, elsősorban a szlovákiai magyarság részéről meglehetősen nagy kritikákat váltott ki. Arra nincs lehetőség, hogy a két törvényt alapjaiban elemezzük, így csupán rövid összefoglalásukra kerül sor, valamint néhány szakértő nézőpontját ismertetjük a témával kapcsolatosan.

Az *államnyelvtörvény*⁸ bevezetőjében megfogalmazásra került, hogy „a szlovák nyelv a szlovák nemzet egységét kifejező legfontosabb ismertetőjegy, kulturális örökségének legbecsesebb értéke és a Szlovák Köztársaság szuverenitásának kifejezője, valamint állampolgárainak általános érintkezési eszköze”.⁹ A törvény azzal folytatódik, hogy a Szlovák Köztársaság területén az állam nyelve a szlovák nyelv, ami elsőbbséget élvez az ország területén használt többi nyelvvel szemben.¹⁰ Ez tehát azt jelenti, hogy Szlovákia számára egyértelműen a szlovák nyelv hordozza azt az értéket, amit elsődlegesen védeni kíván. Ez a célkitűzés valójában érthető, hiszen az egyes nemzetek számára fontos anyanyelvük megőrzése, azonban sok esetben, akár a szlovákiai példát alapul véve, ez a kisebbségi nyelvek kárára történik. Ennek alapja szintén az a félelem, ami a szlovák törvényhozók részéről is megfigyelhető: részben a szlovák nyelv használatának bizonyos fokú háttérbe szorulásától tartanak a kisebbségi nyelvhasználat széles körű használatának engedélyezése esetén. Nagyobb mértékű azonban az a törekvés, mely szerint mindenkinek beszélnie kell az államnyelvet, mivel boldogulása csak így biztosított, és ezzel megoldódna a szlovák nyelv teljes körű használata.

Tény, hogy a kisebbségek helyzete valóban egyszerűbb egy adott országban, ha beszélnek az államnyelvet, valamint saját érdekük is, hogy ezt megtanulják. Ez azonban nem jelenti azt, hogy annak ellenére, hogy ismerik az államnyelvet, ne használhassák saját anyanyelvüket akár a személyes, akár hivatalos közegben, vagy éppen az oktatásban. Ezzel elkerülhető lenne a már így is nagy méreteket öltő magyar kisebbségi beolvadás is.

Kutatások bizonyítják, hogy a magyar szülőpárok gyermekeinek 98%-a magyar, ami annyit jelent, hogy a magyar szülőkhöz képest 2%-os a gyermekek nemzedékében bekövetkezett nemzetiségi lemorzsolódás. A vegyes házasságokban figyelhető meg elsősorban ez a fogyás, a magyar házasságokban is jelen van azonban, csak kisebb a valószínűsége. Az is megállapításra került, hogy körülbelül minden tizenegyedik magyar nemzetiségű, a megkérdezettek közül, szlovák alapiskolát látogatott. Emellett a családon belül használt nyelv és a deklarált nemzeti identitás nem mindig fedi egymást. (Lampl 2013, 78., 85. p.)

Ha a szlovák nyelvi szabályozást összehasonlítjuk például a finn nyelvjoggal, akkor jelentős különbségek mutatkoznak, holott ez nem fordulhatna elő, hiszen ez azt jelentené, hogy a fent említett Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya 26. cikkében lefektetett diszkriminációs tilalomnak nincs határozott tartalma, és megengedi, hogy a hasonló eseteket azonos vagy éppen különböző módon szabályozza a tör-

8 A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 270/1995. számú törvénye a Szlovák Köztársaság államnyelvéről (1995. november 15.).

9 Uo., Preambulum.

10 Uo., § 1 (1) és (2).

vényhozó. A finn szabályozás kevésbé megkülönböztető, mint a szlovák, hiszen hivatalossá tette az országban hagyományosan beszélt nyelvek közül a két legelterjedtebbet, a finnt és a svédet, és gyakorlatilag semmiféle megkülönböztetést nem tesz a két nyelv beszélői között. Ezzel ellentétben a szlovák szabályozás szerint az országnak egy hivatalos nyelve van, a szlovák, ezen kívül a második legelterjedtebb nyelv (ami a magyar nyelv) semmilyen szinten nem hivatalos. (Andrássy 2012, 96–98. p.)

A hivatalos nyelv intézménye azonban majdnem mindig együtt jár valamilyen nyelvi megkülönböztetéssel, ugyanis majdnem minden állam egy vagy több beszélt nyelvet tesz hivatalos nyelvvé. Így egy bizonyos csoportnak jogában áll anyanyelvét mint hivatalos nyelvet használni, másoknak azonban nem. (Andrássy 2012, 86–87. p.) Gyakori, hogy az adott állam kormányának szubjektív, nem megalapozott döntésével összhangban dől el, hogy az adott kisebbség számára milyen jogokat és lehetőséget biztosít. Ahogyan említettük, az országok között is nagy a különbség a kisebbségi szabályozások lefektetésével kapcsolatban.

Öllös kifejti, hogy nem nevezhető jogegyenlőségnek például az az állapot, melyben az állam egyes polgárainak anyanyelvét az iskolák oktatási nyelvéné teszi minden szinten, más nyelveket azonban kizár az oktatás nyelvei közül. Így polgárai egyes csoportjának intézményesen lehetővé teszi a legkönnyebb tanulási módot, míg másokat akadályoz abban, hogy a leghatékonyabban tanuljanak. Ezáltal akár azt is kimondhatjuk, hogy az állam, közvetetten, akadályozhat egyes egyéneket, míg másokat előnyhöz juttathat. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetben lesznek különbségek a nagyobb és a kisebb nyelvek használati szintje között, viszont nem az államhatalom korlátozása miatt, ugyanis nem az államhatalom dönt, hanem polgárai, hogy hányan kívánják használni az adott nyelvet, és milyen mértékben szeretnék fejleszteni azt. (Öllös 2013, 18., 20. p.)

A szlovák nyelvtörvény motivációival kapcsolatban meg kell még említenünk a *nemzetiesítő állam fogalmát*, amit Rogers Brubaker ír le egyik munkájában.¹¹ Ez alatt etnikailag heterogén államokat értünk, melyek önmagukat mégis nemzetállamként definiálják, és olyan kormányzati lépéseket tesznek, melyek homogén társadalmat hoznak, hozhatnak létre. A többség, domináns népcsoport nyelvét, kultúráját, demográfiai helyzetét, politikai hegemoniáját vagy gazdasági prosperitását hangsúlyozzák a kisebbségekkel szemben. (Felföldi 14. p.) Tagadhatatlan, hogy e leírás Szlovákia kisebbségekkel kapcsolatos célkitűzéseit, illetve hozzájuk való viszonyulását is kifejezi. Nem csupán a szlovák nyelvtörvény egyes rendelkezéseiről van szó, hanem magáról a politikai és egyéni attitűdről, mellyel az ország a magyar, de akár az egyéb kisebbségek felé fordul.

Az államnyelvtörvény elfogadása előtt több nemzetközi szervezet (Európa Tanács, EBESZ Nemzeti Kisebbségek Főbiztosa, az EU), és állam (például az Egyesült Államok kormánya) egyértelmű aggodalmának adott hangot a demokrácia elveinek megsértése mellett a kisebbségek nyelvi jogainak korlátozása miatt Szlovákia részéről. Az Európai Unió Bizottságának Szlovákiáról szóló országjelentésében is rámutattak az államnyelv-

11 Brubaker 2006. Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok. *Regio*, 3. sz. 3–30. p. A fogalmat Felföldi Rita: A kisebbségi nyelvek helyzetének változása az Európai Unióban című tanulmánya idézi, <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6414/file/felfoldirita.pdf>

törvénnyel összefüggésben a kisebbségi nyelvhasználatról szóló törvény hiányára. (Gyurcsik 1998, 43–44. p.)

Azokban az esetekben, amikor a szlovákiai nyelvi szabályozásról beszélünk, meg kell említeni a szlovák alkotmányt, amely a „*Mi, a szlovák nemzet*” kezdet után a „*Szlovák Köztársaság területén élő nemzetiségi kisebbségek és etnikai csoportok tagjai*” megfogalmazással folytatódik. Miután ez a két elem teszi ki Szlovákia állampolgárainak halmazát, nyilvánvaló, hogy a „szlovák nemzet” nem a politikai, hanem az etnikai nemzetre mint kollektívára utal, megtagadva ugyanezt a megközelítést a kisebbségektől. (Petőcz–Sándor–Tóth 2013, 42. p.) Mivel tehát a szlovák alkotmány egyedül a szlovák nyelvet határozza meg államnyelvként, az összes többi, az ország területén beszélt nyelv kisebbségi nyelvnek minősül, attól függetlenül, hányan használják az adott nyelvet. A magyar nyelv, amely az ország lakossága közel 10%-ának anyanyelve, így ugyanabba a kategóriába tartozik, mint a néhány ezer beszélővel bíró lengyel vagy bolgár nyelv. A szlovákiai szabályozás nem veszi figyelembe, hogy a magyar nyelv beszélői az ország jelentős területén többségben vannak, ami más feltételeket és szabályozást követelne meg, mint amit a jelenlegi tartalmaz. (Fiala-Butora 2013, 248. p.) A kisebbségi nyelvtörvény esetleg kedvezőbb irányba mozdíthatta volna el az államnyelvtörvény rendelkezéseit, és szélesebb mozgásteret biztosíthatott volna a kisebbségek számára, azonban több sarkalatos pont van az említett törvényben, ami kívánnivalót hagy maga után.

Rátérve a másik fontos, kisebbségeket érintő szabályozásra, a *kisebbségi nyelvtörvény*¹² bevezetőjében elismeri és értékeli „a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárai anyanyelvének jelentőségét, mint az állam kulturális gazdagságának egyik jelét”, azt is hozzátéve, hogy „a Szlovák Köztársaság államnyelve a szlovák nyelv”.¹³

A törvény szerint: „Ha a Szlovák Köztársaság nemzeti kisebbséghez tartozó, adott településen állandó lakhellyel rendelkező állampolgárai két egymást követő népszámlálás szerint a település lakosságának legalább 15%-át alkotják, e községben a hivatali érintkezés során joguk van a kisebbségi nyelvet használni”,¹⁴ továbbá ezeken a településeken joguk van „a helyi államigazgatási szervvel, a területi önkormányzati szervvel és a területi önkormányzati szerv által alapított jogi személlyel folytatott szóbeli és írásbeli érintkezés során, ideszámítva az írásbeli háttéranyagokat és bizonyítékokat, a kisebbség nyelvén kommunikálni”.¹⁵

Az említett rendelkezéssel kapcsolatban felmerül a 15%-os küszöb meglétén túl a küszöb szerepe. A küszöb bevezetése általában abból az objektív megfontolásból ered, hogy a nyelvhasználat biztosítása bizonyos számú kisebbségi nyelvű beszélőt kíván. A szlovák jogban azonban nem ezt a szerepet tölti be, ugyanis a kisebbségi nyelvhasználat a küszöb fölött sem biztosított, csupán egy lehetőség. Például a hivatalnokok nem

12 204/2011 sz. törvény a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról, 2011. június 28.

13 Uo., Preambulum.

14 Uo., § 2 (1).

15 Uo., § 2 (3).

kötelesek beszélni a kisebbségi nyelvet – az ügyfél szerencsésén múlik, ki elé kerül. Egy másik példa, hogy a községek feltüntethetik az utcaneveket kisebbségi nyelven, de nem kötelesek ezt megtenni. (Fiala-Butora 2012, 147. p.)

A kisebbség részéről nagy elégedetlenségre okot adó rendelkezések egyike szerint „a közigazgatási szerv és alkalmazottai a hivatali érintkezésben az államnyelvet kötelesek használni, e törvény és más törvények által meghatározott feltételek mellett a kisebbségi nyelvet is használják. A közigazgatási szerv és alkalmazottai nem kötelesek a kisebbségi nyelvet ismerni”.¹⁶ A kisebbségi nyelv ismerete ennél a kitételnél is csupán lehetőségként merül fel, azonban egyik rendelkezés sem mondja ki, hogy akár egy 80-90%-ban kisebbségek által lakott városi hivatalban az alkalmazottaknak ismerniük kell a kisebbség nyelvét, habár az észszerűség ezt diktálná. Ugyanis ha a nemzeti kisebbségek nyelvi jogainak mértékét vizsgáljuk, akkor aligha nevezhetjük nemzeti értelemben nyelvi jogoknak a jogot az adott, hivatalos nyelvnek nem minősített nyelv használatára a magánéletben, illetve nyilvánosan. Erre ugyanis a nemzetté válás előtti állapotban is joguk van az egyéneknek. Az anyanyelv nyilvános használatának joga azt nem tartja büntethetőnek csupán, hogy az egyén az általa választott nyelven beszélhessen más emberekkel személyes kapcsolatuk során. Ez viszont nem jelenti anyanyelvük olyan szintű használatának jogát, amilyenre a nemzetállamban emelik a hivatalosnak minősített nyelveket. (Öllös 2013, 17. p.)

Az államnyelvtörvény és a kisebbségi nyelvhasználati törvény egymáshoz való viszonyát is érdekes megfigyelni. Az államnyelvtörvény szélesebb körben szabályozza a nyelvhasználat kérdését, szélesebb a területi és személyi hatálya is, mivel az ország egész területére és összes lakosára vonatkozik, így általános törvénynek tekinthető. A kisebbségi nyelvtörvény az államnyelvtörvénytől eltérő szabályokat fogalmaz meg, így ez speciális törvény. A két törvény közötti eltérés esetén a kisebbségi nyelvtörvény rendelkezéseinek előnyt kellene élvezniük az államnyelv rendelkezéseivel szemben, azonban az államnyelvtörvény alapján a speciális törvények csak akkor szabályozzák a kisebbségi nyelvek használatát, ha az államnyelvtörvény nem rendelkezik másként. Így nemcsak az államnyelv élvez elsőbbséget minden más nyelvvel szemben, hanem az államnyelvtörvény is felül van rendelve minden más nyelvtörvénynek, még ha ez jogilag teljesen értelmetlen helyzethez vezet is. Mivel a nyelvhasználati szabályozás áttekinthetetlen és egymásnak ellentmondó, ezért a polgárok nehezen tudnak igazodni hozzá. A szankciók léte arra ösztönzi őket, hogy minél nagyobb mértékben használják a szlovák nyelvet, mert a szabályozás ismeretének hiányában ez az egyedüli biztos dolog, amiért nem jár büntetés. (Fiala-Butora 2013, 249., 279. p.) Ez tehát azt jelenti, hogy nemcsak jogait nem próbálják érvényesíteni, hanem nyelvi szempontból teljesen beolvadnak az ország többsége közé. Így sok esetben ez az asszimilációs folyamat azáltal van támogatva, hogy a kisebbségek nem élnek jogaikkal, nincs tudomásuk ezekről, valamint a jogi szabályozás átláthatatlansága képtelenné teszi a rendszerben való eligazodást.

A törvényekkel kapcsolatban azt is fontos megemlíteni, hogy az államnyelvtörvény az ország egész területére vonatkozik, míg a kisebbségi nyelvtörvény területi hatálya

¹⁶ 204/2011 sz. törvény, § 7 (1).

csak azokra a községekre terjed ki, ahol a kisebbségek számaránya eléri a 20%-ot (a későbbiekben a 15%-ot). Ez a rendelkezés túl rugalmatlan, nem ad lehetőséget eltérésre olyan nagyvárosok esetében sem, amelyek sok kisebbségi beszélővel bírnak, azonban ezek aránya nem éri el a 20%-ot. Azoknál a községeknél sem lehetséges ez, melyek csak nemrég estek e küszöb alá. További fontos probléma, hogy a kisebbségek által lakott községek nagy része olyan körzet vagy megye területén fekszik, amelynek székhelyére nem terjed ki a kisebbségi nyelvtörvény hatálya, így itt nem használhatóak ezek a kisebbségi nyelvek. A törvény területi hatályával kapcsolatos kérdés Szlovákia területi beosztása is. Az ország 8 megyéje és 83 körzete úgy lett kialakítva, hogy a lakosság 15%-át kitevő kisebbségek egy megyében sem, és csak 3 kerületben alkotnak többséget, ami rendkívül megnehezíti a kisebbségi nyelvek használatát a gyakorlatban. (Fiala-Butora 2013, 250–251. p.)

Bár a törvényekkel kapcsolatosan csak néhány probléma került említésre, láthatjuk, hogy több sarkalatos pont van, melynél szükséges lenne újraértelmezni a kisebbségek jogait és kötelességeit. A többség és kisebbség békés és jól működő együttélését nagyban segíthetné egy, a kisebbségekkel szemben megengedőbb, jogaikra nagyobb hangsúlyt fektető rendszer megléte. Annál is inkább, mivel bizonyított, hogy aki csak magyarul tud, az nem igazán boldogul, aki viszont csak szlovákul tud, az boldogul. Így az ország vegyes lakosságú területein nem igazán fontos, hogy mindenki tudjon magyarul, annál fontosabb azonban, hogy mindenki tudjon szlovákul. Tehát ha a szlovákok képesek is magyarul beszélni, nincs arra szükségük, hogy ezen a nyelven kommunikáljanak. (Lampl 2013, 91. p.)

Nem is beszélve arról az eshetőségről, hogy a kisebbségek jogainak biztosításával még a szlovák nyelv megtanulása is vonzóbbá válna: nem köteleességgént és szükséges „rosszként” fognák fel a szlovákiai kisebbségek a szlovák nyelvtanulást, hanem a pozitív kapcsolatok miatt egyfajta lehetőséggént, ami nincs rájuk kényszerítve, viszont aminek elsajátítása rendkívül hasznos számunkra.

4. Konklúzió

Nehéz és összetett kérdéssel állunk szemben, amikor a nemzeti kisebbségek helyzetével, lehetőségeivel foglalkozunk. A kisebbségek identitásukat a többségi társadalomtól eltérő módon határozzák meg, és akár többfajta vagy többretegű identitásuk is lehet, melyek között rangsort állítanak, állíthatnak fel egy adott helyzetben. Az adott állam, melyben kisebbségek élnek, el kéne, hogy ismerje e kisebbségi identitást, és különböző jogok biztosításával segíthetné mindennapi boldogulásukat. Sok nyugati állam jogrendjében meg is jelenik a kisebbségi jogok valós tiszteletben tartása, némely keleti vagy közép-európai országban azonban csak retorikai vagy a tervezés szintjén van jelen. A nemzetközi és EU-s dokumentumok sem tartalmazznak konkrét elveket a kisebbségvédelemmel kapcsolatosan, így sok esetben a nehézkes a jogérvényesítés.

A példaként áttekintett szlovák törvényekből láthatjuk, hogy sokszor a speciális, konkrét kisebbségi, nyelvi szabályozás is hagy kívánnivalót maga után és nem teljesíti a nemzeti kisebbségek elvárásait. Ez nemcsak Szlovákia összefüggésében, hanem más államok jogi szabályozásával kapcsolatban is negatívumként említhető.

Hogy mi szolgálhatna megoldásként a kisebbségek számára, valamint hogyan alakul helyzetük a jövőben, ezt nehéz megjósolni. Rendkívül fontos lenne egyes országok jogalkotóinak részéről a nemzeti kisebbségek felé irányuló nyitott, kooperatív szemlélet. Az, hogy ne ellenségeként, hanem partnereként lássák őket, akiket nem szükséges mindenáron beolvasztani az ország többségi társadalmába, hanem sokkal inkább integrációs célkitűzésekkel és kisebbségi jogaik biztosításával előmozdítani a mindkét fél számára előnyös együttélést.

Irodalom

Jogi dokumentumok

ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (1976), 26. cikk

Az Európai Unióról Szóló Szerződés és az Európai Unió Működéséről Szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata és az Európai Unió Alapjogi Chartája (2010. május 28.), I. cím

A Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának 270/1995. számú törvénye a Szlovák Köztársaság államnyelvéről (1995. november 15.).

A Tt. 204/2011 sz. törvénye a nemzeti kisebbségi nyelvek használatáról (2011. június 28.)

Könyvek, tanulmányok

Andrássy György 2012. Lehet-e a magyar hivatalos nyelv egyes szomszédos államokban? A nemzetközi jog lehetőségei. In Eplényi Kata–Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, 80–102. p.

Andrássy György 2015. Gondolatszabadság, szólásszabadság, nyelvszabadság. *Iustum Aequum Salutare*, XI/3, 5–25. p.

Bigazzi Sára 2013. Előítéletek. In Varga Aranka (szerk.): *Esélyegyenlőség a mai Magyarországon*. Pécs, PTE BTK NTI, 15–36. p.

Brubaker, Rogers 1996. National minorities, nationalizing states, and external national homelands in the New Europe. In Brubaker: *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge, Cambridge University Press, 55–76. p. A tanulmány magyar nyelvű változata: Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok az új Európában. ELTE Atelier Európai Társadalomtudomány és Historiográfia Tanszék és L'Harmattan Kiadó, <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00063/pdf/003-030.pdf>

Brubaker, Rogers 2006. Nemzeti kisebbségek, nemzetiesítő államok és anyaországok. *Regió*, 3. sz. 3–30. p.

Danero, Iglesias Julien–Sata Róbert–Vass Ágnes 2016. Citizenship and Identity: Being Hungarian in Slovakia and Romanian in Serbia and Ukraine. *Minority Studies*, 18/1, 15–32. p.

Felföldi Rita: A kisebbségi nyelvek helyzetének változása az Európai Unióban. <https://btk.ppke.hu/uploads/articles/6414/file/felfoldirita.pdf> (letöltve: 2017. március 23.)

Fiala-Butora János 2012. A magyar nyelv jogi helyzete Szlovákiában. Térvesztés és határtalanítás: a magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai. In Eplényi Kata–Kántor Zoltán (szerk.): *Térvesztés és határtalanítás. A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai*. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet, Lucidus Kiadó, 144–171. p.

Fiala-Butora János 2013. A szlovák nyelvhasználati szabályozás elemzése Szlovákia nemzetközi kötelezettségvállalásainak tükrében. In Tóth Károly (szerk.): *Nyelvi Jogok 1. A kisebb-*

- ségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 247–280. p.
- Gyurcsik István 1998. Az államnyelvről szóló törvény a szlovák Alkotmánybíróság döntésének tükrében. *Fundamentum*, 1–2. sz. 40–56. p.
- Hrubík Béla 2009. A kisebbségek helyzete az állam életében, érdekérvényesítő lehetőségek Szlovákiában és nemzetközi szinten. In Tóth Károly (szerk.): *Hatékony érdekérvényesítést. A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala előadásai és dokumentumai*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 17–24. p.
- Jerónimo, Patrícia 2012. Cultural diversity and the rights of minorities in Europe. *Presentation given at the International Colloquium Human Rights and Criminal Justice: A Perspective of Western and South East Asia*. Burapha University, 1–15. p.
- Juul, Nielse Morten Ebbe 2013. Multiculturalism and legal autonomy for cultural minorities. *Nordic Journal of Applied Ethics*, 7/2, 67–84. p.
- Kymlicka, Will 2002. Multiculturalism and Minority Rights: West and East. *JEMIE* 4. sz. 183–212. p.
- Lampl Zsuzsanna 2009. A nemzeti identitás, avagy a magyar márka megőrzése. In Tóth Károly (szerk.): *Hatékony érdekérvényesítést. A Szlovákiai Magyarok Kerekasztala előadásai és dokumentumai*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 41–50. p.
- Lampl Zsuzsanna 2013. A szlovákiai magyarok családi és nyilvános nyelvhasználata 2011-ben. In Tóth Károly (szerk.): *Nyelvi Jogok I. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában*, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 77–94. p.
- Nagy Noémi 2011. Kettős mérce az Európai Unió kisebbségvédelmi politikájában. *Tanulmány a Doktoranduszok I. Pécsi Találkozója, 2011. május 13.* http://www.nytud.hu/oszt/tobbnyelvuseg/nagyn/publ/kettos_merce.pdf (letöltve 2017. március 23.)
- Ódor Bálint 2011. A nemzetpolitikai érdekérvényesítés lehetőségei az EU-ban Lisszabon után. *Pro Minoritate*, 2011. ősz, 3–18. p.
- Öllös László 2013. A nyelvi jogok és a nemzeti egyenlőség. In Tóth Károly (szerk.): *Nyelvi Jogok I. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 15–24. p.
- Petőcz Kálmán–Sándor Eleonóra–Tóth Károly 2013. A Szlovákiában élő magyar kisebbség jogi helyzete. In Tóth Károly (szerk.): *Nyelvi Jogok I. A kisebbségi és nyelvi jogok helyzete Szlovákiában*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 41–76. p.
- Szabó Mihály Gizella 2006. A szlovák nyelvpolitika és a kisebbségek anyanyelv-használati lehetőségei és törekvései. *Romániai Magyar Jogtudományi Közöny* IV/2, 43–49. p.
- Ulen, Thomas S 1999. Rational Choice Theory in Law and Economics. *University of Illinois, Institute of Government and Public Affairs*. <http://reference.findlaw.com/lawandeconomics/0710-rational-choice-theory-in-law-and-economics.pdf> (letöltve: 2017. április 20.)
- Vass Ágnes 2013. A kisebbségi nyelvhasználat helyzete Szlovákiában. *LÉTÜNK*, 2013/különszám, 72–91. p.
- Vizi Balázs 2014. Does European Integration Support the Minority Quest for Autonomy? Minority claims for self-government and devolution processes in Europe. In *Autonomies in Europe: Solutions and Challenges*. Budapest, L'Harmattan-NPKI, 25–35. p.
- Vizi Balázs 2002. A mai európai nemzetközi kisebbségvédelem egyes jellemző vonásai. In Szarka László–Kovács Nóra: *Tér és Terep I. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 367–390. p.

CSILLA VARGA

IDENTITY PROBLEMS OF NATIONAL MINORITIES. THE SITUATION OF THE HUNGARIAN MINORITY IN SLOVAKIA

The situation of national minorities has been analysed on wider basis by many international and also Hungarian experts, scholars, mainly from legal, political and sociological aspects. A number of special proposals have been put forward in order to make minority rights more enforceable, and applicable on a larger scale. Reality shows, however, that the practical implementation of these proposals has several obstacles. Therefore, rather efforts for keeping the topic on the agenda and maintaining a dialogue about the problems of national minorities could possibly lead to a more favourable outcome. This study deals with the identity formation of national minorities, also covering difficulties connected with practicing these rights. The author pays particular attention to the Hungarian minority living in Slovakia, and also focuses on the attitude of the government towards their problems. She also examines which regulations should be adopted in order to enable national minorities to exercise their rights in practice as well.

Hiedelemjelenségek és a 20. század történelmi fordulópontjai

HANA DVOŘÁKOVÁ

Superstitious Manifestations and Watershed Moments in the History of the 20th Century

Keywords: beliefs, cemeteries, curse, Sudeten Germans, deportation

Immár bevett gyakorlat, hogy a háborút mint kutatási témát elsősorban a hadtörténelem szemszögéből közelítik meg a kutatók. Pedig a többi társadalomtudomány szempontjait érvényesítő kultúrtörténeti interpretáció egy tágabb spektrumú vizsgálat lehetőségét kínálja. Elsősorban az etnológiára érvényes ez a megállapítás, amely azon kevés társadalomtudományi diszciplína közé tartozik, amelyek már 1915-ben reagáltak a háborús történésekre: közvetlenül a balkáni frontvonal mögött, fotódokumentációval és háromdimenziós tárgyak gyűjtésével egybekötött nagyszabású néprajzi terepkutatás zajlott. Figyelemre méltó, hogy a háborús időkben, amikor a társadalomtudományok általában a háttérbe szorulnak, a Monarchia területein és Németországban a néprajz a helyzetet kutatási kihívásként fogadta, amelynek eredményei publikációkban és a tárgyi gyűjtemények gyarapodásában manifesztálódtak.¹ Míg az ún. Nagy Háború még képes volt szakmai ambíciókat ébreszteni, a következő háborúnak – jelenlegi ismereteink szerint – már nem volt ilyen „pozitív szakmai” hozadéka.

Mindkét tragikus történelmi esemény esetében a hiedelemvilággal kapcsolatos jelenségek álltak az etnológusok figyelmének előterében. Intenzíven vizsgálták a hiedelmeket az első világháború idején, s bár kisebb mértékben, de a második világháború alatt is. A mindennapok tragédiáiból csak az irrealitás világába lehetett menekülni. Az ésszel felfoghatatlan háborús masinériától gyötört, a saját sorsukat befolyásolni képtelen emberek a természetfeletti erőkhöz fordultak, hogy azok segítségével őrizzék meg alapvető értékeiket – életüket és egészségüket. A természetfeletti lény beavatkozása jelentette az utolsó lehetőséget a sorsfordulatra, arra, hogy az ember egy csoda segítségével az egyébként kilátástalan helyzetből is kiutat találjon. Az egzisztenciális félelmek hívták életre a védelmi, pozitív célú mágikus praktikákat (pl. talizmánok, skapulárek, a mennyből érkezett levelek) csakúgy, mint a negatív célú cselekményeket (pl. rontás). Az ipari huszadik század küszöbén, akárcsak harminc évvel később, a század

1 A balkáni frontvonal mögött folytatott célirányos terepkutatás eredményei között fotódokumentáció, háromdimenziós tárgyak gyűjtése, kiállítások voltak (bővebben: Dvořáková 2014a).

közepén, ismét előtérbe került a hit és a hiedelmek, e két ellentétes, egymást kizáró kategória. Ennek a viselkedésmintának az eredeti kísértő jelenségei közé tartozott a természetfeletti jelenségekbe vetett hit mellett a mágikus cselekmények hatásosságába vetett hit, mind a frontokon, mind a hátszágban.² A háborús mindennapok célirányos dokumentálása, beleértve a hiedelemjelenségeket is,³ Ausztriában, Németországban, Franciaországban már a Nagy Háború alatt is zajlott, gazdagítva a levéltári és múzeumi gyűjteményeket. Az 1938–1945-ös időszakból hasonló gyűjtésre eddig nem bukkantunk.

Kivételt képeznek azok a hiedelemanyag-lejegyzések, amelyeket Alfred Karasek (1902–1970) német etnográfus készített az akkori Csehszlovákia, illetve a volt Jugoszlávia területéről kitelepített németek körében. A brünni születésű Karasek, aki az elsők között figyelt fel erre az anyagra, hűségesen szolgálta a Harmadik Birodalmat. (Klee, 2003, 299. p.) Problematikus személyiség volt, akinek szakmai érdemeit (főleg a betlehemkészítés kutatását) a személyiségétől, egyéb tevékenységétől elvonatkoztatva kell értékelni. Ebből a nézőpontból vizsgálándók a már német területen folytatott terepgyűjtései az áttelepített németek körében, akik lassan adaptálódtak az új „haza” mindennapi életének nehéz körülményeihez. A háborút követő első években lejegyzett visszaemlékezések az újonnan érkezettek érzelmi feszültséggel teli, anyagi szűkösséggel is terhelt helyzetét tükrözték.

Karasek több mint tapasztalt gyűjtő volt, és már csak az egzisztenciális gondoktól gyötört, a régi hazába való visszatérés gondolatába kapaszkodó adatközlői korára tekintettel is tisztában volt a gyűjtés időbeli korlátaival. Az első lejegyzéseket már 1945-ben, az ideiglenes befogadóállomásokon elkészítette, majd az ötvenes évek elején munkatársaival folytatta a gyűjtést az adatközlők új lakóhelyén, illetve levelezés segítségével. A lejegyzések formájukat tekintve rövid, egyszerű közlések, a hallott anyagot Karasek nem kommentálta, pusztán tömören reprodukálta és adatolta (az érintett település, az adatközlő neve, foglalkozása, németországi lakhelye).

A Karasek által gyűjtött elbeszélések a hiedelemmondákhoz tartoznak, teljes mértékben megfelelnek a műfaj elfogadott meghatározásának: *rövid, fantasztikus elemekkel színesített, valós motivációjú elbeszélés, amely meghatározott történelmi időben játszódik, s amelynek igazságtartalmáról mind az elbeszélő, mind a hallgató meg van győződve. Valamennyi monda tartalmának közös nevezője a szokatlan, a különös, ami a mi világunkat érinti, ami elbűvöl minket...* A hiedelemmondák formája memorat, cselekményük amorf, individualizált. (Luffer, 2014, 7. p.) Tekintettel a körülményekre, amelyek között Karasek lejegyzései készültek, hangsúlyosan jelentkezik a cselekmény igaz vagy valószerű voltának kérdése is. Megerősítést nyert a tézis, miszerint a monda hitelessége két tényező kapcsolódásának függvénye: az objektívan ellenőrizhető valós elem (létező objektum vagy hely, megkérdőjelezhetetlen történelmi tény), illetve az emberi mentalitás konstruálta hiedelem, fantázia (a mágikus cselekmények hatása, valamely hely kísérteties volta). A mondának kapcsolódnia kell a közösség számára

² Az 1914–1918 közötti időszak hiedelemjelenségeiről bővebben: Dvořáková 2014b.

³ Az 1914–1918-as években a német és az osztrák fronton, illetve a fogolytáborokban gyűjtött hiedelemjelenségekről tanulmánykötet jelent meg (Korf 2007).

közismert tényekhez, legyenek azok szociális (vagyon helyzet), földrajzi vagy kultúrtörténeti (bizonyos történelmi korszak viszonyai) tények. A szokatlan eseményről vagy tapasztalásról szóló hírnek kapcsolódnia kell a kollektív magyarázati modellhez, amely legalább részben az irracionálisitáson alapul. (Luffer, 2014, 12. p.)

Több közlésben szerepel a mágikus cselekmények eszközeként a föld.⁴ Az általunk vizsgált téma esetében sírföldről van szó, amely a népi hitvilágban közismert eszköze mind a pozitív, mind a negatív célú mágiának. A népi gyógyászatban pozitív hatást tulajdonítottak a sírföldnek, köszvény, szemölcs, rüh, fogfájás elmulasztására használták.⁵ Védelmet nyújtott a boszorkányokkal szemben, hasznos volt a szarvasmarha megrontása ellen. A sírföld szétszórása az emberi hajlékban mindkét hatást kiválthatta. Pozitív értelemben a kártevők ellen védett, pl.: *Szent Anna napján napfelkelte előtt menj a temetőbe, vegyél három marok földet egy öngyilkos sírjáról, hazaérve dobj belőle a tisztaszoba minden sarkába, közben mondd: Ma van Szent Anna napja, csótányok, gyerekek mind elő! És a csótányok eltűnnek.* (Huptych, 98. p.)

A másik póluson a sírföld a rontás eszköze volt. A halottakkal való kapcsolatnak köszönhetően különleges ereje volt, amely felerősítette az elérni kívánt ártó hatást. Használója átlépte a két világ határát, a cselekmény címzettjét szerencsétlenség, betegség, halál képében, kísértettekkel való találkozás formájában érte utol a büntetés. A német hiedelemszótár a sírföld rontó célzatú felhasználására közöl példát: *A templomba tartó újházások közé dobott föld biztosítja, hogy a házasság nem lesz nyugodt. Sírföld segítségével lehet megrontani a tehenet is, hogy ne adjon tejet, vagy pusztuljon el.*⁶

A föld (pozitív vagy negatív) mágikus erejébe vetett hit a huszadik századig fennmaradt; a német lakosság kitelepítésével összefüggésben mind a pozitív, mind a negatív célzatú cselekményekre találunk adatokat. A Karasek által leírt ártó cselekmények azt szemléltetik, hogyan próbált az egyén specifikus eszközök segítségével megbirkózni a háború, a menekülés, a deportálás kihívásaival. A mondai szűzség ez esetben az átél, belül elnyomott érzelmek kifejezésére szolgálnak. Paradox módon segítenek megfigyelni a személyes emlékezet továbbadásának és megőrzésének folyamatát. Luffer katalógusa alapján ezeket a leírásokat az ember és mágia tárgykörbe soroljuk, amikor a laikus felhasználó él a mágia eszközével, használ mágikus tárgyakat a bosszú érdekében. (Luffer, 2014, 75. p.) A sírföldnek a házban való szétszórása a lakhely kényszerű elhagyásával függött össze, annak elátkozásával, azaz a negatív hatás átvitelével az új lakóra. Karasek hagyatékában négy olyan memoratot találunk, amelyet cseh területekről – Mostból (Brüx), Jablonecből (Gablonz), Libaváról (Liebau), Brünnből (Brünn) – deportált németek meséltek.

Heinke M. Kalinke német etnológus a háború utáni időszak hiedelemanyagát vizsgáló tanulmányában (Kalinke 2002, 159–174. p. ltt: 165. p.) példaként idézi Karasek

4 A föld mint a négy elem egyike fontos szerepet játszott a természeti népek vallásos kultuszában (lásd A Földanya kultusza. In Hoffman-Krayer 1930–1931, 896–897. p.), akárcsak később a keresztény vallásban (pl. Isten a föld porából alkotta meg az első embert, Ádámot).

5 Uo. 96. p.

6 Uo. 97. p.

1949-ből származó lejegyzését: Cseh forrásokból származnak a Brünnből érkezett hírek. Sok ember van itt, aki pontosabban el tudná mondani, most mindenfelé erről beszélnek. Én a nevek és részletek nélkül jegyeztem meg. Az elűldözésük előtt a brünni németek földet hoztak a temetőből, és szétszórta a lakásban. Ezt maguk a csehek látták. Így átkozták el nemcsak a lakást, hanem azokat is, akik utánuk költöztek volna oda. És valóban, akik ide beköltöztek, folyton betegeskedtek. Amikor aztán elmondták nekik, hogy itt sírföld van szétszórva és a lakás elátkozott, elmenekültek. Az így megátkozott lakások többsége üres.⁷

A másik, Brünnhöz kapcsolódó lejegyzés 1951-ből való:

Az egyik brünni lakásban a németek a kitelepítésük előtt sírföldet szórta el. A háztulajdonost, egy idős német asszonyt, a cseh „partizánok” a „fordulat” idején ok nélkül megölték. A lakásba aztán csehek költöztek. Éjjel mindig kopogás hallatszott, de nem törődtek vele. A kopogás nem szűnt, minden éjszaka ugyanabban az órában ismétlődött. Az új lakók ezért elkezdtek másik lakást keresni, de nem találtak. Egy alkalommal éjjélkor mentek haza, anélkül, hogy tudták volna, akkor van a háztulajdonos halálának első évfordulója. Amikor beléptek a szobába, megláttak egy öregasszonyt, aki a kályha melletti padon ült. Az ujjával integetett nekik, hogy menjenek közelebb. Azok megfordultak és pánikba esve elmenekültek a házból: a halott hívta őket, és ha nem hagyták volna el a házat, meghalnak.⁸

A következő közlés szerint az eset nem Brünnből, hanem az észak-csehországi Jablonecban történt:

Ennek Brünnhöz nincs köze. A történet Jablonecban játszódott, mert a jabloneci Hübnerová asszony hozta magával, aki csak az ősszel jött Csehszlovákiából (a fia után jött Halleinbe, akit itt benősült egy szalámigyárba). Mesélte, hogy a csehek szentül megvannak győződve róla, hogy a történet igaz: a kitelepítésük előtt a németek elmentek a temetőbe, hogy a rokonaik sírjáról hozott földet szétszórják a lakásban, és így elátkozták azt. Az új cseh lakók vagy súlyosan megbetegedtek, vagy meghaltak. Minden cseh családdal ez történt röviddel az után, hogy ezekbe a házakba beköltöztek. Amikor ez ismert lett, a maradék lakók pánikba esve kiürítették a lakásokat. Hübnerová asszony ezt személyesen megélte Jablonecban, az ottani csehek beszéltek erről. Még konkrét házakat is említett, ahol ez megtörtént. El tudja mondani, melyik házokról állítják a csehek, hogy el vannak átkozva.⁹

Tény, hogy a deportálások megkezdése előtt a németeket szigorúan megfigyelte a környezetük, ahogy az is, hogy a temetőlátogatások, még ha más céljuk volt is (pl. búcsú a rokonok sírjaitól), kiváló lehetőséget nyújtottak az elhagyott lakhelyek megátkozásáról szóló hiedelemmondák keletkezésére. A Most városához kötődő, a winkli gyűjtőtáborban az adatközlő neve nélkül lejegyzett történet 1949-ből származik:

7 Alfred Karasek Archiv. Institut für Volkskunde der Deutschen im östlichen Europa, Freiburg am Breisgau, KA 04/01 – 118, Herr Mohr, Buchenhöhe/Obersalzberg, 24. 11. 1949.

8 Uo. KA 04/01-119, Herr Hübner, Berchtesgaden, 28. 12. 1951.

9 Alfred Karasek Archiv. Institut für Volkskunde der Deutschen im östlichen Europa, Freiburg am Breisgau, KA 04/04-64, Herr Worbs, Obersalzberg, 24. 12. 1949.

Azok mesélték, akiket érinthetett volna az átok. A mosti csehek között nagy riadalmat keltett. Kiderült, hogy némelyik, eredetileg német házban az újonnan beköltözött csehek hamarosan meghaltak, vagy úgy megbetegedtek, hogy kórházba kerültek. Erre egyes csehek elmondták, hogy látták, hogyan mentek el az ezekben lakó németek a kitelepítés előtt a temetőbe, hogy onnan földet hozzanak. Azt aztán marokkal szórták szét a lakásokban. Az ilyen lakás el volt átkozva, a föld az átok eszköze lett, mert a halottak, akiknek a sírjáról származott, eljöttek az élőkért. Azok vagy hét napon belül elköltöztek, vagy meghaltak. Tüdőbajt kaptak. Ezeket a házakat megjegyezték. Cseh családok aztán semmi áron sem akartak beköltözni. Az elátkozott házak nevei köztudottak. Teljesen elhagyatottak. Az átok akkor kerül visszavonásra, amikor hazatér az eredeti tulajdonos, az vonhatja vissza, mert ő az, aki az átkot kimondta, csak neki van ilyen hatalma. A papnak sincs. Sok cseh először megszenteltette a lakását, de semmi se segített.¹⁰

Ezeknek a forrásoknak az ismeretében nem meglepő a szudétanémetek lapjában 1951-ben megjelent hír az ellentétes célzatú, azaz az átkot megtörni hivatott cselek-ményről, a házszenelésről: *Az új lengyel lakók beköltözése előtt a katolikus pap újfent megáldotta a lakhelyet.*¹¹ A lengyel pap a libavai egyházközségben (a későbbi katonai körzetben) folyamodott ehhez a lépéshez, ahol a frissen betelepített lakosság összetétele szociális és nemzetiségi szempontból is meglehetősen bonyolult volt.

Az óhazából származó földhöz való érzelmi kötődés a kitelepített németeknél rendkívül erős volt: *A régi hagyományok szellemében a bizonytalanságba és ismeretlenbe vezető útra a keletről induló parasztok egy marék földet vittek magukkal a régi földjeikről. 1945–1946-ban ezek főleg sziléziaiak, szudétanémetek és dunai svábok (Donauschwaben) voltak. A szudétanémet városokból származók, akiknek nem volt földbirtokuk, a szüleik sírjáról vettek búcsúzóul földet. A šumavai parasztok az új házban a földet az ajtónál elhelyezett szenteltvíztartóba tették víz helyett, hogy ahányszor csak belépnek az ajtón, megérinthessék.* (Karasek 1951, 4. p.) Az otthonról hozott föld valóságos kincs volt a kitelepítettek számára. Alfred Karasek lánya, Dietlind Karasek a gyermekkorára emlékezve így ír erről életrajzi regényében: *Ha a kitelepítettek többsége számára fontosabbak voltak is a családi ékszerek, másoknak a maroknyi szülőföld volt az ereklje. Az üvegcsébe zárt „sziléziai szülőföldet” több mint jó áron árulták, s áruként küldözték szerte a világba.*¹² A földművelő életmódhoz kötődést bizonyítja a dunai svábok szokása is, akik a magukkal hozott földet az új hazában kapott birtokon szórták szét, hogy így biztosítsák a hasonló jó termést. (Karasek-Langer 1951, 103–107., itt 106. p.) Hesseni, frankföldi, bajorországi adatok vannak haldoklókról, akiknek az volt az utolsó kívánságuk, hogy a koporsójukba kerüljön a szülőföldről hozott földből, amelyből így temetési melléklet lett. Szimbolikus jelentősége volt annak is, amikor a

10 Uo. KA 04/04-15, anonim, tábor Winkl, 25. 11. 1949

11 Öber, P.: Gott lässt seiner nicht spotten. *Schlesischer Gebirgsbote*, III./1. 30. 1. 1951.

12 Karasek 2014, 215. p. Köszönet Hans Werner Retterathnak, az IVDE Freiburg munkatársának, hogy felhívta a figyelmemet erre az utalásra. Itt szeretnék köszönetet mondani az IVDE-nek (Institut für Volkskunde der Deutschen im östlichen Europa, Freiburg am Breisgau), amiért lehetővé tette számomra a kutatást az intézmény archívumában.

temetésen szertartásosan a sírba dobták a rögöt. Az ausztriai Drasenhofen temetőjébe, ahol a brünni németek, az 1945-ös ún. brünni halálmenet túlélőinek egy része nyugszik, a közeli cseh határon keresztül hoztak földet, amelyet ünnepi szertartás keretében szórtak szét a sírjaikon, hogy „a szülőföldjük alatt nyugodhassanak”.¹³ A hazai földből vett rög szimbolikus jelentőségét bizonyítja az is, hogy fogadalmi tárgyként része lett egy új jelenségnek, a kitelepített németek búcsújárásának (Heimatvertriebenewallfahrt). Az óhazába való mielőbbi hazatérést kérve ajánlották fel a rögöt az áttelepített búcsúsok pl. Altöttingben vagy Neukirchen-Heilingen Blutban. Amikor a bajorországi Mária-kegyhelyen, Birkensteinben ünnepélyesen felállították a „kitelepítettek keresztjét”, a szertartás keretében a Csehszlovákiából hozott föld egy részét a kereszt talpához szórták. A föld mágikus erejébe vetett hit mellett így a rögök újabb funkciót kaptak, az „óhaza” jelképei lettek. Ha a szudétanémet ünnepségek hivatalos részében kaptak szerepet, annak politikai felhangja volt.

A brünni németek kitelepítésével, a Pohořelice felé tartó menettel kapcsolatban még két hiedelemmonda került lejegyzésre:

*Ez a Brünnből Bécsbe tartó úton van, Pohořelicétől délre. Erre mentek a németek Brünnből Ausztriába, útközben sokan meghaltak, ott sokszor jelentek meg fények. Mindig azon a helyen, ahol pap és imádkozás nélkül eltemették őket. És gyakran mint ha sírás hallatszott volna. Az emberek féltek arra menni. Ezt nekem egy dél-morvaországi ember mesélte, aki pontosan tudja, hol van ez a hely.*¹⁴

A tragikus sorsokat szimbolizálja a varjak említése is. A varjú általában szerencsétlenségre utal:

*Sokan meghaltak akkor, a brünni németek halálmenetében. A legtöbb halott Pohořeliceben volt, aztán tovább, a határra vezető úton. Ott temették el őket, ahol meghaltak, az út menti árkokban. Csehek, szlovákok, de morvaországi horvátok is mesélik, hogy azóta éppen ezeken a helyeken rengeteg varjút látni, főleg télen és az események évfordulóján. Röpködnek, kárognak, nagy zajt csapnak. Sötétben nem szívesen megy arra az ember.*¹⁵

Ezek a közlések azokban a hiedelmekben gyökereznek, amelyeket mintegy tíz évvel korábban, 1937-ben a csehszlovák honismereti enciklopédia külön fejezetben tárgyalt „Német néprajz a Csehszlovák Köztársaságban” cím alatt. A fejezet szerzője, Gustav Jungbauer a német lakosság hiedelemvilágának tendenciáit magyarázza: A néphit előterében jelenleg a halottakkal kapcsolatos hiedelmek állnak. Ezt egész sor hiedelemmonda és -cselekmény bizonyítja. A csehszlovák németek egyes törzsei között azonban jelentős különbségek vannak, s ezek a különbségek az egyéb emberi tevékenységekhez viszonyítva éppen a néphitben jelentkeznek különösen élesen. Jungbauer települések szerint különböztette meg a hiedelmeket, rögzítette azok korabeli megjelenési formáit és leszögezte, hogy a nyelvszigeteken élő németek józanabbak, s bár kevésbé engedik át magukat a babonás képzeteknek, esetükben is „meglehetősen erősen jelen

¹³ Heimaterde auf Gräbern. *Der Sudetendeutsche*, V/26, 12. juli 1952, 8. p.

¹⁴ KA 04/01 – 115, Frau Hudal, 21. 10. 1951

¹⁵ KA 04/01-114, Herr Hübner, Berschtesgaden, 1951. január

vannak a halottakhoz fűződő hiedelmek”. (Jungbauer 1937, 341–378., itt 361., 362. p.) Jan Luffer megállapítása, miszerint a 21. századi hiedelemmondák közvetlenül kapcsolódnak a sokkal korábbi anyagokhoz, mert a természetfeletről alkotott elképzeléseink vonatkozásában nem különbözünk őseinktől, (Luffer 2014, 9. p.) megkötések nélkül vonatkoztatható az előző évszázadra is.

Befejezés

A föld pozitív vagy negatív mágikus erejébe vetett hit egészen a huszadik századig fennmaradt. Az Alfred Karasek által dokumentált negatív célzatú mágikus cselekmények az egyénnek a háborúval, a meneküléssel, a kitelepítéssel való sajtóságtól szembenézését példázzák. Ebben az esetben az egyes szüzséknek az a funkciója, hogy segítsenek közvetíteni a megélt, elnyomott belső érzelmeket, miközben paradox módon segítségével lehet megfigyelni a személyes emlékezet továbbadásának és megőrzésének folyamatát.¹⁶ A sírföld alkalmazásának univerzális motívuma a bosszú a szociális viszonyok szétzilálásáért a kitelepítés idején. A cseh többség számára magyarázatot adott a kitelepítéssel összefüggő negatív történésekre. A negatív célzatú cselekmények a feszült, racionálisan feldolgozhatatlan háborús, illetve a háborút közvetlenül követő helyzetre adott válaszok voltak. A szétzilált/lerombolt szociális kapcsolatok alátámasztják Tatjana Bužeková tézisét, miszerint a negatív célzatú mágikus eljárások feltételezése közvetlen összefüggésben van az adott társadalomban/közösségben zajló történésekkel. (Bužeková 2002, 123. p.)

Az idézett hiedelemcselekmények ugyanakkor egy Európa közepén kialakult szomszédsági viszony sajtóságtól dokumentumai. (Seibt 1996) Szokatlan nézőpontból vizsgált mikrotörténelemként is értelmezhetők. Közelebről nézve az etnológia új, eddig nem vizsgált kutatási megközelítések lehetőségét tárja fel, s új interpretációs kiindulópontokat kínál. Az összegyűjtött információk szerint a kutatás ezen fázisának a letelejtését tartunk, miközben épp ezen a területen szinte kínálja magát az interdiszciplináris megközelítés.

Ez a tanulmány a cseh kulturális minisztérium anyagi támogatásával készült a Moravské zemské muzeum (Morva Tartományi Múzeum) mint kutatási intézmény hosszú távú koncepcionális fejlesztése program keretében (DKRVO, MK000094862).

¹⁶ Heinke M. Kalinke német etnológus a háború utáni időszak hiedelemanyagával foglalkozó tanulmányában a rontás példájaként idézi A. Karasek 1949-es lejegyzését.

Irodalom

- Bužeková, Tatjana 2002. Susedky-bosorky. *Národopisná revue*.
- Dvořáková, Hana 2014a. Velká válka v hledáčku národopisu. *Národopisná revue*, 4. sz. 310–311. p.
- Dvořáková, Hana 2014b. Národopis v zákopech a na bojišti. In Mitáček, J. (ed.): *Velká válka 1914 – 1918*. Brno, 109–114. p.
- Hoffman-Krayer, Eduard (Hg.) 1930–1931. *Handwörterbuche zur deutschen Volkskunde. Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. III.* Berlin–Leipzig.
- Huptych, Miroslav 1991. *Černá slepice aneb kterak se líhne bazalíček, jenž do domu štěstí přináší*. Praha. 1991.
- Jungbauer, Gustav 1937. Německý národopis v ČSR. In Horák, Jiří, Chotek, Karel, Matiegka, Jindřich (ed.): *Československá vlastivěda, svazek Národopis, II.* Praha.
- Kalinke, Heineke, M. 2002. Gerüchte, Prophezeiungen und Wunder. Zur Konjunktur sagenhafter Erzählungen in der unmittelbaren Nachkriegszeit. In Fendl, Elisabeth (Hg.): *Zur Ikonographie des Heimwehs*. Freiburg.
- Karasek, Alfred 1951. Neues Brauchtum um alte Heimerde. Totendienst, Gottvertraun und Zukunftshoffnung – Gewissensmahnung für die Austriabr. *Ost-west-Kurier*, 4 N. 2, 2. Jänner.
- Klee, Ernst 2003. *Die Personen zum dritten Reich*. Frankfurt am Main.
- Karasek, Dietlind 2014. *Die vergrabenen Briefe. Autobiografischer Familienroman*. Kaufering.
- Karasek-Langer, Alfred 1951. Von bayerischen Wallfahrtswesen von Heimatvertriebenen. In *Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde. Festschrift für Joseph Maria Ritz*.
- Korff, Gottfried (Hg.) 2007. *Kasten 117. Aby Wartburg und der Aberglaube im Ersten Weltkrieg*. Tübingen.
- Luffer, Jan 20014. *Katalog českých démonologických pověstí*. Praha.
- Seibt, Ferdinand 1996. *Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy*. Praha.

(Sándor Eleonóra fordította)

HANA DVOŘÁKOVÁ

SUPERSTITIOUS MANIFESTATIONS AND WATERSHED MOMENTS IN THE HISTORY OF THE 20TH CENTURY

This study is based on records of superstition noted by German ethnographer Alfred Karasek (1902–1970) in 1945 and in subsequent years among Germans deported from the territory of the then Czechoslovak Republic and the former Yugoslavia. Karasek was among the first to give attention to this material. His collections fall within the scope of demonological legends and fully correspond to the usual characteristics of the genre.

Placement of cemetery soil in human dwellings served as a means for applying damaging practices. Due to the contact with the dead, graveyard dirt was believed to gain extraordinary strength, which was thus able to intensify the intended harmful effect. Through its use the boundaries between the two worlds were crossed and punishment followed for the addressee in the form of misfortune, disease, death, ghosts/hauntings.

UJVÁRI LÁSZLÓ

A Wittenberg-galaxis

Luther Márton egyházújító fellépésének ötszázadik évfordulóján¹ érdemes elgondolkodni a kérdésen: sikeres volt-e a reformáció, s mennyire tudta átformálni felismerései alapján a kereszténységet. Ez az újító szándék s a vele szemben fellángoló harag korántsem volt újdonság az egyház életében. Kis túlzással azt is lehet mondani, az egyház élete folyamatos harc volt reformátorok és eretnekek küzdelmében, s időnként csak a történelem tudta megállapítani, ki kicsoda is volt valójában.

A reformáció mint olyan, nem árt megismételni a közhelyet, nem valami új bevezetésére törekedett, hanem az eredeti szándékok helyreállításáért küzdött. Ilyen értelemben Jézus maga is reformátor volt, de a korabeli vallásos elit szemében mégis újító eretneknek számított. Szándéka népének és egyházának megújítása, az eredeti célok elérése, vagyis az Istennel és egymással való élő szövetség megújítása volt. Hívószemmel nézve persze nincs olyan cél, amit el ne ért volna, de a külső megfigyelő számára küzdelme kudarccal végződött, s eredménye, a későbbi nyugati civilizáció tökéletes átformálódása és felvirágzása a történelem egyik legkülönösebb kisiklásának is tűnhet. A zsidóság Jézus után hetven évvel szétszóratott, államisége, autonómiája megszűnt, s az álom, hogy egy messiás királlyal az élén az egész teremtett világ felett uralkodjék örök békességben, szertefoszlott. Helyette a Római Birodalom ezerszínű vallási palettájából kiszakadó emberek sokasága létrehozta a keresztény őgyeházat. Vezetői kezdetben még zsidó származású, Jézus-kortársak és szemtanúk voltak, de megint csak nem hívó, hanem külső megfigyelői szemmel nézve: a sötétben tapogatózva, a megszokott vallási formáktól merőben eltérő módon kellett felépíteniük valamit, ráadásul szinte öntudatlanul, hisz meggyőződésük szerint a teremtett világ már fennállásának utolsó emberöltőjét élte, s céljuk csupán az átmeneti rövid idő minél tartalmasabb kihasználása volt.

Később újabb és újabb fordulatok következtek. Paradox módon épp a vallási sokszínűségéről híres-hírhedt Római Birodalom – amely szinte minden vallást képes volt keretein belül tolerálni és összebekéíteni, még a szigorú monoteizmusához ragaszkodó zsidóságot is – épp a szeretetnek, a békének, az erőszakmentességnek a hirdetőit nem bírta elviselni. A történelem igazi hullámvasútként dobálta a Jézus-hívőket, s történelmi távlatban egész rövid idő alatt zsidó szektából hirtelen birodalmi államvallássá emelte a keresztény egyházat. Nagyon gyorsan fel kellett nőnie a feladathoz, ami ráadásul sem tartalmilag, sem formailag nem volt a sajátja. Vezetőkre és erőforrásokra

1 A 2017. október 27-én a verebgyházi Kölcsey Ferenc Városi Könyvtárban tartott előadás szerkesztett változata.

volt szükség. Ahogy megszűnt a külső üldözöttség, megindult egy belső tisztogatási hullám: ki tudta megőrizni hitének tisztaságát az üldöztetés évtizedei során, s ki térhet vissza a „hitehagyottak” közül? A kérdés már az első századokban egyházszakadáshoz vezetett Észak-Afrikában. Volt viszont egy legyőzött, de holtában is gazdag és erős ellenfele: az antikvitás. A görög filozófia és a római adminisztráció. Ebbe a két idegen öntőformába kellett beleönteni végletekig felolvasztott, az Ószövetség „salakjától” megtisztított lényegét és megformálni egy birodalmat is egységesíteni képes vallást. Miközben csodálatos módon ez valahogy megvalósult, a népvándorlás az ázsiai sztyeppek viharai által hajtva romba döntötte a Római Birodalmat, de épp csak annyira, hogy területét megtöltse azt új, se az antikvitásról, se a kereszténységről semmit sem tudó emberek millióival. Ha ez nem lett volna elég bonyodalomnak, nem feledkezhetünk meg még egy óriási problémahalmazról. A tanítás ugyanis, amelyet tolmácsolniuk kellett volna, már önmaga is súrolja a felfoghatatlanság határát.

A kereszténység küldetése két fő területében is felfoghatatlan az objektív szemléelő számára. Isten személye és a szeretet parancsa egyaránt szembemegy a földi logikával. Egy Isten, aki valójában három egymástól különböző, de közben elválaszthatatlan egységben létező entitás. A szeretet és a szelídség pedig a túlélés minden lehetőségétől fosztja meg az embert, ahogyan azt egyébként legfőbb tanítómesterének, Jézusnak a példájából is látjuk. Hogy lehet ezt megérteni és a gyakorlatban alkalmazni, ezzel az üzenettel tömegeket meghódítani? Ráadásul a konstantini fordulat után pedig ezt össze kellett egyeztetni egy teljesen pogány államalakulat irányításának feladataival. Adót szedve, háborúkat vívva, halálos ítéleteket osztogatva, rabszolgahadakat menedzselve.

A többi valláshoz képest a kereszténység olyan paradoxonok tárháza, melyek az átlagemberek által felfoghatatlanok. Isten maga mondja: az én utaim nem a ti utaitok, az én gondolataim nem a ti gondolataitok. Az ember általában szereti a lineáris, logikus, racionális gondolatmeneteket, $a+b=c$. De ha csak arra gondolunk, hogy két szám között épp e logika mentén végtelen számú szám rejtőzik (hisz minden számnak kell lennie a felének is), láthatjuk, a világ bonyolultabb, mint szeretnénk, hát még Isten. Mégis Ő követeli a megismerést, a gondolkozást, az ő útján való járást. Rendre ki is zárt minden más lehetőséget is különösen az ókor embere számára, hisz vagy az éppen regnáló állam, vagy épp annak hiánya kényszerítette az emberre az Istennel való kommunikációt. Olyan fogalmakat és axiómákat vetettek pergamenre a szentírók, amelyek egy nem emberi hatalom képét mutatták, s annak is csak részleteit. A teológia világában bolyongó emberek az indiai mese vak szereplőihöz voltak hasonlóak, akik azt a feladatot kapták: írják körül, hogyan is néz ki egy elefánt. Aki az oldalánál állt, azt mondta: olyan, mint egy erős kőfal; aki az ormányánál: mint egy oszlop; aki a farkánál: mint egy söprű. Tapasztalatait mindenki a saját értelmi szintjén fogalmazta meg, s ahhoz ragaszkodott is, akár élete árán, eltérő időszakokban, évszázadok, évezredek alatt, eltérő kulturális háttérrel, szókészlettel, pástorként, királyként vagy tudósként. A végeredmény egy komplex rendszer, amely nem volt mentes a túlzásoktól és a tévedésektől sem, jutott benne hely a mítoszoknak és a művészeteknek is.

Az őskeresztény egyházatyáknak a zsidó gyökerektől elszakítva kellett volna értelmezniük az anyagot. Pál apostol még egy nagy összeolvadásról álmodott: egy pogány kisebbség vad olajfaágáról, amely „engedetlen” ágak kitörettetése után beillesztődik a

zsidóság nagy és ősi nemes olajfájába. A politikai hatalommal és nacionalizmussal keveredett idegenkedés azonban a teljes elutasításba fordult, és egyeduralkodó hozzáállássá vált Izrael népében, megakadályozva egymás értékeinek, tapasztalatainak fel- és elismerését: a pogányokból összeálló, önmagát új Izraelnek gondoló óegyháznak önállóan kellett folytatnia útját. Valahogy úgy is elképzelhetjük ezt a folyamatot, mint egy ősrégi puzzle kirakását, amit összekevertek egy másik kép darabjaival. Akinek kalapács van a kezében, az mindent szögnek néz, aki a görög filozófia emlíőin nevelkedett, az Arisztotelész és Platón szótárait böngészve próbált kiutat találni a paradoxonok útvesztőjében. Hátuk mögött pedig császárok, vagy épp hatalmas néptömegek várták a minél gyorsabb megfejtéseket. Nem lehetett elefántcsonttoronyba vonulni, a hívek még a pusztaságba is kimentek a barlanglakó remetékhez kérdéseikkel. Pluszban jön még a fordítás kérdése is a paradoxonok mellé: egy-egy isteninek gondolt kijelentés akár három, négy nyelven átfordítva ér el az olvasóhoz, romolva pontosságban, hitelességben. Körömszakadtáig ragaszkodunk egy-egy görög kifejezéshez, mikor az már eleve egy fordítás eredménye, miközben az eredetileg még csak nem is héberül, hanem arámiul hangzott el, amely nem volt kifinomult teológiai nyelv. Ahogyan a bibliai görög sem igazán az, hisz az csak a birodalomban használt „közönséges” koiné görög volt. Erre jött a pontatlanul használt latin változat, majd a saját nemzeti nyelv. Nincs idő és képesség sem arra, hogy minderről megemlékezzünk, de talán érzékelhető, hogy ez volt az európai civilizáció legizgalmasabb, páratlan felfedezésekkel és kudarcokkal teli kalandja. Úgy is fogalmazhatunk, a gondolatok evolúciója zajlott a szemünk előtt.

Voltak olyan képkockák, amelyek csak a 20. század teológusai által kerültek a „végleges” helyükre. Folyamatosan születtek újabb és újabb gondolatok, de pusztán az igazságtartalom nem elég a sikerhez (vagy a máglyához). Újra és újra bebizonyosodott, lényeges szempont, hogy ki, mikor, hol, milyen szellemi, társadalmi, gazdasági, politikai, hatalmi háttérrel, személyes pszichológiai karakterrel rendelkezve fogalmazta azt meg. Nem feledkezhetünk meg a befogadó környezet jótékony vagy épp kártékony, inspiráló vagy épp elfojtó légköréről. Épp, mint amikor egy magot elültetünk. Nem mindegy, milyen magot milyen földbe, mivel öntözve, mennyi fénynek teszünk ki. Mindez fokozottan érvényes volt a reformációra nézve is. Luther maga írja, milyen hálás ellenfeleinek, hiszen a velük folytatott harc nélkül gondolatainak többsége soha eszébe sem jutott volna. Megfigyelhető ezen kívül egyfajta ingamozgás a szellemi életben is, ami hol az egyik, hol a másik megközelítésnek kedvez.

A Zuckerberg-galaxis lakójaként már nehéz elképzelni egy olyan Európát, amelyben a vallás úgy fonódott egybe a hatalommal, a gazdasággal, a tudománnyal és a kultúrával, mint ahogyan az összefonódott a középkorban. Épp ezért fut (szerintem) zátonyra minden próbálkozás, ami egy konkrét faktor eredőjeként magyarázza a reformációt. Éppúgy, mint az előbb már említett indiai mesében. Van, aki teológiai alapon tárgyalja, pedig szinte semmi olyan nem hangzott el az első néhány évben, ami ne hangzott volna el akár már az ókorban is, máglyák és következmények nélkül. Van, aki gazdasági okokat sejt, van, aki politikai sakkjátszmákat, van, aki kulturális különbségeket, nacionalista autonómia törekvéseket. Van, aki a humanizmust okolja, vagy épp dicséri mint a reformáció előkészítőjét. Van, aki népek és tömegek öntudatlan mozgását látja és látatja, van, aki az egyéniségek szerepét emeli ki. Mások isteni akaratot, sorsszerűséget látnak, van, aki a véletlen szerepét hangsúlyozza. Mi lett volna pl., ha nem sújt le az a

bizonyos villám az ifjú Luther Márton mellett abban a viharban, és ő emiatti rémültében nem megy szerzetesnek (nem akart gyóntatlanul meghalni)? Mindenesetre megállapítható, hogy Európa Luther nélkül is egy bomlási folyamat közepén, feszültségektől terhesen ellenségek gyűrűjében, válaszút előtt állt.

A bomlás a 15. században már a reneszánszsal felgyorsult. Amíg korábban a legfőbb erők az egység felé vitték a folyamatokat, a reneszánszsal talán épp az előbb említett ingamozgás hozott fordulatot. Az iszonyú erőfeszítéssel véghez vitt dogmatikai munka, amivel zsinatok sora megalkotta az egységes keresztény világképet, amelyet aztán tűzzel, vassal erőszakkal, időnként pedig a rivális pogány kultuszok krisztianizálásával (szent helyek és napok elfoglalása, karácsony-Mithrász) szép lassan elfogadtattak Európában. Kölcsönös kiátkozások közepette Bizánc és Róma ikerocsillagként keringtek ennek az univerzumnak a közepén, egyházinak álcázott hatalmi harcokkal leterhelve. Itt, nyugaton Róma szerzetesrendjeivel behálózta és evangelizálta Európát. Dialektikus szövetségi rendben a regnáló hatalommal, egyre erősebb gazdasági erők birtokában. Nyugta egy perc sem lehetett, véres háborúk, járványok, egy európai jégkorszak és a fokozódó arab fenyegetettség árnyékában járt, ismeretlen utakon. Eközben nem is csoda, ha a nagy küzdelemben mintha eltávolodott volna saját értékrendjétől is. Egyre nagyobb hatalom, egyre kevesebb alázat. Egy harcban, amely fokozatosan az ellenség képére formálja a harcosát. Paradigmaváltás történt, talán az első millennium fordulóján fokozatosan szűnt meg a világvége-teológia és kezdődött a világoralmi küldetésstudat? Az arab hódítással egy időben pedig új erőszak-teológiára is szükség volt. Következmény: a keresztes hadjáratok, inkvizíció, eretnek- és boszorkánypercek, fokozódó antiszemitizmus, paranoiába és tömeggyilkosságokba fulladó „reform” mozgalmak voltak. Így érünk a 15. századig, a reneszánsz korszakáig. Kimozdult a nagy inga, és megindul egy bomlási folyamat. Birodalom helyett független államok, tömegek helyett független emberek, feudalizmus „helyett” polgárosodás, zárt Európa helyett táguló, újdonságokkal és felfedezésekkel teli fizikai és szellemi perspektívák, Amerika felfedezése. A műveltség jelentőségének és demokratizálódásának, az emancipációnak térnyerése. Kína először szól bele Európa történelmébe. A lőpor és a papír importjával beláthatatlan következmények jártak együtt, amik az egész társadalom átalakulására voltak befolyással. A lőpor aláásta az arisztokrácia hadifölényét, a papír az egyetemek terjedésével a tudás általi felemelkedés és a szabadabb gondolatáramlás lehetőségét tette lehetővé, paradox módon épp a nemzetközi egyházi kapcsolatszerek és a közössé tett latin nyelv segítségével.

Amit az egyház átvett a pogány Rómától, most továbbadta a „pogány” reneszánsznak. Az antikvitás visszatért, embereszményével, szépségideáljaival, mítoszaival – sokszor a püspöki paloták kertjében, pápai rezidenciák freskóiban. Egymásnak feszülő és épp ezzel egymás jelentőségét felerősítő folyamatok zajlanak. Több állam, több diplomata, több egyetem, s az egyházi szerep egyre kisebb, az önállóság egyre nagyobb. A keresztes hadjáratok tökéletes produktumai ennek a helyzetnek. Kétségbeesett kísérlet Európa felébresztésére egy közös ellenségkép felmutatásával, nemzeteken átívelő, emberek millióit lázba hozó egyházi „kezdeményezés”, az eredeti célkitűzéshez képest zéró eredményességgel. Viszont óriási tömegek indultak útnak, látnak világot, a legkülönbözőbb néprétegek keverednek, kultúrák, szokások, információk cserélődnek. Elpusztul Bizánc, de épp ennek következményeképpen az ógörög nyelvben járatos tudós

férfiak menekülnek nyugati egyetemekre oktatónak, magas szintű antik filozofikus tudással, amit aztán a humanista nemzedék fog felhasználni. Eközben a „barbár” kelet, mint a Nílus termékenyíti meg az európai tudományos életet, legyen elég utalni az arab számok, az *al gébra* vagy az *al kímia* megjelenésére. Az egyház viszont eközben morális mélypontra süllyed. A hatalom korrumpál, s az abszolút hatalom abszolút korrumpál – Lord Acton 19. századi aforizmája érvényes volt már a középkorban is. Van, hogy egy időben három pápa harcol egymással, és a papság a romlottság szinonimájaként szerepel a szótárban. A háborúhoz, mint tudjuk, három dolog kell: pénz, pénz, pénz. Az egyházi birtokok biztos bevételt jelentenek, magas rangú papi tisztségek a korrupció legfőbb célpontjaivá válnak. A világi hatalmak éppúgy szeretnék birtokolni a kinevezés lehetőségét, mint a csökkenő befolyását érzékelő pápai. Az öntudatosodó nemzetek egyre kisebb lelkesedéssel finanszíroztak egy olyan rendszert, amely, sokszor úgy tűnt, csak viszi a pénzt. A birodalmi struktúrát épp az feszíti szét, amit az összetartására rendeltek az alapító atyák, és talán épp az mentette meg, ami le akarta feszíteni magáról a láncait.

A 16. századi Németország tökéletes felszállópályája volt az önállósodási törekvéseknek. Megalakulásakor a Német-római Birodalom európai nagyhatalomnak számított. Ezt nemcsak katonai, gazdasági ereje, hanem az erős központi hatalom is indokolta. A sajátos történelmi háttérrel rendelkező államalakulatban azonban évszázadok sikerei után először a nyugati, latin nyelvű területek vívták ki maguknak a részleges önállóságot, a 12. századtól pedig a német területeken is egyre gyakoribbá vált ez a fajta függetlenedési törekvés. Erre kiváló alkalmat biztosított az investitúraharc. Ekkor vetette meg függetlenségének alapjait a későbbi Svájc is. A 14. század elejére a császárok hatalma szinte csak attól függött, hogy a birodalom mekkora területére terjed ki családjuk hatalma. A feudalizmus korántsem abszolutizmus, sokkal inkább a kölcsönös függőség rendszere. A birodalmi körzeteket (németül: Reichskreis) 1512-ben hozták létre a császári reformok részeként. A körzeteket olyan céllal alakították ki, hogy azok megkönnyítsék a birodalom védelmi ügyeit, és a császári adók beszedését. De ezen beosztás alapján vettek részt a Reichstagon is az egyes császári birtokok képviselői. Mindegyik körzet saját gyűlést tarthatott, az úgynevezett Kreistagokat, amelyen közös álláspontot alakíthattak ki a birodalmi gyűlésen tárgyalt kérdésekben. Kezdetben (1500-ban) a császári reform hat körzetet állapított meg, azonban Svájc, az olasz területek és Csehország, valamint néhány kisebb hercegség (Montbéliard, Schmalkalden) kívül maradt a birodalmi körzeteken. Bölcsh Frigyes 1486-ban szász választófejedelmi rangot örökölt. Bölcshessége nem éleseszűségében mutatkozott meg, hanem sokkal inkább a béketűrésében, békülékenységében. Frigyes birtokain a tudományok és művészetek előmozdítását tűzte ki céljául. Ezért épített Wittenbergben egy reprezentatív rezidenciát, ekkor épült a kastély és a vártemplom. Mivel az apai birtokok felosztása után a lipcsei egyetem testvére, János birtokába került, nem maradhatott egyetem nélkül, ezért 1502-ben megalapítja a wittenbergi egyetemet.

Wittenberg Luther idejében lesz csak központi jelentőségű – mint a reformáció szellemének városa. Frigyes választófejedeleme toleránsan viselkedett mindvégig az ő „Doktorával” szemben. Megvédte a wormszi ediktum határozata ellen, engedte, hogy Luther szász területeken működjön, de ő maga megmaradt a katolikus szertartások mellett, saját kápolnájában misét mondott. A választófejedeleme Luther hatására sem

vált meg hatalmas ereklgyűjteményétől, melyet hosszú évek alatt, pénzt nem kímélve gyűjtött össze. A korabeli tanítás szerint, ha valaki az ereklék előtt imádkozott, purgatóriumi szenvedéstől menthette meg magát. A fejedelem gyűjteménye kétmillió napi szenvedéstől váltott meg, gyűjteménye 17 433 darabból állt, és a városba rendszeresen zárandokló hívek sokasága komoly bevételt jelentett. Egyetemét is ebből a pénzből finanszírozta, ahol 1508-ban ideiglenesen, 1512-től végleges jelleggel szerződtesik egyetemi oktatónak Luther Márton Ágoston-rendi szerzetest.

Luther ekkor már hosszú utat tett meg társadalmilag és szellemileg egyaránt. 1483-ban született, egy thüringiai parasztcsaládban. Szülei keserves munkával, szívós elhatározással, fokozatosan kerültek egyre jobb anyagi körülmények közé, gyermekeiket nagy szigorral, de céltudatos szeretettel nevelve. Édesapja önmagában is érezhette a tehetséget, mert földművesből bányamunkás, majd bányatisztviselő lett. Jó képességekkel rendelkező fiát jogásznak szánva rengeteg pénzt és energiát fektettek Márton oktatásába. A 22 éves fiatalember azonban váratlanul nagy csalódást okoz szüleinek. Az erfurti egyetem bölcsészkarán már megszerzi a Magister Artium fokozatot, mikor egy viharba kerülve szerzetesi fogadalmat tesz Istennek, az életben maradásért cserébe. Apja szinte esztét veszti, minden reményét elsüllyedni látja, csak Luther első miséjén enyhült haragja. 1507. április 4-én Luthert áldozópappá szentelik, és elkezdí teológusi pályafutását. Szerzetesrendjében feszültségek támadnak. Egyes rendházak szigorúbb erkölcsiséget, nagyobb fegyelmet követeltek meg tagjaiktól, mint mások, és egy idő után az ellentét akkorára növekedett, hogy a szigorúbbak már nem akartak közösséget vállalni a lazábbakkal, és egyenesen Rómához fordultak, hogy pápai engedéllyel különválhassanak. Ennek a kérésnek a Vatikánba juttatásával bízták meg az ifjú Luthert (persze egy küldöttség tagjaként). Luther nagy áhítattal és szent várakozással telve indult útnak, de tapasztalatai minden szempontból kiábrándítóak voltak. A visszaélések és tévtanítások teljes tárháza várta Rómában, hit helyett babona, erényes élet helyett az Istent is lefizetni akaró, s ehhez minden egyházi támogatást is élvező szemérmertlenség fogadta. Küldetésük sem járt sikerrel, de Luther még mindig az egység és az engedelmesség talaján állt. Ezután (talán büntetésből?) helyezte Wittenbergbe a tartományfőnök Staupitz János. Itt vált Bölcs Frigyes pénzügyi támogatása mellett a teológia doktorává 1512-ben. Tanulmányai és tapasztalatai szolgálatának első éveiben különös hatással voltak Lutherre. Minél többet tudott meg az egyház tanításaiból, annál távolabb érezte önmagát azok megvalósításától. Büntudata és alkalmatlansága felett érzett félelme már-már az örületbe kergették őt és gyóntatótyját, Staupitzot egyaránt. A korabeli teológia tudománya filozófia alapokon, spekulációk által próbálta megközelíteni az isteni kijelentést, s a levezetések sokszor önmaguknak is ellentmondtak. Ahelyett, hogy közelebb vittek volna, inkább elérhetetlenné tették a megismerést. A büntudat lecsillapítására kegyes cselekedeteket, aszkézist, böjtöt és kötött szövegű imádságokat írtak elő, amelyek kis híján felőrölték a lelkiismeretes fiatalembert. Isten fokról fokra kegyetlen és csillapíthatatlan vérszomjú bíróná vált Luther szemében, aki egyebet sem tesz, mint számon kér, vagy teljesíthetetlen követelésekkel áll elő. Menekülnie sem volt hova, sőt egyre többet kellett nagy nyilvánosság előtt prédikálnia. Sarokba szorult, s nem volt senki, aki hatékonyan segíthetett volna rajta.

Töprengése végül váratlan eredményhez vezetett. Felismerte, hogy mindvégig fordítva ült a lovon, s a szó szerint megváltó igazság mindvégig a szeme előtt volt. Olyan dol-

got akart kiérdemelni saját tetteivel, ami kiérdemelhetetlen ugyan, viszont ingyen áll minden hívő ember rendelkezésére: egyedül Jézus kereszthalála által. Isten különösen Jézusban nem ítélőbíró, hanem megváltó és megigazító hatalom is egy személyben. Jóindulatát sem megvásárolni, sem megszerezni nem lehet saját erőből. Eléréséhez nem szertartások és egyházi hierarchiák, hanem mesterkéletlen, nyers alázat kell csupán. Isten mindenhatósága pedig, ami lehetetlenné tett minden szabadulási kísérletet a tökéletlen ember számára, hirtelen a legbiztonságosabb menedékké vált a lelkiismeret és a gonosz összes kísértő támadásával szemben. 1515-ben a megváltás egy szempillantás alatt, Luther elérhetetlen vágyálmából elveszíthetetlen tulajdonává vált. De ennek a szempillantásnak azért komoly előzményei voltak a teológiában.

Nem kerülhetjük meg, hogy ami történt, két nagy filozófiai Isten-értelmezés konfliktusaként is leírható, amely már évtizedek, sőt évszázadok óta feszítette a katolikus egyház kereteit. A skolasztikus, ill. a nominalista filozófia csatája zajlott le itt kicsiben. A skolasztika, ahogy a nevében is van, egy az iskolákhoz, vagyis a rendházak kolostoraiból fokozatosan az egyetemekre átköltöző filozófiai irányzat volt, s lényegében pogány alapokon Arisztotelész és Platón alapfogalmait használva próbálta értelmezni az egyház és a világ kapcsolatát. Elfelelt paradoxon, hogy épp a logika, a mechanikus, emberi logika segítségével hoztak létre egy rendszert, egy olyan optimista lelkülettel, mely szerint a világ, s benne az Isten is megérthető, leírható, bizonyítható. Szinte már a materializmus határait súrolva, az üdvösséget nem közvetlenül Istentől, hanem a közvetítői szerepkörre létrehozott egyházon át, annak szentségei által látták elérhetőnek. A keresztség és a misében kiosztott ostya, a megfelelő (nem erkölcsileg, hanem hivatalosan kiválasztott) személyek által, mondhatni mágikus erővel feltöltve, fizikailag végzi el a feladatát, s hinni még a befogadó személynek sem kell benne ahhoz, hogy hasson. Ennek a transzformáló hatalomnak a birtokosa egyedül a katolikus egyház, annak hierarchiája, amely a megfelelő személyeket egyedül képes „előállítani”, s amely hatalmát abban csúcsoította ki, hogy erejét pénzért kezdte árusítani. Filozófiai, gazdasági, társadalmi következményekkel. Ezzel szemben már a 13. századtól megjelent az ún. nominalista szemlélet, amely először nem morális, nem is teológiai, hanem tisztán filozófiai alapon támadta ezt az elméletet, hirdelve, hogy a világ nem kikövetkeztethető. Isten olyan madár, amelyet nem lehet érvek kalitkájaiba zárni. Az értelem felett a szeretet és az akarat uralkodik, az ember pedig ki van szolgáltatva Isten szeretetének és akaratának. Ebbe az örvénylő folyóba gázolt bele Luther saját megváltását keresve. Hogy ez mennyire így van, alátámasztja az a tény is, hogy a búcsúárus Tetzl János dominikánus szerzetes volt, rendjében a skolasztikus filozófia érvényesült, Luther viszont ágostonos, vagyis a nominalista filozófia hatása alatt álló rend tagja. Ugyanebben az évben az ágostonos rend vezetőségi gyűlése kerületi felügyelővé választotta, 11 kolostor felett, ami még tovább növelte a tanítás és a rendszeres prédikációk miatt már amúgy is túlterhelt mindenapjait. A sok feladat azonban még inkább serkentette őt abban, hogy rendbe tegye és tisztázza, mi az, ami fontos és mi az, ami félrevezető rossz gyakorlat a keresztény életben. Ebben a munkában korántsem volt egyedül. Éles hangú, egész egyetemi karokat megmozgató vitákban feszültek egymásnak a különböző filozófiai iskolák, a legválogatosabb kérdésekben. Van-e az embernek szabad akarat? Képes-e saját erejéből jól cselekedni? Megismerhető-e Isten akarat? Mi a pápaság és az egyház szerepe az üdvösség tekintetében?

Luther katedráján egyre határozottabban hangzanak el a felismert igazságok: egyedül a Szentírást tekinthetjük az isteni igazság forrásának és perdöntő tekintélyének! Egyedül Krisztus kegyelme képes megváltani bűnből és halálból! Csak a hit által ihletett cselekedetek lehetnek kedvesek Isten szemében. Tudomány és személyes tapasztalatok támasztották alá kijelentéseit, és amíg nem került szembe konkrét pápai visszaéléssel, nem is akadt senki, aki akadályozta volna működését. 1517. október 31-én azonban átlépett egy olyan határt, ahonnan már nem volt visszaút. A vatikáni költségvetés egyik legfontosabb pillérének számító búcsúcédula-árusítás, bár Bölcs Frigyes szavára kitiltatott Szászországból (a német pénz Rómába áramlása még a buzgó katolikus fejedelemnek sem volt ínyére), a szomszédos tartomány ura, Albert herceg, Magdeburg érseke és a halberstadti püspökség adminisztrátora kívánt lenni. Az ehhez szükséges pápai engedély megszerzése hatalmas költségekkel járt, amelyet búcsúcédula-árusítással kívántak finanszírozni. A tranzakciót egy nagyon tehetséges Domonkos-rendi szerzetesre bízta: Tetzel Jánosra. Ő mindenkinél színesebben és érzékletesebben tudta meggyőzni a jámbor híveket a befizetések hatékonyságáról, legyen szó az elkövetett vagy majd a jövőben elkövetendő bűnök feloldozásáról, élők vagy már elhunyt rokonok tisztítótüzbéli szenvedéséről. Luther, bár nem 1517-ben találkozott ennek a kérdésnek a teológiai fogyatékoságaival, támadásra kényszerült, mert a tartomány határ menti lakossága egyre nagyobb tömegben hallgatott Tetzel szavaira, s cserélte be a bűnbánat gyakorlását a penitencia pénzzel történő megváltására, instant megkönnyebbülésre. Tételei, amelyeket megfogalmazott, nem voltak lázító szándékúak, sokkal inkább egy tudós teológus tudós társaihoz intézett latin nyelvű vitairatának számítottak (azok kiszégezése a wittenbergi templom ajtajára is inkább az utókor múltat kiszínező fantáziájának szüleménye), amihez hasonló tételsorok rendszeres alapjait szolgálták nyilvános egyetemi eszmecseréknek. A Doktor ezúttal érzékeny területre tapintott, ami nem járhatott következmények nélkül. Luther jelleme azonban már itt is kitapintható. A száraz, csontvázszerű teológiai tételek a felsorolás végére felforrósodnak és személyes hangvételt öltenek:

1. Mikor Urunk és Mesterünk azt mondta: „Térjete meg!” – azt akarta, hogy a hívek egész élete bűnbánatra térés legyen (Mt 4,17).
 2. Ezt az ígét nem vonatkoztathatjuk a bűnbánat szentségi gyakorlására, azaz a bűnvallásra és a jóvátételre, ami a papok közreműködésével történik. (Tehát nem elég bevallani és kifizetni a kirótt büntetést! – a szerk. megj.)
 3. De nem is vonatkoztathatjuk kizárólag csak a belső bűnbánatra, mert a szív töredelme mit sem ér, ha nem hozza magával külsőleg a bűnös mivoltunk elleni sokoldalú halálos küzdelmet.
 4. Ez a gyötrődő küzdelem tehát mindaddig tart, míg az ember gyűlöli vétkeket önmagát (ez az igazi belső bűnbánat), vagyis a mennyek országába való bemenetelig.
 5. A pápa nem akar senkit mentesíteni és nem is mentesít a jóvátévő bűnhődéstől, hanem csak attól, amit saját illetékességében vagy az egyházi jogszabályok szerint maga rótt ki.
84. Továbbá: Miféle újfajta kegyelme Istennek és a pápának az, hogy megengedik, hogy egy istentelen és gonosz ember pénzért kiváltson egy kegyes és istenszerető lelket, viszont azt a kegyes és kedves lelket nem váltják ki ingyen szeretetből, saját rászorultsága miatt?

85. Továbbá: A bűnhődésre vonatkozó egyházjogi előírások ténylegesen és mint régóta nem alkalmazottak, magukban érvénytelenek és halottak. Miért történik a tőlük való mentesítés pénzzel, búcsúk engedélyezésével, mintha érvényesek és hatályosak volnának?
86. Továbbá: Miért nem építi föl a pápa – akinek vagyona ma felülmúlja a dúsgazdag (ókori) Crassusok kincsét is – Szent Péternek legalább azt az egy bazilikát inkább a maga pénzéből, mint szegény híveiből?
87. Továbbá: Mit enged el vagy mit nyújt a pápa azoknak, akik a tökéletes töredelem által jogosultak a teljes elengedésre és (kegyelemben) részesítésre?
88. Továbbá: Miből lenne nagyobb haszna az egy háznak, mint abból, ha a pápa – amit most csak egyszer tesz meg – naponta százszor osztana elengedést és (kegyelemben) részesítést a hívek bármelyikének?
89. Mivel a pápa a lelkek üdvét inkább a búcsúk által keresi, mint a pénz által, miért szünteti meg a már régebben engedélyezett búcsúcédulákat és búcsúkat, mikor azok ugyanolyan hatásosak?
90. Ha az egyszerű híveknek aggályos érveit pusztá hatalommal elnyomjuk és nem értelmes megválaszolással oldjuk fel, azzal az egyházat és a pápát ellenségeik előtt nevetségessé, a keresztyéneket pedig szerencsétlenné tesszük.
91. Ha tehát a búcsúkat a pápa lelkületének és gondolatának megfelelően hirdetnék, könnyű volna felelni mindezekre (a kérdésekre), sőt fel sem merülnének.
92. Távozzanak tehát azok a próféták, akik azt mondják Krisztus népének: „Béke, béke.” – de nincs béke! (Ezékiel 13,10.16).
93. Tegyük jól a dolgukat azok a próféták, akik azt mondják Krisztus népének: „Kereszt, kereszt!” – de nincs kereszt!
94. Buzdítsuk azért a keresztyéneket, hogy fejüket: Krisztust, bűnhődésen, halálán és poklon át is követni igyekezzenek,
95. és abban bízzanak, hogy inkább sok szorongattatáson át, mintsem a béke biztonságát át jutnak be a mennybe (ApCsel 17,22).

A tételek két irányban is nagyon gyors hatást váltottak ki. Egyrészt heves ellenállást Tetzel részéről, aki egy fillért sem kívánt veszni hagyni, másrészt a nyomtatás segítségével futótűzként terjedt az elmúlt évtizedek alatt fokozatosan polgárosodó és egyre műveltebbé vált nép körében. Bár Luther itt még sokkal inkább félretájékoztató tekintélyre, semmint ellenfélre tekint a pápára, a probléma mégis leginkább a pápai tekintély megkérdőjelezésében tűnt veszélyesnek. Ez volt, ami mozgásba lendítette a gépezetet és kiváltotta a heves ellenállást. 1518-ban egy eretnekbíróági kihallgatásra rendelték be Luthert, Augsburgban találkozik a pápa küldöttjével, aki hatalmi szóval szeretné meghátrálásra kényszeríteni, sikertelenül. Luther látva a helyzet fenyegető voltát, inkább elmenekül. Mint egy vérbeli blogger, a találkozásról kommentárokkal ellátott feljegyzést ír, amit rögtön ki is nyomtatnak. Ebben már nyíltan és elméleti alapon támadja a pápa tekintélyét, főségét a zsinattal szemben. Ír a pápának magának is, s a tisztelet megadása mellett a legnagyobb nyíltsággal lép fel Róma visszaéléseivel szemben.

Ezután 1519-ben egy nyilvános teológiai vitában próbálták megsemmisíteni érveit. Eck János a karaktergyilkosság módszerével élve huszita eretnekként állítja be Luthert, aki saját bevallása szerint korábban nem is foglalkozott Husz János tanításaival. Ha a kihallgatás egy lépéssel továbblendítette a reformáció útján (amennyiben a pápai tekintéllyel szembeállítja a zsinat független tekintélyét, melyet akkor még meggyőzőhetőnek gondol), a lipcsei hitvita már egyenesen a zsinattal állítja szembe, s önmagát már a koráb-

ban megégetett Husz János táborába taszítja. Újrafogalmazza a már korábban, a 15. században, a közös élet testvéreinek nevezett vallási mozgalom által felismert tételt: a valódi tekintély nem a pápa és nem is a zsinat, hanem a Szentírás! Innen már nincs visszaút.

Írásainak népszerűsége és mennyisége is nőttön-nő. Egy teológus, aki telve indulatokkal és biblikus érvekkel a nép nyelvén (ne feledjük Luther származását) a retorika minden eszközével égeti szénné az amúgy is sokak által elutasított „idegen” itáliai hódító szándékokat. Az egyik legáltalánosabb protestáns közhellyel szemben ebben a küzdelemben épp a világi hatalmak segítségére számíthatott leginkább. Szó sincs egyház és állam szétválasztásáról, sőt az egyetemes papságra hivatkozva lerombolja az egyház minden tekintélyét a cselekedni is kész német fejedelmek felett. Ők pedig talán már régóta vártak egy olyan ideológusra, aki lázadásukhoz elméleti alappal is szolgálhat. 1520-ban útjára bocsátja a német nemzet keresztény nemességéhez írott értekezését. Az életben maradásért folytatott sakkjátszmában Luther előnyhöz jut Rómával szemben, és a küzdelem a legnagyobb segítség nézeteinek pontosítása és megfogalmazása felé is. 1520-ban megszületik a pápai átokbulla, de képletesen és szó szerint is felemészt a tűz, amely akkor már olthatatlanul lobog Németország szívében. Viszont Németország korántsem független, fejedelmei minden lelkesedésük mellett is V. Károly császár alattvalói voltak. A császár 21 éves, hidegfejű, elszánt és mélyen vallásos (Owen Chadwick), birodalma korántsem Németországból áll, a Habsburg-házból származó osztrák főherceg és kasztíliai királyi herceg, Szép Fülöp kasztíliai király és II. („Őrült”) Johanna kasztíliai királynő legidősebb fia, 1506-tól Burgundia hercege és a Tizenhét Tartomány kormányzója, 1516-tól Spanyolország, Szicília, Nápoly és Jeruzsálem királya, 1519-től Ausztria uralkodó főhercege és német király, valamint 1530-tól Itália királya és a Német-római Birodalom császára. Egy vallásilag kettészakított birodalom számára elképzelhetetlen, ahogyan (akkor még) a Rómával való szembe fordulás is. Luther pengeélen tancol, amikor megjelenik előtte Wormsban a birodalmi gyűlésen 1521-ben. Károly nem csak katolikus, de politikus is, tudja jól, hogy nem ismételheti meg elődje, Luxemburgi Zsigmond szégyenletes hibáját, aki Husz Jánost menlevele ellenére hagyta megégetni 1415-ben. Hatalma fenntartásához szüksége van a fejedelmek támogatására, hisz a feudalizmus korántsem abszolutizmus, a hatalom nem korlátlan. A választófejedelmek pedig már megosztottak voltak Lutherrel és tanításaival kapcsolatban. A sikertelen kihallgatás után ugyan törvényen kívülre helyezi Luthert, akit immáron bárki büntetlenül (sőt inkább jutalom mellett) megölhet, de Husz János tragédiáját már nem lehetett megismételni. Patthelyzet a sakkjátszmában, amit csak egy biblikusan bölcs húzással lehetett megoldani. Bölcs Frigyes még a maga számára is ismeretlen helyre raboltatja el kedves doktorát, dacolva pápájával és császárával egyaránt. Ellenségei ismét a legnagyobb szolgálatot teszik neki.

A hadakozástól már teljesen elcsigázott mester végre rendezheti sorait. Ez persze nem volt se könnyű, se kellemes minden percében. Betegségek és kétségek gyötrik, az elszigeteltség légszomja veszi körül. De röpiratok helyett már komolyabb munkák is sorra kerülhetnek, ezek közül is a legfontosabb: a német nyelvű Újszövetség megalkotása. Eljött az idő, amikor a technológia lehetővé tette, hogy minden család asztalán ott legyen egy saját Biblia. Kis lépés ez egy teológus, de nagy lépés az emberiség számára. Civilizációk felemelkedése szokott így kezdődni, amikor egy társadalom minden ízében egy irányba mozdul. Bár Németország nem tudta ezt az egységét megőrizni, a hatás

még így is óriási volt, és ma is tart. A hatás nem csupán teológiai vagy morális szempontból volt óriási. Közös alap támad a különböző társadalmi rétegek között a kommunikációra, amelynek fejlődése kihatott a nemzeti öntudat és általában az emberi méltóság fogalmának megerősödésére is. A bibliaolvasás során megerősített képességek aztán az élet, a termelés és a tudomány minden területén is jól hasznosíthatóak voltak, az ember mint egyén elkezdhetette elfoglalni új helyét a világban.

Néhány évvel ezelőtt egy ember képes volt egyetlen egy szóval, fogalommal megnyerni az amerikai elnökválasztást. Barack Obama egy szót használt a legsűrűbben: remény! Ez volt a reformáció kimondatlanul is legfontosabb hajtőereje. A vezeklésbe, meddő Isten-kiengesztelésbe belefáradt embereknek új perspektívát nyitott a szeretetből üdvözítő Isten képének felmutatásával. Ez volt a remény forradalma, és szabadságharca. A szabadságharc összekovácsolta, egymáshoz illesztette a korábban szembenálló rétegeket is. Ezen a ponton ismét egy érdekes eldöntendő kérdésbe botlunk. A reformáció kezdeti szárnyalását épp az akasztotta meg, hogy a Szentírás, kikerülve az egyház értelmezési monopóliuma alól, téves következtetések levonására és véres, erőszakos események sorozatához vezetett. Vagy azt mondhatjuk, hogy épp azért történtek e véres események, mert a Szentírás még nem volt minden ember előtt ismert a maga teljes valóságában és összetettségében. Pont az az ember hiányzott a mozgalom éléről, akinek egyedül lett volna tekintélye szembeszállni a félreértelmezőkkel. Ő pedig nem más, mint a birodalmi átokkal sújtott, életét okkal-joggal féltő Luther Márton. A felelősség tehát ismét megállapíthatatlan.

Távollétében wittenbergi tanártársai, Melanchthon Fülöp, majd Karlstadt professzor a gyakorlatban is elkezdik végrehajtani Luther gondolatait. 1521 szeptemberében Melanchthon társaival együtt megtöri a katolikus hagyományt, és két szín alatt úrvacsorázik, a diákok pedig megtámadják és lerombolják egy ferences templom oltárát. Karácsony estéjén a tömeg énekléssel zavarja meg a misét, januárban pedig kisajátítják és egy laikusokból álló bizottság kezelése alá helyezik az egyházi birtokokat. A papoknak innentől ők biztosítják a rendszeres fizetést, de a bevételből gondoskodnak a szegényekről, még az alacsony hozományú lányokról is. Ezzel együtt betiltják a koldulást és a bordélyházakat. Elkezdődik a templomok megtisztítása a képektől és a mellékoltároktól. Ez már Bölcs Frigyesnek is sok, Lutherre van szükség a helyzet normalizálásához. A fellazult hatalmi helyzet azonban olyan erőket is felszabadított, amelyeket Luther soha nem szeretett volna. Ahogy minden forradalom, úgy a német parasztlázadás is sokkal inkább következett a konzervatív, uralkodó rendszer embertelenségéből, mint a „lázító” forradalmárok forrófejűségéből. Egy jóllakott és megbecsült paraszt soha nem ugrott volna olyan álpróféták karjaiba, mint Thomas Münzer, és olyanok sem, akik jól ismerik a Biblia tanításait. Münzer szintén Ágoston-rendi szerzetes tanárként kezdte, 1517 és 1519 között megszakításokkal Wittenbergben folytatta tanulmányait, és itt került kapcsolatba az előreformáció eszméivel. 1520 májusától Luther Márton ajánlása nyomán Zwickauban prédikált. Radikális eszméi miatt 1521 áprilisában elmozdították hivatalából, ez után nyíltan agitált Luther Márton ellen, és szembefordult a fennálló társadalmi renddel. Azt vallotta, hogy a kiválasztottak közvetlenül a Lélek révén kapják Isten igéjét, tehát az Írás csak másodlagos. Vasárnapi prédikációit munkások és bányászok hatalmas tömegei hallgatták. „Krisztus hírnökeként” Jézus ezeréves birodalmának, az igazság országának helyreállítására népi teokráciát hozott létre, és ezzel a Luther és a

német fejedelmek által kegyetlenül üldözött anabaptizmus egyik vezéralakjává vált. Elutasította a gyermekkeresztséget, és mind a katolikus, mind az evangélikus egyház szervezeti kereteit. 1525-ben a törvénykezés reformját, a földesúri önkény visszaszorítását, a szabad lelkészválasztást követelő parasztfelkelés mellé állt híveivel együtt. Bár gondolatvilágában misztikus volt, amely irányzat egy időig nem tárgyalt harmadik (a skolasztikus és a nominalista mellett) megközelítése a keresztény igazságoknak: nem Istennel való egyesülést kereste a földi életben, hanem a magántulajdon, papság, nemesség és fejedelmek nélküli társadalom megvalósulását. Május 25-én Frankenhauseen mellett a parasztokból, bányászokból és városiakból álló hadsereg súlyos vereséget szenvedett, maga Münzer megszökött, de elfogták és megkínozták. A lázadást ugyan sikerült elfojtani, de a reformáció egységét már nem lehetett visszaállítani, és ellenfeleinek is hosszú időre munícióval szolgált a vitában az anarchiára való hivatkozás.

Luther stílusa is végletesen radikalizálódott, heves természetét nem is próbálta fékezni, amikor arról volt szó, hogy igazát bizonyítsa. Arcpirulás nélkül nem is lehet olvasni, ahogyan az egyházat babiloni fogságba hurcoló antikrisztus pápáról, a kiirtandó parasztfelkelőkről, vagy épp az elüldözendő zsidó kereskedőkről ír, akikhez pedig a Szentírás alapján először nagy szimpátiával fordul, de később keserűen csalódik. Nagy rejtély, hogy miként vetkőzött ki minden emberségéből ez az egyébként alázatos, vendégszerető, jó humorú, gyengéd teológus. Még kortárs kollégái körében is megrökönyödést keltett szavaival és kíméletlen ítélkezéseivel. Lehetne mondani, hogy korának gyermeke volt, vagy hogy magas fának hosszú az árnyéka is, de tartozunk önmagunknak és utódainknak is azzal, hogy erre a szégyenfoltra rámutassunk, ettől protestánsként is elhatárolódjunk. A kezdetből pedig más is következhetett volna. A Zsidó Enciklopédia 2008 így ír:

„Kezdetben a zsidók is üdvözölték Luther bomlasztó hatását a római katolicizmussal szemben (melyet a gyűlölt Edom országával azonosítottak), mert azt az Egyház monolitikus hatalma megtörésének tekintették. Mások remélték, hogy a keresztény világban a lutheranizmus terjedése által keltett felfordulás az összes vallás iránti toleranciához vezet. Ezen kívül úgy látták, hogy üdvözlendő az Egyház részleges reformja, mert az csökkentette az Egyház korábbi gonoszságát. Még olyanok is akadtak, mint Abraham Farissol, aki Luthert titkos zsidónak tekintette, egy, a vallási igazságot és törvényeket fenntartani akaró reformernek, akinek bálványimádás-ellenes reformjai a judaizmushoz való visszatérés felé irányulnak. Egyes hittudósok, kiemelten a szefárd diaszpórában, mint például Joseph ha-Kohen (kb.1496–1575) erősen rokonszenveztek a reformációval.” A reformáció szócikkben pedig ez áll: „...a zsidó történelemben a Reformáció nem csak, illetve nem elsősorban negatív és káros volt. Azon túl, hogy a katolikus hit sok eleme úgy változott meg, hogy megszűnt a zsidóellenes vádak alapja (például az áldozati ostya megszenteltetésének vádja az átlényegülésre vonatkozó hit változása miatt eltűnt a protestáns körökben), a reformátorok sok újítása megszüntetett egyes különbségeket a zsidók és keresztények között a reformáció közegében. 1524 táján Európából érkező zsidók örömmel számoltak be a reformátorok képromboló és antiklerikális irányzatairól Abraham ben Eliezer ha-Levi jeruzsálemi kabbalistának. E jócskán eltúlzott beszámolók alapján a kabbalisták Luthert egyfajta titkos zsidónak tekintették, aki megpróbálta fokozatosan kinevelni a keresztényeket hitük rossz elemeiből. (Abraham 1525-ös levele, lásd KS, 7 [1930/31], 444–5. p.). A keresztények és a kereszténység reformá-

ció utáni egyéb felekezetei iránti viszony szempontjából még fontosabb volt, hogy a Reformáció nagy súlyt helyezett a héber nyelvű bibliára és általában a héber nyelvre. Bár ez a reneszánszban eredt, ez az irányzat fő vallási szentesítést kapott a Reformációban. Abraham ben Eliezer ha-Levi szerint ez nem más volt, mint »Isten szellemének misztériuma, melyet Ő előre elrendelt... amikor a körülméletlenek földjén sok nemzet szívét fordította a héber nyelv és írás tanulmányozása felé. És ők tanulmányozzák ezeket, mindegyik a felkészültségének megfelelően.«” (ibid., 445. p.)

Később ehhez sok protestáns csoportban és szektában társult az ősi zsidó társadalom törvényeinek és értékrendjének tisztelete, melyeket a mintaszerű szektás társadalmi élet megfelelő alapjának tekintettek. Az evangélisták egyéni spirituális útjával ellentétben a héber Bibliában keresték a zárt csoportnak megfelelő élet igazságossága és erkölce formáit. Sokuk – a korát megelőzők és a későbbiek közül egyaránt – egyetértett volna Samuel Langdonnal, a Harvard elnökével, aki 1775-ös beiktatási igehirdetésében kijelentette, hogy „a zsidó kormányzat az eredeti isteni rendelésű alkotmánya szerint, ha csak polgári szemszögből nézzük, egy tökéletes köztársaság volt” (J. Wingate Thornton: Az amerikai forradalom szószeke. 1860, 239. p.). Ez összegzi sok újangliai telepes felfogását, melyet először John Cotton fogalmazott meg Mózes és az ő igazságszolgáltatása c. művében (1641). A reformált országokban, különösen a Cromwell-kori és restauráció-kori Angliában zajló nagy vita a királyok isteni jogairól és a királygyilkosságról nagyrészt az Ószövetség szövegei és a benne foglalt eszmék alapján zajlott, melyeket érvényes mintáknak tekintettek a jelenkori keresztény társadalom számára. Sokfelé, Hollandiától a protestáns Európa keleti határvidékeiig tiszteletreméltónak és mintaadónak kezdték tekinteni a zsidókat és a judaizmus példáit. A zsidó múlt e tisztelete fokozatosan a kortárs zsidók tiszteletévé fejlődött, amint azt Rembrandt festményei és irodalmi, társadalmi bizonyítékok tömege bőségesen illusztrálják. (...) A kép tehát ismét összetett és önellentmondásos, következményeiben pedig tragikus. Az 500 száz év nem volt elég, hogy egységesek legyünk ebben a kérdésben sem.

A reformáció mozgalma tehát ha győzött is lokálisan, de átütő erővel nem rendelkezett. Fokozatosan politikai szintre süllyedt és fejedelmek taktikai fegyverévé vált a függetlenségért vívott harcban. Ez szintén nem a véletlen szülte esemény volt. Egy újabb protestáns közhely, az államnak és az egyháznak szétválasztása vett itt meglepő fordulatot, vagy inkább fordulatokat. Luther a sok szempontból erkölcstelen pápai jelenlétet a világi hatalom szakrális hangsúlyozásával próbálta ellensúlyozni. Miként már Pál apostol is római polgárjogára hivatkozva, a császárra apellált jeruzsálemi perében, Luther is az állam isteni eredetét állítja szembe az egyház túlkapásaival. Mégsem függetlenségről, sokkal inkább egy új, de annál szorosabb viszonyról van szó, az állam függősége helyett az állam felelősségéről. Nemcsak a polgár, a fejedelem is a papság szinonimájaként tekinthet önmagára. Sok esetben a fejedelem egyenesen a püspök jogkörét vette át, annak javadalmaival együtt. Ez persze sok fejedelemnek inkább csábító kísértéssé vált, mint a szolgálat lehetőségévé. Az új „ruha” a fejedelmeken hol szorosan, hol túl bőnek mutatkozott. V. Károly nem tudott mit kezdeni az új helyzettel. Nem ért rá folyton Németországban ücsörögni, már a wormsai gyűlés (1521) után három évig távol volt, hogy a franciákkal háborúzzon. Erőfeszítéseihez épp azoknak a fejedelmeknek a támogatására volt szükség, akiket eltaposni szeretett volna. A császári csapatok 1525-ben Paviánál döntő győzelmet arattak, és még Ferenc királyt is fogságba ejtették. Őt

ezután Madridba szállították, ahol szabadon bocsátása fejében Károlyllyal megkötötte a madridi békeszerződést, amelyben lemondott Burgundiáról, Lombardiáról és Nápolyról, valamint kötelezettséget vállalt az oszmánok elleni hadjáratban. I. Ferenc hazatérve kijelentette, hogy a békét kényszer alatt kötötte meg, és esze ágában sincs betartani. 1526-ban a pápát, az angolokat, Milánót, Firenzét és az oszmánokat is bevonva létrehozta a cognaci ligát a Habsburgok és szövetségeseik ellen. 1526-ban így ismét kiújult a háború. Az újdonság immár az volt, hogy a legkeresztényibbnek mondott király (a francia király) és a pápa is az oszmánok szövetségeseiként léptek fel. A háborúban megmutatkozott, hogy a Habsburgok Itáliában egyértelműen előnyben vannak. A franciák ugyan betörték Lombardiába, de tovább nem jutottak, szövetségeseik pedig folyamatosan elpártoltak mellőlük. 1527. május 6-án Károly hadai, melyek nem kaptak zsoldot, betörték Rómába, és azt hónapokon át fosztogatták, óriási rombolást végezve. Az esemény Sacco di Roma néven híresült el. A pápai testőrgárdát lemészárolták, maga VII. Kelemen pápa csak súlyos váltságdíj fizetésével válthatta meg életét. A császáriak fogságába került, ahonnan (őreit megvesztegetve) hat hónap után sikerült megszöknie. Ennek hatására VII. Kelemen, szakítva eddigi franciabarát politikájával, Károly mellé állt. Ferenc király hadai lassan kiszorultak Itáliából, így 1529-ben megkötötték a cambrai békét (a „hölgyek békéjét”), amelyben Ferenc ismét lemondott itáliai, burgundiai, flandriai birtokairól, és kétféle arany váltságdíj fejében hazaengedték fiait Madridból. 1530. február 24-én a „megbékített” VII. Kelemen pápa Bolognában császárrá koronázta Károlyt. Eközben az 1529. évi speyeri birodalmi gyűlésen a reformáció híveire hátrányos határozatot hoztak, amely szerint azok a rendek, amelyek addig a wormsí ediktumot megtartották, azok ezentúl is tartsák meg, amelyek pedig nem tartották meg, azok minden további újítással hagyjanak fel, és a misetartást engedjék meg. E határozat ellen a szász választó öt másik fejedelemmel és tizen-négy birodalmi várossal együtt ünnepélyesen tiltakozott, protestált és ezen protestációban ügyüket a császár, az összehívandó egyetemes vagy német zsinat és minden részrehajlástól mentes keresztény bíró elé fellebbezték. A politikai egység azonban ekkor már nem jelentett teológiai egységet is.

Az inntól protestáns tábornak nevezhető, később magukat schmalkaldeni ligának Marburgban kellett volna hitelveikben is egységessé válni. Miután a protestáns balszárnyat jelentő anabaptisták törvényen kívülieknek számítottak, két másik fő irányzat, a Luther képviselte német és a Zwingli által kidolgozott svájci vonal összefésülése volt a cél. Zwingli Zürich reformálásával írta be nevét a történelembe. Luther nyomvonalán indult, de az egyház „megtisztításában” radikálisabb és következetesebb volt. Templomaikból teljesen eltávolították a kegytárgyakat, még az orgonát is, a középkori liturgia helyett egy nagyon puritán igehirdetés-központú istentiszteleti forma alakult ki. Az oltár helyett egy közönséges asztal állt körül a gyülekezet, ahonnan két szín alatt kapták az egyszerűen emlékjelnek tekintett, mágikus bűneltörő funkciójától teljesen megfosztott kovásztalan kenyeret és a bort. Luthernek azonban ez már túl sok volt. Talán az anabaptista túlkapások miatt óvakodott a radikális változtatásoktól. Ráadásul igeértelmezésével is ütközött Zwingli felfogása. Az utolsó vacsora pontos leírása nem engedte az asszociatív gondolkodást számára. Ha Jézus maga azt mondta: ez az én testem, akkor azt szerinte nem értelmezni, hanem elhinni kell. Nem ez az egyetlen dolog, amit nem értünk, a hit viszont nagyságrendekkel fontosabb, mint a logikus magyarázat. Zwingli hiába utalt rá, Jézus számos helyen tett magára nézve szimbolikus kijelentéseket (én vagyok az ajtó, a kenyér, ami a

mennyből szállt alá), Luther hajthatatlan volt. Attól félt, ha csak egy kicsit is engedünk a rációnak, fokozatosan minden hittétel elolvad a kezünkben. A teológia történetét ismerve ebben nem is tévedett, a Biblia kritikai vizsgálata a rákövetkező évszázadokban szinte mindent megkérdőjelezett, ami korábban a keresztény hit alapjául szolgált. Ehhez nem kívánt asszisztálni, ő inkább a kevesebb több elvét vallotta. Ráadásul ő maga tehetséges dalszerző és lanton is ügyesen játszó, művészszerető ember, Lucas Cranach egyházi és portréfestő jó barátja volt, aki nem akarta a fűrosztóvízzel együtt a gyereket is kiönteni. Híres német Bibliáját is képekkel illusztráltatta, és a templomokban támogatta a himnusz-éneklést. Csak azt szüntette meg, amit kifejezetten igeellenesnek ítélt. Azt nem tudta megfogalmazni, hogyan van jelen Jézus az úrvacsorában, de a tényhez ragaszkodott. Amit megtett, néhány évvel korábban már így is elképzelhetetlen lett volna. Elszakadni Róma főségétől, felosztatni a szerzetesrendeket, nőülésre biztatni a papságot, a népet intenzív bibliaismeretre tanítani, saját nyelvén olvasni, saját szavaival imádkozni, énekelni, két szín alatt úrvacsorázni engedni hatalmas fordulat volt. A két felfogás közti különbség a szivarozó izraelita anekdotájával írható le: Szabad-e tóraolvasáskor szivarozni – kérdezték a rabbit. Természetesen nem – szolt a válasz. Szigorúan tilos. És szabad-e szivarozás közben Tórát olvasni? Természetesen igen, Tórát mindig szabad és kell is olvasni....

Luther meghúzott egy vonalat, és ezzel egy újabb protestáns közhelyet is újraértelmezhetünk a történelem ismeretében. Nagyon szeretünk ugyanis a racionalitásra mint protestáns koronaékszerre tekinteni. Ahogyan a vallásszabadságra is, amely szintén nem lutheri örökségünk. A protestáns fejedelmek a császárral folytatott kényszermegoldásként fogadták el a vallási sokszínűséget és nem egyéni, hanem tartományi szinten. A számukra eretneknek számító gondolkodókat pedig ha nem is olyan tömegével, mint a katolikus egyház, ők is sok esetben fizikailag semmisítették meg.

Innen, a Zuckerberg-galaxisból nézve ez már elfogadhatatlan, és nem is tűnik feltétlenül biblikus hozzáállásnak. A történet még hosszan folytatható. Nem szoltunk a francia protestánsokról, akik élő példái annak, hogy a hitújítás korántsem egy észak–dél mentalitás különbségéből fakadt, nem szoltunk a németalföldi hitharcokról, amelyek szintén összefonódtak a függetlenségi törekvésekkel, az angliai reformációval, amely a legkomplexebb, felülről irányított politikai és jogi játszma szintjén kezdődött és csak később töltődött fel hitelvi kérdésekkel. Nem beszéltünk Észak-Amerikáról, ahol a puritán angolszász protestánsok létrehozták az első olyan államot, amelyben a vallás és az állam teljes szétválasztásával a lelkiismereti és szólásszabadság otthonát alkották meg, mely szintén világtörténeti jelentőségre tett szert. Nem szoltunk a magyarkérdésről, amely önmagában is teljes előadást igényelne, bár a nyugati történetírók alig foglalkoznak vele. Talán azért, mert a nagy felismerések nem itt történtek, hatásuk azonban itt volt az egyik legmeghatározóbb. Egy egész nemzet kapaszkodott utolsó szalmaszálként a kiválasztás eszméjébe és kapott tőle erőt a talpra álláshoz és a küzdelemhez az Oszmán Birodalommal folytatott élet-halál harcában. Ez a tény veti fel újra a kérdést: siker volt-e a reformáció? S a válasz talán ugyanaz, mint Jézus esetében. Nem úgy és nem azt érte el, amit küldetésének gondoltunk, de hatásában a mai napig meghatározó és alapvetően pozitív.

LISZKA JÓZSEF

HATÁRVIDÉKEK

**Határok és határtalanságok
az összehasonlító folklorisztika
és etnológia szempontjából**

**Fórum Kisebbségkutató Intézet
Komárom – Somorja**

Az önsegítő csoportok hatékonysága az alkoholproblémákkal küzdőknél

Az alkoholizmus egy olyan betegség, melyben nagyon fontos szerep jut a szakképzetlen sorstársaknak. Az intézményen kívüli gondozási módok közül kiemelt szerepet tulajdonítunk az önsegítő csoportoknak, melyek mint támogató háttér jelennek meg a problémával küzdő megsegítésében. Ugyanis az aktív függő teljes mértékben elveszíti a kontrollt, elveszíti kapcsolatait, gyakran kisodródik a társadalom peremére, ami még nehezebbé teszi számára a gyógyulást. Magányossá válik és kirekesztetté. Bateson úgy véli, hogy a reményt vesztett alkoholista számára, aki a mélypontra került, *„a remény új formáját hozó első lépés nem egyszerűen csak a kontrollvágy feladása, hanem radikális ismeretelméleti változás az egyén teljes világnézetében.”* (Kelemen 2009, 32. p.) A Névtelen Alkoholistákhoz (Alcoholics Anonymous – A.A.) való csatlakozás révén egy más szemlélethez csatlakozik az egyén. Már nem az lesz számára fontos, hogy a központban helyezkedjen el és igaza legyen, hanem hogy örülni, boldogulni tudjon az újonnan választott életvitelében. Ahogy azt Levender (Szász 2005, 57. p.) is állítja: *„Egyetlen antialkoholista mozgalom sem ért el olyan átütő és tartós sikert, mint minden öngyógyító csoportnak a prototípusa, a Névtelen Alkoholista mozgalom.”* Az A.A. csoportok Tizenkét lépés programja is mutatja, hogy a cél nem az, hogy minden tökéletes legyen, hanem hogy az egyének fejlődni tudjanak, az érzéseikről beszélni tudjanak, és érezzék a többiek támogatását, gondoskodását.

Az önsegítés történetét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy társadalmi szempontból hosszú történettel rendelkezik. Politikai gyökerei megmutatkoztak már a civil kezdeményezések tevékenységei során, mikor is a kiszolgáltatottnak lehetőséget adtak hátrányos helyzetük változtatására. Meg kell említenünk az önsegítés vallási gyökereit is, mint például a különböző szeretetszolgálatot, szeretetvendégséget. Az ismert A.A. csoportnak is a gyökereit tulajdonképpen egy protestáns mozgalomban kell keresnünk, mely mozgalom azon a protestáns erkölcsi tanításon alapszik, hogy az emberek kölcsönösen segítsék egymást. Az önsegítés tehát szociális jellegű társadalmi mozgalom, mely a társadalomban megjelenő különböző társadalmi problémák ellensúlyozásaként jön létre. A self help, vagyis az önsegítő csoportok Barcy szerint (2012) később akár önsegítő szervezetté fejlődhetnek, mely szociális hálózatban csúcsosodhat ki. Fő jellemzőjük a csoport tagjainak segítése, támogatása. Általában a közös probléma, közös egészségkárosodás, közös élethelyzet az, ami összehozza őket. Főbb jellemzőjük, hogy közvetlen kapcsolatban vannak egymással.

Szlovákiában az önsegítő csoportok rövid ideje léteznek. Amennyiben a múltban valamilyen inspirációt próbálnánk keresni az önkéntes mozgalmak tekintetében, megállapíthatnánk, hogy az önkéntes csoportok tevékenységei ritkán voltak tapasztalhatóak. A régmúltban esetleg valamilyen egyesületeket lehetne önsegítő csoportként megjelölni, különösképp azok tevékenységeit, mint például találkozások szervezését hadirokkantakkal, fedél nélküliekkel, melyek a kölcsönös segítség és támogatásból eredtek. Találhatunk bizonyos összefüggéseket vagy kölcsönös kapcsolatokat, együttes erő-

tesztéseket az önkéntes tevékenység formájában. A szerzők meglátása (Oláh et al. 2012) szerint az önkéntes tevékenységek az önszegítő csoportok pillérei, kialakulásuk támpontjai voltak, azonban e két forma közti kapcsolat mélyrehatóbb vizsgálatot igényel. A különbség közöttük maga az egyén, akinek önerejéből kell megküzdenie saját élethelyzetével. Az önszegítő csoportok tevékenysége a múltban az állam paternalista hozzáállásával volt helyettesítve, ugyanis az állam garantálta és biztosította a felbukkanó szociális problémák megoldását szociális gondoskodás formájában. Sajnos még manapság sem érezhető változás e téren.

Az önszegítő csoportok terápiás irányítást nélkülözve igyekeznek személyes problémáikat a csoport tagjaival megbeszélni és megoldani, ezáltal egyfajta pszichológiai öngyógyítást valósítanak meg. Az Anonim Alkoholisták sikerein felbuzdulva megjelentek más típusú önszegítő csoportok is. Említést érdemel az 1935-ben létrejött Névtelen Drogosok mozgalma a drogbetegek részére, amely szintén az Anonim Alkoholisták tevékenységéből fejlődött ki. Az önszegítés elvén működő csoportok hatására továbbiak jöttek létre, úgymint a kodependencia- (társfüggő) terápiában az Al-Anon (alkoholbetegek hozzátartozóinak csoportja), amely 1940-ben a Minnesota-modell részeként az USA-ban kezdte meg tevékenységét. Ez az első olyan csoport, amely az alkoholisták házastársai részére szerveződött. A későbbiek folyamán az alkoholisták mellett megjelentek a Névtelen Drogfüggők, a Névtelen Szerencsejátékosok, a játékszenvedély-beteg hozzátartozói csoportja, a Gam-anon Családi Csoport, valamint külön csoport jelent meg az alkoholbeteg és más módon rosszul működő családok felnőtt gyermekei részére, az Anonim Felnőtt Gyermekek. (Szász 2011). A csoport mindegyikére jellemző, hogy a tagok azonos problémától szenvednek. Fő céljuk a kölcsönös segítségnyújtás, ugyanis azon az alapon működnek, hogy csak az képes a problémát megérteni, aki hasonló helyzetben van. (Demetrovics–Kun 2010). Az önszegítő csoportban való részvétel a függő személy autonóm választásának az eredménye.

Az 1935 óta működő Alcoholics Anonymous önszegítő közösség megalakulása is azon a megfigyelésen és tapasztalaton alapult, hogy egy alkoholistát és annak problémáját csakis egy másik alkoholista tudja megérteni annak teljes mélységében. A felépülési folyamatban az őszinte és teljes feltárulkozás csakis olyan közegben valósulhat meg, amit az egyén biztonságosnak ítél meg. A világszerte ismertté vált csoport fő üzenete, hogy mindenekelőtt az alkoholizmusból való felépülést szolgálja. Az üzenete nem más, mint a közösen megélt szenvedések megtapasztalása. Programjuk nagyon sok embernek vált a hasznára függetlenül attól, milyen életstílust preferáltak. Ez a program a „Tizenkét lépés” néven jutott el a köztudatba. (Névtelen alkoholisták 1994). A csoport megjelenését követően 1939-ben történeteiket könyv formájában is megjelentették, melynek a Big Book címet adták. Az azóta eltelt évek során megjelent a könyv második, harmadik, és 2001-ben már a negyedik kiadása is, melyet 43 nyelvre is lefordítottak. Világviszonylatban 150 országban működnek ilyen csoportok, és a tagok száma meghaladja a kétmilliót. (Alcoholics Anonymous 2001).

„Az Anonim Alkoholisták olyan férfiak és nők közössége, akik megosztják egymással tapasztalataikat, erejüket és reményüket azért, hogy megoldhassák közös problémájukat, és segíthessenek másoknak felépülni az alkoholizmusból.” (Szász 2011, 38–39. p.) A tagság egyetlen feltétele az, hogy a jelentkező felhagyjon az alkoholfogyasztással. Az A.A.-tagság nem jár illetékkel, nincs kapcsolatban semmiféle szektával, szer-

vezettel, nem politizál, nem kíván semmilyen vitába bocsátkozni, nem támogat és nem is ellenez semmilyen ügyet. A tagok elsődleges célja, hogy józanok tudjanak maradni, és segítsenek más alkoholistát józanodási folyamatában. (Anonim Alkoholisták, online). Szlovákiában napjainkban 54 csoport működik, melyek többsége a nyugati régióban található. Az első csoport 1990-ben jött létre Pozsonyban, majd Érsekújvárbán, Surányban, Bazinban, Modrán és más városokban. (A.A. 2015)

McMahon (2014) az Anonim Alkoholistákkal foglalkozó kutatások eredményei alapján úgy gondolja, hogy azok esetében, akiket alkoholproblémájuk miatt kezeltek és ezen kívül még ezt a csoportot is látogatták, többnyire nagyobb számban tudtak absztinensek maradni, míg ellenkező esetben ez nem mondható el. Amennyiben az alkoholproblémával küzdő személy nem döntötte el, hogy a hosszú távú absztinencia a célja, akkor számára nem megfelelő hely ez a közösség, hiszen e csoport legfőbb feltétele az ivással való felhagyás. Viszont, ha szabadulni akar a függőségtől, az alkoholtartalmú italok fogyasztásának abbahagyása csupán az első lépés a változás útján. A statisztikai adatok alapján ugyanis a visszaesési arány nagyon magas. Laikusok többnyire azon a véleményen vannak, hogy a legnehezebb lépés az ivás abbahagyása lehet, amit azonban McMahon úgy lát, hogy *„nehéz abbahagyni, de nem visszaesni még nehezebb.”* (McMahon 2014, 71. p.) Statisztikai mutatók szerint 3 hónapot követően lehet az absztinencia stabilizálódásáról beszélni. Amennyiben ezt képes elérni, hosszabb időt is képes kibírni, így egyre kisebb a valószínűsége a visszaesésnek. Megváltozik az alkoholhoz való viszony, és magabiztosabb lesz.

Az elméleti áttekintés boncolgatása kapcsán felmerült bennünk a kérdés, hogy vajon a gyakorlatban mennyire tud hatékony lenni egy adott önségítő csoport. Ez annál is inkább felkeltette érdeklődésünket, hiszen erre vonatkozó kutatási adatokat nem találtunk. Ezért tartottuk fontosnak az elmélet mellett a téma gyakorlati oldalának megismerését kvalitatív kutatás segítségével, melynek témájául az önségítő csoportok hatékonyságát választottuk az alkoholproblémákkal küzdők esetében. Az alkoholfüggőséggel és annak problematikájával hazánkban és külföldön is sok szakirodalom foglalkozik. Az alkoholprobléma kezelésének, orvosi terápiáinak ismertetésével is gyakran találkozhatunk többféle fórumon. Azonban úgy érezzük, hogy a felépülést támogató önségítő csoportok tevékenységének és hatékonyságának vizsgálata nem kap elég publicitást. Véleményünk szerint fontos, hogy felhívjuk az alkoholproblémákkal küzdők figyelmét ezeknek a csoportoknak a hatékonyságára, hiszen segítséget és támaszt lelhetnek bennük a gyógyuláshoz vezető úton. Fő célunk az elmélet és a szakirodalmi áttekintésen túl a probléma taglalása a kliensek oldaláról, illetve kimutatni az eredményességét az egyénnél, azaz hogy bemutassuk, az önségítő csoport tagjai miben látják annak konkrét hatékonyságát. Kutatásunkat egy „A” klubban valósítottuk meg, amely annyiban különbözik az „A.A.” klubból, hogy itt napi gondolatokat olvasnak fel, amit értelmeznek, ugyanakkor elmondják saját pozitív és negatív élményeiket, míg az „A.A.” klub találkozóin a Tizenkét lépést olvassák fel, megbeszélik azt, mindig csak egyet, az épp soron következőt, és megosztják azzal kapcsolatos élményeiket. Kutatásunk során főleg a kevert típusú interjú (félíg strukturált) módszerét alkalmaztuk, melynek segítségével lehetőségünk nyílt arra, hogy választ kapjunk az előre elkészített kérdéseinkre, de módot adhattunk a beszélőnek a szabad megnyilvánulásra is. Konkrét kérdések segítségével fontos információkhoz jutottunk a korukat, végzettségüket, családi állapotukat,

foglalkozásukat, valamint az önsegítő csoport hatékonyságát tekintve is. Az interjú kötetlenebb részében szabad teret hagyunk az interjúalanyoknak, hogy bátran kifejt-hessék véleményüket, hangot adhassanak érzéseiknek, véleményüknek a téma kap-csán. Fő célunk az önsegítő csoport hatékonyságának a vizsgálata az alkoholproblé-mákkal küzdőknél. Az előre megfogalmazott kérdésekre az interjúalanyok az alábbi válaszokat adták:

1. Kutatási kérdés: Hatékony-e az önsegítő csoport az alkoholproblémákkal küzdők esetében?

József, az egyik csoporttag, a feltett kérdésre a következőt válaszolta: *„Ezt az A klubot ahhoz hasonlíthatjuk, mint amikor egy helyiségben elfogy a levegő, az oxigén, akkor kinyitjuk az ablakot, hogy beáradhasson a friss levegő. Hát ez a klub is ehhez a friss levegő beáramlásához hasonlít.”* Egy másik válaszadó, Anna, hasonló véleményt fogal-mazott meg: *„Nekem sokat jelent. Abban az időben, amikor elkezdtem ide járni, a cso-porttagok felkaroltak és nagyon sokat segítettek. Elmondhattam a problémáimat, meg-hallgatták, tanácsot adtak. Segítettek átvészelni a kríziseket a legelején.”*

A feltett kérdésünkre kapott válaszokból olyan következtetésre jutottunk, hogy a válaszadók mindegyike hatékonynak ítéli meg az önsegítő csoportot. Ezt főleg abban látják, hogy az önsegítő csoportban a tagok kölcsönösen támogatják, segítik, felkarol-ják egymást. Ahogy azt vallják, az önsegítés lényege épp az, hogy amennyiben sikerül magukat meggyőzni az alkoholizmusukról, fel tudják azt vállalni, beismerik, hogy alko-holisták, csak akkor tudnak a másik alkoholistának segíteni önmaguk felvállalásának a szakaszában. Segítik egymást, hogy a terheiket, amit cipelnek, el tudják engedni és a lelki békéjüket meg tudják találni.

2. Kutatási kérdés: Miben látják a résztvevők (kliensek) a hatékonyságát?

Gyula, a feltett kérdésre ekképp válaszolt: *„A belső békémet itt megtalálom, amit itt elmondok, azt itt megértik, otthon viszont nem. A feleségemből mindig előtör a múlt. Nekem fontos a lelki nyugalom. Jól érzem itt magam, igaz, nem szoktam sokat beszél-ni, de azt érzem, hogy itt megértést találok, és soha nincs vádaskodás.”* József a követ-kezőket válaszolta: *„Ebben a csoportban egymásnak adjuk az energiát, egymást segít-jük, azonban nemcsak magunkon segítünk, hanem az egész családon, vagyis a hozzá-tartozókon is. Még azt is megkockáztatom, hogy a társadalmon is segítünk, hiszen ren-desen tudjuk végezni a munkánkat. Akik ide járunk, valamilyen változáson mentünk keresztül, más lett az életfelfogásunk. Megváltozott az egész környezetünk, a család-ban éppúgy, mint a munkahelyen is. Azt vallo: a függő ember, aki nem gyógyul, az nemcsak a maga sírját ássa, hanem a másikat is, hiszen terheli, bántja a másikat.”*

A második kutatási kérdésünkre kapott válaszok azt bizonyítják, hogy a hatékonysá-got a válaszadók abban látják leginkább, hogy a csoporttalálkozókon egymást lelkileg tudják erősíteni, hiszen együtt vannak olyan emberekkel, akik hasonlót éltek meg. Problémájuk volt az alkohollal. Felidézik az átélt élményeiket, megbeszélik, hogy mi volt a rossz abban, amit csináltak, hogyan ártottak nemcsak magunknak, hanem a család-tagjainknak is.

3. Kutatási kérdés: A résztvevők miben látják a csoport előnyeit?

József a feltett kérdésünkre így felelt: *„A többéves tapasztalatom alapján mondha-tom, hogy az alkoholproblémával egyedül nem lehet megküzdeni, erre gyógyszer nincs,*

csak aki a csoportba rendszeresen eljár, az tudja magát tartani. Egyfajta lelki tisztuláson kell keresztül menni. A szenvedély egy olyan betegség, amely a hazugságon keresztül elvisz egész a lopásig is. Ebből csakis az őszinteség felvállalásával lehet kikeveredni. Ki kell tisztulnia az ember lelkének, amit itt a csoportban el lehet érni. Nem elég csupán beismeri. Az őszinte megbánás kell, ami az élet végéig tar, mert azt, amit átéltünk, azt elfelejteni nem lehet.” Lajos ezt így magyarázta: „Az előnyeit? Azt mondanám, hogy az összetartozás érzésében, hiszen itt lehetőség nyílik még a magánjellegű problémák megbeszélésére is, amit szerintem a csoporttag jobban megért, mint a családtag. Itt az ember megtalálja azt a belső erőt, ami segít abban, hogy könnyebb legyen a küzdés az alkohollal szemben.” Gyula szerint pedig: „A csoportnak van kisugárzása, meghittséget, nyugalmat áraszt. Itt feltöltődik úgy az ember, mint ahogy azok, akik templomba járnak, és ott élnek ezt meg. Itt nincs stressz, bátorítást kapunk, növekszik az önbizalmunk. A találkozások után mindig jobb kedvvel megyek haza.”

A csoporttagok a harmadik kutatási kérdésünkre, amely a csoport előnyeire fókuszált, többnyire olyan választ adtak, hogy a csoportban a lelki békéjüket találták, találják meg. Érezhetően nagy az összetartozás azok között a tagok között, akik eljárnak a csoportba a megadott napon. Tisztán látják azt, hogy csak akkor van remény megtartani az absztinenciát, amennyiben eljárnak a találkozókra, hiszen egyedül nem lehet azt elérni.

4. Kutatási kérdés: A résztvevők a gyógyulásuk szempontjából fontosnak tartják-e a rendszeres megjelenést?

A feltett kérdésre József így felelt: „A klub elnöke én vagyok, egyben a legidősebb is a klubban. A tagok engem választottak meg, ami jó érzéssel tölt el, hiszen úgy érzem, hogy őszintén tisztelnék és megbecsülnék a többiek és, ami a legfontosabb, odafigyelnek rám. A szabályzatunk előírja, hogy hetente egyszer találkozunk, ami számomra fontos. Mivel a vezető én vagyok, minden egyes alkalommal itt vagyok a csoportban. El sem tudnám képzelni, hogy ne jöjjenek el a csoporttalálkozóra. Azok a tagok, akik viszont valami oknál fogva nem jönnek el, többnyire telefonálnak és megindokolják a távollétüket.” Gyula erre így válaszolt: „Még Bazinban tájékoztattak, hogy van ilyen klub. Azóta minden egyes alkalommal jövök. Talán csak két alkalommal hagytam ki, mert a munkában túlórázni kellett, ugyanis sürgős munka akadt. Viszont azt is tudják a munkában, hogy nekem szükségem van ide eljárni, és ezt respektálják is, úgyhogy a héten azon a napon, amikor a találkozás van, én mindig itt vagyok.” Tamás pedig a következő választ fogalmazta meg: „Még a kezelésen mondták az orvosok, hogy létezik ez a klub, amit fel is kerestem. Az első évben minden héten jöttem, most viszont a távolság miatt, meg a munkám miatt is csak kéthetente járok.”

A megkérdezett csoporttagok számára fontos, hogy rendszeresen megjelenjenek a csoporttalálkozókon, mivel csak itt tudnak őszintén, nyíltan beszélni nemcsak a gondjairól, hanem az örömeikről is. Itt megértést, elfogadást találnak. A rendszeres megjelenést fontosnak tartják. Tisztán látják, csak akkor tudnak továbbra is absztinensek maradni, ha a találkozókat rendszeresen látogatják, ahol támogatást, erősítést kapnak a mindennapi életükben fellépő problémák leküzdéséhez. Elmondásuk alapján vannak, akik visszaesnek. Ez főleg olyan esetekben történik meg, amikor hiányzik a rendszeres csoporttevékenységen való részvétel. Viszont arra is van példa, épp a csoportvezető személyében, aki többször is visszaesett, hogy a csoport szelleme, ereje végül

mégiscsak hozzásegítette ahhoz, hogy meg tudta állni az alkoholizálást, hiszen az önszorgító csoportokban a szenvedélybetegek nemcsak önmagukat, hanem egymást is jó eredménnyel képesek a gyógyulás útjára vezetni és ott tartani. Az önszorgító csoportokban a kezelés tulajdonképpen erről a segítségről, egymás felkarolásáról szól. Hatékonyan csak akkor tudnak működni, ha a tagok maguk döntöttek a csoportban való részvétel mellett. Ehhez pedig az szükséges, hogy felhívják az elvonókúrán átesett betegek figyelmét az önszorgító csoportok látogatására. Gyula esetében éppúgy, mint a többi válaszadóban azt tapasztaltuk, hogy a kezelésen hívták fel a figyelmüket az ilyen csoportok létezéséről, valamint arról, hogy lehetőség szerint ajánlatos lenne felkeresni és látogatni a csoporttevékenységeket. A jól működő csoport hatására ugyanis a betegség során a relapszusok (visszaesések) száma csökkenthető, és a betegség lefolyása kevesebb problémát jelenthet az ellátott, illetve szociális környezete számára.

Sokan hallottak már az Anonim Alkoholistákról, de kevesen tudják, valójában mi is folyik ezeken a gyűléseken. A tagok úgy érzik, hogy kell egy hely, ahol elmondhatják másoknak, hogyan estek gödörbe, és hogyan próbálnak onnan kijutni. Önmagában a nem ivás a probléma megoldásában nem elég, viszont helyzetet teremt a pozitív irányú változásra, vagyis a józanság megtartására, ami nem könnyű feladat, ahogy azt József is a tudtunkra adta: *„Tudja, a kaput, amit becsuktam, azt csukva is kell tartani, amihez erő kell. Hogy ezt miért mondom? Azért, mert nekünk, alkoholistáknak a leghűségesebb barátunk az alkohol, ami halálunkig kitart mellettünk, és csak azt a pillanatot várja, hogy mikor fogjuk megfogni újra a poharat és ott folytatni, ahol abbahagytuk. Ezt az érzést, a család nem tudja megérteni. Ezt csak az, aki szintén ilyen helyzetben van. Nem iszom, józan vagyok, viszont az miatt, amit az előbb mondtam, nem leszek teljesen szabad sohasem.”*

Irodalom

- AA. 2015. *25 ročné je AA na Slovensku 1990 – 2015*. Bratislava, AA.
- Alcoholics Anonymous – BIG BOOK 2001. *Alcoholics Anonymous*. Fourth edition. World services, New York City, Printed in the United States of America.
- Anonim alkoholisták honlapja. [online]. [idézve: 2016-03-02]. Internetes elérhetőség: <http://www.anonimalkoholistak.hu/>
- Barcy Magdolna 2012. *Csoportmódszerek alkalmazása a segítségben és fejlesztésben*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Demetrovics Zsolt–Kun Bernadette 2010. *Az addiktológia alapjai IV*. Elte, Eötvös Kiadó.
- Elekes Zsuzsanna 2004. *Alkohol és társadalom. Alkoholproblémák 1*. Budapest, Országos Addiktológiai Intézet.
- Fehér Boróka–Tatár Babet–Vida Judith 2014. *Képzés – Lakhatás – Foglalkoztatás. Otthon-talanul... Tégy az emberért!* Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei. Menhely Alapítvány.
- Heller, Jiří–Pecinovská, Olga 1996. *Závistlost známa neznáma*. Havlíčkův Brod, Grada Publishing.
- Jellinek, Elvin Morton 2010. *Disease Concept of Alcoholism*. Martino Publishing, 2010.
- Kalapos Miklós Péter 2007. *Bevezetés az alkoholológiába*. Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt.
- Karizs Tamás–Zacher Gábor 2011. *A Zacher. Mindennapi mérgeink*. Budapest, Studium Plusz Könyvkiadó.

- Kelemen Gábor 2009. *A velünk élő szenvedélyek*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány.
- Kolibáš, Eduard–Novotný, Vladimír 2007. *Alkohol, drogy, závislosti*. Bratislava, Univerzita Komenského.
- Máté Gábor 2012. *A sóvárgás démona*. Budapest, Libri Kiadó.
- McMahon, John 2014. *Kiút az alkoholproblémából*. Budapest, Harmat Kiadó.
- NÉVTELEN ALKOHOLISTÁK, ALCOHOLICS ANONYMOUS. 1994. Printed in the United State of America.
- Oláh, Michal–Schavel, Milan–Ondrušová, Zlatica–Navrátil, P. 2012. *Sociálna práca – vybrané kapitoly z dejín, teórie a metód sociálnej práce*. Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, Katedra sociálnej práce.
- Pétiová, Marianna 2005. *Sociálno-patologická problematika mládež v SR. Výskum*. Bratislava, Stav informácií a prognóz školstva. Identifikačný list výskumu ID: DAVM 0008.
- Schavel, Milan–Čísecký, František–Oláh, Michal 2008. *Sociálna prevencia*. Bratislava, VŠZaSP sv. Alžbety.
- Schneider, Ralf 1998. *Szenvedély? Betegség?* Budapest, Magyar Karitás.
- Simek Zsófia–Fekete János 1994. *Az alkoholológia megújításáért*. Budapest, Országos Alkoholológiai Intézet.
- Stančiak, Jaroslav 2012. *Prevencia alkoholizmu*. [online]. [idézve: 2016-03-02]. Internetes elérhetőség: http://www.uvzsr.sk/docs/info/alkohol/prevencia_alkoholizmu.pdf
- Szász Anna 2005. *A Váltó-Ház. Hajléktalan alkoholisták útja a józanodáshoz*. Argumentum Kiadó.
- Szász Anna 2011. *Boldog józanodók*. Budapest, Sík Kiadó.
- Várad Enikő 2012. *Pszichiátriai gondozási kézikönyv*. Budapest, Oriold és Társai Kiadó.

Simon Attila – Tóth László

KIS LÉPÉSEK NAGY POLITIKUSA

Szent-Ivány József, a politikus és művelődésszervező

Fórum Kisebbségkutató Intézet

FÜLÖP LÁSZLÓ

A baranyai Bogády család Trencsén vármegyében

A fenti cím választása nem véletlen. E női ágon kihalt magyar család nemesi előneve arra utal, hogy eredetileg nem Trencsénben élhettek. Valamelyik ősök – talán a törökök elől – az akkori királyi Magyarország biztonságosabb helyére, mégpedig az északnyugati, szinte legtávolabbi megyéjébe költözött. 1542-ben még Baranya megyében írják le a következő két személyt: Joannes Bogady és Mathias Bogady.¹ Hogy ők rokonaik voltak-e a címben nevezett családnak, azt nem tudjuk bizonyítani. Családnevük azonban pontosan árulkodik származási helyükről. A baranyai nemesi előnév a megyére, a családnév pedig a származási, azaz a korábbi birtokhelyre utalhat. Bogád² település Pécs-től keletre, a város szomszédságában található, bizonyára itt élhettek valaha a család ősei.

A családdal és tagjaival az ismert genealógusaink (Nagy Iván³ és Kempelen Farkas) nagyon röviden foglalkoznak, ami érthető, hiszen nem volt utód, aki érdemben adatokat tudott volna szolgáltatni a család férfiágához.

Írásunk célja, hogy egy furcsa végrendelet alapján igyekezzünk pótolni a fent említett kötetek hiányosságait, s egyben magát a testamentumot is elemezni és értelmezni. Ez a végakarat baranyai Bogády András⁴ keze írásával keletkezett a 17. század közepén. Annyiban furcsa, hogy az okirat több részből áll. Első része 1640-ben, a második 1641-ben, a végső kiegészítés pedig 1643. január 4-én íródott. Mindezek után jön még egy latin nyelvű hitelesítés 1645-ben. Feltehetően a végakaró halála után keletkezett. Az időpontokon kívül az írások helyszíne is eltér: Hanzlikfalva,⁵ Trencsén városa. Mindezt megzavarja az, hogy ez egy 18. századi másolat, amelyet az eredetiben íródott latin nyelvű szövegről fordítottak magyarra. Mindebből következik, hogy a személynevek, helynevek helyesírásának pontosságát nem tudjuk utólag követni. Egyben az is kérdéses, hogy a 17. század elején latinul leírt s magyarra áttett rokonsági fokok megfelelnek-e a valóságnak. Ugyanis a húgom, néném, öcsém, atyámfia, leányom szavak használata még a magyarban is jelentősen eltért a mai értelemben vett jelentésüktől, amelyeket a fordításban nem is tudtak pontosan értelmezni és visszaadni. Csupán pél-

1 Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára*. Budapest, 1993, 152. p.

2 Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára I.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988. 227. p. Első említése nagyon korai, 1058 utáni.

3 Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I.* Pest, 1857. 150. p.

4 Szerémi (a keresztnév hiányzik): Baranyai Bogády András testamentuma. *Történelmi Tár*. Budapest, 1890. 185–190. p.

5 Hanzlikfalva. 1952-ben Vágaranyoshoz (Zlatovce) csatolt helység.

daként említendő az öcsémasszony elnevezés, amely jelenthette a férjezett húgot, a fiatalabb sógornőt vagy közeli nőrokont, de még a baráti/nemesi körben levő közeli fiatal feleséget is. Mindezek miatt néha magyarázatra szorul jó néhány családi kapcsolat is, amelyeket csupán az ismert (ha ismert) évszámokkal lehetséges megközelíteni. Azonban a többszörös házasságok, az előző férj vagy feleség korábbi gyermekei és az újabb utódok között jelentősen nagy volt a korkülönbség, mindez félrevezetheti a kutatót és a családfát bemutatót.

A családfákon a végrendelet írója, (II.) András a második nemzedékhez tartozott. Apja keresztnéve szintén (I.) András, anyjái pedig Tanyi Mária, akiket 1590 körüli évszámmal említene. Tehát ő(k), esetleg még korábban az ő szülei lehettek azok, akik áttelepültek Trencsén megyébe. Új környezetükbe gyorsan beilleszkedhettek, az ott élő nemesi családok hamar befogadták őket. Sőt, mint később a kapcsolataikból kiderül, mindezt egymás közötti házasságokkal tovább erősítették. Nemcsak Trencsén vármegyében voltak birtokaik, hanem a szomszédos Nyitra és Bars megyékben is. Ottani birtokközpontjuk az András apjától örökölt „Pjecho”⁶ falu udvarháza volt, de a végrendeletből arra következtethetünk, hogy Trencsén városában laktak. Mégpedig nem is akárhol, hanem a város legelölkelőbb részén. Nagy házának egyik felét a feleségére hagyta (a grádicsig nagy pincével együtt), másikat pedig kisebb pincével a fiaira. Az első a piac felőli részen volt, a hátsó pedig leért a város kerítéséig. Ezenkívül istálló, zsellérek szobája is volt még a telken. Ezen a kőházon kívül még földházakat is bírtak a város területén. A következő településneveket sorolja föl mint birtokait, melyek közül néhányat ma már nehéz azonosítani, hisz azoknak a 17. század elején használatos elnevezését írta le. Ezek: Udicsa (Vágudva), Zlatócon szőlő, Driethoma (Vágegyháza), Báb, Zablát, Nemce és Hanzlikfalva. Ez utóbbi településen szintén volt egy kőházuk, valamint egy fából készült is, amelyeknek kocsmájában „sert” is árultak. Említés szintjén olvasható: Motesic, a bazini jószáguk és a gringavai szőlőjük. Ezeket az ingatlanokat hagyta feleségének és gyermekeinek a végrendelet alapján.

Tekintsük át ezek után Bogády András családját és rokonait. Két feleségét említi Nagy Iván és Kempelen kötetében. (Szerintük az elsőtlő született Miklós, a másodiktól pedig Pál nevű fia.) Ő maga egyik nejét sem nevezi meg konkrétan, csupán körülírja: az elhunytat „szegény feleségem”, az élőt pedig „Atyámfia” szavakkal illeti. Azonban a genealógiákból kiderül a feleségek pontos neve, a végrendeletből pedig az, hogy három fia és két lánya, azaz öt gyermeke volt. Az első felesége dereszlyéni Litassy Erzsé volt, Hont és Bars vármegye régi nemesi családjának sarja. Apja Litassy György (1601-ben említi), anyja pedig Apponyi Zsuzsa volt. Mint kiderül, Erzsének ez már a második házassága volt, mert az elsőből volt két gyermeke (az elhalt férj és a gyermekek nevét nem ismerjük), akik a hagyatéknál nem részesültek a pjecsoi udvarházból, mivel nem vér szerinti rokonai Andrásnak, illetve az ő apjának. A testamentumban kétszer is szerepelnek Erzsébet nagybátyjai, azaz az apjának fiútestvérei. Részben mint örökösök, részben mint az okirat végén megjelölt tutorok: Litassy István és Pál uram néven.

6 Hivatalos neve magyarul Péhó, szlovákul Piechov, ma Boleso falurésze.

7 Nagy I. i. m. VII. 1860, 147–150. p.

Három nagynénjét is megnevezi röviden, csak asszonynéven, -né képzővel, ők a következők voltak: Mocsáry Balázsné (Bora), Egresdy Lászlóné (Zsófia) és Lipthay Györgyné (Zsuzsa). A második felesége motesiczi és kesseleököi Motesiczky Anna⁸ volt. Neki három családtagja szerepel a pártfogók (tutorok) közt, Motesiczky Pál és András, valamint Motesiczky Borbála fia, Gosztonyi Miklós.

Hogy Bogády András öt gyermeke közül melyik származik az egyes feleségektől, azt a végakarat szövege alapján nem lehet kikövetkeztetni. Talán abban a sorrendben érdemes róluk a megismert adatokat bemutatni, amelyben az apa írt róluk. István (néha Istók) volt a legidősebb fiú. Még nem volt nagykorú, ezért az apja nem tudta megjelölni a többi testvér gyámjaként. Bogády nagyra értékelhette a tudást, ha arra biztatja, hogy tanuljon, s az örökségből elkülönít egy részt, hogy István gondoskodjon öccse, Miklós taníttatásáról is. Mindezt több alkalommal a feleségének is ajánlja, hogy gondoskodjék a fiúk iskoláiról. Egyetlen kitétel szerepel e mondatok között: „pápista iskolába semmiképpen ne küldje őket”. Kázmér Miklós⁹ könyvében olvashatunk egy Stephanus Bogadi nevű diákról, aki 1604-ben a wittembergi egyetem tanulója volt. Az évszámokat összevetve elképzelhető, hogy éppen ő szerepel az egyetem matrikulájában. A harmadik fiú, Pál (Palkó) még nagyon kicsi lehetett, ha az ő taníttatása nem került elő. Mivel István nem is szerepel a már említett genealógiákban, ezért további életéről nincsenek adataink. A másik két fiú megérte a felnőttkort. Miklós felesége Emődy Ilona, Pál feleségei pedig Apponyi Klára, illetve Sirchicz Klára voltak.

A lányok közül először a „Suska” nevűt említi, hosszabban is ír aggódva a sorsáról, ebből idézünk egy részt: „Ha Suska leányom élne addig... noha reménten, mindazáltal Isten házasságbeli állapottal áldaná szegényt, az egész jószágból legyen költség kiházásítására...” (186–187. oldal). Csupán feltételezni tudjuk, hogy Zsuzsa lánya beteg(es), esetleg nyomorék is lehetett. Egy biztos, hogy amikor 1645-ben a végrendelet másolatát hitelesítették, már nem élt, mert a testvéreinek a neve mind ott szerepel, azonban az övé már nem. A másik lány, Krisztina bizonyára férjhez ment, a család kiházásította, és a neve eltűnt valahol, az általunk nem ismert férje családfáján.

Mindezek után körül kell járnunk a végrendeletben is szereplő, a genealógiákban és a családtörténetben a legbizonytalanabban elhelyezett egyént, Bogády Katalin személyét. Azt mondhatjuk, hogy „mindenki” tud róla, és mindenki mást tud róla. Az összegyűjtött és itt leírt gondolatokra részletesen nem hivatkozom, mivel mindenütt csupán egy-egy apró adatot találtam róla, s abból raktam össze a vele kapcsolatos, talán nem is mindenütt biztos életrajzi töredéket. Mindezek előtt meg kell jegyezni, hogy András egy helyütt azt írja, hogy „több húgom és néném gyermekei”, tehát biztosan voltak lánytestvérei.¹⁰

8 Nagy I. i. m. VII. 1860, 572. p.

9 Kázmér Miklós: *Régi magyar családnevek szótára*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1993. 152. p.

10 Például a végrendeletben szerepel Szobonya Pál Bars megyei alispán neve, ő 1652 előtt halt meg. Felesége Bogády Anna volt, aki az évszámok alapján András testvére lehetett. Három lányát említi meg az okirat.

Az egyik variáció szerint Katalin Bogády András első házasságából származó gyermeke volt. Sárospatakra ment férjhez, s fiatalon ott is halt meg. Ezt látszik bizonyítani, hogy háromszor is írja róla: leányom, szegény (azaz elhunyt) leányom. Megemlíti a lakodalmára készített ruháját, s hogy ő adta neki a hozományt, ahogy ő írja a „parapheromot”. Egyszer sem írja le a keresztnévét, az asszonynevét is csak hiányosan: Klobusiczkyné. Ha valóban már felnőtt volt, s a családi birtokból a kor szokása szerint kiházasította, akkor valóban nem kell felsorolnia a még kiskorú, a második házasságából született, s az örökösödésben szereplő öt gyermeke között.

Azonban e tanulmány írója szerint is inkább a második elképzelés tűnik valószínűnek a néhány ismert évszám alapján. Ez pedig az, hogy Katalin Bogády András lánytestvére volt. Az internetes családtörténet szerint kettejük szüleinek a neve is megegyezik. És ha már a szülők nem éltek, akkor a felnőtt fiútestvér kötelessége volt a kiházasítás, a hozományról való gondoskodás. És hogy leányomnak említi, az mintegy bizonyíték a fentebb már leírt rokonai megnevezések pontatlanságára, illetve az akkori szokásra.

Bogády Katalin Klobusiczky András¹¹ (1600 körül, Klobusicz – 1655. XI. 19., Sárospatak) első felesége volt. Négy fiuk született: Pál, András, Ferenc és János – őket úgy írják le, mint a második nejének mostohagyermekait. Mint említettük, Katalin nem sokáig élt házasságban,¹² halála után újabb feleség követte: Török Katalin (? – 1649. VI., Erdélyben).

Mint említettük, egyik lehetőséget sem tudjuk sem cáfolni, sem pontosan bizonyítani.

Bogády András testamentuma szerint kevés lábas jószág (lovak, marhák, juhok) volt, erre tesz is egy megjegyzést, hogy azok valamilyen oknál fogva megfogyatkoztak.

Viszonylag kevés pénzről, ékszerről, fegyverről, ruháról és használati tárgyról ír, amikor azokat szétosztja a felesége és gyermekei között. Ezek közül csupán néhány érdekesebbet érdemes kiemelni. Négy kardját (három aranyozott, egy ezüstös) a fiai öröklik, az ezek közti értékbeli különbséget másokkal egészíti ki (ezüst pohárka, kannácska, szerecsendió pohár stb.). Nagyon lényeges kapcsolatra utal, amikor két tárgyról külön ír: a „császár urunk adta arany lánc” Krisztináé, a „császárné adta ezüst palack” pedig a feleségéé lett. Ugyanígy a néhány, az „erdélyi fejedelem képére vert” aranyat is az utóbbira hagyta.

Amint az írás elején már említettük, egy igen furcsa, több részből álló testamentumot olvashatunk a végakaró tollából. A Hanzlikfalván írt és 1640-ben kelt első rész után azt hinné az olvasó, hogy egy beteg, a halálra készülő idős ember írta. És mint a második, pótlólag írt rövidke részből kiderül, ezek után Bogády 1641-ben Trencsénből elment Erdélybe. Sajnos arról nem ír, hogy mi volt e hosszú útjának a célja, kihez ment és miért, hisz tudomásunk szerint nem éltek ott rokonai. Viszont hozott onnan magával két födeles kupát, amelyeket tovább örökölt.

A Trencsén vármegyében élt évei alatt számos magyar nemessel került rokonai és baráti kapcsolatba. A leírt családnevekből megfigyelhető, hogy milyen kevés a magyar eredetű vezetéknév előfordulása (Győry, Újfalussy, Gosztonyi). Egyben az is, hogy az

11 Az itt található adatok nem szerepelnek Nagy Iván kötetében a családnál.

12 Halálának éve csupán becslő adat: 1630.

ott élő magyar nemesek családneve a hazánkban megszokott származási/lakóhely/birtokközpont neve + -i képzős forma helyett szlávós, -szky végződést vett föl a szlovák és lengyel nyelvek hatására. Ilyenek a már említetteken kívül: Rakolubszky (Rakolabszky – elírás vagy pontatlan olvasat), Mednyánszky, Szomarovszky, Sulyánszky stb.

Mint jeleztük, a Bogády család férfiágon kihalt, a lányaik házasságukkal beleolvadtak más magyar családokba. Kempelen Farkas¹³ interneten olvasható családfája szerint az utolsó férfitag az 1754/55. évi nemesi összeíráskor Bogády Gáspár volt (felesége: Szmrecsányi N.), azonban a feleség hiányos családfáján ezt nem tudjuk követni.

E szokatlanul megírt végrendekezés alapján, valamint a hiányos családi adatok miatt nem ismerjük pontosan azt, hogy baranyai Bogády András mikor született, de pontosan azt sem, hogy mikor halálozott el. Feltehetően valamikor 1643–44-ben, ha 1645-ben hitelesítették a végakaratát. Az sem ismert, hogy hol temethették el: Trencsénben vagy valamelyik kedvelt, fent leírt családi birtokai valamelyikén.

13 <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Kempelen-kempelen-bela-magyar-nemes-csaladok-1/2-kotet-19FA/bogady-baranyai-2792/>

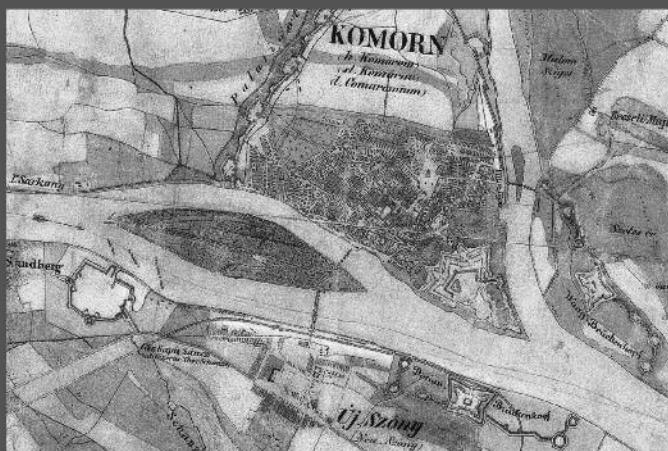
18-19

Acta Ethnologica Danubiana

Az Etnológiai Központ Évkönyve

Ročenka Výskumného centra európskej etnológie
Jahrbuch des Forschungszentrums für Europäische Ethnologie

2017

Fórum Kisebbségkutató Intézet

Harrach Gábor–Rákóczi Krisztián: Külön utakon. Adalékok a felvidéki magyarság 2009 utáni politikatörténetéhez. Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet–L'Harmattan Kiadó, 2017, 176 p.

Az utóbbi egy évtizedben sajnálatos módon nagyon kevés olyan politológiai jellegű tanulmány jelent meg, amely a szlovákiai magyar pártokat állította volna figyelem középpontjába. Különösen fájó a szakmai háttéranyagok hiánya akkor, ha tudatosítjuk, hogy az MKP–Híd pártszakadás óta eltelt legutóbbi tíz év vizsgálata a szélesebb körű nyilvánosság számára is tanulságokat rejt. Egy évtizede feltérképezetlen a pártok egymáshoz kötődő viszonya, ennek következtében pedig rövid, tudományos igényességtől mentes publicisztikákra és saját előítéleteinkre kell hagyatkoznunk olyan kulcsfontosságú témák vizsgálata kapcsán, mint a két, szlovákiai magyarokat megszólító párt támogatottságának alakulása, kommunikációjuk és kiemelt ügyeik változása, vagy éppen a szlovákiai politikai környezetben elfoglalt helyük. Ezt a hiányosságot igyekszik lehetőségeihez képest pótolni a Nemzetpolitikai Kutatóintézet és a L'Harmattan Kiadó gondozásában megjelent, két különálló tanulmányt tartalmazó Külön utakon.

A kötetben két, önmagában is megálló munka kapott helyet, közös vonásuk, hogy a szlovákiai politikát, különösen pedig annak felvidéki magyar vonatkozásait vizsgálják. Rákóczi Krisztián *A szlovákiai politikai rendszer alakulásának áttekintése* címet viselő munkája az ország általános politikai történetével foglalkozik, kiemelt figyelmet szentelve a 2016-os választásoknak, valamint az MKP és a Híd eredményeinek. Harrach Gábor *A dél-szlovákiai választásstatisztikák szociológiai és etnodemográfiai vonatkozásai* című tanulmánya az MKP és a Híd választási eredményeit állítja tágabb kontextusba, különös tekintettel a magyar választók preferenciamezősaira.

Rákóczi Krisztián tanulmánya a két munka laikusok számára is könnyebben értelmezhető darabja. Tartalmaz egy történelmi összefoglalót a szlovákiai politikai fejlődésről, 1992-től érthe-

tő formában összefoglalja a pártrendszerek változásait, emellett leírás ad a releváns pártokról, végül pedig részletesebben is szemügyre veszi a 2016-os választási eredményeket. A magyar pártokat érintő elemzés tudományos ismeretterjesztő részletességgel mutatja meg az MKP és a Híd támogatottságának alakulását. Ebben a Szlovák Statisztikai Hivatal adatai vannak a szerző segítségére. Az összefoglaló eredményekből kiviláglik az, amit a sajtóban megjelenő, egyszerűsített értelmezésből is levonhatunk következtetésként: az MKP választótáborra viszonylag stabil, de elégtelen méretű, a Híd szlovákiai magyarok körében mért népszerűsége pedig csökken, viszont maga a párt több lábon áll, a szlovákiai szavazatoknak köszönhetően 2016-ban is sikerült megugrania a parlamentbe jutáshoz szükséges küszöböt. A tanulmány rámutat arra, hogy a vonatkozó felmérések alapján lassan, de biztosan ledőlni látszik az etnikai korlát a magyar választói szokásokat tekintve: 2016-ban már a választók 17 százaléka szlovák pártokra szavazott. Ugyanakkor a tanulmány csak közvetett indokkal szolgál a jelenség magyarázatára: az MKP és a Híd között kialakuló versengés elidegenítő hatásával, illetve a Híd általi, szlovák–magyar törésvonalakat elhomályosító mondanivalóra vezeti vissza a jelenséget, mindkét teóriát már 2012-ben megfogalmazták.

A 2009 után kialakuló sajátos szlovákiai magyar kétpártrendszer két szereplője közti programkülönbségek összefoglalója szintén a munka részét képezi. Rákóczi rámutat, hogy a szlovákiai választások jellegzetességét adja a sok elvesző, mandátumot nem eredményező szavazat, a 2016-os választásokon pedig egyik párt sem tudta megfelelően mozgósítani magyar nemzetiségű szavazóit. Míg az MKP-nak ez a parlamenti helyébe került, addig a Híd számára mindez az elvártnál gyengébb eredményt és pozíciókat hozott. A felvidéki magyarok túl kevesen vannak ahhoz, hogy két pártot is parlamenti mandátumhoz segítsenek – fogalmazza meg a szerző.

A tanulmány kiváló alapozás Harrach Gábor következő statisztikai elemzéséhez, mely kevesebb általános információval, de

annál több érdekességgel szolgál a politológusok és szakemberek számára. Harrach statisztikai modelljeivel az MKP és a Híd szavazótáborainak összetételét elemzi, a választók számában beálló változásokat figyeli település-szerkezeti szinten, s elsősorban a választói magatartás változásának tudja be a pártok preferenciáinak helyi változását. Harrach megállapításai szerint az MKP a tömbvidéki magyarságra, a Híd a nagyvárosokra és a szórványra tudott összpontosítani és növelni szavazatait. Ezzel együtt azonban az MKP támogatottsága a tömbmagyar területeken túl, a Híd pedig a magyarok által lakott déli járásokban erodálódott (utóbbi a magyar választói magatartást nézve különösen aggasztó ütemben, a Híd minden harmadik szavazóját elvesztette ezekben a régiókban). Harrach modellje kevésbé valószínűsíti a tömeges átszavazást a két párt választói között, a szerző egyebek között arra is rámutat, az MKP végeredményben nem tudott profitálni a déli Híd-szavazók elszívárgásából. A számokkal és következtetésekkel összefüggésben érdemes tudatosítani, hogy a szerző az MKP-szavazók számára a nemzetiségi arányokból következőt, míg a Híd-szavazók száma és etnikai megoszlása komoly szakmai feladatok elé állította: a támogatottsági arányok kifejtése és a létező, vonatkozó szakirodalom elemzése kiemelt teret kap a tanulmányban.

A szerző több kapcsolódó jelenség vizsgálatára is felhasználja a járásokra és településekre lebontott szavazatszámokat. Egyebek között megállapítja, hogy az MKP az átlagos szlovákiai pártoknál sokkal nagyobb mértékben támaszkodik a községek, kisebb települések szavazóira, a Híd hasonló jellegzetességei azonban fokozatosan eltűnnek a párt választótáborának részleges megváltozásával. A magyar közösség politikai aktivitása visszaszorulóban van, túlnyomórészt átlag alatti választási részvételi mutatókkal.

A kötet végén található térképmelléklet egyszerűen erősíti a szakmai és az ismeretterjesztő jelleget, könnyen értelmezhető formában mutatja meg egyebek között az MKP és a Híd szavazatarányát, járási lebontásban az elpártoló szavazókat, valamint az MKP 2016-os szavazatnyerességét.

A Külön utakon kötet jelentősége furcsamód a felhasznált irodalomban is megmutatkozik – a szerzők által feltüntetett bibliográfia világosan jelzi, hogy 2011 óta gyakorlatilag nincsenek olyan aktuális, szakmai vonzatú nyílt elemzések, melyek a szlovákiai magyar politikai környezetet vizsgálják. Nagyon fontos ennek a jelenségnek a felszámolása és a folytonosság, a Külön utakon pedig ezen a téren úttörő szerepet tölthet be. Két okból is nagy szükség van a hasonló tanulmánykötetekre. Egyrészt hivatkozási alapként szolgálhatnak a későbbi szerzők számára, másrészt pedig akár a politikai döntéshozókat és elemzőket is elgondolkodtathatják, amennyiben nem eseti döntésekben, hanem hosszú távú stratégiákban gondolkodnak. A tanulmánykötet méltán követelhet magának helyet minden, a szlovákiai magyar politika iránt érdeklődő szakember és laikus könyvtárában.

Tokár Géza

Victor Sebestyen: Lenin: the man, the dictator, and the master of terror. Penguin Random House LLC. Ebook. 2017, 592 p.

Egy vadonatúj, rendhagyó, külsőségeiben és tartalmában is formabontó életrajz jelent meg a hideg, számító bolsevik vezetőről – Vlagyimir Uljanovról, alias Leninről, akiről a későbbi szovjet állam saját magát formázta meg és követendő példaképének tekintette minden összefüggésben.

Bizalmatlan, gyanakvó, makacs és higadt. Ezekkel a jelzőkkel (is) illeti könyvének főszereplőjét a budapesti születésű, londoni újságíró, Victor Sebestyen, miután áttanulmányozta az összes hozzáférhető forrásanyagot munkájának megírásakor. A hatalmas forrásmennyiség ellenére a szerző nem vész el a részletek tömkelegében, és mindig talál egy stabil kiindulópontot, amelyet követve az életrajz a bevezetőtől kezdve az utolsó fejezetig élvezetes és izgalmas marad.

A rendkívüli intellektuális képességekkel bíró fiatalember a kezdetektől fogva favorizálta a vezetői szerepkör könyörtelen igazgatási és irányítási módszereit. Lenint megszállottan

érdekelte a hatalom megszerzésének és megtartásának problémaköre. Igaz, kortársai sokat kritizálták amiatt, hogy gyáva, és hogy gyakran elmenekült a felmerülő problémák elől. Az egyik fejezetben, kortárs forradalmár állítása szerint, egy demonstráció alkalmával, mikor még csak hallatszott, hogy érkeznek a tüntetést szétverő kozákok, Vlagyimir Iljics elsőként vette fel a nyúlcipőt és menekülni kezdett. Uljanov ezt azzal magyarázta, és azt többször is kihangsúlyozta, hogy az ő személye túlságosan is fontos ahhoz, hogy letartóztassák és elítéljék. Forradalmár életének minden pillanatában meg volt győződve, hogy nélküle szocialista forradalom Oroszországban nem törhet ki. Ennek ellenére, ahogyan azt Sebestyen kidomborítja, Lenin az oroszországi szocialista munkásmozgalom három legfontosabb alkalmát mind lekéste. Nem volt ott a szociáldemokrata párt megalakulásakor, nem vett részt az 1905-ös forradalom eseményeiben és az 1917-es februári forradalom kitörésekor sem volt otthon.

Életében fordulópontot jelentett, amikor idősebb testvérét, Alexandert, Szását 1887-ben a cári rendőrség kivégezte, miután részt vett egy cár elleni merénylet kidolgozásában. Vlagyimir Uljanov innentől fogva úgy volt elkönnyelve, mint a „a cárellenes forradalmi ellenzék hosszú hagyományainak örököse”. Eltiltották őt az egyetemi tanulmányoktól, Szibériába száműzték, állandóan az Ochraha, a cári rendőrség megfigyelése alatt állt (amelyet később ironikus módon, követendő modellként állított be saját állami rendőrségének, a Cseka kiépítésénél). A nehezített körülmények mindennapjait elsősorban anyja és felesége támogatásából oldotta meg. Külföldi tartózkodásai alatt többször kért, ahogyan azt magánlevelezése bizonyítja, édesanyjától ötven, de száz rubel körüli összegeket is élet-szükségeiteinek biztosítására.

Lenin életének jelentős részét külföldi száműzetésben töltötte és a forradalmi üzenetet is külföldről importálta Oroszországba. Korántsem volt olyan ékesszóló író és szónok, mint Marx vagy Trockij, mégis kialakított egy sajátos érvelési stílust, ahogyan azt Sebestyen írja, Lenin „csaknem mindig hatalmaskodó, dominanciára törő, gyalázkodó, kötekedő és

gyakran egyenesen gonosz.” Brutálisan, de sokkal inkább találomra ténykedő, mint igazából koordinált szándéktól irányítva, nem idegenkedett felhasználni saját bűnözői csoportját sem, amely végül kisajátította a párt nevét is. Lenin az akarat pusztá erejével uralkodott. Sebestyen briliáns munkájában képes volt megragadni azt az embert, akit a nyugati demokráciákban a demagógia mintapéldányaként könyveltek el. Egy könyörtelen diktátor portréját sikerült ebben a kiváló publikációban megalkotni, akinek a politikája szerencsétlen jelentőséget hordoz még a mai idők számára is.

Victor Sebestyen tollából csaknem két évtized után jelent meg angol nyelven írt átfogó életrajzi munka Vlagyimir Iljics Leninről, amely nemcsak részletes politikai vizsgálata a huszadik század egyik legfontosabb történelmi alakjának, hanem egy lenyűgöző arckép Leninről, az emberről is. A kényelemben nevelkedett szenvedélyes vadász és halász főleg a sakk és a klasszikus angol irodalom iránt rajongott. Sokkal jobban kedvelte a külföldi irodalmárokat, mint az oroszokat. Talán Turgenyev volt a kivétel, akinek munkái közül mindig egy kötetet magánál tartott.

Sebestyen munkájában a fő protagonista történetét visszavezeti egészen Lenin korai éveire, nyomon követi a hosszú száműzetésbeli éveit Európában és Szibériában, hogy végül visszatérjen az 1917-es, Petrográdban (Lenin mindig a Peter vagy Petersburg megnevezést használta, jegyzi le Sebestyen) lejátszódó első kommunista forradalom eseményeihez. Kivételesen és rendkívüli módon rávilágított arra a tényre, hogy Lenin egész életében a legközelebbi és legbizalmasabb kapcsolatait négy hölggyel alakította ki, az anyjával, egyik nővérével, feleségével és szeretőjével. A szovjet korszak alatt elfojtott és felszín alá rejtett, de itt újra felfedett szerelmi háromszög, amely Lenin és felesége, Nagyezsda Krupszkaja, valamint a gyönyörű, házasszeretője és elvtársa, Inyesza Armand között tobzódott – feltárja a forradalmár, a politikus bonyolultabb karakterét is, s leszámol a bolsevik forradalom hiedeg, egydimenziós beállítottságú vezetőjének idealizált képével.

Lenin, valamint a többi akkori politikai vezető személyes vagy hivatalos iratai most

már elérhetőek a kutatók számára. Sebestyen ezeket megragadva új adatokat nyújt az olvasónak, hogy életre keltse azt a drámai és izgalmas történetet, hogy hogyan ragadta meg Lenin a hatalmat egy puccs által, és hogyan menedzselte azt a forradalmi államalakulatot, az államot, amelynek már nem szabadott volna léteznie Lenin eredeti, keményvonalas marxista elképzelése szerint. Paradox módon a végtermék, a produktum egy erőszakos, zsarnoki és korrupt rendszer lett, amely háborzongató módon engedélyezte több ezer ember kivégzését, és létrehozott egy olyan eszmei doktrínát, amely azon az elképzelésen alapult, hogy az alkalmazott politikai terror az ellenfelek ellen teljesen indokolt a nagyobb ideálok elérése érdekében. Egy régebbi harcostársa, aki valaha csodálta Lenint, azt mondta, hogy Lenin „jót kívánt (...), de megteremtette a gonoszt”. Ez magában foglalta Sztálin megformálását is, aki átvette Lenin gulárendszerét, és a CSEKA titkos rendőrség szörnyűségeit új, csillagászati magasságokba és ugyanakkor pokoli mélységekbe repítette.

És az új életrajz Lenin esetében a személyesre, az emberire (Lenin, the man) fókuszál, bár Lenin esetében a személyes ritkán tudja elkerülni és háttérbe szorítani a politikait. Sebestyen munkájának elején egy rövid bevezetéssel rajtol, amelyben néhány összehasonlítást tesz az 1917-es események és a mai populista vezetők között. Nem tévőváz, és azonnal megemlíti Lenin személyes szakácsának, Spiridonnak az unokáját, Vlagyimirt, aki a mai Oroszország elnökeként büszkén vállalja csekás (értsd KGB-s) múltját, és aki tömérdek pénzt áldozott a moszkvai Lenin-mauzóleum felújítási munkálataira, ahol a mai oroszok (is) órákat várakoznak, hogy pár percre megtekintessék a „Vörös Cár” bebalzsamozott maradványait. Majd következik egy prológos, amelyben Sebestyen lehengerlő módon elmeséli az októberi forradalom előestéjét. A prológos azonnali ízelítőt ad a könyv stílusáról – egy nagyon olvasható, könnyed módon írt narratíváról van szó, amely, úgy tűnik, szinte humoros-szatirikus módon ábrázolja a 20. század egyik legmeghatározóbb és legszükségesebb eseményét. Az alapvető tények itt is meg-

egyeznek Trockij vagy a nemrégiben megjelent Orlando Figes-tanulmány motívumaival, de a prológos stílusa inkább egy félreértések és bakik vígjátékára emlékeztet, mint arra a tragédiára, amely beárnyékolja Európa és a szélesebb térség történelmi eseményeit az elkövetkezendő 70 esztendőre. Lehet, az igényesebb, szakmailag képzetesebb olvasó meg is ijed a biográfia olvasásának ebben a szakaszában, mert itt talán a könyvet esetlegesen nem a történelmi mélység iránti tisztelet ihlette, de szerencsére az események előrehaladtával Sebestyen nem riad meg és nem próbálja álcázni Lenin személyiségének sötétebb szempontjait és árnyoldalait sem.

Az életrajzi könyv a hagyományos biográfiák lineáris struktúráját követi, kezdve Lenin családi hátterével és gyermekkorával, és azzal a kultusszal fejeződik be, amely Lenin 1924-es halála után következik. Látjuk őt második, majd első fiúként a családban, „nemesként” – itt nem egészen arra a nemesre kell gondolni, ahogyan a szerző is megjegyzi, mint ami az egyesült királyságbeli arisztokratára jellemző, hanem inkább valami középosztálybeli értelmiségire kell asszociálnunk, aki ugyan nagyon távol áll az orosz végtelenek muzsik életstílusától, de semmiképpen se éri el az orosz nagybirtokos nemesség életvitelét sem.

Lenin, itt inkább még Uljanov mint gyermek és serdülő intelligens, mohó, falánk olvasó volt és az emberekhez érzelmileg meglehetősen hidegen viszonyult, még a szűkebb család keretein belül is. Sebestyen arra is utal, hogy testvére kivégzése – aki a cárt próbálta meggyilkolni (felrobbantani, vegyész tudását pokolgépek gyártására használta fel) – csepegtette a fiatal Leninbe az érdeklődést a forradalmi politika és a mély gyűlöletet, valamint megvetést a burzsoázia iránt, amely hátat fordított a családnak a tragikus esemény után. Lenin gyűlölte a nyárspolgári látszatomoralitást és annak felületes, álszenteskedő értékrendjét.

A könyv sokat foglalkozik Lenin száműzetésben töltött hosszú éveivel, személyes kapcsolataival, feleségével és később kedvesével. Felfedi a főhős egyéb szocialista és marxista forradalmárokkal való kapcsolatait a száműzetésben, akik később vagy politikai szövetsége-

seivé (Trockij, Sztálin, Kamenyev, Zinovjev) vagy pedig ellenségeivé (Plechanov, Bernstein, Martov) váltak. Ahogyan Lenin élete előrehaladt, Sebestyen részletes, de nem untató módon tárgyalja a különböző írásait, rámutatva saját ideológiai érveinek fejlődésére és módszereinek kifejlesztésére. Amikor a forradalom elkezdődött, azokat nem csak be kellett vetni, de korrigálni is kellett őket az elért eredmények megőrzése érdekében. Lenin nem egy elméleti erkölcscsősz volt, aki mindenáron kapaszkodott elvont elképzelései megvalósításához. „A forradalom nem elmélet, a forradalom maga az élet, maga a gyakorlat” – hangzott többször is. Nem vonakodott erkölcstelen vagy éppen gazembereket megszegyénítő lépéseket tenni a hatalom megszerzése és megőrzése érdekében, de ugyanakkor nagyon ügyelt a puritán forradalmi látszat megmardására. Ha mások gyanúba kerültek is vagy mocskosak lettek, Lenin mindig tiszta maradt. Az árulkodó, kompromittáló nyomok eltüntetésének mestere volt, és ez végigkísérte egész politikai életét. Lenin a kezdetben általában úgy jelenik meg, mint aki teljesen átadja magát a szent ügynek, mint valami magányos, szorgalmas, és következetes forradalmár, de ugyanakkor mint aki rengeteget beszél, de nem sok gyakorlati dolgot tesz a forradalom ügyéért. Sebestyen felfedi, hogy a személyes veszélyt Lenin gyakran próbálta elkerülni, s ezt meg is tette, ha a helyzete úgy kívánta, de ez nem gátolta meg abban, hogy gyakran dühösen írjon a száműzetés relatív kényelmében azoknak, akik otthon maradtak, és írásaiban arra ösztönözte őket, hogy akkor is forradalmi módon járjanak el, ha ez szélsőséges veszélyt jelent számukra az állam részéről. Mi ez, ha nem a politikai képmutatás tipikus mintaviselkedése?

Sebestyen könyvének az egyik értékes részét képezhetik – mármint azok számára, akiket Lenin, az ember érdekel – azok a hosszú fejezetek, amelyek Lenin száműzetésben letöltött éveit taglalják, habár azok számára, akik a politikust kutatják, ezek a részek akár unalmasnak is tűnhetnek. Ők inkább akkor örülhetnek, amikor Oroszország újra forradalomra virrad és Lenin hazaindul utolsó – elnézést –, utolsó előtti száműzetéséből 1917-

ben. Oroszország 1914-es háborúba lépésének okairól meglehetősen kevés információt kap az olvasó, mondhatnánk, hogy a leírás itt akár a felszínesség határát is érinti, de a többszöri átolvasás és meghallgatás után (jó találmány a hangoskönyv) megvilágosodik, hogy itt nem (csak) Oroszországról van szó elsődleges témakörként, hanem Leninről, a magánemberéről, a forradalmárról és annak életútjáról olvasunk.

Az ő ultraforradalmi küldetése 1917 márciusában kezdődik Zürichben. Innentől kezdve nagyon összeáll a kép, és eljutunk a biográfia legérdekesítőbb, legizgalmasabb szakaszához. Lenin személyes hozzájáruláshoz az 1917-es eseményekhez, valamint az azt követő történelmi fordulatokhoz, ahol a politikus és a forradalmár Lenin szerepe összekapcsolódik a személyes Leninnel, Leninnel, a magánemberrel – és az egyes szerepkörök közötti határok végképp elmosódnak.

A forradalmi időszakban az egyes események nagyobb hangsúlyt kapnak, mint mások. Például a Romanovok meggyilkolása részletekbe menően van leírva, és úgy érzi az olvasó, hogy egyfajta szimpátiával is a szerző részéről. Sebestyen a cári családot, főleg az uralkodót, a felelőtlen és sok mindenben, de elsősorban politikában gyenge képességű II. Miklóst teszi felelőssé saját végzetükért. Másrészt viszont a polgárháború ábrázolása hihetetlenül gyors ütemben zajlik (mindössze egy fejezetben). Az életrajz Lenin kultuszának leírásával fejeződik be, és arról szól, hogy a későbbi szovjet vezetők hogyan használták örökségét (és földi maradványait) saját rendszerük megerősítésére.

Mindent egybevetve az olvasó egy közérthető és nagyon olvasható beszámolót talál, amely könnyedebb mind hangnemben, mind tartalomban, de ugyanakkor elegendő alapot biztosít ahhoz, hogy Lenin életét a történelmi összefüggésekben állítsa be. Ráadásul érdekes képet ad Lenin személyiségének ellentmondásairól is: olyan emberről van szó, aki szeretett az emberek közelébe jutni, de ugyanakkor barátsága könnyedén ellenségeskedésbe ment át, amikor úgy érezte, hogy elárulták. Lenin, aki a vérontást és a halált személyesen csak teoretikus szinten ismerte (soha nem volt

katona, nem vett részt kivégzéseken, s valójában mindössze három halottat látott életében. Sebestyen szerint, az anyósát, nővérét és Innyeszát), nagy kegyetlenséget tanúsított politikai céljai elérésében. Az olvasónak támadhatnak hiányérzetei néhány történelmi esemény részletes lefedettségével kapcsolatosan, de a szerző, úgy érzem, elérte fő célját, mégpedig alapos betekintést tett Lenin életébe.

A könyvet olvasva akarva-akaratlan ismét felmerül a történészekhez nem méltó „Mi lett volna, ha” feltételezés. Próbálja az ember nem idevalónak tekinteni, de nagyon nagy a csábítás ereje. Tehát az első spekulatív kérdés: Megvalósult volna a bolsevik/kommunista forradalom Oroszországban, ha Lenin nem jelenik meg a történelem színpadán? Valószínűleg nem. Ha Lenin nem lett volna „a terror mestere” (valójában az volt, még ha szadista hajlamai nem voltak is, mint más 20. századi „forradalmároknak”), akkor is megépültek volna a sztálini haláltáborok pár év múlva még az északi sarkkörön is túl? Nem halt volna éhen több millió ember Európa legtermékenyebb mezőgazdasági övezetében, ha a „legnagyobb társadalmi kísérlet” már az első napokban elbukik (a könyvből kiderül, ennek nagy volt a valószínűsége)? Vagy a későbbiekben nem került volna sor egész nemzetek erőszakos átlakoltatására a kontinens nagyságú Szovjetunióban? Valószínűleg ismét csak nem. Lehet róla vitát folytatni, de mivel a felsorolt események mind bekövetkeztek, leszögezhetjük, hogy az utóbbi száz esztendő legbefolyásosabb történelmi személyisége nem más, mint Vlagyimir Iljics Uljanov, alias Lenin. Lenin nélkül Sztálin talán fanatikus múltkutatók széljegyzete maradt volna, akiről nagy vonalakban annyit tudtunk volna meg, hogy valahol a mai Grúziában kicsapott kispapként csatlakozott a szocialistákhoz, és ott több balhéban vett részt, például az egyik fegyveres bankrabláskor, amikor a párt kasszáját akarták feltölteni, több tíz ember halt meg a felhasználott robbanószerek szakszerűtlen használata következtében. Több szakember kiáll azon vélemény mellett is, hogy Lenin (és a bolsevizmus) nélkül a brannai vámos sikertelen művészgyermek is csak politikai gyűléseket szervez-

hetett volna a bajor kocsmák savanyú sörszagú légkörében. Mivel Hitler elsőként a bolsevizmussal akart leszámolni, a többi gengszteri terve csak ezután következett.

Ez az eszmefuttatás volt sajátos számomra, amikor hozzáfogtam Victor Sebestyen: Lenin, az ember, a diktátor és a terror mestere című életrajz elolvasásához. A könyv elolvasása után korábbi gondolatmenetem a friss olvasói élmény hatására még inkább elmélyült. A Lenin c. biográfia élvezhetően olvasható és a faktuális szempontok alapján is korrekt módon megírt munka. Igaz, hogy inkább sorolható a populáris életrajzokhoz, mint az akadémiaiak közé, de ezzel semmit se veszít értékéből. A könyv végén tizenkilenc oldalas függelék található és a lábjegyzetek is minden harmadik oldalon megjelennek. Olyan információs tartalommal bírnak, hogy egyszerűen nem lehet átsiklani fölöttük, mert ha az olvasó ezt megteszi, értékes részletekről marad le. (Például megtudhatja, hogy a forradalom első zűrzavaros eseményei közben ellopták Lenin első automobilját, amit persze ő is a cártól „szerzett”. A pétervári tűzoltók a puccs utáni zűrzavaros állapotokat kihasználva ellopták a kocsit és Finnországba akarták átcsempészni egy megrendelőnek. A történet még folytatódik és egészen váratlan végkifejlete lesz.)

További érdekességként például azt is megtudhatjuk, hogy Vlagyimir, miután radikalizálódott, 1901-ben felvette a „Lenin” nevet. A név felvételének okát még mindig nem tudják egyértelműen megmagyarázni a szakemberek. Többen amellet teszik le voksukat, hogy ezt az álnevet a Léna folyótól vonatkoztatta el Vlagyimir Iljics. (Sebestyen el is indít egy mókás eszmefuttatást ezzel kapcsolatosan. Uljanov – Sebestyen szerint –, ha nagyon konzekvens lett volna legfontosabb álneve kiválasztásában, akkor a Volgín nevet kellett volna választania, mivel a Volga folyó mellett eltöltött idő tényleg életének része volt. Így aztán – folytatja Sebestyen – a 20. század egyik legelterjedtebb ideológiai dogmatizmusát nem marxizmus-leninizmusnak, hanem marxizmus-volginizmusnak hívták volna). A Lenin név felvétele után a név viselője hihetetlen elhivatottsággal követi a proletariátus diktatúrájának bevezetését. Ennek ellenére Lenin személyes

életében bájos, viszonylag konzervatív, polgári úriember volt. Politikai életében azonban alaposan gátlástalan.

Lenin nagyon rövid idő alatt a hatalmi machiavellizmus mintapéldányává válik. Hideg és kegyetlen, kalkuláló és kíméletlen, makacs és manipulatív, hatalomra éhes és képmutató. Ezek a jellembeli tulajdonságok főleg a könyv utolsó harmadában kerülnek felszínre, amikor a szerző az 1917-es októberi puccs utáni eseményeket mutatja be. Ezek közül a továbbiakban azt a fejezetet szeretném kicsit részletesebben bemutatni, amelyben a szerző az egy pártrendszer bevezetését írja le Oroszországban.

A februári forradalom legfontosabb hozománya az általános demokratikus választások bevezetése volt. Az általános választások először 1917 szeptemberére voltak kiírva, majd eltolódtak októberre, végül november közepén zajlottak le. Lenin, mivel tisztában volt az erőviszonyokkal, mindent megtett volna, hogy a választásokra ne kerüljön sor. Hatalma alatt itt került először olyan helyzetbe, hogy nemcsak a szokásos pártbeli opponensei, Kamenyev és Zinovjev, hanem még a hű párttagok, Trockij, Dzerzsinszkij és maga Sztálin is (aki ebben az időben vagy Lenint támogatta feltétel nélkül, vagy nem foglalt állást) ellent mondtak neki. Lenin nem akart általános választásokat, nem hitt a burzsoá parlamentarizmusban. Félt, hogy a választások „lefejezik a forradalmat”. Nem bízott a vidéki parasztságban, tartott a városi értelmiségtől, és be akarta tiltani a jobboldali kadétek pártját is. Még a második legfontosabb embere, Szverdlov is, akit Lenin nélkülözhetetlennek tartott és aki a bolsevik forradalom adminisztratív kivitelezője volt, egyszerűen azt mondta Leninnek, hogy ezt most nem lehet. „Mi ezt most nem tudjuk... rossz az időzítés erre... ez nagyon rosszul nézne ki.” De Lenin nem volt elsősre meggyőzve, fújta a magáét. Meg volt győződve, hogy most már a bolsevikoké a hatalom a fővárosban, hiba lenne – ha most már katonai erővel – nem szereznek meg a teljes hatalmat. Hisztérikusan kiabált és szidalmazott mindenkit. Azzal fenyegetőzött, hogy egy potenciális mensevik-kadét–szociális forradalmár koalíció a proletárforradalom végét fogja jelenteni.

Végül beadta a derekát, s beleegyezett az első általános választások elindításába. Nemso-kára ezt nagyon megbánta.

Az első orosz demokratikus választások (a másodikra 75 év után került sor) a következő eredményeket hozták. A bolsevikok valamivel kevesebb, mint 10 millió szavazattal, a szavazatok 24%-át szerezték meg. A szocialista forradalmárok (eszerek) 39%-kal a választások győztesei lettek. Itt azonban pártszakadás történt még a választások előtt. Az eszer párt két részre szakadt, baloldali frakcióra, akik egy ideig a bolsevikokkal léptek politikai szövetségre, és jobboldalira, akik a bolsevikok legkomolyabb ellenfelei lettek. A mensevikek 3%-ot, a kadétek 5%-ot kaptak. Leninnek igaza volt, az első oroszországi demokratikus választások beigazolták, hogy a bolsevikok nem élvezik a lakosság, a széles néprétegek támogatását. A bolsevikok számára reális volt az a veszély, hogy demokratikus körülmények között és funkcionáló Alkotmányozó Nemzetgyűlés mellett a háttérbe szorulnak és elveszítik a megszerzett kiváltságokat és a hatalmat.

Itt Lenin, a machiavellizmus nagymestere akcióba lépett. Amíg lehetett, addig elhúzta a Nemzetgyűlés nyitólülését. Tisztában volt vele, hogy az időhúzás csak az értelmiség nemtettségét fogja kiváltani, a munkásoknak, parasztoknak ekkor még más problémáik voltak. Ők az élelmiszerhiánnyal küzdöttek és a hőn áhított békét kívánták. Mind a két ügy megoldása a cár megbuktatása után egy évvel még mindig váratott magára. Lenin második lépésként feloszlatta a semleges választási bizottságot, amely a választások tiszta lefolyására ügyelt, s helyükre egy Urickij nevű fizetett bértollnokot ültetett. November 27-én, amikor először kellett volna összeülnie a Nemzetgyűlésnek, Lenin dekrétumot bocsátott ki, amelyben betiltotta a kadétek pártját. A párt képviselőit a „nép ellenségének” titulálta, és több tucat párttagot, köztük a frissen megválasztott képviselőket is letartóztatta.

Végül, 1918. január 5-én (éppen száz évvel e sorok írása előtt) ült össze az Alkotmányozó Nemzetgyűlés a pétervári Tauride-palotában. A kormány statáriumot hirdetett, és a várost ellepték a vörösgárdisták, valamint az állig felfegyverzett bolsevista érzelmű katonák.

Az összes bejelentett demonstrációt a hatóságok betiltották. Ennek ellenére a Mars-mezőről elindult a Tauride-palota felé egy negyvenezres, munkásokból, diákokból és hivatalnokból álló menet, hogy üdvözölje és támogatását fejezze ki az első demokratikusan megválasztott Nemzetgyűlésnek. Mikorra elérték a Liteini sugárutat, a háztetőkön elrejtőzött vörösgárdisták tüzet nyitottak a demonstráció résztvevőire. Az eredmény 10 halott és 70 súlyos sebesült. A menekülő demonstrálók eldobták és megtaposták a „Minden hatalmat a Nemzetgyűlésnek” jelszót hordozó transzparenseket. Csaknem egy év után a hatalom emberei ismét civileket öltek Petrográd utcáin. Ők voltak a bolsevik politikai terror első polgári áldozatai.

Délutánra a kedélyek picit lecsillapodtak. Délután négy órára volt betervezve az első ülés. A Tauride-palota nagytermében fegyveres gárdisták járkáltak fel s alá, ráadásul jó néhány képviselő is fegyvert viselt. „Akárcsak egy vadnyugati show-ban” – emlékezett vissza Carl Lindhagen, Stockholm polgármestere, aki több külföldi politikussal és újságíróval megfigyelőként vett részt az orosz demokrácia első komoly kísérletében. A nyitóülésre Lenin személyes testőrsége kíséretében a hátsó bejáraton érkezett. Egy fülkében foglalt helyet, és könnyed hangnemben szórakoztatta az idegen újságírókat. Nemtörődöm volt és hanyagnak, unottnak állította be magát. De valójában égett a belső feszültségtől. Viktor Csernov eszer politikust választották meg a Nemzetgyűlés elnökének, aki hosszú, fellengzős nyitóbeszédében kritizálta az októberi puccsot, miközben a bolsevikok folytonosan bekiabáltak. Ezek után Szverdlov bolsevik képviselő benyújtotta azt az indítványt, hogy az összeült Nemzetgyűlés automatikusan ratifikálja a SZOVNARKOM (a szovjetek központi bizottságának rövidítése), értsd Lenin dekrétumait.

Az orosz demokrácia az első csatáját megnyerte. A Nemzetgyűlés nem kívánt a SZOVNARKOM báborgánúmvá válni. A Szverdlov által benyújtott indítványt nagy többséggel leszavazták. A legyőzött bolsevikok erre, azzal a hivatkozással, hogy „nem maradnak ilyen forradalomellenes testületben”, kivonultak a teremből. Ezek után elnapolás következett.

Lenin azt gondolta, hogy a képviselők már nem jönnek vissza, úgy érezte, eljött a Nemzetgyűlés feloszlátásának ideje. Kiadta a parancsot, hogy a képviselők távozása után, éjjel be kell zárni a palotát, és másnap senkit se szabad beengedni. Lenin nagy meglepetésére a képviselők 11.30-kor újból visszatértek a tárgyalóterembe. A beszédek egyre hosszabbak és unalmasabbak lettek – írja Sebestyen. A félig fáradt, félig részeg vörösgárdisták és matrózok azzal mulatták idejüket, hogy fegyverük csövét egy-egy mensevik vagy eszer képviselő felé szegeztek. Reggel négy órakor a vörösgárdisták parancsnoka odalépett Csernovhoz, és felszólította, hogy fejezze be a gyűlést és mindenki menjen haza, mivel az örök nagyon fáradtak. Csernov erre így válaszolt: „Mindnyájan fáradtak vagyunk, de nem szakíthatjuk meg a munkánkat, amikor egész Oroszország figyel minket.” Erre a jelenlevő katonák, akiknek nagy része már ténylegesen részeg volt, a fegyveréhez kapott és fenyegetően hadonászni kezdtek vele. A lámpákat egyenként leoltották. Négy óra negyven perckor az utolsó képviselő is elhagyta a palotát, amelyet Lenin utasítása szerint bezártak, és másnap senkit sem engedtek be. A január 6-án megjelenő dekrétum a Nemzetgyűlés feloszlátásáról szólt. Az orosz demokrácia bevezetésére irányuló kísérlet tizenkét órát tartott...

Lenin később bevallotta Trockijnak, hogy az eljárásnak megvoltak a maga kockázatai, de stratégiailag ezúttal is jól számolt. Ahogyan elmondta, képmutató módon, a nép nevében cselekedett, méghozzá a megfelelő forradalmi módszerekkel. „A nép akarta a Nemzetgyűlés összehívását, így összehívtuk. De amikor a nép meglátta, hogy a Nemzetgyűlés a múltéhoz való visszatérést jelenti..., ismét a nép akaratát követve a Nemzetgyűlést feloszlattuk.”

Másnap két ismeretlen matróz, akiről a világ azóta sem tud többet, besétáltak egy pétervári kórházba, ahol két korábbi kadétos miniszter feküdt, akiket letartóztatásuk után, rosszullét miatt vittek be a kórházba. A két miniszter épségére fegyveres őrség vigyázott. A két matróz bement a szobába, ahol a miniszterek feküdtek, és fojtogatni kezdték őket. Végül, hogy dolgukban biztosak legyenek a

helyszínen lelőtték őket. Ahogyan besétáltak a matrózok, olyan akadálytalanul ki is mentek és eltűntek a városban. A gyilkosságok kivizsgálására felállított bizottság semmit sem állapított meg. Az igazságügyi komisszár soha nem kapta meg azokat az erőket és eszközöket, amelyeket az ügy kivizsgálására kért. Az orosz bolsevizmus teljes mértékben ráállt a politikai terror, a megfélemlítés, a ködösítés és bizonyítékok manipulálásának útjára. A politikai machiavellizmus teljes mértékben testet öltött, és ez a jelenség a szovjethatalom sajátossága maradt egészen a kommunizmus bukásáig – jegyzi meg Victor Sebestyen több alkalommal.

A következőkben még idézem Sebestyen néhány összefoglaló jellemzését Leninről: „Sok szempontból egy teljesen modern politikai jelenség volt: a nyugati demokráciákban és a diktatúrákban ismertté váló demagóg típus, aki a hatalomra való törekvésében bármit vagy mindent megígért, egyszerű megoldásokat kínált bonyolult problémák megoldásához, és gátlások nélkül hazudott.” „Azzal igazolta és indokolta magát, hogy a győzelem mindent jelent: a célok szentesítik az eszközöket.” „Lenin volt a keresztapja annak a rendszernek, amely azon az elgondoláson alapult, hogy az ellenfelekkel szemben fenntartott politikai terror végsőkéig indokolt a szebb jövő elérése érdekében. Ezt Sztálin tökéletesítette, de az ötletek Leninéi voltak.”

Fölöttébb érdekes, hogy az a férfi, aki fiatal korában nem mutatta fel a kivételesség és tehetség különösebb jeleit, s ráadásul a politika sem érdekelte, 47 éves korában a forradalom vezető alakjává vált. A bevezetésnél Sebestyen egy érdekes eseményre emlékezik vissza. Az 1980-as években, amikor újságíróként a Szovjetunióba került, egy pártapparatsík, akinek azt volt a feladata, hogy a külföldi újságírókat és egyéb prominens vendégeket végigvezessen a nagy vezér munkatermein, maga is bevallotta, hogy ő se érti, hogy egy ilyen mindennapi ember hogyan volt képes ilyen rendkívüli tettekre. Lenin kevesebb mint 7 évig irányította a szovjet államot, és a szovjet állam 1991-ben szűnt meg. A 74 évet megélt megtestesült ideológia nyúlfaroknyi időnek tűnik, mindössze epizódnak más birodalmak

élettartamával összehasonlítva. Legyen az Róma, Nagy-Britannia, a Habsburgok vagy éppen a Romanovok birodalma. Mégis, a kommunizmus egy pótvallást testesített meg, úgy ért véget, mint egy dicsőséges kísérlet, amely megbukott (erre az egyik fő bolsevik Kamenyev már a győztes puccs után pár nappal számított), és emberáldozatok millióit hagyta maga után Schwerintől Ho Si Minh-városáig.

„Mi ez a szemét?” – kérdezte Lenin, miközben az újság borítóját nézegette. „Ez szégyenletes... Ők engem lángelmének neveznek, rendkívüli embernek... még utóbb imádkozni fognak a gyógyulásomért. Ez rettenetes” – így reagált Lenin még életében, amikor megtörténtek az első kísérletek a bolsevik vezető kultuszának kiépítésére. Családja, amikor először meghallotta, hogy a halott forradalmár teteme közszemlére lesz kiállítva, tiltakozott, de leszavazták őket. Lenin bármilyen volt, sohase egyezett volna bele, hogy tetemét mauzóleumi közszemlére tegyék ki, viszont a Pártnak hősre volt szüksége, így hát megalkották, és vele együtt megformálták a Lenin-kultuszt, a kommunisták, a baloldali forradalmárok és a munkásmozgalom vallását is, ahol a Messiás Vlagyimir Iljics Uljanov, alias Lenin volt. Közép-Kelet-Európában több mint negyven évig, a volt Szovjetunió egyes tagállamaiban több mint hetven évig próbálták rákényszeríteni az embereket, hogy behódoljanak ennek a messianisztikus, evilági vallásnak. Nem sikerült. Lenin meghalt, kitömve fekszik a moszkvai mauzóleumban, hús helyett testét vegyszerek töltik ki. A kezei a teste mellett elhelyezve, az egyiket ujjai kinyújtva, a másik keze ökölbe szorítva. Lenin meghalt, akárcsak az elveinek és tanításának a nagy része. Viszont Victor Sebestyen óva int minket, hogy a leninizmus mint politikai eszköz még mindig él és virágzik.

Ajánlott irodalom minden történelmet és politikai történetet kedvelő számára.

Sándor Zoltán

Tóth Ferenc: Egy magyar származású francia diplomata életpályája. François de Tott báró (1733–1793). Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 313 p.

Több mint egy évtizednyi kutatómunka után 2015-ben jelent meg Tóth Ferenc akadémikus Tott báróról írt monográfiája. François de Tott báró alakja a felvidéki magyarság számára sem ismeretlen. Az Esterházy János lapvezér-ségével a Szlovák Állam idején megjelent *Magyar Hírlap* 1943. július 6-án egy cikket szentelt személyének. Ebben az írásban is szerepelt a tény, miszerint családja felvidéki, konkrétan nyitrai származású. Mihály, a család őse, Nyitrán lakott. A család nyitrai eredetét a korábban legátfogóbb életrajzot összeállító Palóczy Edgár már 1916-ban is határozottan bizonyítottanak vélte. A témában a 2000-es évek elejétől vidékünkön is számos ismeretterjesztő cikk és tanulmány jelent meg. A *Múltunk Emlékei* honismereti lap 2006. júniusi száma a báró atyjáról ad közre egy írást (Rákóczi apródja. Tóth András francia brigádéros élete). Négy hónap múlva a lap hasábjain magáról a báróról olvashattunk (François de Tott – Tóth Ferenc. Egy franciaországi kuruc emigráns kimagasló életútja). Tóth Ferencel kapcsolatban tudományos igényű és magyar nyelven készült írás tájainkon mind ez idáig kettő jelenet meg. A *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2007-ben a báró életpályájáról (Tóth Ferenc báró élete és munkássága), az *Irodalmi Szemle* pedig ugyanabban az évben a memoárjáról adott közre elemzést (Kelet egy diplomata szemével. François de Tott Emlékiratai). Az immáron magyar fordításban is elérhető Emlékiratok ismertetőjét az *Új Szó* 2009-ben közölte (Báró Tóth Ferenc a törökökről és a tatárokról). Mindezek mellett szlovák lapokban számos egyéb írás jelent meg és állított emléket Tóth Ferencnek. Sőt, a könyv írója sem teljesen ismeretlen a szlovákiai magyar közönség számára. Tóth Ferenc négyszer volt a Pozsonyi Casino vendége, és minden látogatása alkalmával a Patria Rádió is készített vele interjút. François de Tott ismertsége ellenére mégis helyesnek tartom,

ha pár mondatban összefoglalom életének történetét.

François de Tottnak, Tóth Ferencnek, már atyja is híres volt. Tóth András apród nevét Rákóczi Ferenc is megörököltette Emlékirataiban. Tóth András (1698–1757) a szabadságharc bukása után sokadmagával együtt elhagyja Magyarországot és az Oszmán Birodalomban telepszik le. Itt áll francia szolgálatba. Részben diplomáciai feladatokat végzett, és további volt kurucokat toboroz a francia király seregébe. Bercsényi Miklós mellett ő volt az, aki Franciaországban meghonosította a huszárság haderőnemét. Idősebb fia, Ferenc (1733–1793) szintén katonaként kezdi pályáját, de korán diplomata lesz. 1755-ben elkíséri apját Konstantinápolyba. Tóth Ferenc már ekkor igyekszik minél jobban megismerni a kelet világát. 1763-ban tér haza. 1767-ben kinevezik krími konzulnak. Feladata, hogy megnyerje a kánt a francia politika számára. Közben kitör egy újabb orosz–török háború (1768–1774). Az orosz csapatok elfoglalják a félszigetet, a báró Konstantinápolyba távozik. Itt jó kapcsolatba kerül a szultánnal, és a még mindig tartó háborúban az oszmán hadsereg reformja részben az ő vezetése alatt indul meg: megerősíti a Dardanellák védműveit, ágyúöntödét és tűzériskolát alapít, pontonhidat tervez, tengerésziskolát hoz létre, ő terjeszti el a szurony használatát az oszmán hadseregben. Noha mérnöki munkáját elismerik, a háborús veszély elmúltával segítségére nem tartanak tovább igényt, ezért 1776-ban visszautazik Franciaországba.

Nemsokára újabb feladattal bízták meg: a Földközi-tenger keleti és déli partvidékének francia kereskedelmi képviselői felügyelőjévé nevezik ki. 1778–79-ben körutat tesz a térségben, melyből egyiptomi látogatása emelkedik ki. 1781-ben léptetik elő brigádéroszá.

Hazatérése után visszavonul, hogy végső formába öntse emlékiratait, melynek címe *Mémoires du baron de Tott sur les Turcs et les Tartares – Báró Tóth Ferenc emlékiratai a törökökről és a tatárokról*. A munka 1784-ben Maastrichtban lát napvilágot, melyet hamar három fordítás követ.

Tóth Ferenc báró 1786-ban vállal újra katonai szolgálatot, egy erőd parancsnoka

lesz. 1790-ig tudja ellátni posztját, de zendülés miatt menekülni kényszerül. Svájcban ismerkedik meg Batthyányi Tivadar gróffal, aki meghívja Vas megyei birtokára, Tarcsára, hol néhány év múlva elhunyt.

Tóth Ferenc családi hagyományai a távolban eltöltött évtizedek ellenére is tovább éltek. Hazatértekor Nyitra vármegyét kéri fel, igazolja magyar nemesi származását. Ezt a nemesi közgyűlés meg is tette, az okiratok ma is fellelhetők Nyitraivánkán a Nyitrai Kerületi Levéltárban.

A bemutatandó könyv egy igazi tudományos értekezés. Közel ezer lábjegyzet, témák szerint rendezett szakirodalom, földrajzi és személynévmutató teszi egésszé a munkát. Összeállítója nem csupán a báró alakját ismereti meg az olvasóval, a könyvben rövid diplomáciai és hadtörténeti rész is található. Egy-egy alfejezetben olvashatunk a báró atyjáról, idősebb Andrásról, testvéréről, ifjabb Andrásról, lányáról, Sophiról, és egy tartalmas fejezet a Memoároknak van szentelve. A könyv illusztrációi is igazán stílszerűek – Tott báró vázlatai alapján készült metszetek, amelyeket utazásai során készített. A kiadvány legfontosabb értéke azonban talán az, hogy a szerző gyakorlatilag minden levéltárat meglátogatott és minden releváns iratot átnézett, értékelt.

Tóth Ferenc ma leginkább Emlékiratairól híres, amelyek már a korban is nagy olvasottságnak örvendtek, és ma is folyamatosan megjelennek, illetve további fordításai látnak napvilágot. A munka négy fő részre tagolódik. Az első részben első konstantinápolyi útját meséli el; a másodikban a konzulként eltöltött mintegy másfél esztendő történéseiről ad számot; a harmadik részben második konstantinápolyi útja idején végzett munkáját ismerteti; az utolsó részben levantei körútjának eseményei szerepelnek. A korszakban több más híres emlékirat is készült, amely jobban belekerült a magyar köztudatba. Casanova Csehországban papírra vetett sorait mindenki ismeri (aki egyébként többször említi ifjabb Tóth Andrást); Trenck Frigyes memoárja Jókai Mór által is vált híressé. Nem lenne meglepő, ha egy élelmes producer Tott báró életét is valamikor filmvászonra vinné.

Tóth Ferenc könyve szakmailag hibátlan munka. Pontatlanságokat nem tartalmaz. A problematikában kevésbé jártas olvasó dolgát talán a tudományosság igen magas színvonala nehezítheti meg. A lábjegyzetekben megmaradtak az eredeti, többségükben francia nyelvű szövegek. Apróbb hiba, hogy a szerző nem mindig következetes az első előfordulás lábjegyzetelésénél. Ibrahim Mütefferikáról (16. p.) további információt a 16. sz. lábjegyzetben közöl, de egy másik előfordulásnál (35. p.) a 74. sz. lábjegyzetben további kiegészítő irodalom olvasható az életéről. Minden további megjegyzés ennél kisebb jelentőségű hibákra vonatkozhatna.

Egy kiegészítő megjegyzést mégis tenni kell. A szerző a 22. oldalon Tott lehetséges származását sorolja, és azt írja, „családja egyértelműen magyar nemesi familia volt”. Nos, van olyan magyar származású szlovák történész, aki a bárót vezetékneve, illetve írói stílusa alapján egyértelműen szlováknak tartja.

Pár szót érdemes a névalakoknak is szentelni. Tóth Ferenc – talán hogy ne tévesszék össze az író és a főhőst – következetesen a François de Tott formát használja. Úgy, ahogy ezt maga a báró tette. Apja esetében azonban már csak Tóth alakot ír, holott ő Franciaországban már a Totte formában szignálta magát. Fia a könyvben mindig André de Tott névalakkal szerepel. A 19. században született írásokban a magyaros Tóth Ferenc vált gyakorivá, így emlegeti a bárót a *Magyar Hírlap* cikkírója is. A fentebb említett publikációkban is ez a változat szerepel. A Révai Nagy Lexikona viszont mindkét alakot feltüntet: „Tóth Ferenc (François, Baron de Tott)”. Hasonlóképpen kompromisszumos névformát tüntet fel a legújabb magyar enciklopédia, a Magyar Nagylexikon: „Tóth Ferenc, br.; Tott”. A napjaikban íródott szlovák nyelvű munkákban František Tóth formával találkozhatunk. Ebben az ismertetőben a „magyaros” hagyományt követtem.

Horbulák Zsolt

Puskás István: Távoli világok. Kulturális identitás és idegenség az olasz irodalomban a kora újkortól napjainkig. Debrecen, Printart-Press Kft., 2015, 290 p.

Puskás István egyike a magyar italianisztika meghatározó, határozott arcúval rendelkező és ugyanakkor arculatformáló egyéniségeinek. Monográfiája a kulturális idegenség és az identitás megkonstruálásának stratégiáit vizsgálja az olasz irodalom egy meglehetősen kiterjedt szakaszában, a kora újkortól egészen a kortárs irodalomig. Ez a történetiség híven mutatja, hogy munkájában benne rejlik egy potenciális irodalomtörténeti szempont, mely akár egy lehetséges irodalomtörténeti áttekintést is ígérhetne.

Puskás azonban konkrét művekre és jelenségekre fókuszálva mutatja be a posztkoloniális irodalomelméleti megközelítésmód olasz válfaját, s a történetiséget filológiai értelemben is otthonossá, belakhatóvá tudja tenni anélkül, hogy az időtávtól miatt sérülne egy-egy periódus átláthatósága.

Olyan módszert alkalmaz, mely az értelmezési stratégiákat nem kisajátítja, hanem játékba vonja azokat, olyan szempontokra irányítja a figyelmet, melyek jelentős mértékben gyarapítják egy-egy mű értelmezhetőségét. Pontosan tudja, hogy a Másik megkonstruálásában az én, illetve a kiinduló identitás is tükröződik, mely csak látszatra kerül hatalmi pozícióba, etikai dimenziói a „ti”- vagy „ők”-konstrukciókban lepleződik le.

Az itáliai törökkép vagy az észak-itáliai lovagregények iszlámképe és az „ortodox” posztkoloniális szituációk (pl. Eritrea meghódítása vagy Itália Afrika-képe, illetve a migránsirodalom) könnyen közös nevezőre hozhatók azáltal a dinamika által, melyet a hierarchizáló önkép-konstrukciók megbomlása is mutat. Konkrétan a romantikus nemzetfogalom kiemelkedőségéről és gyakorlati elvéreztetéséről van itt szó: vagyis egy olyan illúzióról és taburól, melynek gyakorlati felszámolódása csak elnagyoltan írható le észak és dél ellentétéként. Az irodalom mintegy érzékeny indikátora ezeknek a mozgásoknak, és ennek megfelelő érzékeny értelmezést is követel.

Különösen fontos a Konstantinápoly esetről szóló Enea Silvio Piccolomini-elemzés (a szerző jelentős Poliziano-értelmezései már jelezték elkötelezettségét a reneszánsz-humanista irodalom iránt), hiszen az itt kialakított keletkép európai érvényű modellként termelte magát újra és újra más kultúrákon belül is. A humanista episztémé antikorientáltságának retorikai rétege alatt megragadható történelmi referencialitás kérdése megint olyan általános horizontot nyit meg, mely a korabeli magyar kultúra számára is releváns. E fejezethez haszonnal lehetett volna még felhasználni a *Pio II Umanista europeo* című konferenciakötetet több előadását is (szerk. Luisa Secchi Tarugi, Firenze, Marco Cesati, 2007), kivált Marie Viallon-Schoneveld *L'epistola latina a Maometto II.* című kiváló írását, mely sokban árnyalhatta volna a problémát. Vagy Caterina Squillace *L'Oriente fra erudizione e realtà: il De Asia di Enea Silvio Piccolomini* című dolgozata is kapóra jöhetett volna, mely a humanista erudíció antik hagyománytisztelőtét konfrontálja a valósággal. Hasonlóképpen lehet építeni Pajorin Klára eredményeire, aki jelentős mértékben járult hozzá a magyarországi törökellenes irodalom és II. Pius munkássága közti összefüggések tisztázásához. Természetesen említhetnénk a B. Guthmüller és W. Kühlmann szerkesztette *Europa und die Türken in der Renaissance* című tanulmánykötetet is (Tübingen, Niemeyer, 2000), melyben J. Helmrath például kifejezetten II. Pius és a törökség viszonyát taglalja.

A lovagi epika idegenség-képének taglalása rendkívül alaposra sikerült: számos olyan pontja van, mely a kölcsönhatások dinamikáját és az ellenségek megkonstruálásának technikáit érinti. Itt, ha lehet javaslatot tenni, érdemes lenne a műfajelméleti, illetve a műfaji konvenciókból fakadó általánosságokat is megragadni.

A munka különleges fejezete *A jó barbár* című rész, mely Sandokan, a „maláj tigris” karakterén keresztül mutatja be, hogy az idegenségről és a Keletről szóló 19. századi olasz beszédmód milyen alakváltozatokat öltött fel a lektúrirodalomban. Különösen szerencsésnek tartom, hogy Puskás nem a magas és a populáris kultúra valamiféle naiv összebékítése

felől közelít a kérdéshez, hanem határozott esztétikai distanciák mentén ragadja meg a vizsgált jelenséget. Természetesen itt is el tudok képzelni árnyaltabb megoldásokat is, pl. Richard Shusterman pragmatista esztétikája nyomán (magyarul: Pozsony, Kalligram, 2003), ám szó sincs arról, hogy az olvasónak hiányérzete támadna.

A munka legkidolgozottabb és legérzékenyebb megfigyeléseket tartalmazó része Pier Paolo Pasolini kultúrákritikájának, nyelvfelfogásának, pánmeridionalizmusának, testkoncepciójának vizsgálatát végzi el a *Petrolío* című regény szövegén. Puskás nemcsak kiváló értelmezője, hanem magyar fordítója is a regénynek, mely *Olaj* címmel jelent meg a Kalligram Kiadó ugyancsak Puskás István által gondozott Pasolini-soroztatában (a dolgozatban még *Kőolaj* címmel szerepel magyarul). Ez a monumentális, befejezetlenség és a vázlatos rekonstruálhatóság gesztusaival játszó regény Petronius *Satyricon*jának modern variánsa. Tetszetős és hatékony az a filológiai-értelmező alapállás, mely a vitapozíció izgalmát veszi fel, képessé válik egyszerre vázolni Pasolini gondolkodását és a szerzői narratívának alárendelt karakter-narratívákat is. Ezek a mentális térképek lényegében a domináns és az alávetett kultúra konfliktusait az integráció lehetetlenségének pszichológuma felől mutatják meg: az identitásrajzolatok azonban minduntalan az egzisztenciális létszorongatottság különféle szövevényeit hozzák létre. A szöveg úgyszólván belső ismerete Puskás óriási előnyévé válik: az értelmezés olyan fókú közvetlenségét teremti meg, mely pl. A *Lumpenproletár Isten, Édesférfi Megváltó* című alfejezetben konkrét eredményekkel is jár. Itt elsősorban a testre írt másság, illetve a korporális létbe írt pszichológiai program és a politikum viszonyrendszerének taglalására gondolok. Carlo átváltozásainak és hasadtságának „példázatossága” a modern és a posztmodern civilizáció keretei közt a nemi átváltozás teiresziaszi dimenzióit is érinti.

A test sem stabil entitás tehát: és itt Pasolini ragyogóan ötvözi a mitológiai referencialitást a fiziológiai átalakulás társadalmi nem felőli értelmezhetőségével. A „filológiai meta-regény” antik összefüggésrendjéhez és

mitopoétikájához, a realizmus mitizáló és radikális alakváltozataihoz hasznos lenne még pl. a munkában egyébként egy másik írása kapcsán idézett Massimo Fusillo *From Petronius to Petrolío* című tanulmánya, mely a *The Ancient Novel and Beyond* (szerk. Stelios Panayotakis, Maaiké Zimmerman, Wytse Hette Keulen, Brill, 2003) című gyűjteményes kötetben jelent meg, de a két szerző elemetáris közelségéről számos olasz nyelvű tanulmány is született, pl. a Maia (56., 2004) hasábjain P. Lago tollából (*Petronio e 'Petrolío'*).

Lago jelentős írással szerepel a P. Salerno szerkesztette, teljes egészében a regénnyel foglalkozó, gender szempontú *Progetto Petrolío* című gyűjteményben is (*Petrolío e l'antico*, Bologna, 2006): ez filológiai alapossággal térképezi fel a késői modernitás számára idegenségként megjelenő antik episztémé jelenlétét. Ugyanebben a kötetben Fusillo a főhős androgunitását taglaló jelentős dolgozatot közöl, mely mind metaforikus, mind testpolitikai, mind testpoétikai aspektusokat érvényesít.

Puskás Pasolini-értelmezésének legfőbb eredményei alkalmazhatóak lennének akár Nádas Péter testpoétikájának jobb megértéséhez is.

Puskás István munkája rendkívül eleven és aktuális problémákat boncolgat, rendkívül friss és a magyar irodalomtudományi gondolkodásban még csak alig kihasznált technikával. Külön érdeme a korszakokon átívelő merészség, mely ugyanakkor őrzi a filológiai biztonságot és tanúságot tesz a szerző széleslátókörűségéről.

A filológiai és tudományos felvértezetttség azonban kevés lenne a téma ilyen eredményes taglalásához: ehhez értelmezői érzékenységre is szükség van. És itt nem szabad megfeledkezni a műfordító Puskásról sem, illetve arról a tényről sem, hogy a szerzőben az olasz kultúra magyarországi terjesztésének elkötelezett hívét és egyik legsikeresebb mozgatóját tisztelhetjük.

Csehy Zoltán

Misad Katalin (szerk.): Kétnyelvűség térben és időben. Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület, 2017, 160 p.

A *Kétnyelvűség térben és időben* című kötet a 2016. november 11-én Pozsonyban megrendezett konferencia előadásainak szerkesztett szövegeit tartalmazza. A tanulmányok szerzői történészek, nyelvészek, néprajzi, oktatás- és iskolatörténeti kutatásokkal foglalkozó kutatók, akik a kétnyelvűség jelentését történelmi, társadalmi, politikai, nyelvi és oktatási aspektusokból közelítik meg. A kötetben a vizsgálatot végző szakemberek azonkívül, hogy bemutatják a kétnyelvűség-kutatás aktuális eredményeit, további kutatások és új feladatok kitűzését is előrevetítik.

Simon Attila, a Selye János Egyetem történésze *Jog és gyakorlat, Hivatali magyar nyelvhasználat az első Csehszlovák Köztársaság időszakában (1918–1938)* című tanulmányában azt vizsgálja, hogy a magyar lakosságnak milyen lehetőségei voltak arra, hogy a hivatali nyelvhasználatban az anyanyelvüket használják, s milyen nehézségekkel kellett szembenézniük azoknak, akik magyarul akartak megszólalni a bíróságokon vagy éppen a hivatalokban. A szerző emellett azt is körüljárja, hogyan miképpen érvényesültek az első Csehszlovák Köztársaságban a szlovákiai magyar kisebbség nyelvi jogai, végül pedig konkrét példákon keresztül mutatja be a magyar nyelv használatának nehézségeit a bíróságokon és az élet más területein.

Popély Árpád, a komáromi Selye János Egyetem oktatója dolgozatában a magyar nyelvhasználatról foglalkozik a második világháború utáni Csehszlovákiában. Popély tanulmányában rámutat arra, hogy a magyar kisebbség helyzetében 1948 őszén kezdődött pozitív előjelű változás, s az ötvenes években alacsonyabb szintű jogszabályok formájában már történt kísérlet a magyar lakosság helyzetének rendezésére, ám elsőként csak az 1968-ban elfogadott nemzetiségi alkotmánytörvény foglalta össze a kisebbségi jogokat. A szerző dolgozatában arra is kitér, hogy az alkotmánytörvény végrehajtási törvényei a normalizációs rendszer húsz éve alatt soha nem

születtek meg. Ezek helyett alacsonyabb szintű rendeletek és utasítások szabályozták a kisebbségi nyelvek használatát. Az egyértelmű és egységes szabályozás hiánya odáig vezetett, hogy a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesítése nehézkessé és esetlegessé vált. Az ún. nyelvtörvény elfogadására már csak a rendszerváltás után került sor. Az 1990-ben tető alá hozott nyelvtörvény azonban inkább tekinthető a szlovák államnyelv egveduralmának védelmét szolgáló törvénynek, mintsem a kisebbségi nyelvhasználatot elősegítő jogszabálynak.

L. Juhász Ilona etnológus *A dél-szlovákiai síremlékek nyelvhasználatának néhány sajátossága* című tanulmányában több, magyarok által lakott dél-szlovákiai település temetőjében végzett kutatás alapján mutatja be a sírfeliratok nyelvének magyar és szlovák relációjában történő változásait az első Csehszlovák Köztársaság létrejöttétől (1918) óta napjainkig. Az írás a keltezés és az elhunyt nevének írásmódjától kezdve, a kétnyelvű felíratokon át egészen a generációk viszonylatában megfigyelhető nyelvváltással bezárólag taglalja a nyelvváltás különféle fokozatait. A szerző írásában arra is kitér, hogy a sírfeliratok nyelvének asszimilációra utaló változása elsősorban olyan településeken jelenik meg, ahol a magyar nemzetiségű lakosság száma jóval alacsonyabb a szlováknál. L. Juhász Ilona azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a feliratok nyelvének aránya nem változik egy időben a népszámlálási adatok változásaival, azaz a magyar lakosság csökkenésének mértékével, hanem annál jóval később.

Lanstyák István, a pozsonyi Comenius Egyetem nyelvésze a *Nyelvi rengetegféleség* címet viselő dolgozatában egy olyan új nyelvi helyzetet mutat be, amely halaszthatatlanná tette, hogy a hagyományos szociolingvisztika és többnyelvűség-kutatás részánja magát eddigi fogalomrendszerének, nyelvfelfogásának és módszertani eljárásainak felülvizsgálatára. Lanstyák István szerint a nyelvi rengetegféleség körülményei közt a beszélők nyelvi viselkedésének hagyományos leírása elégtelennek mutatkozik. A szerző a tanulmányban felvázolt új megközelítés általános jellemzése

után az egyik legfontosabb fogalomra utaló *nyelvít, nyelvítés, nyelvítő* műszavakat mutatja be, melyek szokatlanságukkal jól jelzik mind az új nyelvi helyzet „szokatlanságát”, mind pedig az új megközelítés merészségét.

Misad Katalin nyelvész és Takács Henrietta doktorandusz közös tanulmányukban a dél-szlovákiai magyardomináns települések önkormányzati hivatalainak kétnyelvűségével foglalkoznak. A hivatalos érintkezés nyelvét az 1999. évi kisebbségi nyelvhasználati törvény vonatkozó rendelkezéseinek tükrében az alábbi színtereken vizsgálják: a hivatalok külső és belső feliratainak nyelve, a szóbeli ügyintézés nyelve, az írásos ügyintézés nyelve, az önkormányzatok kommunikációs eszközeinek nyelve. A vizsgálat eredményei szerint az önkormányzatok kétnyelvűsége leginkább a szóbeli ügyintézés nyelvének és a külső feliratok nyelvhasználatának, legkevésbé pedig az írásos ügyintézés nyelvének vonatkozásában jut érvényre. A szerzők a dolgozatban továbbá rámutatnak a törvényi rendelkezések gyakorlati alkalmazását nehezítő problémákra, ill. érintőlegesen kitérnek a kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesítésének alapvető feltételeire is. A vizsgált eredmények részben saját, empirikus kutatásokon, részben a pozsonyi magyar tanszéken a hivatali kétnyelvűség témakörében készült szakdolgozatok tanulságain alapulnak.

Bilász Boglárka *Egy fedél alatt – iskolai nyelvi tájkép kétnyelvű környezetben* című írásában arra keresi a választ, hogy miképpen jelenik meg a kétnyelvűség egy olyan oktatási intézmény nyelvi tájképében, ahol a szlovák és magyar tannyelvű osztályok közös igazgatóság alatt működnek. A kutatás tárgya a vizsgált iskola közös tereiben megjelenő feliratok nyelvének és az azokhoz kapcsolódó nyelvválasztási stratégiáknak a feltérképezése. A szerző az elemzés során az összegyűjtött 106 feliratot nyelvválasztási szempontból csoportosította, ill. az alapján, hogy az egyes nyelvek vizuális megjelenítése hogyan történt. Az iskolai nyelvi tájkép vizsgálatának eredményei kiindulópontot jelentenek az intézmény nyelvválasztási stratégiáinak szélesebb körű elemzéséhez.

Simon Szabolcs, a komáromi Selye János Egyetem nyelvésze tanulmányában a magyar nyelv szlovákiai változataiban előforduló kontaktusváltozatokat vizsgálta. Az írás egy változásvizsgálat eredményeiről számol be. A tanulmányban megjelenő kutatás célja az volt, hogy felmérje a szlovákiai magyar nyelv írott változataiban, például a sajtó nyelvében is előforduló kontaktusváltozatok státuszát a szlovákiai magyar értelmiségi és nem értelmiségi beszélőközösség körében. Ennek az írásnak a változásvizsgálat mellett az is a célja, hogy összevesse az értelmiségi és nem értelmiségi adatközlőktől származó adatokat. Simon Szabolcs tanulmánya rámutat arra, hogy a szlovákiai magyar értelmiségi és nem értelmiségi adatközlők egyre inkább tudatosabbak nyelvhasználatukat illetően, s egyre inkább tudatosítják a szlovákiai magyar standard és a magyarországi magyar standard különbségeit. A szerző ugyanakkor megjegyzi, hogy számos nyelvi regiszteren belül nyelvi hiányról beszélhetünk, ami a kétnyelvűségi környezet természetes következményeként értelmezhető.

M. Pintér Tibor, a Károli Gáspár Református Egyetem nyelvésze *Számyszerűsített kétnyelvűség/Adatbányászati technikák használat a nyelvészetben* című írásában a számítógépen tárolt szótárak előnyeit mutatja be. A számítógépen tárolt szótárak amellelt, hogy lehetőséget nyújtanak különböző statisztikák elvégzésére, mélyebb grammatikai vagy szemantikai elemzések elvégzésére is alkalmazsak. M. Pintér Tibor tanulmányában kísérletet tesz arra, hogy néhány alapvető lexikográfiai mutatót keresztül bemutassa a ht-szótár alapvető grammatikai és szerkezeti sajátosságait, egyszersmind rávilágít az adatbányászat/szövegbányászat nyelvészeti hasznosságára. A szerző szerint a számítógépes feldolgozás adta lehetőségeknek hála most már számadatokat is láthatunk a szótár mögött, s ezek talán segíthetnek a szótár és az adatbázis későbbi fejlesztésében, valamint a szótár egyes részeinek továbbgondolásában.

Takács Henrietta

Misad Katalin–Csehy Zoltán (szerk.): Nova Posoniensia VII. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve. Pozsony, Senczi Molnár Albert Egyesület, 2017, 256 p.

A pozsonyi Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék évkönyve immár hetedik kötetéhez ért. Az évkönyv a tanszéken zajló sokrétű tudományos tevékenységbe kíván betekintést nyújtani. A kötetet Misad Katalin és Csehy Zoltán szerkesztette, Németh Zoltán, Simon Szabolcs és Kőbányai János lektorálta, a Senczi Molnár Albert Egyesület adta ki Pozsonyban.

A kötet első, *Relevanciaelmélet és fordítás* című tanulmányában Lanstyák István a Deidre Wilson és Dan Sperber által kidolgozott relevanciaelmélet néhány tételét és fogalmát, valamint ezek gyakorlati felhasználhatóságának lehetőségét vizsgálja a fordításban. A „relevancia elve”, a „dekódolás”, a „következtetés”, a „kognitív környezet”, a „kontextus” és „kontextuális hatás” fogalmak részletes kifejtését követően külön fejezetben tér ki a metaforák fordításával kapcsolatos nehézségek vizsgálatára, valamint a metaforátlanítás negatív következményeire a fordításban. A tanulmányban szereplő szemléltető példák között a gyakorlati életből vett példák mellett jogszabályszoveget és bibliai részleteket is találunk. A szerző az összegzésben a fordítók a dinamikus vagy funkcionális ekvivalencia elve szerinti fordítás helyett a relevancia elvének alkalmazására buzdítja.

Misad Katalin *A szlovákiai kisebbségek anyanyelvhasználatának lehetőségei a hivatalos érintkezés során* címet viselő tanulmánya azon törvényi rendelkezéseket értelmezi, melyek a magyar kisebbség anyanyelvhasználatát szabályozzák a hivatalos érintkezés során. A témát érintő történeti háttér egyrészt a csehszlovákiai kisebbségek nyelvi-nyelvhasználati jogait vázolja 1918-tól kezdve 1989-ig, majd a szerző a rendszerváltást követő legfontosabb nyelvtörvényekre és nyelvhasználati rendelkezésekre is kitér. A hivatalos érintkezést szabályozó kisebbségi nyelvhasználati jogok érvényesítésének nyelvi és egyéb feltételei mellett a tanulmány zárófejezetében utalást találunk az MTA kutatóállomásként működő Gramma Nyelvi Iroda a

magyar mint kisebbségi nyelv hivatali használatát elősegítő tevékenységeire is. A szerző következtetései jól láttatják, hogy a kisebbségi jogokról rendelkező dokumentumok, tehát a törvény biztosította lehetőségek adottak, viszont a mindenkor kormányzat saját hatalmi pozíciójának csökkentése érdekében szükséges lenne határozottabban élnünk is velük.

Takács Henrietta tanulmányában a szlovák és magyar ételnevek összehasonlító vizsgálatát végzi kétnyelvű étlapok alapján. Klaudy Kinga rendszeréből kiindulva a somorjai, dunaszerdahelyi, nagymenyéri és komáromi éttermek étlapjairól származó szlovák és magyar ételnevekben fellelhető lexikai átváltási műveletek mellett azok szemantikai sajátosságaival is foglalkozik. Tanulmányának legszembeütőbb tanulsága, hogy a fordítást végző személy, a két nyelv szemantikai és szerkezeti különbségeit figyelmen kívül hagyva, a magyar célnyelvi megnevezést elsősorban a szlovák forrásnyelvi megnevezés jellemző jegyeihez igazítja.

A Diskurzusok között című tanulmányában Mészáros András elsősorban a 19. századi felső-magyarországi filozófia állapotát mutatja be, továbbá kitér az éppen alakuló szlovák filozófiára is. Abból a hipotézisből kiindulva, hogy a magyarországi, ebből kifolyólag a felső-magyarországi filozófia történetét nem lehet egységes egészként megírni, a téma vizsgálatához különféle diskurzusformákon keresztül közelít. Tanulmánya záró részében arra a következtetésre jut, hogy amennyiben a 19. századi felső-magyarországi filozófiát mint lokális filozófia történetét diskurzusok történeteként vizsgáljuk, akkor fő irányát az iskolai filozófia határozta meg, ezen belül pedig a katolikus és evangélikus kettősség. Ennek fő érdeme a kanti és friesi vonal folyamatos jelenléte volt. A nyilvános filozófia említésre méltó filozófusai között Greguss Mihály és Vandrák András nevét említi. A nemzeti filozófia programja főként a szlovák filozófia korabeli állapotát határozta meg, a magyar bölcseletben csak közvetve volt jelen.

Polgár Anikó tanulmányában a kulturális emlékezet elméletét alapul véve, melyet Jan Assman nyomán a kulturális emlékezet és intertextuális kapcsolatok, valamint a feminista elméletek alapján közelít meg, Hajnal Anna

lírójának fő vonalait vázolja. Abból kiindulva, hogy Hajnal Anna költészetében a mítoszok, az antikvitás, a mitológia központi helyet foglalnak el, a szerző a költő verseiben elsősorban a gender alapú mítoszszekleciók nyomait keresi. Tanulmánya zárszavában kifejti, hogy Hajnal Anna kulturális emlékezethez való viszonya hatványozottan gender alapú. Ennek egyik legfőbb bizonyítéka, hogy a mitológiából olyan elemeket használ fel, főként olyan mitológiai alakokat idéz meg, melyek a nő önkifejezéssel szorosan összefüggnek.

Csehy Zoltán *Hagyomány, provokáció, szerzőpozicionálás* című tanulmánya Faludy György Sztratón-fordításain, konkrétan hét epigrammán keresztül kíván közelebb kerülni Faludy fordítástechnikájának jellegzetes vonásaihoz. Vizsgálata elsősorban a mítoszeremtő erő és a tényleges textuális gyakorlat közti kapcsolat, valamint a nemiség, a testiség és a másság hozadékának meghatározására irányul a magyar fordítói hagyomány tükrében. A tanulmányban elemzett költemények alapján arra a következtetésre jut, hogy Faludy fordítói stílusát leginkább a bővítésszerűsége fokozott jelenléte, az antik forma rímessel való helyettesítése, a nemi viszonyok központi szerepe, a neutralizálás elleni küzdelem jellemzi, továbbá számos olyan fordítói eljárásra mutat rá, melyek Faludy egyéb fordításaiban is fellelhetők. Faludy az ismerősség ideájából kiindulva lényegében a domesztikálás technikáit használja mind a versnyelv, mind a szerzői mítoszkonstruálás technikáiban.

Czucz Enikő *Síremlék és sakktábla* tanulmányának lényege Nagypál István második nyomtatott formában megjelenő kötetének (Rózsaszín daloskönyv) queer szempontú vizsgálata. A szerző a szinte kritikai visszhang nélküli kötet általános bemutatását, fő témáinak meghatározását, a Nagypál István költészetét jellemző központi jegyek felsorolását követően elsősorban a vizsgált kötet versnyelvének jellegzetességeire koncentrál. Arra a következtetésre jut, hogy a Rózsaszín daloskönyv című kötetet elsősorban gazdag utalásrendszere, valamint asszociációs önreflexió rögzítését idéző versnyelve teszi figyelemre méltóvá.

Az *Újraszülték a Megváltót* című tanulmány, Száz Pál tollából, a zsidó hagyomány

messianisztikus elképzeléseit alapul véve a Messiás-motívum jelenlétét, beágyazódásának formáit, funkcióját, értelmezéseit vizsgálja Borbély Szilárd költészetében, különös tekintettel a Haszid Szekvenciákra. A tanulmány a zsidó és részben keresztény hagyomány felől közelíti meg a messiási motívum előképeit és sokrétű alkalmazhatóságának lehetőségeit a benne rejlő ellentmondásosságokkal egyetemben.

Ján Chalupka *A vén szerelmes*, illetve *Staruš plesnivec* című vígjátékának jól ismert romantikus színhelye, Peleske és Kocúrkovo elevenedik meg Dusík Anikó tanulmányában. A szerző a 19. század 60-as éveiben megjelenő élclapok optikáján keresztül a két helyszín tartalmi vonatkozásait, valamint a 19. század identitásképeinek alakulására gyakorolt hatásokat vizsgálja azzal a céllal, hogy rámutasson, a Chalupka által egymás megfelelőinek tartott Peleske és Kocúrkovo egymással nem azonosítható: azért sem, mert a korabeli élclapokban Peleske mint a maradandó értékeket képviselő helyszín jelenik meg, ezzel ellentétben Kocúrkovót mindezen értékek hiánya jellemzi.

A kötet utolsó tanulmánya a *Tűzím po krajine, ktorej niet* (Egy nem létező ország után vágyom) címet viseli. Zuzana Drábeková tanulmányát Finnország 100. éve tartó függetlenségének évfordulója ihlette. A szerző a 19/20. század fordulóján Finnországot jellemző történelmi háttértől kezdve a Finnország függetlenségéhez, valamint a finn modernizmushoz vezető rögzös út, elsősorban az uralkodó irodalmi háttér bemutatására vállalkozik.

Az évkönyvben a 8 magyar és 2 szlovák nyelvű tanulmány mellett 2 magyar és 1 cseh recenziót is találunk, konkrétan a Lőrincz Julianna és Lőrincz Gábor szerkesztette Eszterházy Egyetem Nyelvészeti tanszékének tudományos kiadványáról, Lőrincz Gábor: *Nyelvi variativitás a szlovákiai magyar nyelvváltozatokban* című monográfiájáról, valamint Ovidius *Metamorfózisainak* csehországi recepciójáról. A recenziók szerzői Bilász Boglárka, Takács Henrietta és Polgár Anikó. A tanulmányok alapjául szolgáló kutatások egyrészt a *Fordítás, kulturális hibriditás és többnyelvűség a magyar irodalomtudomány és*

nyelvészeti kontextusában című VEGA-projekt, valamint *Az eredetiség problémája a 19. századi magyar és szlovák bölcséleti gondolkodásban* elnevezésű tudományos projekt keretén belül folytat.

Szabó Klaudia

Misad Katalin–Polgár Anikó (szerk.): Varii sunt colores – Tanulmányok a többnyelvűség, az identitás és a kulturális sokszínűség kérdéseiről. Pozsony, Comenius Egyetem, 2017, 162 p.

A tanulmánykötet latin nyelvű címe (*Varii sunt colores*), ahogy az előszóban is olvasható, arra a nyelvi, kulturális és stílári sokszínűségre utal, amely a benne közölt tanulmányok számára kiindulási alapként szolgált. Szlovák és magyar nyelvű munkák találhatók benne. Ezek túlnyomó része az *Ideológiák, identitások és önreprezentáció nyelvészeti és irodalomtudományi kontextusban* multikulturális térben című VEGA projekt keretén belül készült.

A többnyelvűség témaköréhez kötődik Misad Katalin, valamint részben Dusík Anikó tanulmánya, Csehy Zoltán, Szabó Klaudia, Polgár Anikó és Száz Pál szövegei pedig az identitás és kulturális sokszínűség kérdéseivel foglalkoznak. Ezekhez az írásokhoz társulnak Tina Gažovičová, Zuzana Drábeková, Paszmár Livia és Pintér Márta Zsuzsanna dolgozatai, amelyek a multikulturális tér sokszínűségét mutatják be.

A kötetet Tina Gažovičová tanulmánya nyitja *Maďarský jazyk a základné školy na Slovensku – národnostné jazykové politiky nepripúšťajú strednú cestu* címmel, amely a 2016-ban megrendezett *Az érem másik oldala – a kisebbségi nyelvoktatás többségi fogadtatása* című szimpóziumon hangzott el. A szerző kutatása a magyar nyelv mint legnagyobb számban képviselt kisebbségi nyelv a szlovákiai oktatási rendszerbe való besorolására irányul. Elemzése a nyelv szimbolikus hatalmáról szóló elméletből indul ki, s felveti azt a kérdést, hogy a kétnyelvű iskolák divatja mellett a szlovákiai magyar oktatásban miért lenne, lehet „problemátikus” a két tannyelvű oktatás bevezetése, illetve hogy miért nem járható a középút.

Misad Katalin az írásos nyelvhasználat és a kodifikáció szempontjából fontos kérdéseket tárgyal *A szlovákiai magyar írásgyakorlat sajátosságai a többségi nyelv helyesírásának tükrében* című munkájában. Vizsgálja a tulajdonnév-használat írásmódbeli jellegzetességeit, valamint a rövidítések, betűszók, illetve a központosági jelek írására vonatkozóan térképezi fel a többségi nyelv befolyását.

Csaplovics és Szontagh vitájához című, filozófiatörténeti tanulmányában Dusík Anikó a szlovák és magyar szakirodalomban egyaránt ismert vita néhány eddig kevésbé vagy egyáltalán nem reflektált összefüggéseire hívja fel a figyelmet, ezen belül is a Csaplovics-jelenség árnyaltabb megközelítésének lehetőségére. Többek között tárgyalja a vitában felbukkanó alakok – Bajza, Stúr, Szatócs, Zay Károly és mások – szerepét.

Szabó Klaudia kutatásának tárgya a szlovák író, Margita Figuli magyar recepciója. Ezúttal időrendben tekinti át Figuli magyar fordításban megjelent műveinek szlovák és magyar irodalomtörténeti, valamint irodalomkritikai vonatkozásait, azzal a céllal, hogy képet adjon az íróról szlovák, illetve magyar irodalomban elfoglalt helyéről – az alkotások megjelenésének idejétől kezdve napjainkig.

Zuzana Drábeková *Mítoszok és sztereotípiák a finn és finnországi svéd irodalom tükrében* című munkájában a finnországi svédekkel kapcsolatos kisebbségi mítoszokkal és sztereotípiákkal foglalkozik. Tárgyát történeti és irodalomtörténeti összefüggésrendszerbe helyezi. Behatóan elemzi a svéd kultúra kisebbségi helyzetbe kerülését, valamint a finnországi svéd irodalom létrejöttének körülményeit. Végül a finnországi finn és svéd irodalmat veti össze a mitikus tér szemszögéből.

A hermaphroditizálás alakváltozatai a magyar lírában című tanulmányában Csehy Zoltán a hermafroditizálás, azaz a nemi határok elmosódásának tudatos költői gesztusát vizsgálja többek közt Hajas Tibor, Fabó Kinga, Varga Mátyás, Gerevich András és Németh Zoltán munkáin keresztül. Ezek a szerzők megkérdőjelezzik, sőt felszámolják a hagyományos identitáskategóriákat. Ezek teljes feloldása azonban, ahogy Csehy írásában arra rámutat, a queerelési technikán belül érvényesül.

Ezt bizonyos értelemben megelőzi a hermaphrodizálás, mely viszont úgy alkotja meg a másságot, hogy közben a destrukció gesztusában is megőrzi a férfi-nő kettősséget.

Polgár Anikó *Az istengyermek arca* Weöres Sándor *Teomachiájában* című írásában a mitológiai tárgyú drámát elemzi. Elemzésének középpontjában a gyermekisten motívuma, a tűz és a víz ellentéte, valamint az isteni és az emberi szféra különbségeinek ábrázolása áll. Polgár felveti, hogy a dráma központi alakját, a gyermek Zeuszt Weöres Kerényi Károly hatása alatt formálta meg. Értelmezése szerint a mű ironikus portré az oktanak, saját helyzetére nem reflektáló emberről.

Száz Pál *A Szól a kakas már dalszövegének és történetmotívumának felhasználásai a kulturális hibriditás és a transztextualitás eseteiként* Borbély Szilárd műveiben című munkájában egy dalszöveget idéz: „Ha megveszed ezt a nőt, nem kell neked meghalni”. A tanulmány az első magyar csodarabbinak, Taub Eiziknek tulajdonított *Szól a kakas már* címen ismert dalszöveget és az annak keletkezéséről szóló történetmotívum beágyazódását elemzi mint a posztkolonializmus hibriditásfogalmának különös esetét, illetve a bricolage-poétika sajátos példáját. A szerző rámutat arra, hogy a kultúra- és szövegközi átvétel folyamatainak szemantikai tanulságai Borbély szövegeinek elemzése szempontjából is kulcsszereppel bírnak.

Pintér Márta Zsuzsanna *Hudobné divadlo: opery, spevohry, medzihry* (Zenés színház: operák, daljátékok, közjátékok) című írása az elmúlt évtizedek magyarországi barokk zene-történeti kutatásaira reflektál az iskolai színjátszás tükrében. Ennek kapcsán rámutat a zene jelentőségére a magyarországi iskolai színpadon, s arra, hogy a jezsuita, piarista és az evangélikus előadások egy részében is gazdag zenei anyag fedezhető fel. Az adatok alapján megállapítja, hogy az iskolai színjátszás meghatározó jelentőségű volt a korszak zenei kultúrájában.

A tanulmánykötet záró dolgozata Paszmár Livia *Intertextualitás-értelmezések Esterházy Péter munkásságának szlovák recepciójában* című írása. A szerző rámutat Esterházy műveinek egyik legjelentősebb vonására, melyet a

különböző intertextuális eljárások akár túlzott alkalmazásaként nevez meg, s amely szükség-szerűen megjelenik azok szlovák fordításában és a fordításokra adott kritikai visszhangban is. Paszmár ez utóbbi vonulattal foglalkozik: a folyóiratokban megjelent Esterházyra reflektáló esszéket, recenziókat, tanulmányokat értékeli az intertextualitás szempontjából.

A *Varii sunt colores*, a címben ígértekhez híven, egy sokrétű és izgalmas olvasmány. A nyelvészeti, irodalmi, színház- és zenetörténeti munkákat összegyűjtő kötet témái alapján szerteágazónak tűnhet, egy ponton azonban összeérnek a szálak: ez pedig a tudományos igényű, szakmai tiszteletben tartott sokszínűség – legyen az nyelvi, identitásbeli vagy kulturális.

Mészáros Veronika

Juraj Šebo: Útek z pekla. Životný príbeh Arnošta Rosina, vāžņa, ktorému sa podarilo ujsť z Osvienčimu. Bratislava, Marenčin PT, 2017, 184 p.

Figyelemre méltó könyvet írt a szerző Arnošt Rosinról, akinek lengyel fogolytársával együtt sikerült megszöknie az auschwitzi haláltáborból. A kötet erős oldala, hogy sűrűn idézi Rosinnak a jeruzsálemi Jad Vasem levéltárában fellelhető tanúvallomását a szökésükről, érdekes oldala pedig az, hogy személyesen ismerte könyve főszereplőjét. Azt írja ugyan, hogy Rosint kisgyerekként ismerte meg, amikor a férfival együtt járt a családja kirándulni, sőt Rosin velük karácsonyozott, de mindez már a világháború után történhetett, mert, mint a könyvből is kiderül, Rosin-t 1942 márciusában tartóztatta le a Hlinka Gárda, s áprilisban már Auschwitzban volt, míg Juraj Šebo 1943-ban született. Tény azonban, hogy szülei ismerőse volt, sok időt töltöttek együtt, mint erről a függelékben látható számos fénykép is tanúskodik. A szerző tehát nyilván szüleitől hallott Rosinról, illetve a háború után találkozott vele s személyesen is megismerte. (Rosin a háború után egy ideig a ma is üzemelő pozsonyi Miletič utcai vaskereskedés vezetője volt. Egyébként 1913-ben született a kelet-

szlovákiai Szinnán [Snina], 1949-ben települt ki Izraelbe, de fél év után hazajött, 1966-ban végleg Németországban telepedett le, Düsseldorfban halt meg 1999-ben.) Tény az is, hogy Rosint emberközeli fényben láttatja és pontos jellemrajzot ad róla. Eszerint kalandor természet volt, valamint nagy tréfamester, állítólag tőle származik ez a mondat is: „Antiszemita az, aki a kelleténél jobban utálja a zsidót.” A fogságban is megőrizte humorát: „A hangulat javítására azon versenyeztünk, ki mond jobb viccet.” (43. p.)

A könyv minden tekintetben a tudomány-népszerűsítő irodalom válfájába sorolható: az adatokat olvasmányosan, a tényeket izgalmasan, a korrajzot élményszerűen ragadja meg. A Jad Vasem-beli jegyzőkönyveket és vallomásokat idézőjelek közt közli, a többi szakirodalomra (főként Eduard Nižňanský kutatásaira) csak könyve elején hivatkozik, noha a kötet lapjain gyakran idézi (idézőjelek nélkül). A populáris irodalom jellegét növeli, hogy – a könyvének több mint felét kitevő – függelékében nagyon sok mellékszálát bont ki a témával kapcsolatban: leírja az auschwitzi táborból történt nem kevés szökevények különféle módjait; az 1947-es krakkói és az 1963–1965-ös frankfurti perek, ahol egykori SS-ek fölött ítéleztek; külön képes fejezetet szentel a legfőbb náci háborús bűnösöknek; szintén külön fejezetet kaptak a szlovák bábárium fő bűnösei; bő fejezetben foglalkozik a zsidó és nem zsidó ellenállókkal, Rosin ismerőseivel; látogatást tesz az auschwitzi táborban; a harmincoldalas képmellékletben levelezőlapok, fényképek, SS-tisztek portréi, végül Arnošt Rosin családi albumának képei találhatók. A könyv tehát leginkább a fiatalságnak (középiskolásoknak) ajánlható, hiszen egy konkrét élettörténetre felfűzve megismerkedhetnek a holokauszt egyik borzalmas helyszínével, az auschwitzi haláltáborral. A könyvet nem történész írta, ez érződik az előadásmódján, s nem is történészeknek, hanem a nagyközönségnek, ennek megfelelően a művet végig nagyon sok kép illusztrálja.

A szlovák Arnošt Rosin azzal vált világhíróvá, hogy lengyel társával, Czesław Mordowiczsal együtt sikerült megszökniük a jól őrzött auschwitzi haláltáborból, s Szlovákiába érve vallomást tettek arról, amit átéltek,

magyarán: leleplezték a gyilkos masinériát. Szökésük Alfréd Wetzler és Rudolf Vrba valamivel korábbi szökéséhez hasonlóan történt: a táboron belül, egy kavicsbányában rejtőzve (Šebo szerint farakás alá rejtőzve) várták meg ariadó lefűzését. A Vrba–Wetzler-jelentést az ő vallomásaik pontosították és egészítették ki – ma e tanúvallomások a The Auschwitz Protocol néven ismertek. Így tudta meg a világ az igazat az auschwitzi gázkamrákról és a széles árkokról, melyekben szintén a legylilkoltakat égették éjjel-nappal. Šebo ugyan azt írja, hogy Rosinék tanúvallomásának köszönhetően leállt a magyarországi zsidók deportálása, ezt azonban a történészek nem (Eduard Nižňanský sem) látják igazoltnak.

Rosint vélhetően a csodával határos szökése mentette meg, de ez volt családjában az egyetlen csoda: családjából csak a külföldre emigrált két fiútestvére maradt életben, a többieket legylilkolták (apját, anyját, bátyját, bátyja feleségét és két kisgyermeküket, két nővérét és egyikük kisfiát). A szinnai zsidó hitköziség a háború előtt mintegy ötszáz lelket számolt – írja a szerző –, közülük a haláltáborokból csak öten tértek haza (77. p.). Az ő hazatérésük sem volt kellemes, hiszen házukat és vállalkozásukat idegenek foglalták el: „A szlovákok – mondja Rosin – különös emberek. Azt beszéltek egymás közt: neked szerencséd volt, a te zsidód nem tért haza s ezért nem kell semmit visszaadnod neki.”

Arnošt Rosinnal a fogsága alatt is sok csoda történt, csakúgy, mint szökése után: szinte elképzelhetetlen, mennyi veszélyt sikerült – általában segítségével – elkerülnie. Juraj Šebo nagy gondot fordít az auschwitz-birkenai körülmények leírására. Hangsúlyozza, hogy csak az úszhatta meg az ütlegetéseket, az éhhalált és a járványokból is csak az épült fel, aki észrevétlen maradt, beleolvadt a tömegbe, semmivel nem tűnt föl és betartott minden írott és íratlan szabályt. „Rájött [mármint Rosin], hogy aki nyugodtan viseli a verést, az viszonylag olcsón megússza” – írja Šebo (36. p.) Az is nagy segítség volt Rosin számára, hogy bekerült a „Kanada” nevű barakkba: itt osztályozták a foglyoktól elvett holmit; nyolckilenc fogoly szortírozta előre megszabott rendben és ütemben a poggyászt. Rosin dör-

zsölt veteránnak számított a táborban: a 29858-as rabszáma annyira alacsony volt, hogy fogolytársaiban tiszteletet váltott ki.

S végül egy észrevétel: Juraj Šebonak az Alexander Machról írt rövid életrajza nem teljes, mert azzal zárul, hogy a népbíróság harminc év börtönre ítélte. A Hlinka Gárda vezetőjét és a szlovák belügyminisztert a háború után Jozef Tisóval és Ferdinand Ďurčanskýval

együtt halálra ítélték volna, ha nem jön közbe a betegsége, s valószínűleg elvtársai is segítettek abban, hogy a harmincéves börtönbüntetését előbb huszonötre csökkentették, majd amnesztiával szabadult (1968 májusában). A szélesebb olvasóközönségnek szánt könyvben különösen fontos pontosan fogalmazni.

Csanda Gábor

HELYREIGAZÍTÁS

Folyóiratunk 2017/4-es számának 75. oldalán tévedésből rossz táblázatot közöltünk. A szerző Horbulák Zsolt és olvasóink elnézését kérjük. A helyes táblázat:

1.2. táblázat. A magyarnak tekintett járásek lakosságának iskolai végzettsége

Járás	Főiskolai, egyetemi		Eltérő az országos átlagtól	Doktori központos		Eltérő az országos átlagtól	Iskolai végzettség nélkül		Eltérő az országos átlagtól	Ismeretlen
	abszolút	%	%	abszolút	%	%	abszolút	%	%	abszolút
Pozsony	111 440	27,1	14,0	11 006	2,7	1,9	51 992	12,6	-3,0	5 473
Szenc	12 276	18,5	5,4	2 042	3,1	2,3	11 080	16,7	1,0	1 540
Dunaszerdahely	11 464	9,8	-3,3	489	0,4	-0,3	17 455	15,0	-0,7	1 625
Galánta	9 192	9,8	-3,3	356	0,4	-0,4	13 525	14,5	-1,2	385
Komárom	9 293	8,9	-4,2	391	0,4	-0,4	13 822	13,3	-2,4	2 934
Érsekújvár	14 146	9,8	-3,3	656	0,5	-0,3	19 826	13,7	-2,0	4 475
Nyitra	24 551	15,4	2,3	1 908	1,2	0,4	22 150	13,9	-1,8	3 939
Váselye	5 505	10,3	-2,8	177	0,3	-0,4	7 946	14,9	-0,8	919
Lóva	13 256	11,5	-1,6	455	0,4	-0,4	17 011	14,7	-0,9	2 079
Nagykürtös	3 262	7,2	-5,9	151	0,3	-0,4	6 881	15,1	-0,6	2 922
Losonc	9 026	12,1	-1,0	525	0,7	-0,1	11 963	16,0	0,3	3 994
Rimaszombat	7 524	8,9	-4,2	241	0,3	-0,5	15 434	18,2	2,5	2 902
Nagyroce	2 936	7,3	-5,8	113	0,3	-0,5	7 106	17,6	1,9	1 523
Rozsnyó	6 205	9,8	-3,3	250	0,4	-0,4	11 017	17,4	1,7	2 700
Kassa	41 715	17,3	4,2	3 716	1,5	0,8	35 042	14,6	-1,1	10 902
Kassa-vidék	12 538	10,5	-2,6	505	0,4	-0,3	23 937	20,1	4,4	3 940
Töketerebes	8 607	8,1	-5,0	340	0,3	-0,4	20 558	19,4	3,7	5 139
Nagyimhly	14 288	12,9	-0,2	538	0,5	-0,3	19 542	17,6	1,9	3 649
flag (16 járás, 2 város)	17 624	14,8	1,7	1 326	1,1	0,4	18 127	15,2	-0,5	-
flag (16 járás)	10 688	11,4	-1,7	571	0,6	-0,1	15 140	16,1	0,4	-
Országos átlag	707 326	13,1	-	40 642	0,8	-	846 321	15,7	-	-

Forrás: Juhaščíková–Škápik–Štukovská 2012a, saját számítás

Számunk szerzői

Albertini Béla (1940)
fotótörténész (Budapest, Magyarország)

Csehy Zoltán (1973)
költő, műfordító, irodalomtörténész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Csernicskó István (1973)
nyelvész (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász, Ukrajna; Pannon Egyetem, Veszprém, Magyarország)

Dvořáková, Hana (1948)
etnológus (Moravské zemské muzeum, Brno, Csehország)

Fülöp László (1944)
nyugalmazott nyelvész (Kaposvári Egyetem, Kaposvár, Magyarország)

Horbulák Zsolt (1972)
történész, közgazdász (Alexander Dubček Egyetem, Trenčín, Szlovákia)

Kontra Miklós (1950)
nyelvész (Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, Magyarország)

Kovács Éva (1967)
óvodapedagógus, szociális munkás (Benedek Elek Óvoda, Dunaszerdahely, Szlovákia)

Mészáros Veronika (1994)
egyetemi hallgató (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Nižňanský, Eduard (1955)
történész (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Sándor Eleonóra (1959)
néprajzkutató, politikus, újságíró, köztisztviselő (a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsa irodája, Pozsony, Szlovákia)

Sándor Zoltán (1975)
középiskolai tanár; rigorózus eljárás résztvevője (Közös Igazgatású Magyar Tanítási Nyelvű Iskola, Szenc; Selye János Egyetem, Komárom, Szlovákia)

Sípos László (1984)
doktorandusz (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra, Szlovákia)

Szabó Klaudia (1989)
doktorandusz (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Takács Henrietta (1991)
doktorandusz (Comenius Egyetem, Pozsony, Szlovákia)

Tokár Géza (1984)
politológus (a Szlovákiai Magyarok Kerekasztalának szóvivője, Somorja, Szlovákia)

Ujvári László (1967)
az erdőkertesi református gyülekezet presbitere (Veresegyház, Magyarország)

Varga Csilla (1989)
doktorandusz; Külgazdasági és Külügyminisztérium Magyarország Szomszédságpolitikájának Fejlesztéséért Felelős Miniszteri Biztos Kabinetének munkatársa (Budapesti Corvinus Egyetem; Budapest, Magyarország)